

೫೬೫೧೨೧

ಮಹಾಕವಿ- ಭಾಸ -ವಿರಚಿತಮ್
ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೌಗಂಧರಾಯಣಮ್

ಮಹಾಕವಿ ಭಾಸ ವಿರಚಿತಮ್
ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೌಗಂಧರಾಯಣಮ್
(ಬಿ.ಕಾಂ. ನಾಲ್ಕನೇ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ಸಂಸ್ಕೃತ ಪಠ್ಯ)

ಸಂಪಾದಕರು

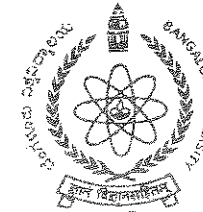
ಡಾ|| ಸಿ. ಶಿವಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ,

ಎಂ.ಎ., ಎಂ.ಫಿಲ್., ಪಿಎಚ್.ಡಿ.,

ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು

ಬಸವೇಶ್ವರ ಪ್ರಥಮ ದರ್ಜೆ ಕಾಲೇಜು,

ರಾಜಾಜಿನಗರ, ಬೆಂಗಳೂರು - 560 010.

ಪ್ರಸಾರಾಂಗ

ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ

ಬೆಂಗಳೂರು - 560 056.

PRATIJNAYAUGANDHARAYANAM OF BHASA:
A prescribed Sanskrit text for Fourth Semester B.Com Degree Classes of Bangalore University. Edited with introduction, translation and notes in Kannada and English by Dr.C.Shivakumaraswamy, Professor of Sanskrit, Basaveshwara First Grade College, 2nd Block, Rajajinagar, Bangalore - 560 010. Pp 221 + Lxxiii

(c) Publisher

First Impression : 2015.

Price : Rs. 110/-

Publisher :

Prof. B. Gangadhara

Director,

Prasaranga and Printing Press,

Bangalore University,

Bangalore - 560 056.

ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯವು ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳ ಪ್ರಕಟಣೆಯ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಶೈಕ್ಷಣಿಕ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ಕೊಡುಗೆಯನ್ನು ನೀಡುತ್ತಿದೆ. ಈ ಯೋಜನೆಯ ಅಡಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ಬಿ.ಕಾಂ. ಪದವಿ ತರಗತಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಭಾಸನ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯಾಗಂಧರಾಯಣ ಎಂಬ ರೂಪಕವನ್ನು ಪಠ್ಯವನ್ನಾಗಿ ನಿಗದಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ವಿಶ್ವದ ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಒಂದು. ಇದರ ಪರಿಚಯವಿಲ್ಲದೆ ಭಾರತೀಯ ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಅರಿವು ಅಪೂರ್ಣ. ಹಾಗೆಯೇ ಮಾನವೀಯ ಮೌಲ್ಯಗಳ ಪರಿಚಯವೂ ಅಸಾಧ್ಯ. ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯದ ಅಧ್ಯಯನದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕವಿಗಳ ಕೃತಿಗಳ ಅಧ್ಯಯನವು ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕವನ್ನು ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಸಾರಾಂಗದಿಂದ ಪ್ರಕಟಪಡಿಸಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಮತ್ತು ಅಧ್ಯಾಪಕರ ಕೈಯಲ್ಲಿಡಲು ಅತೀವ ಹರ್ಷವಾಗುತ್ತಿದೆ. 2015-16ನೇ ಸಾಲಿನಿಂದ ನಿಯಮಿತಗೊಂಡಿರುವ ಈ ರೂಪಕವನ್ನು ಕನ್ನಡ ಹಾಗೂ ಆಂಗ್ಲ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಕೆ, ಅನುವಾದ, ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳೊಂದಿಗೆ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಡಾ|| ಸಿ.ಶಿವಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಬಸವೇಶ್ವರ ಕಾಲೇಜು, ಬೆಂಗಳೂರು ಇವರು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕ ವಂದನೆಗಳು. ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ತ್ವರಿತಗತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆಸೆ ವಹಿಸಿದ ಪ್ರಸಾರಾಂಗದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದ ಬಿ.ಗಂಗಾಧರ ಹಾಗೂ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ವರ್ಗದವರಿಗೆ ಅಭಿನಂದನೆಗಳು. ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಹಾಗೂ ಅಧ್ಯಾಪಕರು ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸ್ವಾಗತಿಸುವರೆಂದು ನಂಬಿದ್ದೇನೆ.

ಡಾ|| ಬಿ. ತಿಮ್ಮೇಗೌಡ

ಕುಲಪತಿಗಳು

ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ

Printed at : Bangalore University Printing Press.

7905-BUP-2000-copies-DEC.2015

ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಸಾರಾಂಗವು ಪಠ್ಯ ಹಾಗೂ ಪಠ್ಯೇತರ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಇತರ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಹಾಗೂ ಆಧುನಿಕ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಹಾಗೂ ಜನಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ನೀಡುವಂತಹ ಕಲೆ, ವಿಜ್ಞಾನ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ತತ್ವಶಾಸ್ತ್ರ, ಇತಿಹಾಸ, ಧರ್ಮ, ನೀತಿ, ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಅನೇಕ ಮೌಲಿಕ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಪ್ರಸಾರಾಂಗ ಈಗಾಗಲೇ ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಮೂಲಕ ಎಲ್ಲರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತುತ ಮಹಾಕವಿ ಭಾಸನಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೌಗಂಧರಾಯಣ ರೂಪಕವನ್ನು 2015-16ನೇ ಸಾಲಿನಿಂದ ಬಿ.ಕಾಂ. ನಾಲ್ಕನೇ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ಪದವಿ ತರಗತಿಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಪಠ್ಯವನ್ನಾಗಿ ನಿಯಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಪ್ರಸಾರಾಂಗದಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿರುವುದು ಸಂತೋಷದ ವಿಷಯ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ಡಾ|| ಸಿ.ಶಿವರಾಜು, ಹಾಗೂ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯ ಎಲ್ಲ ಸದಸ್ಯರಿಗೂ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು ಸಲ್ಲುತ್ತವೆ. ಈ ಪಠ್ಯವನ್ನು ಕನ್ನಡ-ಆಂಗ್ಲ ಭಾಷೆಯ ಭೂಮಿಕೆ, ಅನುವಾದ, ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಸಂಪಾದಿಸಿದ ಡಾ|| ಸಿ.ಶಿವಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಅವರಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು. ಈ ಕೃತಿಯ ಡಿ.ಟಿ.ಪಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಶ್ರೀ.ಆನಂದ ಸಿ.ಆರ್. ಮತ್ತು ಕುಮಾರಿ. ಪ್ರಮೀಳ.ಎಸ್ ರವರಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು. ಈ ಪಠ್ಯವನ್ನು ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಪ್ರಸಾರಾಂಗ ಮತ್ತು ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಎಲ್ಲ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ವರ್ಗದವರ ಶ್ರಮ, ಅಭಿನಂದನಾರ್ಹವಾದುದು.

ಪ್ರೊ. ಬಿ. ಗಂಗಾಧರ
ನಿರ್ದೇಶಕರು
ಪ್ರಸಾರಾಂಗ ಮತ್ತು ಮುದ್ರಣಾಲಯ
ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ

ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಕಾರರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನನೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಭಾಸನು ಕಾಳಿದಾಸನೇ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕವಿಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಪಂ.ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಸಂಶೋಧನೆಯ ಫಲವಾಗಿ ದೊರೆತು, ಪ್ರಕಟಗೊಂಡಿರುವ ಹದಿಮೂರು ರೂಪಕಗಳ ಕರ್ತೃ ಮಹಾಕವಿ ಭಾಸ. ಮಹಾಕವಿ ಭಾಸನ ರೂಪಕಗಳನ್ನು ಪದವಿ ತರಗತಿಗಳಿಗೆ ಪಠ್ಯವನ್ನಾಗಿ ನಿಯಮಿಸುವ ಪದ್ಧತಿ ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಎಲ್ಲ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಚಾನವಾಗಿ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಬಂದಿದೆ. ಅದೇ ಸಂಪ್ರದಾಯದಂತೆ ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೇ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ಪದವಿ ತರಗತಿಗಳ ಎಲ್ಲ ಸಂಸ್ಕೃತ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಭಾಸನ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ರೂಪಕವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿ, ನಾಲ್ಕನೇ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ಬಿ.ಕಾಂ ಪದವಿ ತರಗತಿಗೆ ಭಾಸಮಹಾಕವಿಯ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೌಗಂಧರಾಯಣ ರೂಪಕವನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನಮಂಡಳಿಯು ಪಠ್ಯವನ್ನಾಗಿ ನಿಯಮಿಸಿತು. ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೌಗಂಧರಾಯಣವು ಭಾಸನ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಕೃತಿಯಾದ 'ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತದ ಪೂರ್ವ ಪೀಠಿಕೆಯಂತಿದ್ದು, ಗುಣಾಡ್ಯನ ಬೃಹತ್ಕಥೆಯನ್ನು ಆಧರಿಸಿದೆ. ಇಂತಹ ಶ್ರೇಷ್ಠ ರೂಪಕದ ಸಂಪಾದನಾ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಡಾ||ಸಿ.ಶಿವಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರು, ಬಸವೇಶ್ವರ ಕಾಲೇಜು, ಇವರಿಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯು ವಹಿಸಿತು. ಶ್ರೀಯುತರು ಈಗಾಗಲೇ ಹಲವಾರು ಪಠ್ಯಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದು, ಎಲ್ಲ ಕೃತಿಗಳು ಅಧ್ಯಾಪಕರು ಹಾಗೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿವೆ. ಗ್ರಂಥಸಂಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಹಸ್ತರಾದ ಡಾ||ಸಿ.ಶಿವಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಅವರು ಅಧ್ಯಾಪಕರು ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯೋಗವಾಗುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಕೆ, ಅನುವಾದ, ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ, ತಮಗೆ ವಹಿಸಿದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪ್ರೊ.ಶಿವಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ ಅವರಿಗೆ ಅಭಿನಂದನೆಗಳು.

ಈ ಎಲ್ಲದ ಡ.ಟಿ.ಪಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಶ್ರೀ ಆನಂದ ಸಿ.ಆರ್. ಮತ್ತು ಕುಮಾರಿ ಪ್ರಮೀಳ.ಎಸ್. ಅವರಿಗೆ ಹಾಗೂ ಅಲ್ಪ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಸಾರಾಂಗದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದ ಪ್ರೊ|| ಬಿ. ಗಂಗಾಧರ ಅವರಿಗೆ, ಹಾಗೂ ಪ್ರಸಾರಾಂಗ ಮತ್ತು ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ಎಲ್ಲ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ವರ್ಗದವರಿಗೂ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ. ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ-ಅಧ್ಯಾಪನಗಳನ್ನು ಸದಾ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುವ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ ಪ್ರೊ.ಬಿ.ತಿಮ್ಮೇಗೌಡ ಅವರಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದಗಳು.

ಡಾ|| ಸಿ. ಶಿವರಾಜು
ಅಧ್ಯಕ್ಷರು
ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿ,
ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ

ಸಂಪಾದಕರ ನುಡಿ

ಬೆಂಗಳೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯು 2015-16ನೇ ಸಾಲಿನಿಂದ ಜಾರಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಹೊಸ ಪದ್ಧತಿಯನ್ವಯ ಎಲ್ಲ ದ್ವಿತೀಯ ಪದವಿ (ಮೂರು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೇ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್) ತರಗತಿಗಳಿಗೆ ಹೊಸ ಪಠ್ಯಕ್ರಮವನ್ನು ನಿಗದಿಪಡಿಸಿದೆ. ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಹೊಸ ನಿಯಮದನ್ವಯ ನಾಲ್ಕನೇ ಸೆಮಿಸ್ಟರ್ ಬಿ.ಕಾಂ ಪದವಿ ತರಗತಿಗೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯು ಭಾಸ ಮಹಾಕವಿಯ 'ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೌಗಂಧರಾಯಣಮ್' ಎಂಬ ರೂಪಕವನ್ನು ನಿಗದಿಪಡಿಸಿ ಅದರ ಸಂಪಾದನಾ ಕಾರ್ಯದ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ನನಗೆ ವಹಿಸಿತು. ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನದಂತೆ ಅಧ್ಯಾಪಕರು ಹಾಗೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಇಂಗ್ಲೀಷ್ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ಪೀಠಿಕೆ, ಅನುವಾದ, ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳೊಂದಿಗೆ ಈ ಪಠ್ಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪಠ್ಯದ ಸಂಪಾದನೆಯ ಜವಾಬ್ದಾರಿಯನ್ನು ಅತ್ಯಂತ ವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ವಹಿಸಿದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ಡಾ||ಸಿ.ಶಿವರಾಜು ಅವರಿಗೆ ಹಾಗೂ ಅಧ್ಯಯನ ಮಂಡಳಿಯ ಎಲ್ಲ ಸದಸ್ಯರುಗಳಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದಗಳು.

ಈ ರೂಪಕದ ಸಂಪಾದನೆಗೆ ವಾರಣಾಸಿಯ ಚೌಖಂಬಾ ವಿದ್ಯಾಭವನ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಆಚಾರ್ಯ ಕಪಿಲದೇವ ಗಿರಿ ಸಂಪಾದಿಸಿರುವ 'ಪ್ರಕಾಶ' ಸಂಸ್ಕೃತ-ಹಿಂದೀ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ (ಭಾಸನಾಟಕಚಕ್ರಮ್-ಭಾಗ ೨), ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಆಧರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪಠ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಕನ್ನಡಾನುವಾದ ಭಾಗವನ್ನು ವಿದ್ಯಾರತ್ನ ಎಸ್.ರಂಗಾಚಾರ್ ಸಂಪಾದಿತ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೌಗಂಧರಾಯಣಮ್ ಹಾಗೂ ಆಂಗ್ಲಾನುವಾದವನ್ನು ಪ್ರೊ.ಸಿ.ಆರ್.ದೇವಧರ್ ಸಂಪಾದಿಸಿ ಓರಿಯಂಟಲ್ ಬುಕ್ ಎಜೆನ್ಸಿ ಪುಣೆ 1967ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿರುವ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪಠ್ಯದಲ್ಲಿನ ಪೀಠಿಕೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಇನ್ನೂ ಹಲವಾರು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಕೃತಿಗಳ

ಲೇಖಕರು, ಸಂಪಾದಕರು, ಪ್ರಕಾಶಕರುಗಳಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕ ಧನ್ಯವಾದಗಳು ಸಲ್ಲುತ್ತವೆ. ಈ ಪಠ್ಯದ ಸಂಪಾದನೆಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿದ್ದ ಹತ್ತು ಹಲವು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಮಾನ್ಯ ಮಿತ್ರರಾದ ಪ್ರೊ. ನರಸಿಂಹಪ್ರಕಾಶ್, ಡಾ|| (ಶ್ರೀಮತಿ) ಎಂ.ಜಿ.ನಮಿತಾ ಹಾಗೂ ಕಿರಿಯ ಮಿತ್ರರಾದ ವಿಡ್ವಾನ್ ಎಸ್.ರಾಮಪ್ರಸಾದ್ ಇವರು ನೀಡಿ ಸಹಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಪೀಠಿಕಾ ಭಾಗವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವಲ್ಲಿ ಡಾ|| (ಶ್ರೀಮತಿ) ಅನಿತಾ, ಎಸ್.ಜೆ.ಆರ್. ಮಹಿಳಾ ಕಾಲೇಜು ಇವರು ಸಹಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಮಾನ್ಯ ಮಿತ್ರರುಗಳ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮನಸಾ ಸ್ಮರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಕಟಣೆಯನ್ನು ಸದಾ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸುವ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕುಲಪತಿಗಳಾದ ಪ್ರೊ. ಬಿ.ತಿಮ್ಮೇಗೌಡ ಅವರು ಈ ಪಠ್ಯಕ್ಕೆ ಮೊದಲ ಮಾತು ಬರೆದು ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮಾನ್ಯ ಕುಲಪತಿಗಳಿಗೆ ವಂದನೆಗಳು. ಈ ಪಠ್ಯದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಗದ ಡಿ.ಟಿ.ಪಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಶ್ರೀ. ಆನಂದ ಸಿ.ಆರ್. ಸಂಸ್ಕೃತೋಪನ್ಯಾಸಕರು, ಎ.ಎಸ್.ಸಿ. ಕಾಲೇಜು, ಅವರು; ಪೀಠಿಕೆ, ಅನುವಾದ, ಟಿಪ್ಪಣಿ ಭಾಗವನ್ನು ಶರವಣ ಡಿ.ಟಿ.ಪಿ ಸೆಂಟರ್‌ನ ಕುಮಾರಿ. ಪ್ರಮೀಳಾ.ಎಸ್ ಅವರು ಅಚ್ಚುಕಟ್ಟಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿವರಿಗೂ ನಮಸ್ಕಾರಗಳು. ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಸರ್ವಾಂಗಸುಂದರವಾಗಿ ಅಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಿಸಿ, ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಪ್ರಸಾರಾಂಗ ಮತ್ತು ಮುದ್ರಣಾಲಯದ ನಿರ್ದೇಶಕರಾದ ಪ್ರೊ. ಬಿ. ಗಂಗಾಧರ ಅವರಿಗೆ ಹಾಗೂ ಅವರ ಎಲ್ಲ ಸಿಬ್ಬಂದಿ ವರ್ಗದವರಿಗೆ ನಮನಗಳು.

ಅಧ್ಯಾಪಕರು ಹಾಗೂ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಈ ಪಠ್ಯದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆಂಬ ಆಶಾಭಾವನೆ ನನ್ನದು.

ಬೆಂಗಳೂರು.
ದಿನಾಂಕ : 23-10-2015

ಡಾ|| ಸಿ.ಶಿವಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿ
ಸಂಪಾದಕರು

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ

	ಮುಟ ಸಂಖ್ಯೆ
೧. ಭೂಮಿಕೆ,	x
೨. ಭಾಸನ ಜೀವನ, ಕಾಲ, ಕೃತಿಗಳು.	xix
೩. ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೌಗಂಧರಾಯಣದ ಕಥಾವಸ್ತು.	xxvi
೪. ಪಾತ್ರಪರಿಚಯ	xxxii
೫. Introduction.	xLiii
೬. Bhasa : Life, date and works	Li
೭. The plot of Pratijnayaugandharayanam	Lviii
೮. Characterisation	Lxiii
೯. ಪಾತ್ರ ಪರಿಚಯ	Lxxii
೧೦. Text of Pratijnayaugandharayanam.	01
೧೧. ಕನ್ನಡಾನುವಾದ	50
೧೨. English Translation.	98
೧೩. ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು	144
೧೪. ಮಾದರಿ ಪ್ರಶ್ನೆಪತ್ರಿಕೆ / Model question paper	216

ಭೂಮಿಕೆ

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ 'ವಾಜ್ಞಯಿ'ವನ್ನು ಕವಿ: ಕರ್ಮ ಕಾವ್ಯಮ್ ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣದಂತೆ 'ಕಾವ್ಯ'ವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಕಾವ್ಯವು ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯ ಮತ್ತು ಶ್ರವ್ಯಕಾವ್ಯ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧ. ಶ್ರವ್ಯಕಾವ್ಯವು ಗದ್ಯ, ಪದ್ಯ, ಚಂಪೂ ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಮೂರು ವಿಧವಾಗುತ್ತದೆ. ದೃಶ್ಯಕಾವ್ಯವು ರೂಪಕಗಳು ಮತ್ತು ಉಪರೂಪಕಗಳೆಂದು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿದೆ. ರೂಪಕಗಳು (೧) ನಾಟಕ, (೨) ಪ್ರಕರಣ, (೩) ಬಾಣ, (೪) ಪ್ರಹಸನ, (೫) ಡಿಮ, (೬) ವ್ಯಾಯೋಗ, (೭) ಸಮವಕಾರ, (೮) ವೀಧಿ, (೯) ಅಂಕ, ಮತ್ತು (೧೦) ಈಹಾಮ್ಯುಗ - ಎಂದು ಹತ್ತು ವಿಧವಾಗಿದ್ದು, ದಶರೂಪಕಗಳೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಉಪರೂಪಕಗಳು (೧) ನಾಟಕ, (೨) ತ್ರೋಟಕ, (೩) ಗೋಷ್ಠೀ, (೪) ಸಟ್ಟಕ, (೫) ನಾಟ್ಯರಾಸಕ, (೬) ಪ್ರಸ್ಥಾನ, (೭) ಉಲ್ಲಾಪ್ಯ, (೮) ಕಾವ್ಯ, (೯) ಪ್ರೇಂಖಣ, (೧೦) ರಾಸಕ, (೧೧) ಸಂಲಾಪಕ, (೧೨) ಶ್ರೀಗದಿತ, (೧೩) ಶಿಲ್ಪಕ, (೧೪) ವಿಲಾಸಿಕಾ, (೧೫) ದುರ್ಮಲ್ಲಿಕಾ, (೧೬) ಪ್ರಕರಣೀ, (೧೭) ಹಲ್ಲಿಶ, ಮತ್ತು (೧೮) ಭಾಣಿಕಾ - ಎಂದು ಹದಿನೆಂಟು ವಿಧವಾಗಿವೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ರೂಪಕ - ಉಪರೂಪಕಭೇದ - ಪ್ರಭೇದಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಭರತನ ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ, ಧನಂಜಯನ ದಶರೂಪಕ, ಸಾಗರನಂದಿಯ ನಾಟಕಲಕ್ಷಣ-ರತ್ನಕೋಶ, ಹೇಮಚಂದ್ರನ ನಾಟ್ಯ ದರ್ಪಣ, ಶಾರದಾತನಯ ವಿರಚಿತ ಭಾವಪ್ರಕಾಶ, ವಿಶ್ವನಾಥನ ಸಾಹಿತ್ಯದರ್ಪಣ, ವಿದ್ಯಾನಾಥನ ಪ್ರತಾಪರುದ್ರೀಯ ಮೊದಲಾದ ನಾಟ್ಯಲಕ್ಷಣ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳು ಆ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಬಹುದು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಕರಿಗೆ ನಾಟಕದ ಬಗ್ಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಪ್ರೀತಿಯಿದೆ. "ಕಾವ್ಯೈಃ ನಾಟಕಂ ರಮ್ಯಮ್" ಎಂಬುದು ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿರುವ ಮಾತು. ಕಾಳಿದಾಸನು ತನ್ನ ಮೂಲವಿಕಾಗ್ನಿಮಿತ್ರ ನಾಟಕದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಲ್ಲಿ- "ನಾಟಯಂ ಭಿನ್ನರುಚೇರ್ಜನಸ್ಯ ಬಹುಧಾಪೈಕಂ ಸಮರಾಧನಮ್" ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಾಟಕವು ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ಅಭಿರುಚಿಯ ಜನಗಳಿಗೆ ಏಕರೀತಿಯ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವಂತಹದ್ದು ಎಂದು

ನಾಟಕದ ಹಿರಿಮೆಯನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪ್ರಾಚೀನಾಲಂಕಾರಿಕನಾದ ವಾಮನನು "ಸಂದರ್ಭೈಃ ದಶರೂಪಕಂ ಶ್ರೇಯಃ, ತದ್ಧಿ ಚಿತ್ರಂ ಚಿತ್ರಪಟವದ್ವಿಶೇಷಸಾಕಲ್ಯಮ್ ತತೋನ್ಯಭೇದಕಲ್ಪಿಃ: ದಶರೂಪಕಸ್ಯೈವ ಹಿಂ ಸರ್ವಂ ವಿಲಸಿತಮ್ ||" ಎಂದು ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರಸೂತ್ರವೃತ್ತಿ (೧.೩.೩೦-೨೨) ಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ರಂಗಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲ್ಪಡುವ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಗಳಾದ (ರೂಪಕ-ಉಪರೂಪಕಗಳು) ಎಲ್ಲಾ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಗೂ 'ರೂಪಕ' ವೆಂಬುದು ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಹೆಸರು. ಪಾರಿಬಾಷಿಕವಾಗಿ 'ನಾಟಕ' ಎಂಬುದು ಒಂದು ಪ್ರಕಾರದ ರೂಪಕಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟ ಹೆಸರಾದರೂ, ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಕಾರದ ರೂಪಕಗಳನ್ನು ನಾಟಕಗಳೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ನಾಟಕವು ದೃಶ್ಯವೂ - ಶ್ರವ್ಯವೂ ಆಗಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ವಸ್ತುವಿನ್ಯಾಸ, ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣ, ರಸಪರಿಪೋಷಣೆ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಂಶಗಳು ಚೇತೋಹಾರಿಯಾಗಿವೆ. ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನದ ಸಂಘರ್ಷ, ಸಾಫಲ್ಯ, ಆದರ್ಶವಾದ ಮೌಲ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸುವ ಕಾರಣದಿಂದ ವಿಗಲಿತವೇದ್ಯಾಂತರ ಆನಂದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ, ಆದುದರಿಂದ ನಾಟಕವು ಎಲ್ಲರ ಆರಾಧನೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ.

ಸರ್ವಜನಾಧರಣೀಯವಾದ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕದ ಉಗಮವು ಯಾವಾಗ, ಹೇಗೆ, ಎಷ್ಟು ಹಿಂದೆ ಆಯಿತು ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯು ಉದ್ಭವವಾದಲ್ಲಿ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಇದಮಿತ್ಯಂ ಎಂದು ಉತ್ತರಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ. ವಿದ್ವಾಂಸರು ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಹಲವು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಪರಿಚಯಿಸಲಾಗುವುದು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕದ ಉಗಮ ಮತ್ತು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳು :

ನಾಟಕದ ದೇವಮೂಲತ್ವವಾದ :

ನಾಟಕವು ದೇವಮೂಲದಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದು ಎಂಬುದು ಮೊದಲನೆಯ ವಾದ, ಅದು ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಮೊದಲನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. 'ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಜನರು ಈರ್ಷ್ಯಾ-ಅಸೂಯಾಪರರಾಗಿ ಮನೋರಂಜನೆಯಿಲ್ಲದೆ ಕಾಲಕಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಆಗ ಇಂದ್ರನೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನ ಬಳಿಗೆ ಹೋಗಿ ಜ್ಞಾನದ ಮೂಲವಾದ ವೇದವು ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣದವರಿಗೂ ಮುಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ದೃಶ್ಯವೂ, ಶ್ರವ್ಯವೂ ಆದ

ಮನೋರಂಜಕ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ನಾವು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತೇವೆ; ವೇದವ್ಯವಹಾರವು ಶೂದ್ರರಿಗೆ ಸಂಶ್ರಾವ್ಯವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಮುಕ್ತವಾದ ಐದನೇ ವೇದವೊಂದನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸು' ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಕ್ರೀಡನೀಯಕಮಿच्छामೋ दृश्यं श्रव्यं च यश्चदेत् ।
 न वेदव्यवहारोऽयं संश्राव्यः शूद्रजातिषु ॥
 तस्मात् सृजापरं वेदं पञ्चमं सार्ववर्णिकम् ॥

ಅವರ ಮಾತನ್ನು ಆಲಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳ ಸಾರಸಂಗ್ರಹರೂಪವಾದ ನಾಟ್ಯವೇದವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಋಗ್ವೇದದಿಂದ ಪಾಠ್ಯಾಂಶವನ್ನೂ, ಸಾಮವೇದದಿಂದ ಸಂಗೀತವನ್ನೂ, ಯಜುರ್ವೇದದಿಂದ ಅಭಿನಯವನ್ನೂ, ಅಥರ್ವಣವೇದದಿಂದ ರಸಗಳನ್ನೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ನಾಟ್ಯವೇದವೆಂಬ ಪಂಚಮ ವೇದವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನು :

नाटयवेदं ततश्चक्रे चतुर्वेदाङ्गसम्भवम् ।
 जग्राह पाठयं ऋग्वेदात् सामभ्यो गीतमेव च ।
 यजुर्वेदादभिनयान् रसानाथर्वणादपि ॥

ಹೀಗೆ ನಾಟ್ಯವೇದವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಕುಶಲರೂ, ವಿದಗ್ಧರೂ ಆದವರು ಅದನ್ನು ಪೋಷಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿ ಭರತ ಮತ್ತು ಅವನ ನೂರುಜನ ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಅದನ್ನು ವಹಿಸಿದನು.

ಹೀಗೆ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ನಾಟ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿಯ ಕಥೆಯು ಪೌರಾಣಿಕವಾಗಿ ಕಂಡರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವ ಮಹತ್ವದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಮರೆಯುವಂತಿಲ್ಲ. ನಾಟ್ಯಕಲೆಯು ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣದವರಿಗೆ ಇರುವುದು ಎಂಬುದು ಮೊದಲನೆಯ ಮಹತ್ವದ ಅಂಶ. ನಾಲ್ಕು ವೇದಗಳಿಂದ ಸಂವಾದ, ಗೀತೆ, ಅಭಿನಯ ಮತ್ತು ರಸಗಳ ಅಂಶಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಯಿತು ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ಮಹತ್ವದ ಅಂಶ. ಇದೂ ಕೂಡ ಆಸಂಭವನೀಯವಲ್ಲ. ವೈದಿಕ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ರೂಪಿತವಾಗಿ ನಾಟ್ಯಕಲೆಯು ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ವಾದವು ಎತ್ತಿಹಿಡಿಯುತ್ತದೆ.

ಋಗ್ವೇದದ ಸಂವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳು:

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಸಂವಾದಸೂಕ್ತಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕದ ಮೂಲವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ವಾದವೊಂದಿದೆ. ಇದೂ ಕೂಡ ನಾಟಕಕ್ಕೆ ವೇದಮೂಲತ್ವವನ್ನು ಹುಡುಕುವ ಒಂದು ಸಮರ್ಥನೀಯ ಪ್ರಯತ್ನ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ-ಮರುತ್, ಯಮ-ಯಮೀ, ಪುರೂರವಸ್-ಉರ್ವಶೀ, ಅಗಸ್ತ್ಯ-ಲೋಪಾಮುದ್ರಾ ಮುಂತಾದ ೧೫-೨೦ ಸಂವಾದರೂಪದ ಸೂಕ್ತಗಳಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಬಹುದು. ಋ.೧.೧೬೫ರಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುತರ ಸಂವಾದವಿದೆ. ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲಾ ಹವಿಸ್ಸು, ಪ್ರಾರ್ಥನೆ, ಸೋಮಾಹುತಿಗಳು ತನಗೇ ಸೇರಿದ್ದೆಂದು ಹರ್ಷದಿಂದ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ವೃತ್ತನನ್ನು ಕೊಂದೆ, ಗೋವುಗಳನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದೆ ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಮರುತರು ತಾವು ಅವನ ಎಲ್ಲಾ ಶೌರ್ಯಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಾಯಕರಾಗಿದ್ದವರು ಎಂಬುದನ್ನು ನೆನೆಪು ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಇಂದ್ರನು ಅವರ ಸಹಾಯವನ್ನು ಮನ್ನಿಸದಿದ್ದಾಗ ಮರುತರು ಅವನನ್ನು ಕೊಂಡಾಡಿ ಅವನ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಮ್ಯಾಕ್ಸ್ ಮ್ಯುಲ್ಲರ್‌ನು ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಒಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಧಾರ್ಮಿಕ ನಾಟಕವೆಂದೂ, ಋತ್ವಿಜ್ಞಗಳು ಇಂದ್ರ ಹಾಗೂ ಮರುತರ ಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸಿ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದ ಭಾಗವಾಗಿ ಆ ಸಂವಾದವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದರೆಂದೂ ಭಾವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಯಮ-ಯಮಿಯರ ಸಂವಾದ (ಋ.೧೦.೧೦), ಪುರೂರವ- ಉರ್ವಶೀ ಸಂವಾದ (ಋ.೧೦.೯೫), ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ನದಿಗಳ ಸಂವಾದ (ಋ.೩.೩೩), ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಲೌಕಿಕ ಅಂಶಗಳಿವೆ. ಅವೂ ಕೂಡ ಪ್ರಾಚೀನ ನಾಟಕದ ತುಣುಕುಗಳಾಗಿರಬಹುದು. ಋಗ್ವೇದದ ಹತ್ತನೇ ಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಒಂದು ಸಂವಾದಸರಣಿಯು ಗಮನಾರ್ಹವಾಗಿದೆ. ಅಗ್ನಿಯ ಮೂವರು ಸಹೋದರರಾದ ಭೂಪತಿ, ಭುವನಪತಿ ಮತ್ತು ಭೂತಪತಿ ಎಂಬವರು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಹೊತ್ತು ತಂದೂ ತಂದೂ ಬಳಲಿ ಸತ್ತು ಹೋದರಂತೆ. ಅವರ ಗತಿಯು ತನಗೂ ಬಂದೀತೆಂದು ಅಗ್ನಿಯು ಹವಿಸ್ಸುಗಳನ್ನು ಕೊಂಡೊಯ್ಯುವುದನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಿ ಎಲ್ಲಿಯೋ ಅಡಗಿಕೊಂಡನು. ದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ವಿವಿಧ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಹುಡುಕಿ ಕಂಡು ಹಿಡಿದರು. ಅನುನಯದಿಂದ ಅವನನ್ನು ಮತ್ತೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಒಪ್ಪಿಸಿದರು. (ಋಗ್ವೇದ, ೧೦.೫೧, ೫೨ ಮತ್ತು ೫೩).

ಇಂತಹ ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಶೌನಕ ಮತ್ತು ಯಾಸ್ಮರು 'ಸಂವಾದ'ಗಳೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಋ.೧.೧೬೫ರ ಬಗ್ಗೆ ಶೌನಕನು "ತೇಷಾಮಗಸ್ತ್ಯಃ ಸಂವಾದ ತಪಸಾ ವೇದ ತತ್ವತಃ" (ಬೃಹದ್ವೇದತಾ. IV.೪೨). ಕೆಲವರು ಅವುಗಳನ್ನು ಇತಿಹಾಸಗಳೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು. ಋ. X.F೫ರ ಬಗ್ಗೆ ಬೃಹದ್ವೇದತೆಯು ಹೀಗೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ - "ಸಂವಾದಂ ಮನ್ಯತೇ ಬಾಸ್ಕಃ ಇತಿಹಾಸಂ ತು ಶೌನಕಃ" (VII.೧೫೩). ಮ್ಯಾಕ್ಸ್ ಮ್ಯುಲ್ಲರ್ ಅವುಗಳನ್ನು ಯಾಜ್ಞಕನಾಟಕಗಳೆಂದು ಕರೆದನು. ಸಿಲ್ವನ್ ಲೆವಿ (Sylvan Levi) ಅವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಶ್ರೋಡರ್ (Shroeder) ಅವುಗಳನ್ನು 'ರಹಸ್ಯನಾಟಕ'ಗಳೆಂದು (Mystery plays) ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕದ ಮೂಲವನ್ನು ಗುರುತಿಸಬಹುದು. ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಾಟಕೀಯ ಅಂಶಗಳು :

ಯಜ್ಞಕರ್ಮದ ನಾಟಕೀಯ ಅಂಶಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕವು ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಯಿತು ಎಂಬುದು ಮೂರನೆಯ ವಾದ. ಈ ವಾದವು ಹಿಂದಿನ ವಾದಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವೇ ಆಗಿದೆ. ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ನಾಟಕೀಯ ಅಂಶಗಳಿರುವುದು ಸತ್ಯ ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಸೋಮಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ 'ಸೋಮವಿಕ್ರಿಯ'ವೆಂಬ ಕರ್ಮವಿದೆ. ಸೋಮಯಾಗವು ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಘಟನೆಯಿದೆ. ಸೋಮವನ್ನು ಮಾರಿದ್ದ ಶೂದ್ರನು ಸೋಮದ ಬೆಲೆಯನ್ನು ವಸೂಲು ಮಾಡಲು ಬರುತ್ತಾನೆ. ಋತ್ವಿಜರು ಅವನನ್ನು ಮಣ್ಣಿನ ಹೆಂಟಿಗಳಿಂದ ಹೊಡೆದು ಓಡಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದೊಂದು ಸುಳ್ಳು ಜಗಳದ ನಾಟಕೀಯ ಸನ್ನಿವೇಶ. ಅತ್ಯಂತ ದೀರ್ಘವಾದ ಸತ್ರಯಾಗದಲ್ಲಿ ಓರ್ವ ವೈಶ್ಯ ಮತ್ತು ಓರ್ವ ಶೂದ್ರನ ಮಧ್ಯೆ ಅಂತಹದೇ ಸುಳ್ಳು ಜಗಳವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮಹಾವ್ರತವೆಂಬ ಸಮಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ಮತ್ತು ಒಬ್ಬಳು ವೇಶ್ಯೆ ಪರಸ್ಪರರನ್ನು ನಿಂದಿಸುವ ಸನ್ನಿವೇಶವೊಂದು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲಾ ನಾಟಕೀಯ ಅಂಶಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕವು ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಯಲು ತಕ್ಕ ವಾತಾವರಣವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದವು ಎಂದು ಹೇಳಲು ಯಾವ ಅಡ್ಡಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ವಾದವನ್ನು ಮೊದಲು ಮಂಡಿಸಿದವರು ಪ್ರೊ. ಹಿಲೇಬ್ರಾಂಟ್ (Hillebrandt).

ಮಹಾಭಾರತ, ರಾಮಾಯಣ ಮತ್ತು ವ್ಯಾಕರಣಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕದ ಮೂಲ :

ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕದ ಮೂಲವನ್ನು ಇತಿಹಾಸ-ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಹುಡುಕುತ್ತಾರೆ. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ 'ನಟ' ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೪ನೇ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಪಾಣಿನಿಯು ತನ್ನ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಲಿನ್ ಮತ್ತು ಕೃಶಾಶ್ವರನ್ನು ನಟಸೂತ್ರಕಾರರೆಂದು ಹೇಳಿ ಅವರ ಪರಂಪರೆಯವರನ್ನು 'ಶೈಲಾಲಿನಃ' ಎಂದೂ, 'ಕೃಶಾಶ್ವಿನಃ' ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಹರಿವಂಶದಲ್ಲಿ ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆಯನ್ನು ನಟರು ಅಭಿನಯಿಸಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ನಾಟಕ ಪ್ರದರ್ಶನಗಳ ಸೂಚನೆಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಆ ಭಾಗಗಳೂ ಅನಂತರ ಸೇರಿಸಿದವುಗಳು ಎಂದು ಕೆಲವರ ವಾದ. ಮಹಾಭಾರತ ಮತ್ತು ರಾಮಾಯಣಗಳ ಹಳೆಯ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಲೌಕಿಕ ನಾಟಕದ ಅಸ್ತಿತ್ವದ ಬಗ್ಗೆ ನಿಶ್ಚಿತವಾದ ಆಧಾರಗಳು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದರೂ ಕೂಡ ಇತಿಹಾಸ-ಪುರಾಣಗಳನ್ನು ಪೌರಾಣಿಕರು ಅಭಿನಯಿಸಿ ಹಾಡುತ್ತಿದ್ದುದರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿವೆ. ಪತಂಜಲಿಯ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಂಸವಧ, ಬಲಿಬಂಧ ಮುಂತಾದ ಕಥೆಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಗ್ರಾಂಥಿಕರ ಮತ್ತು ಅಭಿನಯಿಸಿ ತೋರಿಸುವ ಶೋಭನಿಕರ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಮೊದಲು ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿರುವ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳು ಇತಿಹಾಸ-ಪುರಾಣಗಳ ಪ್ರವಚನ, ಅಭಿನಯಗಳ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ಉಗಮವಾಗಿ, ಅವುಗಳ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಬೆಳೆದು, ಅವುಗಳವೇ ಆದ ಕಥಾವಸ್ತುಗಳಿಂದಲೇ ಪೂರ್ಣರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿರುವ ಸಾಧ್ಯತೆಯಿದೆ. ಇದು ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕದ ಮೂಲವನ್ನು ಹುಡುಕುವವರ ವಾದ.

ಬೊಂಬೆಯಾಟವು ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಮೂಲ :

ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು (Sten Know) ಮುಂತಾದವರು ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕದ ಮೂಲವನ್ನು ಕೇವಲ ವೈದಿಕ ಹಾಗೂ ಧಾರ್ಮಿಕ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಹುಡುಕುವುದಕ್ಕಿಂತ ಲೌಕಿಕ ಪರಿಸರದಲ್ಲಿ ಹುಡುಕುವುದು ಉತ್ತಮವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಜನಸಂಮರ್ಧ ಜಾತ್ರೆ ಮುಂತಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಬೊಂಬೆಯಾಟದ ಅಥವಾ ಸೂತ್ರದ ಬೊಂಬೆಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತ

ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಪ್ರೇರಣೆಯನ್ನು ಒದಗಿಸಿದವು. ಬೊಂಬೆಯಾಟದಲ್ಲಿ ಪರದೆಯ ಹಿಂದೆ ಕುಳಿತು ದಾರವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಗೊಂಬೆಗಳನ್ನು ಕುಣಿಸುವವನಿಗೆ ಸೂತ್ರಧಾರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕದ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕ-ನಿರ್ದೇಶಕನಿಗೆ ಸೂತ್ರಧಾರನೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವುದು ಬೊಂಬೆಯಾಟದ ಮೂಲದಿಂದಲೇ ಎಂದು ಅವರ ವಾದ.

ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕದ ನಿರ್ದೇಶಕನ ಕೆಲಸ ಬೊಂಬೆಯಾಟದ ಸೂತ್ರಧಾರನಂತೆ ಕೇವಲ ದಾರವನ್ನು ಜಗ್ಗುವ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ಸೂತ್ರಧಾರನು ಸಮಗ್ರ ನಾಟಕದ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಈ ವಾದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಸಾಹಿತ್ಯಕ ಆಧಾರಗಳೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳ ಕಾಲಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಗೊಂಬೆಯಾಟಗಳ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಕಾಲವೊಂದಿತ್ತು ಎಂದು ಸಾಧಿಸಲು ಯಾವ ಆಧಾರಗಳೂ ಇಲ್ಲ. ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕವು ಪ್ರಚಾರದಲ್ಲಿ ಬಂದ ನಂತರ ಅದರ ಅನುಕರಣೆಯಾಗಿ ಗೊಂಬೆಯಾಟಗಳು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರಬಹುದು. ಸೂತ್ರಧಾರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೊಂಬೆಯಾಟದ ನಿರ್ದೇಶಕನೇ ಮೂಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ.

ಗ್ರೀಕ್ ನಾಟಕಗಳ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳ ಉಗಮ :

ಈ ಹಿಂದೆ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿರುವ ವಾದಗಳನ್ನು ಅವಲೋಕಿಸಿದಾಗ ಸಂವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳು, ಯಜ್ಞದ ಅಂಗಗಳಾಗಿ ಬರುವ ಅಭಿನಯ-ಪೂರ್ವಕವಾದ ಮಾತುಗಳು, ಇತಿಹಾಸ-ಪುರಾಣಗಳ ವಾಚನ ಮತ್ತು ಅಭಿನಯಗಳು ಮುಂತಾದವುಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳ ಉಗಮ ಮತ್ತು ವಿಕಾಸಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಕವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಒದಗಿಸಿದ್ದವು ಎಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಭಾರತೀಯ ಮೂಲದ ಪರಿಸರಗಳೇ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳ ಹುಟ್ಟಿಗೆ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಾಗಿದ್ದವು. ಕ್ರಿ.ಶ. ಒಂದನೇ ಶತಮಾನದ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳೂ, ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಅಸ್ತಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಇದ್ದವು ಎಂಬುದು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿರುವಾಗ, ಗ್ರೀಕ್ ನಾಟಕಗಳ ಸಂಪರ್ಕ ಮತ್ತು ಪ್ರಭಾವಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳು ಹುಟ್ಟಿದವು ಎಂದು ಕೆಲವು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ವಿದ್ವಾಂಸರು ವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಗ್ರೀಕ್ ನಾಟಕಗಳಿಗೂ, ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳಿಗೂ ಕೆಲವು ಹೋಲಿಕೆಗಳಿವೆ ಎಂಬುದು ಅವರ ವಾದಕ್ಕೆ ಆಧಾರ. ಅಂಕಗಳ ವಿಭಾಗವಿರುವುದು, ಅಂಕದ ಕೊನೆಗೆ ಎಲ್ಲಾ ಪಾತ್ರಗಳೂ ನಿರ್ಗಮಿಸುವುದು, ಪೂರ್ವ ಸೂಚನೆಯಿತ್ತೇ ಹೊಸ ಪಾತ್ರಗಳು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದು, ಉಂಗುರ

ಮುಂತಾದ ಗುರುತಿನ ಸಾಧನಗಳನ್ನು ಬಳಸಿರುವುದು, ವಿದೂಷಕರಂತಹ ಪಾತ್ರಗಳಿರುವುದು, ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪರದೆಗೆ 'ಯವನಿಕಾ' ಎನ್ನುವುದು, ಇವು ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾಮ್ಯಾಂಶಗಳು. ಈ ಸಾಮ್ಯಾಂಶಗಳು ನಿಜವಾದರೂ ಅವುಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳಿಗೆ ಗ್ರೀಕ್ ನಾಟಕಗಳೇ ಮೂಲವೆಂದು ವಾದಿಸುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಅಂಕಗಳ ವಿಭಾಗ, ಅಂಕದ ಕೊನೆಗೆ ನಿರ್ಗಮನ ಮುಂತಾದವು ನಾಟಕದ ರಚನೆಯ ಸಹಜವಾದ ಅಂಗಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಯಾವ ಪ್ರೇರಣೆಯೂ ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. 'ಯವನಿಕಾ' ಎಂಬ ಹೆಸರು ಆ ಬಟ್ಟೆಯು ಆ ದೇಶದ್ದಾದ್ದರಿಂದ ಬಂದಿದೆಯಷ್ಟೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕದ ಉಗಮಕ್ಕೆ ಗ್ರೀಕ್ ನಾಟಕಗಳ ಮೂಲವನ್ನು ಹುಡುಕಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಗಳು :

ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕದ ಮೊದಲ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಅದರ ರಂಜನೀಯವಾದ ರಚನೆ ಮತ್ತು ವೈವಿಧ್ಯಮಯವಾದ ವಸ್ತುವಿನ್ಯಾಸ. ನಾಟಕವು ಆರಂಭವಾಗುವುದು ನಾಂದಿಯ ಶುಭಾಶಂಸನದೊಂದಿಗೆ. ನಾಂದಿಯ ಆಚರಣೆಯೊಂದಿಗೆ ಅನುಸ್ಮೃತವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ (ಅಥವಾ ಸ್ಥಾಪನೆ)ಯೆಂಬ ಪೀಠಿಕಾದೃಶ್ಯದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಧಾರನು ನಟ ಅಥವಾ ಪಾರಿಪಾಶ್ವರ್ಯನೆಂಬ ನಟನೊಂದಿಗೆ ಸಂಭಾಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಲ್ಗೊಂಡು, ನಾಟಕದ ಮತ್ತು ಅದರ ಕರ್ತೃವಿನ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ನಂತರ ಮುಂದಿನ ಮುಖ್ಯ ದೃಶ್ಯದ ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ, ರಂಗದಿಂದ ನಿರ್ಗಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿಂದ ನಾಟಕದ ವಸ್ತು ವಿನ್ಯಾಸವು ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ವಸ್ತುವಿನ ಬೆಳವಣಿಗೆಯನ್ನು ಸುಸಂಬದ್ಧವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಇಡೀ ನಾಟಕವನ್ನು ಅಂಕಗಳಾಗಿ ವಿಭಾಗಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಅಂಕಗಳು ಐದರಿಂದ ಹತ್ತರವರೆಗೆ ಇರುತ್ತವೆ. ಕೆಲವು ಏಕಾಂಕ ನಾಟಕಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ. ಅಂಕಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಂತೆ ಆಧಿಕಾರಿಕ (ಮುಖ್ಯ) ವಸ್ತುವಿನ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವಾದ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕ ವಸ್ತುವಿನ ಅಂಶಗಳು (ಅಂದರೆ ಅರ್ಥ ಪ್ರಕೃತಿಗಳು) ಮತ್ತು ಅವುಗಳು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ ವಸ್ತು ವಿಕಾಸದ ಹಂತಗಳು (ಅವಸ್ಥೆಗಳು) ಇರುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ಅಂಕಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಓತಪೋತವಾಗಿರುವ ಮುಖ, ಪ್ರತಿಮುಖ, ಗರ್ಭ, ವಿಮರ್ಶ (ಅವಮರ್ಶ) ಮತ್ತು

ನಿರ್ವಹಣವೆಂಬ ಐದು ಸಂಧಿಗಳು ಮತ್ತು ಸಂಧ್ಯಂಗಗಳ ವಿನ್ಯಾಸವು ಮುಖ್ಯವಸ್ತುವಿನ ಸಿದ್ಧಿಗೆ, ಪಾತ್ರಗಳ ಬೆಳವಣಿಗೆಗೆ ಮತ್ತು ರಸಪರಿಪೋಷನೆಗೆ ಆಧಾರವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ವಿವರಗಳನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ನಿರ್ವಹಿಸಿ ತೋರಿಸುವುದು ಪ್ರಾಯೋಗಿಕವಾಗಿ ಸಾಧ್ಯವೂ ಅಲ್ಲ, ಸ್ವಾರಸ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಸಾಧ್ಯವೂ ಅಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಮುಖ್ಯ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಅಭಿನಯಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಒದಗಿಸುವುದರಿಂದ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ನೀರಸವಾದ, ಆದರೆ ವಸ್ತುವಿನ ಪೋಷಣೆಗೆ ಅನಿವಾರ್ಯವಾದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಕೇವಲ ಅಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರಗಳ ಸಂಭಾಷಣೆಯ ಮೂಲಕ ವರದಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತಪಡಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಪ್ರಯಾಣ, ಕೊಲೆ, ಯುದ್ಧ, ಕ್ರಾಂತಿ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ರಂಗಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತರುವುದಿಲ್ಲ. ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಯಾವ ಸನ್ನಿವೇಶವೂ ಗಾಂಭೀರ್ಯ, ಉತ್ತಮ ಅಭಿರುಚಿ ಮತ್ತು ರಸಪರಿಪೋಷಣೆಗೆ ಬಾಧಕವಾಗಬಾರದೆಂಬುದೇ ಈ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವುದರ ಉದ್ದೇಶ. ಇವುಗಳ ವರದಿಗಾಗಿಯೇ ಅಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರಗಳು ಭಾಗವಹಿಸುವ ಚಿಕ್ಕ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳೇ ವಿಷ್ಕಂಭಕ, ಪ್ರವೇಶಕ ಮುಂತಾದ ಅರ್ಥೋಪಕ್ಷೇಪಗಳು.

ವಸ್ತುವಿನ ಪ್ರಧಾನ ಉದ್ದೇಶದ ಸಿದ್ಧಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಭರತವಾಕ್ಯವೆಂಬ ಶುಭಾಶಂಸೆಯೊಂದಿಗೆ ನಾಟಕವು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲರ ಲೇಸನ್ನು ಬಯಸುವ ಭರತವಾಕ್ಯವು ನಾಟಕದ ಅಂತ್ಯ ಮಂಗಲ. ಹೀಗೆ ನಾಂದಿಯಿಂದ ಆರಂಭವಾಗಿ ಸನ್ನಿವೇಶ-ವೈವಿಧ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಮುಖ್ಯೋದ್ದೇಶಸಾಧನೆ ಮತ್ತು ಭರತವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಪರಿಸಮಾಪ್ತವಾಗುವ ಈ ವಸ್ತು ರಚನೆಯು ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕದ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಒಂದೊಂದು ಅಂಕದ ಕಥೆಯು ಒಂದೇ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಅದರ ಸಮೀಪದ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ನಡೆಯಬೇಕು. ಅದರ ಕಥೆಯು ಒಂದು ದಿನದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಬಹುದಾದ ಘಟನೆಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿರಬಾರದು. ಬೇರೆ ಅಂಕಗಳ ಘಟನೆಗಳು ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೋ ವರ್ಷಗಳ ಅನಂತರ ನಡೆದವುಗಳಾಗಿರಬಹುದು.

ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕದ ಇನ್ನೊಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ, ಸುಖಾಂತ ಮತ್ತು ದುರಂತವೆಂಬ (Comedy, Tragedy) ಪ್ರಕಾರಭೇದವಿಲ್ಲದಿರುವುದು. ಭಾಸನ ಊರುಭಂಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ದುರಂತ ನಾಟಕಗಳೇ ಇಲ್ಲ. ನಾಟಕದ ಪ್ರಧಾನ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ಸೋಲು ಅಥವಾ ಸಾವು ಅವನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ ಆದರ್ಶ ಮೌಲ್ಯದ ಸೋಲು. ಇದರಿಂದ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಕಹಿಯಾದ ಭಾವನೆಯು ಮೂಡಿ ಆದರ್ಶ ಮೌಲ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆಯೇ ನಶಿಸಿಹೋದೀತೆಂದು ನಾಟಕವನ್ನು ದುರಂತವಾಗಿ ಸಮಾಪ್ತಗೊಳಿಸುವುದು ಭಾರತೀಯ ಮನೋಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಒಗ್ಗಿ ಬಂದಿಲ್ಲ. ದುಃಖದ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಮೌಲ್ಯದ ಪರಿಶುದ್ಧಿಗಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕದ ಮತ್ತೊಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆಗಳನ್ನು ಜೊತೆ ಜೊತೆಗೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದು. ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರಗಳು ಪ್ರಾಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾತನಾಡುತ್ತವೆ. ಕಾರ್ಯವಶಾತ್, ಸಂದರ್ಭವಶಾತ್, ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಪ್ರಧಾನ ಪುರುಷ ಪಾತ್ರಗಳು ಪ್ರಾಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ತ್ರೀ ಪಾತ್ರಗಳು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾತನಾಡುತ್ತವೆ.

ಮಹಾಕವಿ ಭಾಸ : ಜೀವನ-ಕಾಲ-ಕೃತಿಗಳು :

ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಟಕರಚನಾಕಾರರಲ್ಲಿ ಭಾಸನೂ ಕೂಡ ಒಬ್ಬ. ಮಹಾಕವಿ ಕಾಳಿದಾಸನು ತನ್ನ 'ಮಾಲವಿಕಾಗ್ನಿಮಿತ್ರ' ನಾಟಕದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಲ್ಲಿ "ಪ್ರಥಿತಯಶಸಾಂ ಭಾಸಸೌಮಿಲ್ಲಕವಿಪುತ್ರಾದೀನಾಂ ಪ್ರಬಂಧಾನ್ ಅತಿಕ್ರಮ್ಯ ವರ್ತ ಮಾನಕವೇಃ ಕಾಲಿದಾಸಸ್ಯ ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಕಥಂ ಪರಿಷದೋ ಬಹುಮಾನಃ" ಎಂದು ಗೌರವದಿಂದ ಭಾಸವನ್ನು ಹೊಗಳುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಹರ್ಷಚರಿತೆಯಲ್ಲಿ ಮಹಾಕವಿ ಬಾಣನು -

ಸೂತ್ರಧಾರಕೃತಾರಮ್ಭಿಃ ನಾಟಕೈಃ ಬಹುಭೂಮಿಕೈಃ |

ಸಪತಾಕೈಃ ಯಶೋ ಲೇಭೇ ಭಾಸೋ ದೇವಕುಲೈರಿವ ||

"ಅನೇಕ ಪಾತ್ರಗಳಿಂದಲೂ, ಪತಾಕಾಸ್ಥಾನಗಳಿಂದಲೂ, ಸೂತ್ರಧಾರನಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುವ ರೂಪಕಗಳನ್ನು ಬರೆದು, ಅನೇಕ ಸೌಧಗಳಿಂದಲೂ, ಧ್ವಜಗಳಿಂದಲೂ ಸುಂದರವಾಗಿರುವ ಭವ್ಯದೇವಮಂದಿರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಶಿಲ್ಪಿಯಂತೆ ಭಾಸನು ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು

ಪಡೆದನು" ಎಂದು ಮುಕ್ತಕಂಠದಿಂದ ಹೊಗಳಿದ್ದಾನೆ. ರಾಜಶೇಖರನು ಸೂಕ್ತಿಮುಕ್ತಾವಳಿಯಲ್ಲಿ -

भासनाटकचक्रेऽपि छेकैः क्षिप्ते परीक्षितुम् ।

स्वप्नवासवदत्तस्य दाहकोऽभून्न पावकः ॥

ಎಂದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದ ಪಂಡಿತರಿಂದ ಭಾಸನಾಟಕಚಕ್ರವು ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಎಸೆದಾಗ ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತ ರೂಪಕವನ್ನು ಬೆಂಕಿ ಸುಡಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುವುದರ ಮೂಲಕ, ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತ ರೂಪಕವು ಭಾಸ ಮಹಾಕವಿಯ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಕೃತಿ ಎಂದು ಹೊಗಳಿದ್ದಾನೆ. ಜಯದೇವ ಕವಿಯು ತನ್ನ ಪ್ರಸನ್ನರಾಘವ ನಾಟಕದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಲ್ಲಿ -

यस्याश्चोरश्चिकुरनिकुरः कर्णपूरुमयूरौ

भासो हासः कविकुलगुरुः कालिदासो विलासः ।

हर्षो हर्षः हृदयवसतिः पञ्चबाणस्तु बाणः

केषां नैषा कथय कविताकामिनी कौतुकाय ॥

ಎಂದು ಕವಿತೆಯನ್ನೇ ಕಾಮಿನಿಯೆಂದು ಪರಿಕಲ್ಪಿಸಿ, ನಾನಾ ಕವಿಗಳ ಕವಿತಾ ಕಾಮಿನಿಯ ಶರೀರದ ಸ್ಥಾನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ, ಭಾಸ ಮಹಾಕವಿಯನ್ನು ಕವಿತಾ ಕಾಮಿನಿಯ ಮಂದಹಾಸ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕಾಳಿದಾಸ - ಬಾಣಾದಿಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಭಾಸನೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಒಬ್ಬ ರೂಪಕಕಾರನು ಇದ್ದನೆಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿದ್ದರೂ ಅವನ ಕಾಲ, ದೇಶ, ಗ್ರಂಥಾದಿ ವಿಷಯಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಮಹಾಮಹೋಪಾಧ್ಯಾಯ ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ದಕ್ಷಿಣಭಾರತದಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಾನ್ವೇಷಣೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿದ್ದಾಗ ಕೇರಳದ ತಿರುವನಂತಪುರದ ಪ್ರಾಚ್ಯವಿದ್ಯಾ ಗ್ರಂಥಾಲಯಕ್ಕೆ ಬಂದರು. ಅಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ದೊರೆತ ಕೈಬರಹದ ತಾಲಪತ್ರ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಅದನ್ನು ಸಂಶೋಧಿಸಿ 'ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತಂ' ಎಂಬ ರೂಪಕವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಈ

ಕೃತಿಯೊಂದಿಗೆ ದೊರೆತ ಇತರ ಹನ್ನೆರಡು ರೂಪಕಗಳನ್ನು ಸಂಶೋಧಿಸಿ ಅವುಗಳ ಭಾಷಾಶೈಲಿ, ರಚನಾ ಕೌಶಲ್ಯ, ತಂತ್ರ ಹಾಗೂ ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸಾಮ್ಯಾಂಶಗಳನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಿ ಈ ರೂಪಕಗಳ ಕರ್ತೃ ಒಬ್ಬನೇ, ಅವನು ಭಾಸ ಮಹಾಕವಿ ಎಂದು ದೀರ್ಘ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಬರೆದು ಘೋಷಿಸಿದರು.

ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ವಾದವನ್ನು ಭಾರತೀಯ ಹಾಗೂ ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಪಂಡಿತರು ಒಪ್ಪಿ ಅವರನ್ನು ಅಭಿನಂದಿಸಿದರು. ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತ ಎಂಬ ರೂಪಕವು ಭಾಸನಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಉಳಿದ ಹನ್ನೆರಡು ರೂಪಕಗಳನ್ನು ಸಹ ಭಾಸನೇ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಕಷ್ಟು ಆಧಾರಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಈ ರೂಪಕಗಳ ಕರ್ತೃ ಭಾಸ ಮಹಾಕವಿ ಎಂದು ಹೇಳುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ವಿರೋಧ ಉಂಟಾಯಿತು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಈ (ಹನ್ನೆರಡು) ರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಕವಿಯ ಹೆಸರಿನ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಕರ್ತೃ, ಗ್ರಂಥಗಳ ಮತ್ತು ದೇಶ-ಕಾಲಗಳ ವಿಚಾರವು ವಾದ ಗ್ರಸ್ತವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು. ಭಾಸನು ಸಮಸ್ಯೆಯಾದನು. ಆದರೂ ಭಾಸ ಮಹಾಕವಿಯು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಟಕಕಾರ ಎಂಬ ವಿಷಯವು ನಿರ್ವಿವಾದ. ಈ ರೂಪಕಗಳು ತಿರುವನಂತಪುರದಲ್ಲಿ ದೊರೆತ ಕಾರಣದಿಂದ 'ತಿರುವನಂತಪುರರೂಪಕ' ಗಳೆಂದೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

ಭಾಸನ ಕಾಲ :

ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕವಿಗಳ ದೇಶ-ಕಾಲಾದಿ ವಿಚಾರಗಳು ಸಮಸ್ಯೆಯಾಗಿವೆ. ಮಾಲವಿಕಾಗ್ನಿಮಿತ್ರದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸನೂ, ಬಾಣನೇ ಮೊದಲಾದ ಕವಿಗಳೂ ತಮ್ಮ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಸನ ಹೆಸರನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಅವನನ್ನು ಗೌರವಯುತವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಭಾಸ ಮಹಾಕವಿಯು ಕಾಳಿದಾಸ, ಬಾಣಾದಿ ಕವಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದನೆಂದು ಇದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕಾಳಿದಾಸನ ಕಾಲ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಸಹ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮತಾಭಿಪ್ರಾಯವಿಲ್ಲ. ಕೆಲವರು ಅವನ ಕಾಲವನ್ನು ಕ್ರಿ.ಶ. 5ನೆಯ ಶತಮಾನವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸನ ಕಾಲ ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಒಂದನೆಯ ಶತಮಾನ. ಈ ಆಧಾರದಿಂದ ಭಾಸನು ಕ್ರಿ.ಪೂ. ಒಂದನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದವನು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಕೌಟಿಲ್ಯನ

ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೋಗಂಧರಾಯಣ ರೂಪಕದ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕದ ಉಲ್ಲೇಖವಿದೆ. ಕೌಟಿಲ್ಯನು ಕ್ರಿ.ಪೂ.೪ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿದ್ದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತಮೌರ್ಯನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೌಟಿಲ್ಯನಿಗಿಂತಲೂ ಭಾಸನು. ಹಿಮದಿನವನು. ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಭಾಸನು ಕ್ರಿ.ಪೂ.೪ನೆಯ ಶತಮಾನಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವದವನು ಎಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಿ, ಅವನು ಕ್ರಿ.ಪೂ. ೫ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಅಥವಾ ಕ್ರಿ.ಪೂ.೬ನೆಯ ಶತಮಾನದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದನೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಭಾಸನ ರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಅಪಾಣಿನೀಯ ಪ್ರಯೋಗಗಳು, ಆರ್ಷಪ್ರಯೋಗಗಳು ಭಾಸನ ಪ್ರಾಚೀನತೆಗೆ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾಗಿವೆ.

ಭಾಸನ ಜೀತ :

ಭಾಸನು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಭಾರತದ ನದಿ, ಪರ್ವತಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಉತ್ತರ ಭಾರತದವನು ಎಂದು ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಭಾಸನು ರಂಗದ ಅಧಿದೇವತೆಯಾದ ಬಲರಾಮನಿಗೆ ತನ್ನ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯತೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ 'ಪೆರುಂಗತ್ಯೆ' ಎಂಬ ತಮಿಳು ಕಾವ್ಯದಿಂದ ಉದಯನ ಕಥೆಯು ತಮಿಳುನಾಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಜನಪ್ರಿಯವಾಗಿತ್ತು ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಉದಯನ-ವಾಸವದತ್ತೆಯರ ಕಥಾವಸ್ತು -ವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಗುಣಾಧ್ಯನ ಬೃಹತ್ಕಥೆಯನ್ನು ಆಧರಿಸಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೋಗಂಧರಾಯಣ ರೂಪಕವನ್ನು ರಚಿಸಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಾಸನು ತಮಿಳುನಾಡು ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದನು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಭಾಸನ ರೂಪಕಗಳು ಕೇರಳದಲ್ಲಿ ದೊರೆತವು. ಆಮ, ಭೃಂಗಾರ, ಸಂಬಂಧ ಮುಂತಾದ ಪದಗಳು ಮಲೆಯಾಳಂ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದು, ಇವುಗಳನ್ನು ತನ್ನ ರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಸನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಕೇರಳದವನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಈ ಆಧಾರಗಳಿಂದ ಭಾಸನು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದವನೆಂದು ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಭಾಸನ ಕೃತಿಗಳು :

ಕಾಳಿದಾಸ, ಬಾಣ, ರಾಜಶೇಖರ ಮೊದಲಾದವರ ಉಲ್ಲೇಖಗಳಿಂದ ಭಾಸನು ಅನೇಕ ರೂಪಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುವುದಾಗಿ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ

ಅವನ ಎಲ್ಲ ಕೃತಿಗಳೂ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಮಹಾಮಹೋಪಾಧ್ಯಾಯ ಪಂಡಿತ ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ತಿರುವನಂತಪುರ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಭಾಸನವೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ಹದಿಮೂರು ರೂಪಕಗಳನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರೀ ಜೀವರಾಮ ಕಾಳಿದಾಸ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಭಾಸನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ರೂಪಕವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಭಾಸನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿರುವ ರೂಪಕಗಳು ಹದಿನಾಲ್ಕು. ಅವುಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ.

ರಾಮಾಯಣಾಧಾರಿತ ರೂಪಕಗಳು

೧. ಅಭಿಷೇಕ ನಾಟಕಮ್
೨. ಪ್ರತಿಮಾನಾಟಕಮ್
- ಮಹಾಭಾರತಾಧಾರಿತ ರೂಪಕಗಳು
೩. ಮಧ್ಯಮವ್ಯಾಯೋಗಃ
೪. ದೂತವಾಕ್ಯಮ್
೫. ದೂತಘಟೋತ್ಕಚಮ್
೬. ಕರ್ಣಭಾರಮ್
೭. ಊರುಭಂಗಮ್
೮. ಪಂಚರಾತ್ರಮ್

ಭಾಗವತಾಧಾರಿತ ರೂಪಕ

೯. ಬಾಲಚರಿತಮ್
- ಬೃಹತ್ಕಥಾಧಾರಿತ ರೂಪಕಗಳು
೧೦. ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೋಗಂಧರಾಯಣಮ್
೧೧. ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತಮ್
- ಕವಿಕಲ್ಪಿತ ರೂಪಕಗಳು

೧೨. ಅವಿಮಾರಕಮ್

೧೩. ಜಾರುದತ್ತಮ್

೧೪. ಯಜ್ಞಫಲಮ್ (ರಾಮಾಯಣಾಧಾರಿತವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ)

ಹದಿಮೂರು ರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸಾಮ್ಯಾಂಶಗಳು :

ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಸಂಪಾದಿತವಾದ ಹದಿಮೂರು ರೂಪಕಗಳು ತಿರುವನಂತಪುರ ರೂಪಕಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಈ ಹದಿಮೂರು ರೂಪಕಗಳ ಕರ್ತೃ ಭಾಸ. ಈ ಹದಿಮೂರು ರೂಪಕಗಳ ಏಕಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲು ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಮೊದಲು ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಕೆಲವು ಸಾಮ್ಯಾಂಶಗಳನ್ನು ಆಧಾರವನ್ನಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಅವುಗಳೆಂದರೆ -

೧. ಭಾಸನ ರೂಪಕಗಳು ನಾನಘನತೇ ತತಃ ಪ್ರವಿಶತಿ ಸೂತ್ರಧಾರಃ ಎಂಬ ರಮಗ ನಿರ್ದೇಶದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ. ನಂತರ ಸೂತ್ರಧಾರನು ರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ 'ನಾಂದೀ' ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದೇ ಇತರ ನಾಟಕಕಾರರ ನಾಟಕಗಳು ನಾಂದೀಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ. ತರುವಾಯ 'ನಾಘನತೇ' ಎಂಬ ರಂಗಸೂಚನೆಯಿದ್ದು, ಸೂತ್ರಧಾರನು ರಂಗವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ.
೨. ಈ ರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ ಪೀಠಿಕಾ ಭಾಗವನ್ನು 'ಸ್ಥಾಪನಾ' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. ಎಲ್ಲಿಯೂ 'ಪ್ರಸ್ತಾವನಾ' ಎಂಬ ಪದ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಲೀ ಅಥವಾ ಕವಿಯ ಹೆಸರಾಗಲೀ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.
೩. ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತಮ್, ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೌಗಂಧರಾಯಣಮ್, ಅವಿಮಾರಕಮ್, ಅಭಿಷೇಕನಾಟಕಮ್, ಪಂಚರಾತ್ರಮ್, ಬಾಲಚರಿತಮ್ ರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ 'ರಾಜಸಿಂಹಃ ಪ್ರಶಾಸ್ತುನಃ' ಎಂದು ಭರತವಾಕ್ಯವು ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿದೆ.
೪. ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತಮ್, ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೌಗಂಧರಾಯಣಮ್, ಪ್ರತಿಮಾನಾಟಕಮ್, ಪಂಚರಾತ್ರಮ್ ಈ ರೂಪಕಗಳ ನಾಂದೀ ಅಥವಾ ಮಂಗಳಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ರೂಪಕಗಳ ಪ್ರಧಾನಪಾತ್ರಗಳ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಮುದ್ರಾಲಂಕಾರದಿಂದ ಕಥಾವಸ್ತುವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮುದ್ರಾಲಂಕಾರದ ಲಕ್ಷಣ -ಸೂಚ್ಯಾರ್ಥಸೂಚನಂ ಮುಕ್ತಾ ಪ್ರಕೃತಾರ್ಥಪರೈಃ ಪದೈಃ |

೩. ಕೆಲವು ವಾಕ್ಯಗಳು, ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು, ರಂಗನಿರ್ದೇಶಗಳು ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿವೆ. ಉದಾ: एवं आर्यमिश्रान् विज्ञापयामि | अये किं नु खलु ममि विज्ञापनव्यग्रे शब्द इव श्रूयते | अङ्ग पश्यामि ಇಂತಹ ವಾಕ್ಯಗಳು ಎಂಟು ರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.
೬. ಪ್ರತಿಮಾಸಾಮ್ಯಗಳು, ಆಕಾಶಭಾಷಿತ, ಪತಾಕಾಸ್ಥಾನ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಸಹೃದಯರನ್ನು ರಂಜಿಸುತ್ತವೆ.
೭. ಭಾಸನು ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಲ್ಲ. ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಭರತನು ರಂಗದ ಮೇಲೆ ಬೆಂಕಿ, ಸಾವು, ಯುದ್ಧ, ನೀರು ಮೊದಲಾದವನ್ನು ತರುವುದನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಭಾಸನು 'ಊರುಭಂಗ' ರೂಪಕದಲ್ಲಿ ದುರ್ಯೋಧನನ ಸಾವನ್ನು ರಂಗದ ಮೇಲೆ ತೋರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದೇ ರೀತಿ 'ಪ್ರತಿಮಾ' ಹಾಗೂ 'ಅಭಿಷೇಕ' ರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ ದಶರಥ ಮತ್ತು ವಾಲಿಯ ಮರಣವನ್ನು ತೋರಿಸಿದ್ದಾನೆ.
೮. ಈ ಎಲ್ಲರು ರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಾಣಿನೀಯ ಮತ್ತು ಆರ್ಷಪ್ರಯೋಗಗಳು ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ

ಹೀಗೆ ಸಾಮ್ಯಾಂಶಗಳ ಆಧಾರದಿಂದ ಈ ರೂಪಕಗಳ ಏಕಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ರಾಜಶೇಖರನ ಸೂಕ್ತಿಮುಕ್ತಾವಲಿಯ ಆಧಾರದಿಂದ ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತಮ್ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ರೂಪಕವು ಭಾಸನ ಶ್ರೇಷ್ಠಕೃತಿ ಎಂದು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತ ರೂಪಕದೊಡನೆ ದೊರೆತ ಇತರ ಹನ್ನೆರಡು ರೂಪಕಗಳೂ ಕೂಡ ಭಾಸ ರಚಿತ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಹದಿಮೂರು ರೂಪಕಗಳ ಏಕಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಅವು ಭಾಸಕರ್ತೃಕವೆಂಬುದನ್ನೂ ಸಾಧಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಇಷ್ಟಲ್ಲದೆ ೧೯೪೧ರಲ್ಲಿ ಜೀವರಾಮಕಾಳಿದಾಸಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ತಿರುವನಂತಪುರ ರೂಪಕಗಳ ಸಾಮ್ಯಾಂಶದಿಂದ 'ಯಜ್ಞಫಲಮ್' ಎಂಬ

ಹೆಸರಿನ ರೂಪಕವನ್ನು ಕೂಡ ಭಾಸ ರಚಿತವೆಂದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದರು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಭಾಸನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಇಂದು ಹದಿನಾಲ್ಕು ರೂಪಕಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ.

ಭಾಸನ ಶೈಲಿ :

ಭಾಸ ರೂಪಕಗಳ ಕಥಾವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ, ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ನಾಟಕೀಯ ತಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿನ ವೈವಿಧ್ಯವು ನಾಟಕೀಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ಚಮತ್ಕಾರಯುತವಾಗಿವೆ. ಪದರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಸರಳತೆ ಮತ್ತು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವಿದೆ. ಕ್ಲಿಷ್ಟ ಪದಗಳು ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಸಮಾಸಗಳು ಅತಿ ವಿರಳ. ಎಲ್ಲ ರೂಪಕಗಳ ಭಾಷೆಯು ಸುಲಭವೂ ಹಾಗೂ ಮನೋಜ್ಞವೂ ಆಗಿದೆ. ಕುತೂಹಲಕಾರಿ ಸನ್ನಿವೇಶಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಕಥಾಪ್ರಸಂಗ, ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣ ಮತ್ತು ಔಚಿತ್ಯಪೂರ್ಣವಾದ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿ - ಇವು ಭಾಸನ ರೂಪಕಗಳ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತೆಗೆ ಪ್ರಧಾನ ಕಾರಣಗಳು. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಾಂಸಾರಿಕ ಜೀವನದ ವಿವಿಧರೂಪಗಳ ಚಿತ್ರಣದಿಂದ ಭಾಸನ ರೂಪಕಗಳು ಜನಾದರಣೀಯವಾಗಿವೆ.

ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಯೌಗಂಧರಾಯಣದ ಕಥಾವಸ್ತು.

ವತ್ಸರಾಜನಾದ ಉದಯನನು ಉಜ್ಜಯಿನೀ ರಾಜನಾದ ಪ್ರದ್ಯೋತ (ಮಹಾಸೇನ)ನಿಂದ ಬಂಧಿತನಾಗಿದ್ದಾಗ, ವತ್ಸರಾಜನ ಮಂತ್ರಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ತುಂಬ ಕೌಶಲದಿಂದ ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯ ವಿಮೋಚನೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದುದಲ್ಲದೆ, ಅವನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ಣ ಅನುರಕ್ತಳಾಗಿದ್ದ ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಮಗಳಾದ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನೂ ತನ್ನೊಡನೆಯೇ ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡುಹೋಗುವಂತೆಯೂ ಏರ್ಪಡಿಸಿದ ಕಥೆಯ ನಾಟಕರೂಪವೇ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೌಗಂಧರಾಯಣ.

(ಹಿನ್ನೆಲೆ- ವತ್ಸರಾಜ ಉದಯನ ಮಹಾಪರಾಕ್ರಮಶಾಲಿ, ಗಾಂಧರ್ವವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲೂ ನಿಪುಣ, ಸುಂದರ ಮತ್ತು ತರುಣ, ದರ್ಪದಿಂದ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿ ಕೌಶಾಂಬಿಯಲ್ಲಿ ವಿಚಕ್ಷಣರೂ ಶಕ್ತರೂ ಆದ ಮಂತ್ರಿಗಳ ನೆರವಿನಿಂದ ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ನೆರೆಯ ರಾಜ ಪ್ರದ್ಯೋತ ಉಜ್ಜಯಿನಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನಲ್ಲಿದ್ದ ದೊಡ್ಡ ಸೈನ್ಯದಿಂದ 'ಮಹಾಸೇನ' ನೆಂಬ ಬಿರುದು ಪಡೆದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದನು. ಇವರಿಬ್ಬರ ನಡುವೆ ವೈಮನಸ್ಸು ಬೆಳೆದು ಬಂದಿತ್ತು. ಆದರೂ ಪ್ರದ್ಯೋತನು ಪ್ರಾಪ್ತವಯಸ್ಸುಳಾಗಿದ್ದ ತನ್ನ ಮಗಳಾದ ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ತಕ್ಕ ವರ ಉದಯನನೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಮನಗಂಡು ಹೇಗಾದರೂ ಮಾಡಿ

ತನ್ನ ಘನತೆಗೆ ಕುಂದುಬಾರದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅವರಿಬ್ಬರ ವಿವಾಹಸಂಘಟನೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಉಪಾಯವನ್ನು ಹೂಡುತ್ತಾನೆ. ಉದಯನ ತನ್ನ 'ಘೋಷವತಿ' ಎಂಬ ವೀಣೆಯನ್ನು ನುಡಿಸುತ್ತಾ ಆನೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯುವುದರಲ್ಲಿ ತುಂಬಾ ನಿಪುಣನಾಗಿದ್ದನು. ಅಲ್ಲದೆ, ಆ ರೀತಿ ಆನೆಗಳ ಬೇಟೆಯಾಡುವುದೆಂದರೆ ಅವನಿಗೊಂದು ಹುಚ್ಚು ಅವನ ಈ ಮನೋದೌರ್ಬಲ್ಯವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು, ಬೇಟೆಗಾಗಿ ಅವನು ಕಾಡಿಗೆ ಹೋಗಿದ್ದಾಗ ಅವನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿಯುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ 'ನೀಲಕುಮಲಯಶರೀರ' ದ ಆನೆಯಂತಹ ಕೃತಕ ಗಜವೊಂದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಅದರೊಳಗೆ ಆಯುಧ ಸನ್ನದ್ಧರಾದ ಸೈನಿಕರನ್ನು ತುಂಬಿ, ದಟ್ಟವಾದ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಕಡೆ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದಾನೆ.)

ಅಂಕ-೧: ವತ್ಸರಾಜನ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಕರ್ತವ್ಯನಿಷ್ಠನೂ, ದಕ್ಷನೂ, ಸದಾ ಜಾಗರೂಕನೂ ಆಗಿದ್ದನು. ಆತನಿಗೆ ಗೂಡಜಾರರ ಮೂಲಕ ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಒಳಸಂಚು ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ವತ್ಸರಾಜನು ಅಷ್ಟರಲ್ಲೇ ಬೇಟೆಗೆ ತೆರಳಿದ್ದರಿಂದ ಆ ಒಳಸಂಚಿನ ವನಪ್ರದೇಶದ ಕಡೆ ಅವನು ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಅವನಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ವಿವರಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಮುನ್ನೆಚ್ಚರಿಕೆಯ ಪತ್ರವೊಂದನ್ನು ಬರೆದು ಅದನ್ನೂ ಮತ್ತು ಎಂತಹ ಆಪತ್ಕಾಲದಲ್ಲೂ ರಕ್ಷಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ 'ಪ್ರತಿಸರವೊಂದನ್ನೂ ವತ್ಸರಾಜನಲ್ಲಿಗೆ ತುಂಬ ತ್ವರೆಯಿಂದ ಹೋಗಬಲ್ಲ ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತನೂ, ಮೇಧಾವಿಯೂ ಆದ ಸಾಲಕನ ಮೂಲಕ ಕಳುಹಿಸುವ ಏರ್ಪಾಡುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಅವರೆಲ್ಲರ ದುರ್ದೈವದಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ ನಿರೀಕ್ಷಿತಕಾಲಕ್ಕೂ ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೇ ವತ್ಸರಾಜನು ವನವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಮಿತಪರಿವಾರದೊಡನೆ ವೀಣೆಯನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದು, ಅಪರಿಚಿತ ಪದಾತಿಯೊಬ್ಬನು ತೋರಿದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ 'ನೀಲಕುಮಲಯತನು' ಆನೆ ಹಿಡಿಯುವ ಆಸೆಯಿಂದ ಜತೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಮಂತ್ರಿ ರುಮಣ್ಣಂತನ 'ಬೇಡಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಲೆಕ್ಕಿಸದೆಯೇ ಹೋಗಿ, ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಕಡೆಯವರಿಂದ ಬಂಧಿತನಾಗಿಬಿಟ್ಟನೆಂಬ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ವತ್ಸರಾಜನ ಮೈಗಾವಲಿನ ಹಂಸಕನೇ ಬಂದು ಅರಿಕೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಯೌಗಂಧರಾಯಣನನ್ನು ಕಾಣಬೇಕೆಂದು ವತ್ಸರಾಜನೇ ತನಗೆ ಅಪ್ಪಣೆಮಾಡಿ ಕಳುಹಿಸಿದನೆಂದು ಹಂಸಕನು ಹೇಳಿದಾಗಲಂತೂ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಪೇಚಾಟ ಇಮ್ಮಡಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಈ ವಾರ್ತೆ ಅಂತಃಪುರವನ್ನು ಸೇರಿ, ರಾಜಮಾತೆಯೂ ವತ್ಸರಾಜನ ವಿಮೋಚನೆಗೆ

ಉಪಾಯಮಾಡುವಂತೆ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನನ್ನು ಬೇಡುತ್ತಾಳೆ. ಇದರಿಂದ ಹುರುಪುಗೊಂಡ ಆತನು- 'ರಾಹುಗ್ರಸ್ತನಾದ ಚಂದ್ರನಂತೆ ತಾತ್ಕಾಲಿಕವಾಗಿ ಶತ್ರುಬಲಗ್ರಸ್ತನಾಗಿರುವ ಪ್ರಭುವನ್ನು ಬಂಧನದಿಂದ ಬಿಡಿಸದಿದ್ದರೆ ನಾನು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೇ ಅಲ್ಲ' ಎಂದು ಕೂಡಲೇ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಅಂಕ-೨: ಕಾಶಿರಾಜನ ಕಡೆಯಿಂದ ಅವನ ಪುರೋಹಿತನಾದ ಆರ್ಯ ಜೈವಂತಿಯು ದೌತೃವಹಿಸಿ ಕನ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿ ಪ್ರದ್ಯೋತನಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ಬರುವಿಕೆಯಿಂದ ರಾಜಕುಮಾರಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಮದುವೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕುತೂಹಲವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಈವರೆಗೆ ಎಷ್ಟೋ ಅನುಕೂಲರಾದ ರಾಜರು ಆಕೆಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗಲು ತಮ್ಮ ಇಷ್ಟವನ್ನು ದೂತರ ಮೂಲಕ ಪ್ರದ್ಯೋತನಿಗೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೂ ಪ್ರದ್ಯೋತನು ಆಗಲಿ ಎಂದಾಗಲೀ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗಲೀ ಯಾರಿಗೂ ಏನೊಂದು ಉತ್ತರವನ್ನೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ವಿಸ್ಮಿತನಾದ ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಕಾಂಚುಕೀಯ ಈ ಬಾರಿ ಪ್ರದ್ಯೋತನನ್ನೇ 'ಇನ್ನೂ ಯಾವ ನಿಶ್ಚಯಕ್ಕೂ ಬಾರದಿರಲು ಕಾರಣವೇನು' ಎಂದು ಕೇಳಿಯೇ ಬಿಡುತ್ತಾನೆ. ಸರಳ ಸ್ವಭಾವದ ಪ್ರದ್ಯೋತ ಆ ಪ್ರಶ್ನೆಯಿಂದಾಗಿ ಸಂತೋಷಗೊಂಡು 'ವರನ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾದ ಲೋಭದಿಂದಲೂ, ವಾಸವದತ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾದ ಮಮತೆಯಿಂದಲೂ ನಿಶ್ಚಯಕ್ಕೆ ಬಾರಲು ಅಶಕ್ತನಾಗಿದ್ದೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿ, 'ಕನ್ಯಾಪ್ರದಾನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ತಾಯಿಯರು ದುಃಖಶೀಲರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಹಾರಾಣಿಯನ್ನು ಕರೆ' ಎಂದು ಅವಳನ್ನು ಕರೆಯಿಸಿ ಆಕೆಯೊಡನೆ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾಗುವುದಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ದೂತ ಸಂಪ್ರೇಷಣೆ ಮಾಡಿದ್ದ ರಾಜರ ವಿಚಾರವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಹೇಳಿ- 'ಇವರ ಪೈಕಿ ನಿನ್ನ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಯಾರು ಸರಿಯಾದ ವರ?' ಎಂದು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆ ವೇಳೆಗೆ ಸರಿಯಾಗಿ, ಅದೇ ಪ್ರಶ್ನೆಗೇ ಉತ್ತರವೋ ಎಂಬಂತೆ ಕಾಂಚುಕೀಯನೊಬ್ಬನು ಅವಸರವಾಗಿ ಬಂದು 'ವತ್ಸರಾಜ' ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಕ್ರಮೇಣ ವತ್ಸರಾಜ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿದ ಸಮಾಚಾರ, ಅದರ ವಿವರ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅವನ ಘೋಷವತೀ ವೀಣೆಯನ್ನೂ ತಂದು ಪ್ರದ್ಯೋತನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ತಾನೇ ಹೊಸದಾಗಿ ವೀಣಾಭ್ಯಾಸವನ್ನಾರಂಭಿಸಿದ್ದ ರಾಜಕುಮಾರಿ ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ಆ ವೀಣೆಯನ್ನು ಪ್ರದ್ಯೋತನು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ವತ್ಸರಾಜನ ಕುಲಶೀಲಗಳ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಸಂಭಾಷಣೆ ಮುಂದುವರೆಯುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಿ ಭರತರೋಹಕ ಬರುತ್ತಾನಾದ್ದರಿಂದ ರಾಣಿ ಆಸನದಿಂದೆದ್ದು 'ವತ್ಸರಾಜ ಈಗ

ಸಿಕ್ಕಿರುವುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಮಗುವಿನ ಮದುವೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಈಗಲೇ ಬೇಡ. ಇನ್ನೂ ಚಿಕ್ಕವಳಷ್ಟೇ!' ಎಂದು ತನ್ನ ಮನೋಭಾವವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತಾಳೆ.

ಅಂಕ-೩ : ಯೌಗಂಧರಾಯಣ, ರುಮಣ್ಣಂತ ಮತ್ತು ವಸಂತಕ- ಈ ಮೂವರೂ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಹುಚ್ಚ, ಶ್ರಮಣಕ, ಡಿಂಡಿಕ (ಭಿಕ್ಷುಕ) ವೇಷಧಾರಿಗಳಾಗಿ ಉಜ್ಜಯಿನಿಗೆ ಬಂದು ವತ್ಸರಾಜನ ಬಂಧವಿಮೋಚನೆಗಾಗಿ ಸಂಚುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಉಪಾಯದಿಂದ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಸಂಧಿಸಿ ಅವನ ಸಲಹೆಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಮಧ್ಯೆ ಒಂದು ದಿನ ವತ್ಸರಾಜನು ರಾಜಕುಮಾರಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಆಕಸ್ಮಾತ್ ಕಂಡು ಅವಳಲ್ಲಿ ಅನುರಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ; ಮತ್ತು ಇದಾದಮೇಲೆ, ರಾಜಕುಮಾರಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಸಮೇತವೇ ತಾನು ವಿಮುಕ್ತನಾಗಿ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗುವಂತಾಗಬೇಕೆಂದೂ, ಹಾಗಿಲ್ಲದ ವಿಮೋಚನೆಗೆ ತನ್ನ ಸಮ್ಮತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದೂ ತನ್ನ ಮಂತ್ರಿಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸಿಬಿಡುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೇನೇ ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಮೇಲೆ ಸೇಡುತೀರಿಸಿಕೊಂಡಂತಾಗುವುದರಿಂದ ವತ್ಸರಾಜನ ಇಷ್ಟದ ಪ್ರಕಾರವೇ ಏರ್ಪಡಿಸುವುದು ಉಚಿತವೆಂದು ರುಮಣ್ಣಂತನೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಅದರ ಮೇಲೆ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಮತ್ತೆ ಎರಡು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. 'ವತ್ಸರಾಜನನ್ನೂ, ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನೂ, ಘೋಷವತಿಯನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿಂದ ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೊಗದಿದ್ದರೆ ನಾನು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಲ್ಲ' ಎಂದು.

ಅಂಕ-೪: ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಕಡೆಯವರು ನಲಾಗಿರಿ ಎಂಬ ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಆನೆಗೆ ತುಂಬಾ ಮದವೇರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಅದರ ಆ ಮದವಿಳಿಸುವುದು ಯಾರಿಂದಲೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗದಿರಲು ಪ್ರದ್ಯೋತನಿಗೆ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನೇ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅವನು ತನ್ನ ಘೋಷವತೀ ವೀಣೆಯನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಪಡೆದು ಅದನ್ನು ನುಡಿಸಿ ನಲಾಗಿರಿಯನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಕ್ಕೆ ತರುತ್ತಾನೆ. (ಪ್ರದ್ಯೋತ ಇದರಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅರಮನೆಯಲ್ಲೇ ಒಂದು ಕೊಠಡಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಅವನು ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ವೀಣೆ ಹೇಳಿಕೊಡುವಂತೆ ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ).

ಇದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ಒಂದು ದಿನ ವತ್ಸರಾಜನು ವಾಸವದತ್ತೆಯೊಡನೆ ಅವಳ ಆನೆ ಭದ್ರವತಿಯ ಮೇಲೆಯೇ ಕುಳಿತು ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯ ಕಡೆ

ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಇದರ ಸುಳಿವು ಪ್ರದ್ಯೋತನಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ತಡವಾಗಿ ತಿಳಿದರೂ ಆ ಕೂಡಲೇ ವತ್ಸರಾಜನ ಬೆನ್ನಟ್ಟಲು ತನ್ನ ಸೇನೆಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಸೈನ್ಯ ಮುಂದೆ ಸಾಗದಂತೆ ತಡೆಯಲು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೂ ಅವನ ಕಡೆಯ ಗೂಢಚಾರರೂ ಯುದ್ಧವನ್ನೇ ಆರಂಭಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಖಡ್ಗ ಮುರಿದು ಅವನು ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿಬೀಳುತ್ತಾನೆ. ಆದರೂ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಒಂಟಿಯಾಗಿಯೇ ಅವನು ತೋರಿದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲರೂ ಬೆರಗಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಕೊಂಡಾಡುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಮಂತ್ರಿ ಭರತರೋಹಕನೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಿ ಸೆರೆಮನೆಗೆ ಬಂದು, ಏನೇ ಆದರೂ 'ನಾನೇ ಜಯಶಾಲಿ' ಎಂಬ ಕೃತಕೃತ್ಯತೆಯ ಸಂತ್ಯಕ್ತಿಯಿಂದ ಹಸನ್ಮುಖನಾಗಿದ್ದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನನ್ನು ಕಂಡು, ಕೆಣಕಿ ಮಾತನಾಡಿಸಿ, ಅವನ ಉತ್ತರಗಳಿಂದ ಅವನೇ ಮೇಲೆಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರದ್ಯೋತನೂ ತನ್ನ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ತೋರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಿಗೆ ಒಂದು ಭೃಂಗಾರವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮಧ್ಯೆ ವಾಸವದತ್ತಾಪಹಾರದ ಸುದ್ದಿಕೇಳಿ ಮಹಾರಾಣಿ ಅಂಗಾರವತಿಯು ಎದೆಗುಂದಿ ಅರಮನೆಯ ಉಪರಿಗೆಯಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದು ಪ್ರಾಣ ನೀಗಿಕೊಳ್ಳಲು ಯತ್ನಿಸುವಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಪ್ರದ್ಯೋತನೇ ಅವಳಿಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಿ, ಆ ಅಪಹರಣ ವತ್ಸರಾಜ-ವಾಸವದತ್ತೆಯರ ಗಾಂಧರ್ವರೀತಿಯ ಕ್ಷತ್ರಿಯೋಚಿತ ವಿವಾಹವೆಂದು ವಿವರಿಸಿ, ವಧೂ-ವರರ ಚಿತ್ರಪಟಗಳನ್ನಿಟ್ಟು ಉಜ್ಜಯಿನಿಯಲ್ಲೂ ವಿವಾಹ ವೈಭವ ಜರುಗುವಂತೆ ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾನೆ.

ನಾಟಕದ ಶಿರ್ಷಿಕೆ

ಈ ನಾಟಕದ ನಾಯಕ ವತ್ಸರಾಜನ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ. ಅವನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡುವುದು ಈ ನಾಟಕದ ಒಂದು ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಅವನು ಮಾಡಿದ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗಳನ್ನು ದಕ್ಷತೆಯಿಂದ ಸಾಧಿಸಿ ಕೃತಕೃತ್ಯನಾದ ಬಗೆಯೂ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯದಿಂದಲೇ ಕೂಡಿದೆ. ನಾಟಕವನ್ನು ಓದಿದ ಮೇಲಾಗಲೀ, ರಂಗಮಂಚದ ಮೇಲೆ ಅಭಿನಯಿಸಿದಾಗ ನೋಡಿದ ಮೇಲಾಗಲೀ ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿನ ಮೇಲೆ ಚಿರಸ್ಥಾಯಿಯಾದ ಪರಿಣಾಮವುಂಟುಮಾಡುವಂತಹದ್ದೆಂದರೆ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ 'ನಾನು ಈ ಕಾರ್ಯ ಸಾಧಿಸದಿದ್ದರೆ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಲ್ಲ' ಎಂದು ಪುನಃ ಪುನಃ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗೈಯುವುದೇ ಆಗಿದೆ. ಇದೇ ಈ ಚಿಕ್ಕ ರೂಪಕದ 'ಪ್ರತಿಜ್ಞಾನಾಟಕ'.

ಅಥವಾ ನಾಯಕನ ಹೆಸರನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ 'ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಯೌಗಂಧರಾಯಣಮ್' ಎಂಬ ರೂಪಕದ ಹೆಸರಿನ ಔಚಿತ್ಯ.

ಇತರ ವಿಚಾರಗಳು

ಈ ರೂಪಕದ ಸ್ಥಾಪನೆಯಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಕರಣ'ವೆಂದೂ, ಸಮಾಪ್ತಿವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ 'ನಾಟಕ' ಎಂದೂ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕೆಲವರು ಇದನ್ನು 'ಈಹಾಮೃಗ'ವೆಂದೂ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕೇ ಅಂಕಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದು ಪ್ರಕರಣವಲ್ಲ. ಕಥಾವಸ್ತು ಕಲ್ಪಿತವಲ್ಲದ್ದರಿಂದಲೂ, ಸ್ತ್ರೀಪಾತ್ರ ಬಾಹುಳ್ಯವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ನಾಯಕ ನಧೀರಲಲಿತರಾಜನಲ್ಲದುದರಿಂದಲೂ ಇದು ನಾಟಕಿಯೂ ಆಗಲಾರದು.

ನಾಟಕಿಯ ಲಕ್ಷಣಗಳು ಸಾಹಿತ್ಯ ದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ನಾಲ್ಕು ಅಂಕಗಳಿರುವ ಒಂದು ಲಕ್ಷಣ ಬಿಟ್ಟರೆ ಬೇರೆ ಯಾವ ಇತರ ಲಕ್ಷಣಗಳೂ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೌಗಂಧರಾಯಣದಲ್ಲಿಲ್ಲ. 'ಈಹಾಮೃಗ'ದಲ್ಲೂ, ನಾಲ್ಕು ಅಂಕಗಳಿರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ನಾಟಕಿಯಾಗದಿದ್ದರೆ 'ಈಹಾಮೃಗ'ವಾದರೂ ಆಗಲಿ ಎಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಇದನ್ನು ಈಹಾಮೃಗವೆನ್ನುವುದೂ ಸರಿಯಾಗದು. ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ, ಲಕ್ಷಣಗ್ರಂಥಗಳೆಲ್ಲಾ ಇತ್ತೀಚಿನವು. ಭಾಸನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇವು ಇರಲೇ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಾಟಕಕಾರರಿಗೆ ತತ್ಪರಯುಕ್ತವಾದ ನಿರ್ಬಂಧಗಳೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ವಸ್ತುತಸ್ಥಿತಿ ಹೀಗಿರುವಾಗ ಇತ್ತೀಚಿನ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅವುಗಳನ್ನು ಅನ್ವಯಿಸಿ ಭಾಸನ ನಾಟಕಗಳ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಹೊರಡುವುದು ಯೋಗ್ಯವಾಗಲಾರದು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ನಾವು ಈ ನಾಟಕಗಳ ರಸಾನುಭವ ಮಾಡಬೇಕೇ ವಿನಾ ಲಾಕ್ಷಣಿಕರ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೊರಟು ಆ ಬಗೆಯ ಸಮಾಲೋಚನೆಗೆ ಕೈಹಾಕಬಾರದು.

ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೌಗಂಧರಾಯಣ ವಾಸವದತ್ತಾ - ಉದಯನರ ಕಥೆಯ ಮೇಲೆ ವಿರಚಿತವಾಗಿದ್ದರೂ, ಅವರ ಪ್ರಸ್ತಾಪ ಒಂದೊಂದು ಅಂಕದಲ್ಲೂ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದರೂ, ಆ ಇಬ್ಬರೂ ಯಾವ ಅಂಕದಲ್ಲೂ ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಅವರು ನಮ್ಮ ಮುಂದೆ ಬರಲೇ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ಅರಿವೂ ನಮಗುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟು ಕೌಶಲದಿಂದ ಕವಿ ಕಥೆಯ ಸಂವಿಧಾನವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದೇ ಈ ಕೃತಿಯ ಮುಖ್ಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ.

ಪಾತ್ರ ಪರಿಚಯ

ಪ್ರದ್ಯೋತ (ಮಹಾಸೇನ) - ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ದೊರೆ ಪ್ರದ್ಯೋತ ಕಾರ್ತಿಕೇಯನಂತೆ ದೃಢವಾದ ಮೈಕಟ್ಟಿನ ಗಂಭೀರ ವೀರ. ಇವನಲ್ಲಿ ತೀರ ದೊಡ್ಡ ಸೈನ್ಯವಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ 'ಮಹಾಸೇನ' ಎಂಬ ಬಿರುದಿತ್ತು. ಅನೇಕ ಸಾಮಂತರಾಜರೂ ಇದ್ದರು. ಆದರೆ ನೆರೆಯ ವತ್ಸದೇಶದ ರಾಜ ಉದಯನ ತನ್ನ ಆಧೀನಕ್ಕೊಳಗಾಗದೆ ಸ್ವತಂತ್ರನಾಗಿಯೇ ಪ್ರಜೆಗಳ ಪ್ರೀತಿಗಳಿಸಿ ದರ್ಪದಿಂದ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದುದು ಇವನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಮುಳ್ಳಾಗಿತ್ತು. ವತ್ಸರಾಜನ ಗುಣಗಳ ಮನವರಿಕೆ ಇವನಿಗಾಗಿರಲಿಲ್ಲವೆಂದಲ್ಲ; ತನ್ನ ಬಾಯಾರ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು 'ಗುಣಶಾಲೀ' 'ಕುಂಜರಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಃ' 'ವೀರಮಾನೀ' 'ಗಾಂಧರ್ವವಿತ್ತಕಃ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅಷ್ಟು ಉದಾರ ಮನೋಭಾವವಿದ್ದರೂ ತನ್ನ ಪ್ರಭಾವಕ್ಕೆ ಈತನಿಂದ ಒಂದು ಪರಿಮಿತಿಯುಂಟಾಗಿದೆಯಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಸಮಾಧಾನ, ಅತ್ಯಪ್ಪಿ ಇದ್ದೇ ಇತ್ತು.

ಸ್ವಭಾವತಃ ಪ್ರದ್ಯೋತ ಒಳ್ಳೆಯವನು, ದಯಾಮಯಿ. ವತ್ಸರಾಜ ತನ್ನ ಬಂಧಿಯೇ ಆಗಿದ್ದರೂ, ಅವನಿಗೆ ತುಂಬಾ ಪೆಟ್ಟು ಬಿದ್ದಿದೆಯೆಂದು ಕೇಳಿ ಅವನ ಗಾಯಗಳಿಗೆ ಕೂಡಲೇ ಚಿಕಿತ್ಸೆಯಾಗುವಂತೆ ವ್ಯವಸ್ಥೆಮಾಡಿಸುತ್ತಾನೆ. ವತ್ಸರಾಜ ಅಂತಹ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಅವನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ನೋವುಂಟಾದೀತೆಂಬ ಶಂಕೆಯಿಂದ ಯುದ್ಧದ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಮಾತನ್ನೇ ಆಗಲಿ ಅವನ ಮುಂದೆ ಯಾರೂ ಆಡಕೂಡದೆಂದು ಅಪ್ಪಣೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರದ್ಯೋತನಿಗೆ ಮೊದಮೊದಲು ವತ್ಸರಾಜನ ಮೇಲೆ ಶತ್ರುತ್ವ ಭಾವನೆ ಇತ್ತು, ನಿಜ. ಆದರೆ ಅವನು ಬಂಧಿಯಾಗಿ ಸಿಕ್ಕಿದಮೇಲೆ, ಅವನಿಗೆ ತುಂಬ ಪೆಟ್ಟು ಬಿದ್ದಿರುವುದೆಂದೂ ಅವನ ಸ್ಥಿತಿ ಚಿಂತಾಜನಕವಾಗಿದೆಯೆಂದೂ ಕೇಳಿದಾಗ, ತನ್ನ ಮನೋಭಾವದಲ್ಲೇ ಉಂಟಾದ ಪರಿವರ್ತನೆಯ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತೆ ಯನ್ನು ಅವನೇ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ -

ಪೂರ್ವಂ ತಾವತ್ ವೈರಮಸ್ಯಾವರೇಷಾತ್, ಅನೀತೆಽಸ್ಮಿನ್ ಸ್ಯಾತ್ತು ಮಧ್ಯಸ್ಥತಾ ಮೇ |
ಯುದ್ಧಕ್ಷಿಪ್ಷಂ ಸಂಶಯಸ್ಥಂ ವಿಪನ್ನಂ ಶ್ರುತ್ವಾ ತ್ವೇನಂ ಸಂಶಯಂ ಚಿಂತಯಾಮಿ || (2.4)

ತನಗಿಂತಲೂ ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಮೇಲಾದವರ ಮೇಲೈಯನ್ನು ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುವ ಹೃದಯಪರಿಪಾಕ, ಪ್ರದ್ಯೋತನನ್ನು ಎಲ್ಲರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಗೂ ಪಾತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ವತ್ಸರಾಜ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿದ ಸುದ್ದಿ ಬಂದಾಗ ಅದನ್ನು

ಅವನು ನಿಜವೆಂದು ನಂಬುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ವತ್ಸರಾಜನ ಶೌರ್ಯ, ಅವನ ಮಂತ್ರಿಗಳ ದಕ್ಷತೆ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ತನ್ನ ಅಥವಾ ತನ್ನ ಕಡೆಯವರ ಯಾವ ಹೂಟವೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಿಯಾಗದೆಂದೇ ಅವನ ನಂಬಿಕೆ. ಕೊನೆಗೆ ತಾನೇ ವಂಚಿತನಾಗಿ ಪರಾಜಿತನಾದಾಗಲೂ, ವತ್ಸರಾಜನ ಮಂತ್ರಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತಿ, ಕರ್ತವ್ಯನಿಷ್ಠೆ, ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸಗಳನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿ, ಆ ಗುಣಗಳಿಗಾಗಿ ಅವನನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸಿ, ಅವನಿಗೆ ಒಂದು ಭೃಂಗಾರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಗೌರವಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರದ್ಯೋತನಿಗೆ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯ ಮೇಲಿದ್ದ ಪ್ರೇಮ ಅಸಾಧಾರಣವಾದುದು. ಮಗಳು ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಮೇಲಿನ ವಾತ್ಸಲ್ಯ ಮಮತೆಗಳೂ ಅಂತಹವೇ. ಮಗಳ ಮದುವೆ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಹೆಂಡತಿಯೊಡನೆ ಅವನು ಆಲೋಚಿಸುವ, ವಿಚಾರ ವಿನಿಮಯ ಮಾಡುವ ಬಗೆ, ಆ ಸಲ್ಲಾಪ, ಸಮವೇದನೆ ಎಂತಹವರ ಮನಸ್ಸಿನ ಮೇಲೂ ಪರಿಣಾಮಕಾರಿಯಾದ ಪ್ರಭಾವ ಬೀರುವಂತಹದು. ಆಗ ಧರ್ಮ ಸ್ನೇಹಗಳ ನಡುವೆ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡಿರುವ ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯ ಮನಸ್ಸಿನ ದುಃಖಿತ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕಂಡು, ತಾಯಿಯ ಕರುಳಿನ ಮಾರ್ದವಕ್ಕೆ ಮನಸೋತು, ಅವನಾಡುವ -

ಅದತ್ತಾ ಆಗತಾ ಲಜ್ಞಾ, ದತ್ತೇತಿ ವ್ಯಥಿತಂ ಮನಃ |
ಧರ್ಮಸ್ನೇಹಾಂತರೇ ನೃಸ್ಮಾಃ ದುಃಖಿತಾಃ ಖಿಲು ಮಾತರಃ || (1.17)

ಎಂಬ ಮಾತು ನಿತ್ಯಸತ್ಯ ವಾಸವದತ್ತೆ ವೀಣೆ ಕಲಿಯಲಾರಂಭಿಸಿದ್ದಾಳೆಂದು ಆಗತಾನೇ ಅರಿತಿದ್ದ ಪ್ರದ್ಯೋತ, ವತ್ಸರಾಜನ ಘೋಷವತೀ ವೀಣೆಯನ್ನು ಕಾಂಚುಕೀಯ ತಂದೊಪ್ಪಿಸಿದ್ದಾಗ, 'ಇದನ್ನು ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ಕೊಡು' ಎನ್ನುವುದು ಅವನ ವಾತ್ಸಲ್ಯದ ಕುರುಹು. ರಾಣಿ ಅಂಗಾರವತಿ ಗಂಡನ ಈ ಮಾತು ಕೇಳಿ-'ವೀಣೆಯನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟುಬಿಟ್ಟರೆ ಇನ್ನೂ ಉನ್ನತಳಾಗಿಬಿಡುತ್ತಾಳೆ' ಎಂದಾಗ, 'ಆಡಲಿ, ಆಡಲಿ; ಇದು ಮಾವನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸುಲಭವಲ್ಲ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಮಗಳ ಮೇಲೆ ತನಗಿದ್ದ ಮಮತೆ, ಅನುಕಂಪಗಳನ್ನು ಹೊರಗೆಡಹುತ್ತಾನೆ. ಇದೇ ವಿವಾಹದ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಪತಿ-ಪತ್ನಿಯರಲ್ಲಿ ಸಮಾಲೋಚನೆ ಸಾಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ರಾಣಿ ಅಂಗಾರವತಿಯಾಡುವ 'ವಿವರಗಳೆಲ್ಲಾ ನನಗೇಕೆ ? ಮಾರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರೆ ಮುಂದೆ ನಾವು ಪರಿತಪಿಸುವಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟುಬಿಡಿ' ಎಂಬ ಮಾತೂ, ಅದಕ್ಕೆ 'ದುಃಖಜಟಿಲವಾದ ಈ ಮಹತ್ತಾದ ಅಂಶವನ್ನು

ಎಷ್ಟು ಸುಲಭವಾಗಿ ಹೇಳಿ ಮುಗಿಸಿಬಿಟ್ಟೆ, ಆಮೇಲೆ ನಾನು ಆಕ್ಷೇಪಗಳನ್ನು ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ ! ಆದ್ದರಿಂದ, ದೇವಿ, ನೀನೇ ನಿಶ್ಚಯಕ್ಕೆ ಬಾ' - ಎಂಬ ರಾಜನ ಮಾತೂ ಅವರ ಪರಸ್ಪರ ದಾಂಪತ್ಯ ಎಷ್ಟು ಮಧುರವಾಗಿತ್ತು ಎಂಬುದನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯವಾದ ಪ್ರಿಯವಾದ ಸುದ್ದಿ, ವಿಚಾರ, ಯಾವುದೇ ಇದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ತನ್ನ ಪತ್ನಿಯೂ ಅರಿಯಲೇಬೇಕೆಂಬುದು ಅವನ ಹೃತ್ಪೂರ್ವಕವಾದ ಆಸೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ 'ಪ್ರಿಯವಚನ ಅಪರಿಹಾರ್ಯಾ ಖಿಲು ದೇವೀ' ಎಂದು ಅವನು ಹೇಳಿ ಅಂಗಾರವತಿಯೂ ವತ್ಸರಾಜಗ್ರಹಣದ ಪ್ರಿಯವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಕೇಳುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ರಾಜಕೀಯಗಳಲ್ಲಿ ರಾಣಿಗೆ ಯಾವ ಪಾತ್ರವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದೇ, ಮಂತ್ರಿ ಭರತರೋಹಕ ಬರುತ್ತಾನೆಂದಾಗ, ಅವಳನ್ನು ಅಂತಃಪುರಕ್ಕೆ ಕಳುಹಿಸಿ ಬಿಡುತ್ತಾನೆ.

ಪ್ರದ್ಯೋತ ಜನರ ಸ್ವಭಾವಗಳನ್ನು ತೂಕಮಾಡಿ ಅವರ ಯೋಗ್ಯತೆ ಇಂಥದೇ ಎಂದು ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಿ ಮನವರಿಕೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದವನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಘೋಷವತೀ ವೀಣೆಗೆ ತನ್ನ ಗಂಡುಮಕ್ಕಳಿಬ್ಬರೂ ಅಪಾತ್ರರೆಂದು ವಾಚ್ಯವಾಗಿಯೇ ಹೇಳಿ ಅವರ ಆಸಕ್ತಿ ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ಎಂಬುದನ್ನೂ ವಿವರಿಸುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನ ಮಂತ್ರಿ ಭರತರೋಹಕನಿಗೆ 'ವತ್ಸರಾಜಸತ್ತಿಯೆ' ರುಚಿಸದು ಎಂಬುದೂ ಅವನಿಗೆ ತಿಳಿಯದಿದ್ದ ಅಂಶವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ 'ಅವನ ನೀತಿಯ ಪರಿಶ್ರಮ ಇದೆಯೇ!' ಎಂದು ಅವನು ಅನುತಾಪಗೊಳ್ಳುವುದು.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಮೇಲೆ ಅವನಿಗಿದ್ದ ಪೂಜ್ಯಭಾವನೆ ಅಸಾಧಾರಣವಾದುದು. ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೆಂದಿಗೂ ಸುಳ್ಳಾದನು ಎಂಬುದು ಅವನ ದೃಢವಾದ ನಂಬಿಕೆ. 'ವತ್ಸರಾಜ ಗ್ರಹಣ'ದ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ಕಾಂಚುಕೀಯ ಅರಿಕೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಮೊದಲು ಪ್ರದ್ಯೋತ ನಂಬದಿದ್ದರೂ 'ನಾನು ವೃದ್ಧ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ; ಮಹಾಸೇನನ ಮುಂದೆ ಹಿಂದೆಂದೂ ಸುಳ್ಳಾಡಿಲ್ಲ' ಎಂದೊಡನೆ, ಮರುಮಾತಿಲ್ಲದೆ ನಂಬಿಬಿಡುತ್ತಾನೆ.

ಯಾವುದನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳದಿರುವುದು ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಸಹಜ ಗುಣ. ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ವತ್ಸರಾಜ ಬಂಧ ವಿಮುಕ್ತನಾಗಿ ಓಡಿಹೋದನೆಂದು ಕೇಳಿದಮೇಲೂ ಅವನೇನೂ ಎದೆಗುಂದುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಣಿ ತೀರ ದುಃಖಿತಳಾಗಿ ಅರಮನೆಯ ಮೇಲುಪ್ಪರಿಗೆಯಿಂದ ಕೆಳಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದು ಪ್ರಾಣನೀಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾಳೆಂದು

ಕೇಳಿದಮೇಲೂ, ಏನೊಂದು ಕಳವಳವೂ ಇಲ್ಲದೆ, 'ನಿನ್ನ ಮಗಳ ಮದುವೆ ಕ್ಷತ್ರಿಯೋಚಿತವಾಗಿ ವತ್ಸರಾಜನೊಡನೆ ಗಾಂಧರ್ವ ರೀತ್ಯಾ ನಡೆದಿದೆ. ಇದು ಹರ್ಷಕಾಲ; ಏಕೆ ಸಂತಪಿಸುತ್ತೀಯೆ' ಎಂದು ಅವಳಿಗೆ ಹೇಳಿ, ಸಂತ್ಯೆಸಿ, ವಾಸವದತ್ತೆ - ವತ್ಸರಾಜರ ಚಿತ್ರಪಟಗಳಿಗೆ ವೈಭವದಿಂದ ವಿವಾಹ ಉತ್ಸವವನ್ನು ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲೂ ನಡೆಸುತ್ತಾನೆ.

ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಎಂತಹವರೇ ಆದರೂ ಮೆಚ್ಚುವಂತಹ ಧೀರವೂ ಉದಾತ್ತವೂ ಆದ ಸ್ವಭಾವ ಮಹಾಸೇನನದು. ಅವನಾಡುವ ಮಾತುಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ಮಾಡುವ ಕೆಲಸಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ಯೋಚಿಸುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಾಗಲಿ, ಹಿರಿತನದ ಅನುಭವ, ಅನುಭವದ ವಿವೇಕ, ವಿವೇಚನೆಯ ತಾಳ್ಮೆ, ತಾಳ್ಮೆಯ ಅನುಕಂಪಾಪೂರಿತ ಸಹಾನುಭೂತಿ ಮೇಲೆದ್ದು ಕಾಣಿಸುತ್ತವೆ.

ವತ್ಸರಾಜ - ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವತ್ಸರಾಜ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಮುಂದೆ ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇತರರ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಅವನ ವಿಚಾರ ವಿಶದವಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಮೊದಲಿಗೆ ರಾಣಿ ಅಂಗಾರವತಿ ಮತ್ತು ಮಹಾಸೇನರ ಸಂಭಾಷಣೆ ವತ್ಸರಾಜನ ಸ್ವರೂಪ ಸ್ವಭಾವಗಳನ್ನು ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ.

ದೇವಿ - ಅನೇಕ ರಾಜಮನೆತನಗಳವರು ನಮ್ಮ ಸಂಬಂಧಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದದ್ದನ್ನು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ. ಹಿಂದೆಂದೂ (ವತ್ಸರಾಜನು) ದೂತನನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿರಲಿಲ್ಲ (ಅಲ್ಲವೇ) ?

ರಾಜ - ದೇವಿ, 'ಮಹಾಸೇನ' ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನೂ ಇವನು ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿಲ್ಲ; ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವನೆ ?

ದೇವಿ-ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿಲ್ಲ ? (ಇವನೇನು) ಹುಡುಗನೋ, ತಿಳಿವಿಲ್ಲದವನೋ ?

ರಾಜ - ಹುಡುಗ; ತಿಳಿವಿಲ್ಲದವನಲ್ಲ.

ದೇವಿ - ಇವನನ್ನಷ್ಟು ಕೊಬ್ಬಿಸಿರುವುದು ಅದೇನಿರಬೇಕು ?

ರಾಜ - ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ರಾಜರ್ಷಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ, ದೇವತೆಗಳ ವಂಶಸಮವಾಯಿದೊಳಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ಭರತವಂಶ ಇವನನ್ನು ಕೊಬ್ಬಿಸಿದೆ. ವಂಶಪರಂಪರೆಯಾಗಿ ಬಂದ ಗಾಂಧರ್ವವೇದ ಇವನನ್ನು ಉಬ್ಬಿಸಿದೆ. ವಯಸ್ಸಿಗೆ ಸಹಜವಾದ ರೂಪ ಇವನನ್ನು

ಮೆರೆಯಿಸುತ್ತಿದೆ. ಹೇಗೋ ಉಂಟಾಗಿರುವ ಪ್ರಜಾನುರಾಗ ಇವನನ್ನು ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದೆ.

ದೇವಿ - ಅಭಿಲಾಷೆಪಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ವರಗುಣಗಳು ! ಯಾರ ವಾಮತೆಯಿಂದ ದೋಷವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿತೋ ?

ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ ಮಹಾಸೇನನಾಡುವ '..... ನನ್ನ ಆಜ್ಞೆ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಜ್ವಲಿಸಿ ಇವನ ದೇಶದ ಗಡಿಯ ಹೊರಗಡೆಯೇ ನಂದಿ ಹೋಗುತ್ತಿದೆ' ಎಂಬ ಮಾತು ವತ್ಸರಾಜ ಎಂತಹ ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾದ ರಾಜ ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ತನಗಿಂತ ಮಹಾಸೇನ ದೊಡ್ಡವನೆಂಬುದನ್ನು ವತ್ಸರಾಜ ಎಂದಿಗೂ ಒಪ್ಪನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅವನೊಡನೆ ಸಂಬಂಧಕ್ಕಾಗಿ ಅವನು ದೂತರನ್ನು ಕಳುಹಿಸಲೇ ಇಲ್ಲ. ಮಹಾಸೇನ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ವತ್ಸರಾಜ ಸುಂದರ, ತರುಣ. ತಾನು ಭಾರತವಂಶಜನೆಂಬ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ, ಗಾಂಧರ್ವವಿದ್ಯೆ ಪರಂಪರಾಗತವಾಗಿ ಲಭಿಸಿರುವ ಹೆಮ್ಮೆ, ವಯಸ್ಸಹಜವಾದ ರೂಪವಿದೆಯೆಂಬ ಗರ್ವ, ಇವುಗಳಿಂದ ಅವನು ಮೆರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೂ, ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠರೂ ಮೇಧಾವಿಗಳೂ ದಕ್ಷರೂ ಆದ ಮಂತ್ರಿಗಳ ನೆರವಿನಿಂದಲೂ ಸ್ವಭುಜಬಲಪರಾಕ್ರಮಗಳಿಂದಲೂ ಅಜೇಯನಾಗಿದ್ದ ಸನ್ಯಾಸವಲಂಬಿ-ಯಾಗಿಯೂ ಸದಾ ಪ್ರಜಾಹಿತಕಾರ್ಯವ್ಯಗ್ರನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದುದರಿಂದ ಸರ್ವಜನಪ್ರಿಯನಾಗಿಯೂ ಇದ್ದನು.

ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ವೀಣೆಯನ್ನು ನುಡಿಸುತ್ತಾ ಆನೆಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯುವ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ವತ್ಸರಾಜ ಅಪ್ರತಿಮನಾದ್ದರಿಂದ ಗಜಬೇಟೆಯೆಂದರೆ ಅವನಿಗೊಂದು ಹುಚ್ಚು. ಅವನ ಈ ಮನೋದೌರ್ಬಲ್ಯವನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಮಹಾಸೇನ ಅವನನ್ನು ಮೋಸದಿಂದ ಸೆರೆಹಿಡಿದದ್ದು. ಋಜುಮಾರ್ಗದಿಂದ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನೆದುರಿಸುವ ಧೈರ್ಯ ಯಾರಿಗೂ ಇರಲಿಲ್ಲ. ಅವನು ಅಂತಹ ವೀರ, ಪರಾಕ್ರಮಿ. ಅವನ ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠ ಮಂತ್ರಿಗಳಂತೂ ಅವನಿಗೆ ಅಭೇದ್ಯಕವಚದಂತಿದ್ದರು; ಸದಾ ಜಾಗರೂಕರಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ಯಾವುದೊಂದು ರೀತಿಯ ಅಪಾಯವೂ ಸಂಭವಿಸದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ವತ್ಸರಾಜ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿದನೆಂದು ಕಾಂಚುಕೀಯ ಅರಿಕೆಮಾಡಿದಾಗಲೂ ಅದನ್ನು ಮೊದಮೊದಲು ಪ್ರದ್ಯೋತ ನಂಬದೆಯೇ ಹೋದದ್ದು. 'ವತ್ಸರಾಜಗ್ರಹಣ ಮಂದರ ಪರ್ವತವನ್ನು ಅಂಗೈ ಮೇಲೆತ್ತಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ತಿರುಗಿಸಿದ ಕತೆಯಷ್ಟೇ ನಂಬಲರ್ಹ.ವತ್ಸರಾಜನ

ಯುದ್ಧಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಅವನ ಶತ್ರುಗಳೂ ಕೊಂಡಾಡುತ್ತಾರಲ್ಲದೆ, ಅವನ ಮಂತ್ರಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ತಂತ್ರಗಳು ಮೊಳಗುತ್ತಿರುವುದಂತೂ ಸರ್ವತ್ರ ಕೇಳಿಬರುತ್ತಿದೆ' ಎಂದು ಪ್ರದ್ಯೋತನೇ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆಂದಮೇಲೆ ವತ್ಸರಾಜ ಯೌಗಂಧರಾಯಣರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, ಕೌಶಲ ಎಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿತ್ತೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಸೆರೆಸಿಕ್ಕುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಅಸಹಾಯನಾಗಿದ್ದರೂ ವತ್ಸರಾಜ ಮಾಡಿದ ಯುದ್ಧವೇ ಅವನ ಶೌರ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಕಷ್ಟು ನಿದರ್ಶನ. ಅವನು ಅಜೇಯನಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ, ಅವನು ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿದ ದಿನ ರಾಣಿ ಅಂಗಾರವತಿಯೇ ಹೇಳುವಂತೆ, ಪ್ರದ್ಯೋತ ಎಂದೂ ಇಲ್ಲದಷ್ಟು ಸಂತೋಷಪಟ್ಟದ್ದು.

ವತ್ಸರಾಜನ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಅತ್ಯಂತ ಮೇಧಾವಿ, ದಕ್ಷ ಎಂದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ವತ್ಸರಾಜ ಅವನ ಛಂದಾನುವರ್ತಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಭಾವಿಸಕೂಡದು. ವತ್ಸರಾಜ ತನ್ನ ಮಂತ್ರಿಗಳ ಸಲಹೆಯನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ವ್ಯವಹರಿಸಿರುವ ನಿದರ್ಶನಗಳಿವೆ. 'ನೀಲಕುವಲಯತನು' ಹಿಡಿಯಲು ವತ್ಸರಾಜ ಹೋದಾಗ ರುಮಣ್ಣಂತನ ಮಾತುಗಳಿಗೆ, ಅವು ವಿವೇಕಪೂರಿತವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದರೂ, ಬೆಲೆಯೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವತ್ಸರಾಜ ಒಂದು ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ಬಂದುಬಿಟ್ಟನೆಂದರೆ ಮುಗಿಯಿತು, ಯಾರೂ ಅದನ್ನು ವ್ಯತ್ಯಾಸಗೊಳಿಸಲು ಶಕ್ತರಾಗರು. ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ವತ್ಸರಾಜನ ವಿಮೋಚನೆಗೆ ಉಪಾಯ ಹವಣಿಸಿ ತನ್ನ ಏರ್ಪಾಟಿನ ವಿವರಗಳನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಹೇಳಿಕಳುಹಿಸಿದಾಗ, ಅವನು ತಾನೊಬ್ಬನೇ ವಿಮುಕ್ತನಾಗಿ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಲು ಸಮ್ಮತಿಸದೆ, ತನ್ನೊಡನೆ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನೂ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವಂತೆ ಏರ್ಪಡಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ವಿಮೋಚನೆಯ ಮಾತೇ ಬೇಡವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿಬಿಡುತ್ತಾನೆ. ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಸ್ವಾಮಿಯ ಇಷ್ಟದಂತೆಯೇ ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಪರಿಚಿತನೊಬ್ಬನು ಬಂದು 'ನೀಲಕುವಲಯತನು' ಆನೆ ತೋರಿಸುವುದಾಗಿ ಹೇಳಿದಾಗ ವತ್ಸರಾಜ ಹಿಂದು ಮುಂದು ನೋಡದೆ ಅವನನ್ನು ನಂಬಿ ರುಮಣ್ಣಂತನ ಸಲಹೆಗಳನ್ನೂ ಕಡೆಗಣಿಸಿ, ಆ ಅಪರಿಚಿತನಿಗೆ ಒಂದು ನೂರು ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪುರಸ್ಕರಿಸಿದುದು ಅಷ್ಟು ವಿವೇಕದ ಕೆಲಸವಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು. ರಾಜನಲ್ಲಿ, ಅದರಲ್ಲೂ ಸ್ವತಂತ್ರಿಸಿ ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತನಾಗುವವನಲ್ಲಿ, ಮುಂದಾಲೋಚನೆ ಅಗತ್ಯವಾಗಿರಬೇಕು.

ವತ್ತರಾಜ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾಯಃ, 'ನನಗೆ ಎದುರಾರುಂಟು? ಮಿತಪರಿವಾರದೊಡನೆ ಒಂದು ವೇಳೆ ಅಪಾಯಕ್ಕೆಡೆಯಾದ ಜಾಗಕ್ಕೆ ಹೋದರೂ, ನಾನು ಸ್ವಭುಜಬಲಪರಾಕ್ರಮದಿಂದಲೇ ಪಾರಾಗಲಾರನೇ?' ಎಂಬ ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ, -ದುರಭಿಮಾನದಿಂದಲ್ಲ, ಹಾಗೆ ವ್ಯವಹರಿಸಿದ್ದರೂ ಇರಬಹುದು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ-ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೌಗಂಧರಾಯಣ ನಾಟಕದ ವಸ್ತು ಉದಯನನು ಪ್ರದ್ಯೋತನಿಂದ ಬಂಧಿತನಾಗಿದ್ದಾಗ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ವಿಮುಕ್ತನಾದುದರ ಕಥೆಯೇ ಆದರೂ, ಅದನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದವನು ವತ್ತರಾಜ ಉದಯನನ ಮಂತ್ರಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೇ. ನಾಟಕದ ಯಾವ ಅಂಕದಲ್ಲೂ ವತ್ತರಾಜನಾಗಲಿ, ವಾಸವದತ್ತೆಯಾಗಲಿ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರ ಮುಮುಕ್ಷು ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಎಲ್ಲಕಡೆಯೂ ಪೊದಲಿನಿಂದ ಕೊನೆಯವರೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೋ, ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿಯೋ ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತಾನೆ. ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಪಾತ್ರ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನದೇ. ಅವನೇ ಈ ನಾಟಕದ ನಾಯಕ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಲ್ಲಿ ಆದರ್ಶ ಅಮಾತ್ಯನಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಗುಣ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲಾ ಇವೆ. ಅವನು ನೀಸ್ವಾರ್ಥ ಬುದ್ಧಿಯ ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠ; ಸ್ವಾಮಿಯ ಅಚ್ಚು ಮೆಚ್ಚಿನ ಮಂತ್ರಿ; ಸದಾ ಜಾಗರೂಕನಾಗಿದ್ದು, ರಾಜನಿಗೆ ಯಾವವಿಧವಾಗಿಯೂ ಯಾರಿಂದಲೂ ತೊಂದರೆಯಾಗದ ರೀತಿ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ ಅಂಗರಕ್ಷಕನಂತಿದ್ದ ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತ ನೆರೆ ನಾಡುಗಳ ರಾಜರ, ಅದರಲ್ಲೂ ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಚಲನವಲನಗಳನ್ನು ಚಾರರ ಮೂಲಕ ಆಗಾಗ್ಗೆ ಅರಿತುಕೊಂಡು ಸದಾ ಸ್ವರಾಜ್ಯ ರಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಿ ತತ್ಪರನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದ ದೇಶಪ್ರೇಮಿ. ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಬಹಿರಂಗವಾಗಿಯೇ ದ್ವೇಷಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರದ್ಯೋತ ಮಹಾಸೇನನಿಂದ ಅನಿರೀಕ್ಷಿತವಾದ ಅಪಾಯ ಸಂಭವಿಸಬಹುದೆಂದು ಶಂಕಿಸಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ವತ್ತರಾಜ ಉದಯನ ಬೇಟೆಗೆ ಹೊರಟಾಗಲೂ ಮಂತ್ರಿ ರುಮಣ್ಣಂತನನ್ನು ಅವನೊಡನೆಯೇ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮಧ್ಯೆ ವತ್ತರಾಜನ ಗ್ರಹಣಕ್ಕಾಗಿ ಮಹಾಸೇನನು ಹೂಡಿರುವ ಕೃತಕ ಗಜದ ಸಂಚು ತಿಳಿದು ಬರಲು, ಆ ಸಮಾಚಾರವನ್ನೂ ಮುನ್ನೆಚ್ಚರಿಕೆಯ ಪತ್ರವನ್ನೂ ಅನಿರೀಕ್ಷಿತ ಅಪಾಯಗಳನ್ನು ಕೂಡಾ ಪರಿಹರಿಸತಕ್ಕ ತಕ್ಕಿಯ ಪ್ರತಿಸರವೊಂದನ್ನೂ ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯಲ್ಲಿಗೆ ಮೇಧಾವಿಯೂ ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತನೂ

ಆದ ಸಾಲಕನ ಮೂಲಕ ಕಳುಹಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ವ್ಯಗ್ರನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಸಾಲಕ ಹೊರಡುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೇ ವತ್ತರಾಜನು ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಕಡೆಯವರಿಂದ ಬಂಧಿತನಾದ ಸಮಾಚಾರ ಬಂದು ಅವನು ಚಿಂತಾಕುಲನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅದರಿಂದ ಅವನೇನೂ ಎದೆಗೆಡುವುದಿಲ್ಲ. ಅವನು ಗಟ್ಟಿ ಮನಸ್ಸಿನವನು. ಅಧೀರತೆಗೆ ಅವನಲ್ಲಿ ಎಡೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ರಾಜಮಾತೆಯ..... ಯಾರು ಸಂಕಟಗಳಲ್ಲಿ ಎದೆಗುಂದುವುದಿಲ್ಲವೋ, ವಿಷಮ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸುಮ್ಮನೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲವೋ, ವಂಚಿತನಾದರೂ ನಿರ್ವೇದ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಕೆಲಸ ಕೆಟ್ಟುಹೋದಾಗಲೂ ಪ್ರಾಣನೀಗಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಆ ಬುದ್ಧಿವಂತ (ನಾದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ)ನನ್ನು ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ.....' ಎಂಬ ಮಾತು ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಗುಣಶೀಲಗಳ ದಿಕ್ಕೊಚ್ಚಿಯಂತಿದೆ. ರಾಜಮಾತೆಯ ಈ ಮಾತು ಕೇಳಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಉತ್ತೇಜಿತನಾಗಿ, ವತ್ತರಾಜನನ್ನು ತಾನು ವಿಮೋಚನಗೊಳಿಸದಿದ್ದರೆ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೇ ಅಲ್ಲ-ಎಂದು ಆ ಕೂಡಲೇ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ತನ್ನ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಸಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ರುಮಣ್ಣಂತ ಮತ್ತು ವಸಂತಕರೊಡನೆ ಭದ್ರವೇಷತಾಳಿ ಉಜ್ಜಯಿನಿಗೆ ಹೋಗಿ ಹುಚ್ಚನಂತೆ ಓಡಾಡುತ್ತಾ ತನ್ನ ಚಾರರನ್ನು ಉಪಾಯದಿಂದ ಮಹಾಸೇನನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಸೇರಿಸಿ, ವಿಚಿತ್ರ ರೀತಿಯ ಭಿಕ್ಷುಕ ವೇಷಧಾರಿಯಾಗಿದ್ದ ವಸಂತಕನ ಮೂಲಕ ವತ್ತರಾಜನ ಸಂಪರ್ಕವಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅವನ ಸಲಹೆಯನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತಾ ಅವನ ವಿಮೋಚನೆಗೆ ಕಾಲನಿರೀಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮಧ್ಯೆ ವತ್ತರಾಜ ಆಕಸ್ಮಿಕವಾಗಿ ರಾಜಕುಮಾರಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಕಂಡು ಅವಳಲ್ಲಿ ಮೋಹಿತನಾಗಿರುವುದಾಗಿಯೂ, ಪ್ರದ್ಯೋತನಿಗೆ ತಕ್ಕ ಪ್ರತೀಕಾರ ಮಾಡಬೇಕಾದರೆ ಅವನ ಮಗಳನ್ನೂ ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಸ್ವರಾಜ್ಯಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದೊಂದೇ ಎಂದೂ, ಹಾಗಲ್ಲದ ವಿಮೋಚನೆಗೆ ಅವನ ಸಮ್ಮತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದೂ ವಸಂತಕ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಿಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ 'ಅದೇಶಕಾಲೇ ಲಲಿತಂ ಕಾಮಯತೇ ಸ್ವಾಮೀ' ಎಂದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ತನ್ನ ಅಸಂತೋಷ ಸೂಚಿಸಿದರೂ, ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ವಸಂತಕ, ಸ್ವಲ್ಪ ಜಿಗುಪ್ಸೆಯಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ, ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಮನೋಭಾವವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ, 'ಅಯ್ಯಾ ಸ್ನೇಹ ತೋರಿಸಿದ್ದಾಗಿದೆ. ಪುರುಷ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದಾಗಿದೆ.

ಇನ್ನು ಇವನನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟು ಹೋಗೋಣ; ಅದೇ ಸಾಧು" ಎಂದಾಗ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಾಡುವ 'ನೀನು ವಸಂತಕ ಅಲ್ಲವೆ ? ವಸಂತಕ, ಬೇಡ ಹಾಗೆನ್ನಬೇಡ. ದುಃಖದಿಂದಲೂ ಕಾಮದಿಂದಲೂ ನೊಂದಿರುವವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡೋಣವೇ?—ಅದೂ ಸ್ನೇಹಿತರನ್ನು ನಂಬಿ ಕಾಲವನ್ನೇ ಕಾಣದಿರುವವನನ್ನು ?" ಎಂಬೀ ಮಾತು ಅವನ ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತಿ ಎಂತಹ ಘನತೆ, ಎಂತಹ ಉದಾತ್ತ ಮನೋಭಾವಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ರೂಪಿತವಾದುದೆಂಬುದನ್ನೂ ಅವನ ಕರ್ತವ್ಯನಿಷ್ಠೆಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯ ಇಷ್ಟ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದ ಮೇಲೆ ಅದರಂತೆಯೇ ವಾಸವದತ್ತೆಯೊಡನೆಯೇ ವತ್ಸರಾಜನ ವಿಮೋಚನೆ ಸಾಧಿಸುವುದಾಗಿ ಪುನಃ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅದನ್ನು ಸಾಧಿಸಿ ಕೃತಕೃತ್ಯನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹ ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪ ಅವನದು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ತನ್ನ ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವ ರೀತಿ ಅಪೋಘವಾದುದು; ಸಾಹಸಪೂರ್ಣವಾದುದು; ಶತ್ರುಗಳನ್ನೂ ಬೆರಗುಮಾಡುವಂತಹುದು. ತನ್ನ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯಂತೆಯೇ ವತ್ಸರಾಜ-ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ವಿಮುಕ್ತಗೊಳಿಸಿ ರಾಜಧಾನಿಯ ಕಡೆ ಕಳುಹಿಸಿ ಬಿಟ್ಟ ಮೇಲೂ, ಅವರು ಸ್ವನಗರವನ್ನು ಸೇರುವುದರೊಳಗೆ ಪ್ರದ್ಯೋತನಿಗೆ ವಿಚಾರ ತಿಳಿದು ಅವನ ಕಡೆಯವರು ಅವರ ಬೆನ್ನಟ್ಟಬಹುದೆಂದು ಶಂಕಿಸಿ, ಅದರ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಗೂ ಪೂರ್ವ ಸಿದ್ಧತೆಮಾಡಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನಲ್ಲದೆ, ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಕಡೆಯ ಸೈನಿಕರನ್ನು ತಾನೇ ಮುಂದಾಗಿ ಎದುರಿಸಿ ಅವರ ಮುನ್ನಡೆಗೆ ವಿಘ್ನಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ಕಾಳಗದಲ್ಲಿ, ಅವನ ಕೈಯಲ್ಲಿದ್ದ ಕತ್ತಿ ಮುರಿದು ಹೋಗಿ, ಅವನು ಬಂಧಿತನಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತಾನೆ. ಆದರೂ ವತ್ಸರಾಜನ್ನು ವಿಮುಕ್ತಗೊಳಿಸಿದ್ದ ನಾದ್ದರಿಂದ — 'ಅಯಮಹಮಪನೀತಭರ್ತ್ಯಾದುಃಖೋ ಜಿತಮಿತಿ ರಾಜ ಕುಲೇ ಸುಖಂ ವಿಶಾಮಿ' ಎಂದು ಹಸನ್ಮುಖನಾಗಿ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. "ಪೈರ ಭಯ ಪರಿಭವಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ತ್ಯಜಿಸಿ, ನಯಗಳಿಂದಲೂ ವಿನಯಗಳಿಂದಲೂ ಬಾಣಗಳಿಂದಲೂ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿ ಶತ್ರುವಿನ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನೂ ಸ್ನೇಹಿತರ ಅಪಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ ತೊಲಗಿಸಿ, ಜಯವನ್ನೂ ದೊರೆಯನ್ನೂ ಮೇಲಾದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದಿದ್ದೇನೆ" ಮತ್ತು "ಈ ರೀತಿ ರಕ್ತದಿಂದ ತೊಯ್ದ ಶರೀರವುಳ್ಳವನೂ ವೀರರ ನಿಯಮವನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಿರುವವನೂ, ಗುರುವನ್ನು ಗೆದ್ದ ಶತ್ರುವನ್ನು ಕೊಂದಮೇಲೆ ಶಾಂತನಾದ ಅಶ್ವತ್ಥಾಮನಂತಿರುವವನೂ

ಆದ ನನ್ನನ್ನು ನೋಡು" ಎಂದು ಅವನಾಡುವುದು ಜಂಭದಿಂದಲ್ಲ, ಕೃತಕೃತ್ಯತೆಯ ಸಂಕೃಪ್ತಿಯಿಂದ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಅದು ಜಂಭದ ಮಾತೇ ಎಂದರೂ, ಗುರಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಿದ್ದ ವೀರನಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ಜಂಭವೂ ದೋಷವಾಗಲಾರದು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ದಕ್ಷತೆ, ಕಾರ್ಯಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿನ ವೈಚಕ್ಷಣ್ಯಗಳನ್ನು ಮಹಾಸೇನ ಮೆಚ್ಚಿದ್ದಾನೆ. ವತ್ಸರಾಜಗ್ರಹಣ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಬದುಕಿರುವಾಗ ಅಸಂಭವವೆಂದೂ, ಅವನ 'ಪರಾಮರ್ಶ'ಗಳು ಸದಾ ತನ್ನ ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ ಗುಂಯ್‌ಗುಟ್ಟುತ್ತಲೇ ಇರುವುವೆಂದೂ ಅವನೇ ಹೇಳಿರುವುದೂ ಮತ್ತು ವತ್ಸರಾಜನ ವಿಮೋಚನಾನಂತರ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿದ್ದರೂ ತನ್ನ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯ ಸೂಚಕವಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ಭೃಂಗಾರವೊಂದನ್ನು ಕೊಡುವುದೂ ಇದಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನ. ಭರತರೋಹಕನಂತೂ 'ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಸಾಧಿಸಿಬಿಟ್ಟ' ಎಂದು ಆಶ್ಚರ್ಯಪಡುತ್ತಾ ದಿಗ್ಭ್ರಾಂತನಂತಾಗಿ, ಸೆರೆಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಅವನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಸಂಧಿಸಿ, ಪ್ರಶ್ನಿಸಿ, ತನ್ನ ಕೆಲವು ಸಂದೇಹಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

ವತ್ಸರಾಜನಿಂದಾದ ವಾಸವದತ್ತಾಪಹರಣವು ಅವರಿಬ್ಬರ ಕ್ಷತ್ರಿಯೋಚಿತವಾದ ಗಾಂಧರ್ವ ವಿವಾಹವೆಂದು ಮಹಾಸೇನನೇ ಹೇಳಿ ಆ ವಿವಾಹ ವೈಭವವನ್ನು ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲೂ ಕೊಂಡಾಡುವಂತೆ ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ಕೇಳಿದ ಕೂಡಲೇ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಿಗೆ ಮಹಾಸೇನನ ಮೇಲೆ ಬಂಧುಪ್ರೇಮ ಅಂಕುರಿತವಾಗುತ್ತದೆ, ಅವನ ದ್ವೇಷ, ಶತ್ರುಭಾವನೆ ಮಾಯವಾಗಿಬಿಡುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಹೃದಯ ಪರಿಪಾಕವುಳ್ಳ ಸುಗುಣಿ, ಯೌಗಂಧರಾಯಣ. ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠೆಯಲ್ಲಾಗಲಿ, ವಿವೇಕದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಹೃದಯವೈಶಾಲ್ಯದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಸ್ವದೇಶಪ್ರೇಮದಲ್ಲಾಗಲಿ, ರಾಜನೀತಿಜ್ಞತೆ-ಯಲ್ಲಾಗಲಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಅನ್ಯಾದೃಶನಾಗಿದ್ದನೆಂದರೆ ಉತ್ತೇಕ್ಷೆಯಾಗದು. ಸರಿಯಾದ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಸಿದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಯತ್ನಗಳೂ ಫಲಿಸಿಯೇ ಫಲಿಸುತ್ತವೆಂಬ ದೃಢವಾದ ನಂಬಿಕೆಯೂ, ಅದರಂತೆಯೇ ಅವನು ಯಶ್ನಿಸಿ ಕೃತಕೃತ್ಯನಾದುದೂ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಎಲ್ಲ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತೇಜಕವಾಗಿರುತ್ತದೆಂಬುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ.

ರುಮಣ್ಣಂತ-ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಮಾತಿನಲ್ಲೇ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ರುಮಣ್ಣಂತ 'ಅನುತ್ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಪಂಡಿತ' ಅಪಾಯ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೇ ಅದರ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಯೋಚಿಸಿ, ಅದನ್ನೆದುರಿಸಲು ಸಿದ್ಧನಾಗಿರುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರಾಜ್ಞ ವೇಣುವನದಲ್ಲಿ ಅಪರಿಚಿತನೊಬ್ಬ ಬಂದು 'ನೀಲಕುವಲಯತನು' ಆನೆಯ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿದುದನ್ನು ನಂಬಿ ವತ್ಸರಾಜ ಮಿತಪರಿವಾರದೊಡನೆ ಆ ಆನೆ ಹಿಡಿಯಲು ಹೊರಟುದನ್ನು ಕಂಡು, ಅಪರಿಚಿತನ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಮೋಸವಿದೆಯೆಂದು ಊಹಿಸಿ, ಅವನು ಹಾಗೆ ಹೋಗುವುದನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಿ ಸರಿಯಾದ ಯೋಧಬಲದೊಡನೆಯಾದರೂ ಹೋಗಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಆ ಕೂಡಲೇ ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದ್ದರೆ, ಕೈಮೀರಿ ಹೋಗಿ ವತ್ಸರಾಜ ಶತ್ರುವಿನ ಬಲೆಗೆ ಬೀಳಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲರೊಡನೆಗೂ ಆ ರೀತಿ ಮಾತನಾಡುವುದು ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯ ಗೌರವಕ್ಕೆ ಕುಂದು ತರಬಹುದೆಂದು ತಿಳಿದಿದ್ದರೂ, ವಿಧಿಯಿಲ್ಲದೆ ತನಗೆ ತೋರಿದ್ದನ್ನು ತಿಳಿಸಿಬಿಡುತ್ತಾನೆ. ಈ ವಿಚಾರವನ್ನು ಕೇಳಿದಾಗ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಮಹಾಜನರ ಸಮಕ್ಷಮ ಪ್ರಭುಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ರುಮಣ್ಣಂತ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ? ಹೀಗೆಯೇ ಆದರೂ ಅವರ ದೋಷರಹಿತವಾದ ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ನಾನು ಮೆಚ್ಚುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಸಂತೃಪ್ತಿಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ರುಮಣ್ಣಂತನ ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತಿ ಅಸಾಧಾರಣ ವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದಲೇ ಅವನು ಶ್ರಮಣಕನಂತೆ ವೇಷಧರಿಸಿ ಉಜ್ಜಯಿನಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೊಡನೆ ಕಾಲ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಚಿತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಸಹಕರಿಸುತ್ತಾ ಸ್ವಾಮಿಯ ವಿಮೋಚನೆಗೆ ಕಾರಣನಾದದ್ದು. ವಾಸವದತ್ತೆಯೊಡನೆ ತಾನು ವಿಮುಕ್ತನಾಗಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಂತಹ ವಿಮೋಚನೆಗೆ ತಾನು ಸಿದ್ಧವಿಲ್ಲವೆಂಬ ವತ್ಸರಾಜನ ತೀರ್ಮಾನವನ್ನು ಕೇಳಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ 'ಅದೇಶಕಾಲೆ ಲಲಿತಂ ಕಾಮಯತೇ ಸ್ವಾಮೀ' ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾ ಅಸಂತುಷ್ಟ- ನಾಗಿದ್ದಾಗ, ರುಮಣ್ಣಂತ ಅವನಿಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳಿ, ಸ್ವಾಮಿಯ ಇಷ್ಟದಂತೆ ಮಾಡಿದರೇ ತಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಬಂಧಿಸಲು ಪ್ರದ್ಯೋತ ಹೂಡಿದ ಮೋಸಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಪ್ರತೀಕಾರವಾಗುತ್ತೆಂದೂ ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದೇ ತನಗೂ ಇಷ್ಟವೆಂದೂ ಹೇಳಿ ಹುರಿದುಂಬಿಸುತ್ತಾನೆ. ರುಮಣ್ಣಂತ ವಸಂತಕರ ಸಹಕಾರದಿಂದಲೇ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಕಾರ್ಯ ಸಾಧನೆ ಸುಲಭವಾದದ್ದು.

ರುಮಣ್ಣಂತ ಒಬ್ಬ ಕರ್ಮಯೋಗಿಯೆನ್ನಬೇಕು. ಫಲಾಫಲಗಳ ಕಡೆ ದೃಷ್ಟಿಯಿಡದೆ ತನ್ನ 'ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು' ನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತ

ರುಮಣ್ಣಂತ. ಅವನ ವಿವೇಕ, ಪ್ರತ್ಯುತ್ಪನ್ನಮತಿತ್ವ, ಕಾರ್ಯತತ್ಪರತೆಗಳು ಎಂತಹವರನ್ನೂ ಬೆರಗುಮಾಡುವಂತಹವು.

BHASA'S PRATIJNAYAUGANDHARAYANAM

Introduction :

The word काव्य in sanskrit is popularly known as कवेः कर्म काव्यम् ('Poet's work'). The Kavya is classified into two types, viz., श्रव्य and दृश्य श्रव्यकाव्य is again classified into three types as पद्य (verse) गद्य (prose) and चम्पू (a work including both verse and prose). दृश्य is divided into two types, viz., Rupakas and Uparupakas. Rupakas are of ten types - Nataka, Prakarana, Bana, Prahasana, Dima, Vyayoga, Samavakara, Veethi, Anka and Ihamriga. Uparupakas are of eighteen types - Natika, Trotaka, Goshti, Sattaka, Natyarasaka, Prasthanā, Ullapya, Kavya, Prenkhina, Rasaka, Sallapaka, Shreegaditā, Shilpaka, Vilasika, Durmallika, Prakarani, Hallisha and Bhanika. The features of all these Rupakas and Uparupakas are discussed in detail in Dasharupaka of Dhananjaya, Natakalakshananaratnakasha of Sagarānandin, Bhavaprakasha of Sharadatanaya, Natyadarpana of Hemachandra, Sahityadarpana of Vishvanatha. Prataparudriyam of Vidyanatha, कव्येषु नाटकं रम्यं is a popular saying. The drama is an important branch of Sanskrit literature. Kalidasa in the drama Malavikagnimitra praises the importance of dramas as नाट्यं भिन्नरुचेर्जनस्य बहुधाप्येकं समाराधनम् । Drama delights the people having varied interests. Ancient poetician Vamana points out the importance of rupaka thus -

सन्दर्भेषु दशरूपकं श्रेयः। तद्धि चित्रपटविद्विशेषसाकल्यं
ततोऽन्यभेदक्लृप्तिः दशरूपकस्यैवऽ हीदं विलसितम् । (1.3.30-32).

Rupaka is a general name given to all compositions. Though nataka is a name given to a type of rupaka, all types of rupakas are commonly called as "नाटक" in practise. The dramas are delighting to mind by its attractive plot, charecterisation and delineation of sentiments. Dramas exhibits the conflicts of life and upholds the ideal principles through entertainment. It is very difficult to trace the origin of dramas. Scholars have expressed varied opinions regarding the origin and development of these dramas. Here is a brief and general introduction to the origin of dramas.

Theory of Divine Origin :

Tradition ascribes the origin of dramatic representation to Bharata who is supposed to have received the knowledge of art directly from the Creator Brahma. The informations related to the origin of drama is found in the first chapter of Natyashastra. In tretayuga people spent their time, envying each other, without any entertainment. Then gods, lead by Indra, approuched Brahma and prayed him to create the fifth Veda, open to all varnas, as the Vedas the source of knowledge were not open to shudras. So the gods desired to have knowledge through entertaining means and which would be both shravya and drushya.

क्रीडनीयकमिच्छामो दृश्यं श्रव्यं च यद्भवेत् ।

न वेदव्यवहारोऽयं संश्राव्यः शूद्रजातिषु ।

तस्मात् सृजापरं वेदं पञ्चमं सार्ववर्णिकम् ॥

At the request of the gods, Brahma created the fifth veda which was called Natyaveda, taking the element of recitation from Rigveda, music from Samaveda, action from Yajurveda and rasa from Atharvaveda.

नाट्यवेदं ततश्चक्रे चतुर्वेदाङ्गसम्भवम् ।

जग्राह पाठयं ऋग्वेदात् सामभ्यो गीतमेव च ।

यजुर्वेदादभिनयान् रसानाथर्वणादपि ॥

After creating the Natyaveda, Brahma thought that Natyaveda should be nourished and propogated in the world by skilled and wise. So he gave the responsibility of that to Bharata and his one hundred sons.

The narration found in Natyashastra, though seems to be a myth, the important points that are referred there, cannot be forgotten. Natya is for all class of people. the dialogue , music, action and rasa extracted from vedas are significant. This theory reveals the fact that dramas in Sanskrit originated in Vedic environment and later flourished independently as an attractive means of entertainment.

Dialogue hymns of Regveda :

There is a theory that dialogue hymns found in Rigveda are the source for the origin of the dramas. There are 15 to 20 dialogue hymns in Rigveda, like Indra-Marut, Yama-Yami, Pururavas- Urvashi etc., In Indra-Marut samvada, Indra declares with delight that all the oblations and prayers belong to him. He mentions that he killed Vrutra and released the cows. Maruts remind Indra that they assisted him in all his brave acts. When Indra denies their help, they praise Indra and get his blessings. Maxmuller, a German scholar feels that this sukta is an

ancient religious drama where there is the conversation of Ritviks and Indra with Maruts. There are some wordly points seen in Yama-Yami samvada (X-10), Pururavas-Urvashi samvada (X-95), Vishvamitra-nadi samvada (III. 33) etc. One dialogue hymn in tenth mandala of Rigveda is significant. Three brothers of Agni, viz., Bhupati, Bhuvanapathi and Bhutapati were extremely tired of taking the oblations to gods and they died. Agni, seeing this felt he may also have the same state as of his brothers and stopped taking the oblation to gods and hid himself somewhere. Gods traced Agni and convinced him to carry the oblations.

Shaunaka and Yaska have called these types of hymns as Samvadasuktas. Shaunaka calls 165th Sukta first mandala (I.165) of Rigveda as Samvadasukta.

तेषामगस्त्यः (Brihaddevata, IV.47) .Some call them as Itihasas. On the 95th Sukta of 10th mandala (X.95) of Rigveda, Brihaddevata reflects thus- संवादं मन्यते यास्कः इतिहासं तु शौनकः (VII. 153). Maxmuller called them as Yajnikanatakas. Sylvan Levi agrees with this opinion of Maxmuller, Shroeder called them as mystery plays. Thus the origin of dramas can be traced in these Samvadasuktas.

Dramatical elements in Sacrifices :

There is a theory that Sanskrit dramas originated and developed through the dramatical elements of 'Yajnakarma'. There are some of the dramatical instances in the sacrifices. For ex., in Somayaga, there is an act of selling of soma (Soma-vikriya). After the completion of the Somayaga, there is an instance of shudra who had

sold Soma went to collect the price of Soma from Ritviks. The Ritviks will drive him away hitting with earthen balls. This is an dramatic instance of face quarrel. In the Satrayaga, there is a narration of quarrel between a vyshya and shudra. In Mahavrata sacrifice there is an instance where a brahmacharin and a courtezan indulge in mutual abuse. All these dramatic instances created an environment for the origin and development of sanskrit dramas. This theory has first proposed by Prof. Hillebrandt.

Ramayana, Mahabharata and Grammatical Works :

Some scholars tried to trace the origin of Sanskrit dramas in Itihasa and Puranas. In Mahabharata there is the usage of the word "Nata". Panini who lived during 4th century B.C., refers in Ashtadhyayi the names of Shilalin and Krishashva as natasutrakaras and calls their followers as Shailalinaha and Krishashvinaha. In Harimvamsha, it is said that Ramayana story was enacted by the artists. In Ramayana too, there is an indication of the enactment of the dramas. Some scholars believe that it was included later. Even though if some scholars feel that there is no reference to the existance of the dramas, there is a reference in these epics that Itihasa and Puranas were enacted by the pauranikas through singing. In Mahabhashya of Patanjali, there is a reference to Shobhanikas who enacted and presented the stories like Kamsavadha, Balibandha etc. There is the possibility of ancient Sanskrit dramas originated and developed by the Itihasa, Purana etc. This is the theory of the scholars who tried to trace the origin of Sanskrit drama in Ramayana, Mahabharata etc.,

Puppet shows :

Some of the scholars like Sten Konow and others opine that it is better to trace the origin of sanskrit dramas in secular environment than in vedic or religious environment. The puppet shows in the assembly of people in festive occasions or ceremonies have motivated to the origin and growth of sanskrit dramas. According to these scholars, the term Sutradhara found in sanskrit dramas is through this puppet show, where the dolls are made to dance by pulling the string. The person who holds the string is called Sutradhara. The Sutradhara of puppet show has influenced and hence in the sanskrit dramas, the stage manager is called by the name Sutradhara. This theory is unhistorical. The complete organising of the drama rests on Sutradhara, Probably the puppet shows might have flourished by the influence of sanskrit dramas. Hence the theory of puppet shows as the source of sanskrit dramas is rejected.

Greek influence on the origin of Sanskrit dramas :

Dialogue hymns of Rigveda, instances of sacrifices which had scope for enactment, Itihasa and puranas etc., had created an opportunity and an environment for the origin and development of sanskrit dramas. Natyashastra, a treatise on performing arts and sanskrit dramas wherein existence by first century A.D. There are some scholars who believed that sanskrit dramas originated and developed by the influence of Greek dramas. The source of their argument is the similarities found in Greek and sanskrit dramas. The division of dramas into acts; all the actors departing from the stage at the completion of each act; entry of new characters hinted

at by the characters present on the stage; usage of finger ring and other objects for identification; existence of characters like vidushaka; 'Yavanina' the name used to denote curtain on the stage. Though these similarities are found it is not appropriate to argue that Greek dramas have influenced sanskrit dramas. The division of acts, characters exit at the end of the acts are natural part of the drama. No inspiration is needed for that. As the cloth used for the curtain is from the Yavanadesha, the name is Yavanika. So it is not necessity to trace the origin of sanskrit dramas under the influence of Greek dramas.

Features of Sanskrit dramas :

The prime feature of sanskrit drama it is attractive composition and plot. The drama commences with Nandi. Following Nandi, prastavana or sthapana, an introduction to the drama is done by Sutradhara with nati or pariparshvaka, a nata. A brief introduction about the author and drama is given by Sutradhara. Indicating the instance with which the drama starts, sutradhara exit from the stage. From here the plot of the drama begins to manage the development of the plot appropriately. The whole drama is divided into chapters technically called acts.

The acts will be from 5 to 10. Some dramas have single act. There will be Arthaprakritis and Avasthas which will be relating to the development of the main plot and sub-plot. There are five Sandhis (mukha, pratimukha, garbha, vimarsha, (avamarsha) and nirvahana) and Sandhyangas which will be supporting to the achievement of the plot and development of the characters and delineation of rasas.

All the instances cannot be shown on the stage in the dramas. So the instances which are interesting will be enacted on the stage. Some of the scenes which are insipid, but required for the development of the plot will be narrated through the conversation of minor characters. The instances related to travel, death, war, revolution etc., will not be shown on the stage. They will be intimated through the conversation of minor characters. These type of scenes where minor characters will enact are called as Arthopakshepakas.

After the achievement of the goal of the main plot drama will be concluding with 'Bharatavakya'. Wishing good for all is Bharatavakya. Thus the sanskrit dramas commence with Nandi and developing the main plot and its successful achievement, it concludes with Bharatavakya. In each act the incidents should take place in one place and in the vicinity of that place. The incidents should take place within a day. In further acts the incidents can take place in different place at any interval of time.

Another feature of sanskrit drama is that there is no division of comedy and tragedy except 'Urubhangam', drama of Bhasa. There are no tragedy plays in sanskrit literature. The defeat and death of hero or the main character is the defeat of the ideals. By this the viewers will be losing the belief in ideals and values. So the moral feature of sanskrit drama is that all the dramas are sukhanta.

The most striking feature of sanskrit drama is mixed nature of its language. Along with sanskrit, prakrit language is used. In male characters, some of the main

characters too will speak in prakrit. On some occasions some of the main male characters will speak in prakrit and female characters will speak in sanskrit.

BHASA : Life, Date and Works :

Bhasa is one among the celebrated dramatists in Sanskrit literature. Kalidasa in his play 'Malavikagnimitram' has eulogised Bhasa, his illustrious predecessor as a- प्रथितयशसां भाससौमिल्लकविपुत्रादीनां प्रबन्धान् अतिक्रम्य वर्तमानकवेः कालिदासस्य क्रियायां कथं परिषदो बहुमानः. Similarly Bana in his 'Harshacharitam' praises Bhasa and his plays as -

सूत्रधारकृतारम्भैः नाटकैः बहुभूमिकैः ।

सपताकैः यशो लेभे भासो देवकुलैरिव ॥

"Bhasa got as much fame by his plays, begun by stage managers, containing several characters and marked by dramatic situations, as he would have gained by the erection of temples (the construction of which is) begun by architects, which contain several stories and are marked by banners".

Rajashekara in his work 'Suktimuktavali' has mentioned not only the name of Bhasa but also praised one of his dramas, namely, 'Svapnavasavadattam' as the best one in the following verse :

भासनाटकचक्रेऽपि छेकैः क्षिप्ते परीक्षितुम् ।

स्वप्नवासवदत्तस्य दाहकोऽभून्न पावकः ॥

Jayadeva in his play 'Prasannaraghava' praises Bhasa as the gentle smile of the goddess of poetry -

यस्याश्चोरश्चिकुरनिकुरः कर्णपूरोमयूरो
भासो हासः कविकुलगुरुः कालिदासो विलासः ।
हर्षो हर्षः हृदयवसतिः पञ्चबाणस्तु बाणः
केषां नैषा कथय कविताकामिनी कौतुकाय ॥

Thus, from the above references of Bhasa as given by Kalidasa, Bana and Rajashekara, it is possible to say that there was a great dramatist by name Bhasa. But nothing could be decisively known about his time, place, works and the like, until 1912 when Mahamahopadhyaya Pandit Ganapati Sastry of Trivandrum for the first time published the works said to be of Bhasa, with a scholarly introduction.

Pandit Ganapati Sastry visited the Oriental library of Thiruvananthapuram while engaged in the collection of ancient manuscripts. There he found a bundle of hand-written palm-leaf manuscripts. After having examined them meticulously, he published the play 'Svapnavasavadattam' and declared - "A close examination of all these plays on the basis of style, technique, plot-construction and characterisation reveal that they are written by one and the same author who is no other than Bhasa himself". Thus Ganapati Sastry rendered a salutary service by bringing into lime-light for the first time the unpublished works of Bhasa.

Both the Indian and the Western scholars applauded the arguments of Ganapati Sastry in the beginning. Later on many scholars opposed the views of the learned pandit with reference to the single-authorship of these plays except Svapnavasavadattam, due to the lack of

sufficient evidences and hence the evidences adduced so far are not at all conclusive. For, nowhere in all these plays there is a reference either to the dramatist or to his time, place, etc. Thus, the matter pertaining to Bhasa's date, life and works became a matter of dispute. However it stands beyond doubt that Bhasa is one-of the worthy dramatists of this country. These plays are popularly known as "the Trivandrum Plays" as they were first found in Trivandrum.

Date of Bhasa :

In Sanskrit literature, the date, life and works of most of the poets has almost become a riddle. Though the date of Bhasa is not decisively known, yet he should be earlier than Kalidasa, Bana (650 A.D.), Jayadeva (11th Century A.D) and Rajasekhara (850 A.D) as these writers referred to him by name in their works as their illustrious and worthy predecessor.

Regarding the date of Kalidasa, there is no unanimity among scholars. Some are of the view that kalidasa lived during the 5th century. A.D. Others are of the opinion that the date of Kalidasa falls at 1st Century B.C. Therefore, Bhasa must be earlier to Kalidasa. Kautilya's 'Arthashastra' refers to a verse from 'Pratijnayaugandharayanam'. It is established that Kautilya was one of the ministers of Chandragupta Maurya of the 4th century B.C. Therefore, Bhasa must be earlier to Kautilya and must be later than Valmiki upon whose Ramayana, he has drawn for the theme of his two plays - प्रतिमानाटक and अभिषेकनाटक. According to A.B. Keith, Valmiki lived earlier than 4th century B.C. Therefore Bhasa must be later than Valmiki.

The learned editor of Bhasa's plays Sri. T.Ganapati Sastry has pointed out that the Bhasa must be definitely before Panini and Bharata, as the rules of grammar and dramaturgy are not at all applicable to his plays. The date of Panini and Bharata is 4th century B.C and 2nd century A.D. respectively. Hence, in the light of the above points, Ganapati Sastry has fixed the date of Bhasa as 6th or 5th century B.C.

Place of Bhasa :

Bhasa in his plays has described North Indian rivers and mountains. Therefore, a few enthusiastic scholars have tried to show that Bhasa was a North Indian. According to others, Bhasa has given prominence to the god Balarama, the presiding deity of the stage. The story of Udayana as seen in Tamil poetry, namely, 'Perungatai' was very popular in Tamilnadu. Therefore, Bhasa wrote the play 'Pratijnayaugandharayanam' and 'Svapnavasavadattam' which deal with the same theme of Udayana and Vasavadatta. Therefore, some say that he must be a resident of Tamilnadu. Some scholars claim that he lived in Kerala. Their contention is that all these plays are found in Kerala state. Added to this, Bhasa has used the term आम, भृङ्गार, सम्बन्ध, etc., which are very familiar in Malayalam.

Bhasa's works :

On the basis of the references cited by Kalidasa, Bana, Rajashekara and others, Bhasa is said to be the author of many rupakas. But all his works are not available. Pandit T. Ganapati Sastry has published the 13 rupakas of Bhasa under the Trivandrum Sanskrit Series.

A play named यज्ञफलम् dealing with the story of the Balakanda of Ramayana was published in 1941 (attributed to Bhasa by its editor Jeevarama Kalidasa Sastry of Gondal). Thus, in the name of Bhasa 14 plays are available. They are as follows :

<i>Rupakas</i>	<i>Source</i>
1. Abhishekanatakam	Ramayana
2. Pratimanatakam	--
3. Madhyamavyayogah	Mahabharata
4. Dutavakyam	--
5. Dutaghatotkacham	--
6. Karnabharam	--
7. Urubhangam	--
8. Pancharatram	--
9. Balacharitam	Bhagavata
10. Pratijnayaugandharayanam	Brihatkatha of
11. Svapnavasavadattam	Gunadya
12. Avimarakam	Folk-lore
13. Charudattam	--
14. Yajnaphalam	Ramayana

Common features found in the 13 Rupakas :

The thirteen rupakas published by Pandit Ganapati Sastry are well-known as Trivandrum plays. None of these plays bore the name of the author. Hence the learned editor, adducing some arguments, put-forth his view that all the 13 plays formed the work of one and the same person and that writer was the great Bhasa glorified by Bana, Kalidasa and others as their worthy predecessor.

In order to prove the single authorship of these plays, Ganapati Sastry has listed out the following similarities found in these plays -

- 1) All the rupakas of Bhasa open with the stage direction नान्द्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः. After this a Mangalasloka is found. But the dramas of others open with the Mangalasloka, followed by the stage direction नान्द्यन्ते.
- 2) The prologues usually called प्रस्तावना are termed स्थापना and आमुखम् here.
- 3) The Bharatavakya (the concluding Mangalasloka of the drama) राजसिंहः प्रशास्तु नः is the same in Svapnavasavadattam, Pratijnayaugandharayanam, Avimarakam, Abhishekanatakam, Pancharatram and Balacharitam.
- 4) The Nandisloka of some of the dramas of Bhasa, viz., Pratijnayaugandharayanam, Svapnavasavadattam, Pratimanatakam and Pancharatram mentions the names of some of the main characters of the play through Mudralankara in addition to its purpose being served as a simple Mangalasloka. The definition of Mudralankara is - सूच्यार्थं सूचनं मुद्रा प्रकृतार्थपरैः पदैः ।
- 5) The same names of minor characters (eg., Vijaya, Badarayana, etc.,) the same sentences and expressions such as एवं आर्यमिश्रान्

विज्ञापयामि, अये किं नु खलु मयि विज्ञापनव्यग्रे शब्द इव श्रूयते, अङ्ग पश्यामि, etc., are found in eight rupakas.

- 6) In many of these plays the technical devices like the device of "unintentional dramatic replies - a kind of dramatic irony (पताकास्थान), imageries (प्रतिमासाम्य) and आकाशभाषित delight the Sahrudayas.
- 7) Bharata's rules of dramaturgy are not observed in these plays in as much as deaths, duels and battles, fire, etc., are shown on the stage.
- 8) These 13 rupakas contain non-Paninian usages and archaic expressions.

On the basis of these striking similarities, Ganapati Sastry came to the conclusion that they are written by one and the same author. He has further argued that the writer was the great Bhasa on the basis of the references given by Bana, Rajashekara and others. Rajashekara's reference about Bhasa in Suktimuktavali not only mentions the play Svapnavasavadattam as the best one, but also mentions the name of the dramatist as Bhasa. Therefore, it is possible to say that the other plays are also written by Bhasa as they are found along with Svapnavasavadattam.

Apart from these plays, Pandit Jeevarama Kalidasa Sastry has published a play by name यज्ञफलम् as the work of Bhasa as it contained the similarities of Trivandrum plays. Thus, we have 14 plays in the name of Bhasa.

Bhasa's Style :

The rupakas of Bhasa are strikingly charming from the standpoint of plot, characters and dramatic techniques. His verses as well as his prose are unique by nature on account of their simplicity and elegance. He scrupulously avoids the use of long compounds and terse words. The language of these plays in general is direct, forceful and beautiful. The main reasons for the excellence of Bhasa's rupakas are the plot construction in keeping with the sequence, characterisation and delineation of Rasas befitting to the context. Thus, the plays of Bhasa have become popular on account of the depiction of the different aspects and values of worldly life.

The play Pratijnayaugandharayanam consists of four acts. Though it relates to the love-theme of Udayana and Vasavadatta, it mainly deals with the importance of Yaugandharayana, the prime-minister of Udayana, and his oaths. Yaugandharayana in a very peculiar but impressive way takes three oaths and becomes successful in executing them. Hence, the play is appropriately named as प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्.

Pratijnayaugandharayana

Udayana the king of Vatsa was captivated by Pradyota (Mahasena), the king of Ujjain. Udayana's minister Yaugandharayana, with his skills release Udayana, and he will plan in such a way that Udayana will abduct along with him Vasavadatta, the daughter of king Pradyota. The dramatic presentation of this story is "Pratijnayaugandharayanam"

Plot :

Background : Udayana, the king of Vatsa was very courageous in nature. He was skilled in gandharva vidya, young and beautiful. He ruled in Kaushambi, with the assistance of wise and powerful ministers. Neighbouring king Pradyota was popular as "Mahasena" with a huge army and he was ruling in Ujjain. There was an enmity between the two still Pradyota knew that Udayana was the right groom for his daughter Vasavadatta. Udayana was expert in capturing the elephants by playing the lute by name. "Ghoshavati". He had a great craze in capturing elephants. Using this weakness of Udayana, when he had gone to forest for hunting, Pradyota creates an artificial elephant with a body blue like lotus (Nelakuvalayatanu). Placing the well - equipped soldiers within the elephant, Pradyota had placed the elephant in the forest.

Act - I (Scene - Palace of Vatsaraja)

Vatsaraja's minister Yaugandharayana was very dedicated, skilled and alert. He will come to know through the spies, the plan of king Pradyota. Vatsaraja had already gone to forest for hunting. So Yaugandharayana arranges to send a loyal and wise Salaka who would go very quickly with a cautioning letter with complete details and a 'Pratisara' which would protect him from any advertisty. But, unfortunately Vatsaraja enters the forest with a very limited retinue and with lute Ghoshavati. He moves in a route directed by one unknown soldier to capture the elephant (Neelakuvalayatanu). There he is captured by soldiers of Pradyota. This news will be given by Hamsaka, the guard of Vatsaraja to Yaugandharayana. His agony is doubled

when Hamsaka, the guard of Vatsaraja informs him that king himself had ordered him to see him. The news of Udayana's capturing reaches the harem and the queen mother requests Yaugandharayana to plan for the release of the King. Inspired by this, Yaugandharayana takes an oath that he would be never be called Yaugandharayana if he cannot release his master, now captured by the army of Pradyota.

Act - II (Scene - palace of Pradyota - Ujjain)

Arya Jaivanti, the priest of the king of Kashi has come to Pradyota seeking the hand of Vasavadatta, Pradyota's daughter. By his arrival all will be curious regarding Vasavadatta's marriage. Many able kings had expressed their desire to marry Vasavadatta and sent their messengers to Pradyota. But Pradyota had not responded to them. Surprised at this act of Pradyota Kanchukiya, enquires the king for not taking any decision regarding his daughter's marriage. To this question of Kanchukiya, the king replies that he is unable to take any decision as he is extremely greedy regarding the merits of groom and extremely affectionate towards Vasavadatta. He send words to call the queen and discuss with her about Vasavadatta's marriage, giving her all the details of all the kings who had sought the hands of Vasavadatta and asks her to who is the right groom for Vasavadatta. At that time co-incidentally Kanchukiya hurriedly enters and tell "Vatsaraja". Gradually king is informed about the capturing of Vatsaraja. The Ghoshavati lute will be handed over to Pradyota. The king will send the same to Vasavadatta, who had started to learn the lute. The king and queen discuss about the race and merits of Vatsaraja.

At the arrival of the minister Bharatarohaka, the queen expresses her desire that there is no hurry for the marriage, as their daughter is still young and returns to harem.

Act - III (Scene - A ruined temple outside Ujjain)

Yaugandharayana, Rumanvan and Vasantaka will disguise as insane, shramanaka (a monk) and dindika (a beggar), and come to Ujjain. They make plans to release their master. Meeting Vatsaraja daily they get his advise. One day Vatsaraja happens to see Vasavadatta and loves her. Then Vatsaraja informs the minister that he should be released along with Vasavadatta and go to his kingdom. Otherwise he would never likes to get released. Minister Rumanvan agrees to the desire of the king. Yaugandharayana and others feel that by this they can take revenge on Pradyota. Yaugandharaya once again pledges to release Vatsaraja along with Vasavadatta.

Act - IV (Scene - Ujjain)

Pradyota's elephant by name Nalagiri is made to get intoxicated by the people of Yaugandharayana. When it becomes difficult to bring down power of intoxication, Pradyota requests Vatsaraja to control the elephant. Then Vatsaraja taking his Ghoshavati and playing that controls the elephant. From then onwards Pradyota never kept Vatsaraja in prison, but made him to stay in palace and made him to teach lute to Vasavadatta.

All of sudden one day Vatsaraja with Vasavadatta, mounting on Vasavadatta's elephant 'Bhadravati' will go to his kingdom. Pradyota, knowing this news, will send his army to capture Vatsaraja. Yaugandharayana and his men will fight and obstruct the path of the army in the

mid way. Yaugandharayana's sword will be broken and he will be imprisoned. All the soldiers appreciate the efficiency of Yaugandharayana who fought alone, even though imprisoned. Pradyota's minister Bharatarohaka will come to prison and instigates Yaugandharayana, who felt happy that he was victorious. After listening to the reply of Yaugandharayana he accepts his great. Pradyota sends "Bringara" (a golden vessel) to show his appreciations to Yaugandharayana's courage. In the meanwhile the queen listening to the news of Vasavadatta's abduction, attempts to kill herself, jumping from the terrace of the palace. Having learnt this, Pradyota consoles her and makes her realise that the abduction of Vasavadatta and gandharva type of their marriage is appropriate to kshatriya clan. Placing the portraits of Vatsaraja and Vasavadatta he arranges the marriage at Ujjain.

Title of the Play

The hero of the play is Yaugandharayana, the minister of the king of Vatsas. The promises taken again and again by Yaugandharayana in the drama is a special feature. All the oaths taken by him are successful by his skills. The way he makes his oath become successful is very effectively portrayed by the poet. The challenges taken by Yaugandharayana and making it to happen is appropriately reflected in the title Pratijnayaugandharayana.

Other informations

In the Sthapana of the drama it is called as prakarana and at the end it is called as Natika. Some call this play as Ihamriga. As there are only four acts it cannot

be Prakarana. It cannot be Natika, as the plot is not imaginary less female characters and hero is not 'Dheeralalita' type.

The features of Natika is described in Sahityadarpana. Except one point that it is a four act play no other feature is seen in the play. In Ihamriga also there is the feature that it should have four acts. Just by this one point that it has four acts it cannot be considered as Ihamriga. All the Lakshanagranthas are composed later. These works were not there before or during the time of Bhasa. So it is not appropriate to apply the lakshanas of later period, on the dramas of Bhasa. Though the drama is based on Vatsaraja and Vasavadatta and in each act there is the reference to them, they never appear on the stage. The poet has presented the plot so skillfully that their absence on stage is not at all felt. This is the special feature of this drama.

Characterisation

Pradyota (Mahasena) - Pradyota, the king of Ujjain is a great hero with well built physique like Kartikeya. As he had huge army he was known as Mahasena. He had feudatory kings under his control. But the neighbouring kingdom Vatsadesha was not under his control. The king Udayana of Vatsadesha was ruling the kingdom with pride, winning the affection of his subjects. Though the King Pradyota was aware of Udayana's merits and generously appreciated him as "Gunashali", "Kunjarajnanadrupaha", "Veeramani", "Gandharavittakaha" etc., he had discontentment that his power has been limited by Udayana.

By nature Pradyota was good and Kindhearted. Though Vatsaraja was a prisoner, when he comes to know that he was wounded, immediately arranges to treat his wounds. He orders that nobody should discuss about war in front of him, as it would hurt him. Initially Pradyota hates Udayana. But when he came to know that Udayana was hurt and his conditions is critical he expresses the change found in him thus

पूर्वमेतत् वैरमासीत् आनीतेस्मिन् स्यात्तु म अध्यस्थ मे ।

युद्धाक्लिष्टं संशयस्थं विपन्नं श्रुत्वा त्वेनां संशयं चिन्तयामि ॥

Pradyota has the quality to accept the greatness of others who are really superior. This makes Pradyota appreciable by all. When Pradyota listens to the news of capturing of Vatsaraja he never believes. He thinks that his strategy cannot work in front of the valour of Vatsaraja and the skill of his able ministers. At the end when he was deceived by Yaugandharayana he appreciates the loyalty, dedication and self confidence. He rewards him with "Bringara".

Pradyota's love towards his wife is extraordinary. He had great affection towards his daughter. The attitude of Pradyota, when he discusses with his wife regarding the marriage of Vasavadatta is very effective on the mind of the viewers. Seeing the agony of his wife who was struck between the duty and affection the words uttered by him -

अदत्ता त्यागता लज्जा देतेति व्यथितं मनः ।

धर्मस्नेहान्तरे न्यस्ता दुःखिताः खलु मातरः ॥

is true at all times. He exhibits his fatherly affection when he orders Kanchukiya to give the Vatsaraja's lute to Vasavadatta as she liked the lute. When the queen tries to stop giving Ghoshavati to her, thinking that she would be mad by getting that lute. Pradyota expresses his love by telling that she can do as she likes and she cannot do that in her in-laws place. While discussing about the marriage of Vasavadatta, the queen asks Pradyota to decide the right groom for Vasavadatta, by giving only one suggestion to the king that they should not have any repentance after giving her in marriage. The king in turn asks her only to decide regarding the selection of the right match for Vasavadatta. The mutual trust, affection reflects the beautiful relation between the two. He makes her to know about the capturing of Vatsaraja. At the arrival of the minister Bharatarohaka, as the queen has no role in political affairs, the king sends her to the harem.

Pradyota had the ability to judge the capacity of the people. When he gets the Ghoshavati veena, he rightly judges that his two sons were not fit to possess that and hands it over to Vasavadatta. He also knew that his minister Bharatarohaka did not like the honour given to Vatsaraja.

He had great respect for Brahmanas and had firm belief that they would never lie. Hence when Kanchukiya informs him about the capturing of Vatsaraja, initially he will not believe. Later, knowing that kanchukiya is aged Brahmana he believes his words.

Pradyota's nature is such that he never takes anything very seriously. So he will not be disturbed, when he heard the abduction of Vasavadatta and

Vatsaraja, going away from the prison. When he listens to the news that queen is planning to kill herself, he consoles her with undisturbed mind. He makes her to feel happy for gandharva type of marriage of their daughter and arranges in the city a grand marriage of the portraits of Vatsaraja and Vasavadatta.

Mahasena's nature is very courageous and generous which is appreciable. In his speech, action and thought his experience, wisdom, patience and compassion are reflected.

Vatsaraja - In this drama Vatsaraja will never appear on the stage. Still by the words of others one can know about him. The conversation of Pradyota and the queen reveals the form and nature of Vatsaraja

Queen- I have heard of various kings desiring our alliance. Perhaps he has not sent any messengers earlier.

King - Oh queen; he never cares for the honour 'Mahasena', while he desire our alliance.

Queen - Is he not considering ? Is he ignorant (child) or a fool ?

King - Youth, but not a fool.

Queen - What has made him so haughty ?

King - The clan Bharata which has great royal saintly kings and their names included under the group of gods race, 'makes him haughty'. The gandharva vidya which has been passed on to him by heridity makes him proud. The beauty befitting to his age makes him arrogant. The affection of his subjects makes him confident.

Queen - All are desirable qualities in a groom. By what all these have become blemish.

The reply of Mahasena that 'his orders, which burn brightly all over will be put off as it reaches the border of his country, reveals that how powerful and great was Udayana.

Vatsaraja never accepted that Mahasena was superior than him. So he had never sent his messengers seeking his daughter's hand. As described by Mahasena, Vatsaraja was a beautiful youth. He was proud of his race and he inherited gandharva vidya. He was proud of his beauty and befitting age with the help of the ministers who were skilled and wise, and the strength of his shoulders he could not be conquered by anybody. As he was following good path and thinking about the welfare of his subjects he was very popular. He was having great craze in hunting elephants, as he had the skill to capture the elephants by playing lute. This weakness of Vatsaraja was used by Mahasena to capture him by deceiving him. None had the courage to face him in the right path. He had great valour. His dedicated ministers were like a unbreakable armours to him. They were always alert and saw to it that Udayana never faced any danger. So only Prodyota himself did not believe the capturing of Vatsaraja. Pradyota himself declares thus "the capturing of Vatsaraja is unbelievable like rotating Mandara mountain on palm. Vatsaraja's valour in war is appreciated even by enemies. His minister Yaugandharayana's strategy is heard all over". It clearly reveals the efficiency and skills of Vatsaraja and Yaugandharayana. Courageous fight of Vatsaraja who was helpless, before he was captured, itself is an evidence to his valour. So king Pradyota was very happy, when he heard the news of capturing of Vatsaraja. The queen

describes the Vatsaraja. The queen describes the joy of Pradyota as unseen joy when he hears the news of capture of Vatsaraja. Though Yaugandharayana was very able and skilled, Vatsaraja sometimes never cared for their words. He moved according to his own desires. So only Rumanvan's words had any significance to him. The decision of Vatsaraja cannot be changed by anybody when Yaugandharayana makes plans to get Vatsaraja released, king never agreed to get released without Vasavadatta whom he loved. He orders him to plan for the release along with Vasavadatta. If it would not be done, Vatsaraja preferred to be there only. Then the ministers did according to the wish of the king.

The act of Vatsaraja in giving hundred gold coins for showing the Neelakuvalayatanu elephant is not a wise act. As a king he should have thought before executing the work independently. Vatsaraja might have behaved with self confidence, may not be with arrogance when he moved to capture the elephant.

Yaugandharayana - The plot of the drama is based on the story, how Udayana captured by Pradyota, eloped to his kingdom with Vasavadatta. The achievement of this was through Udayana's minister Yaugandharayana. No where Vatsaraja and Vasavadatta appear on the stage. Yaugandharayana is seen in all the four acts. So Yaugandharayana is the hero of the play.

All the ideal qualities of minister is seen in Yaugandharayana. He is loyal and affectionate minister. Taking care of the king in all the ways, he was like a sincere guard to the king. He studied the activities of the kings, specially Pradyota of Ujjain and he was always

alert about protecting the kingdom. As he suspected the problem from Pradyota he had sent minister Rumanvan along with Udayana, when he went to the forest for hunting. Knowing the plan of Pradyota, Yaugandharayana becomes alert to sends a loyal servant Salaka along with a cautioning letter and 'Pratisara', which had the power to protect and destroy all the problems. Yaugandharayana will be upset when he hears the news of Vatsaraja being captured by the soldiers of Pradyota, but he will never loose courage. Yaugandharayana's nature is reflected in the words of the queen mother that "he would never be silent at adversities, not depressed though deceived, would not give up his life even though meets with failure.....". The motivating words of queen mother makes Yaugandharayana to take the oath that he would never be called Yaugandharayana if he fails to release Vatsaraja. To fulfil his promise, he wanders in the streets of Ujjain, like a mad man with Rumanvan and Vasantaka. He will be successful in placing his men in the palace of Pradyota. He was in constant contact with Vasantaka who was in the guise of a beggar at Ujjain. Through Vasantaka, contacting Vatsaraja, he gets the suggestions of the Udayana too and he waits for right time to release him from Prison. Vasantaka informs Yaugandharayana that Udayana was in love with princess Vasavadatta and the king was not ready to get released without Vasavadatta. Though Yaugandharayana is disturbed initially by the decision of the king, he will never accuse his master. To test the mind of Yaugandharayana when Vasantaka tells to leave Vatsaraja in Ujjain, Yaugandharayana never desires to leave the king. The loyalty and dedication of

Yaugandharayana can be seen. Knowing the desire of Vatsaraja, Yaugandharayana pledges to release his master with Vasavadatta, and he fulfils the promise. After completing his promise, he becomes ready to face the soldiers of Pradyota. He faces the soldiers and obstructs their path. In the war his sword will be broken and he becomes a victim. Still he is proud that he released the master and feels- अयमहमुपनेतभर्तृदुःखो जितमिति राजकुले सुखं विशामि ।

After the successful completion of his promise, he compares himself to Ashvatthama. It reflects his self confidence and pride but not arrogance. Mahasena appreciates the skills of Yaugandharayana in accomplishing the work and as a mark of respect he gives "Bringara". He meets Yaugandharayana in the prison and clarifies his doubts regarding how he became successful in releasing Vatsaraja.

Yaugandharayana will be happy to know that Mahasena had arranged a grand marriage ceremony to the portraits of Vatsaraja and Vasavadatta. Then his enmity towards Pradyota will be hert and he loves him as his relative. Yaugandharayana's loyalty, wisdom and plan of execution is uncomparable. Yaugandharayana's belief that work begun in right direction yields success is motivating at all times.

Rumanvan : - Rumanvan is also another minister of Vatsaraja. In the words of Yaugandharayana, Rumanvan is very wise who would foresee problems even before it befalls and plans to over come the calamity. Rumanvan opposes and advise Udayana not to captivate the Neelakuvalayatana elephant. He never believes the

words of the strange soldiers. In spite of his advise, when Udayana moves to capture the elephant, he advises him to go with well equipped soldiers. Even though Rumanvan was aware of that he should not disobey the king's order, inevitably he advises Vatsaraja. Yaugandharayana when heard about this, appreciates the loyalty and dedication of Rumanvan. As Rumanvan loving his master, he disguised as a Shramanaka. He co-operates with the plans of Yaugandharayana in releasing Udayana. Rumanvan motivates Yaugandharayana to release Vatsaraja with Vasavadatta. It is the co-operation of Rumanvan which helps Yaugandharayana to make his promises true. Rumanvan is aptly a karmayogi, without expecting any returns he served the master effective with dedication. His wisdom still and execution of work is astonishing.

ಪಾತ್ರ ಪರಿಚಯ
ಪುರುಷರು

- ಸೂತ್ರಧಾರ:-** ನಾಟಕದ ನಿರ್ವಾಹಕ, Stage Manager.
- ಯೌಗಂಧರಾಯಣ:-** ವತ್ಸರಾಜನ ಪ್ರಧಾನಮಂತ್ರಿ, ಹುಚ್ಚನ ವೇಷಧಾರಿ.
The Minister of Udayana, appearing also as a madman.
- ಝಮ್ವಾನ್:-** ವತ್ಸರಾಜನ ಮಂತ್ರಿ, ಶ್ರಮಣಕ ವೇಷಧಾರಿಯೂ ಇವನೇ.
The other minister of the Vatsa king, disguised as a Buddhist monk.
- ವಿದೂಷಕ:-** ಉದಯನನ ನರ್ಮಸಚಿವನಾದ ವಸಂತಕ, ಭಿಕ್ಷುಕ ವೇಷಧಾರಿ.
Dear friend of Udayana, disguised as a beggar.
- ಪ್ರದ್ಯೋತ:-** ಮಹಾಸೇನ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದ ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ದೊರೆ.
The King of Ujjain, Who is well known as Mahasena.
- ಭರತರೋಹಕ:-** ಮಹಾಸೇನನ ಪ್ರಧಾನಸಚಿವ.
The Minister of Mahasena.
- ಕಾಶ್ಯುಕಿಯ:-** ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಕಂಚುಕಿ, ಬಾದರಾಯಣ ಎಂದು ಹೆಸರು.
Chamberlain of Pradyota, called Badarayana.
- ಹೆಸಕ:-** ವತ್ಸರಾಜನ ಅಂಗರಕ್ಷಕ, A bodyguard of Vatsaraja.
- ಸಾಲಕ -** ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ದೂತ.
A messenger of Yaugandharayana.
- ನಿರ್ಮುಂಡಕ -** ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಸೇವಕ.
A servant of Yaugandharayana.

- ಬ್ರಾಹ್ಮಣ:-** ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಗೂಢಚಾರ,
A spy of Yaugandharayana
- ಭಟ:-** ಮಹಾಸೇನನ ಸೇವಕ. A servant of Mahasena.
- ಗಾತ್ರಸೇವಕ:-** ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಆನೆಯ ಮಾವಟಿಗ.
An attendant who looks after Bhadravati, the elephant of Vasavadatta.
- ಸಾಧಾರಣಿ:-** ಮಹಾಸೇನನ ಇಬ್ಬರು ಸೈನಿಕರು.
Two soldiers of Mahasena

ಸ್ತ್ರೀಯರು

- ನದೀ:-** ಸೂತ್ರಧಾರನ ಪತ್ನಿ. The wife of Sutradhara.
- ದೇವಿ:-** ಮಹಾಸೇನನ ರಾಣಿಯಾದ ಅಂಗಾರವತಿ.
Angaravati, the queen of Mahasena.
- ವಿಜಯಾ:-** ದ್ವಾರಪಾಲಕಿ. A portress.

ಉಲ್ಲೇಖಿತ ಪಾತ್ರಗಳು

- ವತ್ಸರಾಜ:-** ಕೌಶಾಂಬಿಯ ದೊರೆ ಉದಯನ.
Udayana, the king of Kaushambi.
- ಜೈವಂತಿ:-** ಕಾಶಿರಾಜನ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ (ದೂತ)
Teacher (messenger) of king of Kashi.
- ಶಾಲಙ್ಕಾಯನ :-** ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಮಂತ್ರಿ. A minister of Pradyota.
- ವಾಸವದತ್ತಾ :-** ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಮಗಳು. Daughter of king Pradyota
- ರಾಜಮಾತಾ :-** ವತ್ಸರಾಜನ ತಾಯಿ. Mother of Vatsaraja.

भासमहाकविविरचितम्

प्र ति ज्ञा यौ ग न्ध रा य ण म्

प्रथमोऽङ्कः

(नान्द्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः - पातु वासवदत्तायो महासेनोऽतिवीर्यवान् ।

वत्सराजस्तु नाम्ना सशक्तियौगन्धरायणः ॥ १ ॥

(परिक्रम्य नेपथ्याभिमुखमवलोक्य) आर्ये ! इतस्तावत् ।

(प्रविश्य)

नटी - आर्य ! इयमस्मि ।

सूत्रधारः - आर्ये ! गीयतां तावत् किञ्चिद् वस्तु । ततस्तव गीतप्रसादिते रङ्गे वयमपि प्रकरणमारभामहे । आर्ये ! किमिदं चिन्त्यते । ननु गीयते ।

नटी - अद्य मया स्वप्ने ज्ञातिकुलस्यास्वास्थ्यमिव दृष्टम् । तदिच्छाम्यार्येण कुशलविज्ञाननिमित्तं कञ्चित् पुरुषं प्रेषयितुम् ।

सूत्रधारः - बाढम् ।

पुरुषं प्रेषयिष्यामि व्यक्तमात्महिते क्षमम् ।

(नेपथ्ये) सालक ! सज्जस्त्वम् ।

सूत्रधारः- पुरुषं प्रेषयत्येष यथा यौगन्धरायणः ॥ २ ॥

(निष्क्रान्तौ)

स्थापना

प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्

यौगन्धरायणः - सालक ! सज्जस्त्वम् ?

सालकः - आर्य ! अथ किम् ?

यौगन्धरायणः - महान् खल्वध्वा गन्तव्यः ।

सालकः - महत्तरेण स्नेहेनार्यमुपतिष्ठे ।

यौगन्धरायणः - हन्त ! यास्यति बलवान् यस्य सौहार्दम् । कुतः,

स्निग्धेष्व्वासज्यं कर्म यदुष्करं स्याद्

यो वा विज्ञाता सत्कृतानां गुणानाम् ।

क्रीतं सामर्थ्यं यस्य तस्य क्रमेण

दैवप्रामाण्याद् भ्रश्यते वर्धते वा ॥ ३ ॥

अथ वेणुवनाश्रितेषु गहनेषु नागवनं श्वः प्रयाता स्वामी प्रागेव सम्भावयितव्यः ।

सालकः - आर्य ! लेखः खलु मामवबध्नाति, यस्मिन् आयत्तं कार्यं शरीरम् ।

यौगन्धरायणः - विजये ।

विजया - (प्रविश्य) आर्य ! इयमस्मि ।

यौगन्धरायणः - विजये ! त्वर्यतां लेखः प्रतिसरा च ।

विजया - आर्य ! तथा । (निष्क्रान्ता)

यौगन्धरायणः - अथ दृष्टपूर्वस्त्वयैषः पन्थाः ?

सालकः - नहि, श्रुतपूर्वः ।

यौगन्धरायणः - एतदपि मेधाविलक्षणम् । भोः, वनगजप्रच्छादितशरीरं

नीलहस्तिनमुपन्यस्य प्रद्योतः स्वामिनं छलयितुकाम इति

प्रथमोऽङ्कः

प्रवृत्तिरुपगता नः । अपीदानीं स्वामिनो बुद्ध्यतिक्रमो न स्यात् । अहो तु खलु वत्सराजभीरुत्वं प्रद्योतस्य ! व्यक्तीकृतमसामर्थ्यमक्षौहिण्याः कुतः,

व्यक्तं बलं बहु च तस्य न चैकार्यम्

सङ्ख्यातवीरपुरुषं च न चानुरक्तम् ।

व्याजं ततः समभिनन्दति युद्धकाले

सर्वं हि सैन्यमनुरागमृते कलत्रम् ॥ ४ ॥

विजया-(प्रविश्य) लेखः खल्वयम् । प्रतिसरा सर्ववधूजनहस्तात् त्वर्यत इति भर्तृमाता आह ।

यौगन्धरायणः- विजये! विज्ञाप्यतां तत्रभवत्यै- सर्ववधूजनहस्तप्रयुक्त वा, एका वा, प्रतिसरा दीयतामिति ।

विजया - आर्य ! तथा । (निष्क्रान्ता)

निर्मुण्डकः - (प्रविश्य) सुखमार्यस्य ।

यौगन्धरायणः - कथं निर्मुण्डकः !

निर्मुण्डकः-आर्य ! एष भर्तृपादमूलादौपस्थितिको हंसक आगतः।

यौगन्धरायणः- कथं हंसक एकः प्राप्त इति? सालक विश्रम्यतामिदानीं मुहूर्तम् । त्वरिततरं वा यास्यसि, संविश्रमो वा ।

सालकः - आर्य ! तथा । (निष्क्रान्तः)

यौगन्धरायणः - निर्मुण्डक, प्रवेश्यतां हंसकः ।

निर्मुण्डकः - आर्य ! तथा । (निष्क्रान्तः)

प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्

यौगन्धरायणः - स्वामिनाविरहितपूर्वो हंसक एकः प्राप्त इति
साविगनामिव मे मनः । कुतः,

यथा नरस्याकुलबान्धवस्य गत्वान्यदेशं गृहमागतस्य ।

तथा हि मे सम्प्रति बुद्धिशङ्का श्रोष्यामि किञ्चु प्रियमप्रियं वा ॥५॥

(ततः प्रविशति हंसको निर्मुण्डकश्च)

निर्मुण्डकः - एत्वेत्वार्यः ।

हंसकः - कुत्र कुत्रार्यः ।

निर्मुण्डकः - एष आर्यस्तिष्ठति, उपसर्वत्वेनम् । (निष्कान्तः)

हंसकः - (उपसृत्य) सुखमार्यस्य !

यौगन्धरायणः - हंसक ! न खलु गतः स्वामी नागवनम् ।

हंसकः - आर्य ! ह्य एव गतो भर्ता ।

यौगन्धरायणः - हन्त निष्फलमनुप्रेषणम् । छलिताः स्मः । अथास्ति
प्रत्याशा, अथवा अद्यैव प्राणा मोक्तव्याः !

हंसकः - धरते खलु तावद् भर्ता ।

यौगन्धरायणः - धरते तावदित्यनूर्जिता विपत्तिरभिहिता । गृहीतेन
स्वामिना भवितव्यं ननु ।

हंसकः - सुष्ठु आर्येण विज्ञातम् । गृहीतो भर्ता ।

यौगन्धरायणः - कथं गृहीतः स्वामी । हन्त भोः ! महान् खलु भारः
प्रद्योतस्य भाग्यैर्निस्तीर्णः । अद्यप्रभृति वत्सराजसचिवानां

प्रथमोऽङ्कः

प्रतिष्ठितमसामर्थ्यमयशश्च । इदानीमनुत्पन्नकार्यपण्डितो रुमण्वान् क्व
गतः ? इदानीमश्वारोहणीयं क्व गतम् ? कुतः,

स्निग्धं च सौहृदहृतं च कुलोद्गतं च

व्यायामयोग्यपुरुषं च गुणार्जितं च ।

क्रीतं परैर्गहनदुर्गतया प्रणष्टम्

युद्धे समस्तमतिभारतया विपन्नम् ॥ ६ ॥

हंसकः - यदि समग्रयोधबलपरिवारो भवेद् भर्ता, नैष दोषो भवेत् ।

यौगन्धरायणः - कथमसमग्रयोधबलपरिवारो नाम स्वामी !

हंसकः - शृणोत्वार्यः ।

यौगन्धरायणः - अध्वश्रान्तो भवान् । आस्यताम् ।

हंसकः - आर्य ! तथा । (उपविश्य) शृणोत्वार्यः । सावशेषप्रत्यूषायां रजन्यां
वाहनसुखायां वेलायां वालुकातीर्थेन नदीं नर्मदां तीर्त्वा वेणुवने
कलत्रमावास्य छत्रमात्रपरिच्छेदेन गजयूथविमर्दयोग्येन बलेन
मार्गमदन्या वीथ्या नागवनं प्रयातो भर्ता ।

यौगन्धरायणः - ततस्ततः ।

हंसकः - तत इषुक्षेपमात्रोत्थिते सूर्ये एतावन्मात्राणीव योजनानि गत्वा
क्रोशमात्रेणैव मदगन्धीस्पर्वतमनासाद्य तटाकपङ्क्तोत्क्षिप्तमर्थनिर्मित-
शिलाकर्मेव विषमदर्शनं दृष्टं नो नागयूथम् ।

यौगन्धरायणः - ततस्ततः ।

हंसकः - ततो निध्यायन्तीषु सेनासु समुत्पन्नशङ्कापिण्डिते तस्मिन्
यूथेऽस्थानर्थस्योत्पादकः कश्चित् पदातिः भर्तारमेवोपस्थितः ।

यौगन्धरायणः - तिष्ठ । इतः क्रोशमात्रे मल्लिकासालप्रच्छादितशरीरो
नखदन्तवर्जमेकनीलो

हस्ती मया दृश्यत इत्युक्तवान् ननु ?

हंसकः - कथं परिज्ञातं खल्वेतदार्येण । जाग्रति खलु समुत्पन्नोऽयं दोषः !

यौगन्धरायणः - हंसक ! जाग्रतोऽपि बलवत्तरः कृतान्तः । ततस्ततः ।

हंसकः - ततः सुवर्णशतप्रदानेन तं नृशंसं प्रतिपूज्य भर्त्रोक्तम् - अस्त्येष
चक्रवर्ती हस्ती नीलकुवलयतनुर्नाम हस्तिशिक्षायां पठितः । तदप्रमत्ता
भवत यूयमस्मिन् यूथे । गजं तमहं वीणाद्वितीय आनयामीति ।

यौगन्धरायणः - अथ कथमुपेक्षितस्तदानीं स्वामी रुमण्वता !

हंसकः - नहि नहि । प्रसाद्य भर्तामात्येन विज्ञापितः - "न खलु ते
ऐरावणादीनामपि दिग्गजानां ग्रहणं न सम्भावनीयम् । अपि तु
दुरारक्षतयासन्नदोषाणि विषयान्तराणि । तत्र निर्लज्जो निरभिजनः
प्रत्यन्तवासी जनः । तत् पदातिमात्राधिष्ठितमिदं यूथं कृत्वा सर्व एव
गच्छामः । नैकाकिना स्वामिना गन्तव्यमिति ।

यौगन्धरायणः - अपि महाजनसमक्षमेवमुक्तः स्वामी रुमण्वता ।
एवमप्यवक्तव्यां स्वामिभक्तिमिच्छामि । ततस्ततः ।

हंसकः - तत आत्मजीवितनिर्दिष्टेन शपथेन निवार्यामात्यं नीलबलाहकाद्
हस्तिनोऽवतीर्य सुन्दरपाटलं नामाश्वमारुह्यानर्धागते सूर्ये विंशतिमात्रैः
पदातिभिः सह प्रयातो भर्ता ।

यौगन्धरायणः - विजयाय ! हा धिक, स्नेहात् पूर्ववृत्तान्तो नावेक्षितः ।
ततस्ततः ।

हंसकः - ततो द्विगुणमिवाध्वानं गत्वा सालवृक्षच्छायायां
सावर्ण्यनष्टनीलतया प्रोद्भासिताभ्यामशरीरविनिक्षिप्ताभ्यामिव दन्त-
युगलाभ्यां सूचितो धनुःशतमात्रेणैव दृष्टः स दिव्यवारणप्रतिच्छन्दः ।

यौगन्धरायणः - हंसक ! अस्मत्परिताप इत्युच्यताम् । ततस्ततः ।

हंसकः - ततो भर्त्रावतीर्याश्चादागम्य देवतानां प्रमाणं कृत्वा गृहीता वीणा ।
ततः पृष्ठत एककृतनिश्चय इव महान् कण्ठीरवः समुत्पन्नः ।

यौगन्धरायणः - कण्ठीरव इति ! ततस्ततः ।

हंसकः - ततः कण्ठीरवपरिज्ञाननिमित्तं परिवृत्ताश्च वयम् ।
महामात्रोत्तरायुधीयाधिष्ठितः प्रत्युद्गतः स कृतकहस्ती ।

यौगन्धरायणः - ततस्ततः ।

हंसकः - ततो नामगोत्रग्रहणेन समाश्वास्य कुलपुत्रजनं सर्वथा प्रद्योत
प्रयोग एषः, अनुगच्छत माम्, अहमिदानीं परस्योपन्यासं विषमारम्भं
पराक्रमेण समीकरोमीति भणित्वा भर्ता प्रविष्ट एव तत् परबलम् ।

यौगन्धरायणः - प्रविष्ट इति ! अथवा ननु स्थाने, 11/8/19

व्रीलितो वञ्चनां प्राप्य मानी सत्त्वमुपाश्रितः ।

शूरश्चैकायनस्थश्च किमन्यत् प्रतिपद्यते ॥ ७ ॥ ✓

ततस्ततः ।

हंसकः - ततः क्रीडन्निवात्मच्छन्दानुवर्तिना सुन्दरपाटलेनाश्वेना-
त्माभिप्रायादप्यधिकं प्रहरन् अतिबहुकतया परबलस्यातिप्रयुज्यमान
व्यायामो विषण्णनष्टसर्वपरिजनो मयैकाकिना, नहि नहि, भर्त्रैव
रक्ष्यमाणोऽनुबद्धदिवसयुद्धपरिश्रान्तो बहुप्रहारनिपतिततुरगस्ताम्य-
त्सूर्यदारुणायां वेलायां मोहं गतो भर्ता ।

यौगन्धरायणः - कथं मोहमुपगतः स्वामी । ततस्ततः ।

हंसकः - ततो यथाशक्ति सन्निहितगहनोत्पाटिताभिरविज्ञायमानजातिभिः

कर्कशाभिर्लताभिः प्राकृत इव शरीरयन्त्रणात् प्रधर्षितो भर्ता ।

यौगन्धरायणः - कथं प्रधर्षितः स्वामी ।

पीनांसस्य विकृष्टपर्वमहतो नागेन्द्रहस्ताकृते-

श्वापास्फालिकरस्य दूरहरणाद् बाणाधिकारोपिणः ।

विप्राभ्यर्चयितुः श्रमेषु सुहृदां सत्कर्तुरालिङ्गनै-

र्च्यस्तं तस्य भुजद्वयस्य वलयस्थानान्तरे बन्धनम् ॥८॥ ✓

अथ कस्यां वेलायां प्रत्यागतप्राणः स्वामी ?

हंसकः - आर्य ! अवसितावलेपेषु पापेषु ।

यौगन्धरायणः - दिष्ट्या शरीरं धर्षितम्, न तेजः । ततस्ततः ।

हंसकः - ततः प्रत्यागतप्राणमिदानीं भर्तारं प्रेक्ष्य अनेन मम भ्राता
हतोऽनेन मम पितानेन मम सुतो मम वयस्य इति अन्यथा भर्तुः
पराक्रमं वर्णयन्तः सर्वतोऽभिद्रुतास्ते पापाः ।

यौगन्धरायणः - ततस्ततः ।

हंसकः - अन्यच्चेदानीमाश्चर्यम् । अन्योन्यानुनयेन तत्रैको व्यवसितोऽकार्यं
कर्तुम् । स दक्षिणाभिमुखं परिवर्त्य भर्तारं

समरव्यायामसंक्षोभितान् निरुपचारं संक्षिप्य केशान् पीडयित्वा
करेण करवालं प्रहारवेगमुत्पादयितुकाम अथावन् -

यौगन्धरायणः - हंसक ! वृत्तान्तं तावदाधारय, यावदहमुच्छ्वसामि ।

हंसकः - ततो रुधिरपटलपिच्छिलायां भूमौ स नृशंसः स्वेन
वेगेनावघट्टितचरणः प्रतिहतारम्भो हतः पतितः ।

यौगन्धरायणः - पतितः पाप एषः । भोः !

परचक्रैरनाक्रान्ता धर्मसङ्करवर्जिता ।

भूमिर्भर्तारमापन्नं रक्षिता परिरक्षति ॥ ९ ॥

हंसकः - ततो भर्त्रा प्रथमं कुन्तप्रहारजनितमोहः शालङ्कायनो नाम
प्रद्योतस्यामात्यो 'मा खलु मा

खलु साहसम्' इति भणित्वा तं देशमुपस्थितः ।

यौगन्धरायणः - ततस्ततः ।

हंसकः - ततस्तत्कालदुर्लभं प्रणामं कृत्वा शरीरयन्त्रणात् तेन मोचितो
भर्ता ।

प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्

यौगन्धरायणः - विमुक्तः स्वामी । साधु भोः शालङ्कायन ! साधु ।
अवस्था खलु नाम शत्रुमपि सुहृत्वे कल्पयति । हंसक ! व्यसनात्
किञ्चिदुच्छवसितमिव मे मनः । अथ किं प्रतिपन्नं तेन साधुना ?

हंसकः - ततस्तेनार्येणानेकं सोपचारं शान्तिवचनं भणित्वा
गाढबहुप्रहारतयासमर्थो वाहनासन इति स्कन्धशयनमारोप्यो-
ज्जयिनीमेव नीतो भर्ता ।

यौगन्धरायणः - नीतः स्वामी ! एष सोऽनर्थः,

एतत् तन्न्यङ्गमस्माकमेष सोऽतिमनोरथः ।

प्रद्योतस्य मनस्वित्वात् स्वामी दुःखेषु वर्तते ॥१०॥

अथ,

कथमगणितपूर्वं द्रक्ष्यते तं नरेन्द्रः

कथमपुरुषवाक्यं श्रोष्यते सिद्धवाक्यः ।

कथमविषयवन्ध्यं धारयिष्यत्यमर्षम्

प्रणिपतति निरुद्धः सत्कृतो धर्षितो वा ॥ ११ ॥

(प्रविश्य)

प्रतीहारी - आर्य ! इयं प्रतिसरा ।

यौगन्धरायणः -

एतानि तान्यपतितानि काले भाग्यक्षयान्निष्फलमुद्यतानि ।

तुरङ्गमस्येव रणे निवृत्ते नीराजनाकौतुकमङ्गलानि ॥ १२ ॥

प्रतीहारी - आर्य ! एषा प्रतिसरा ।

प्रथमोऽङ्कः

यौगन्धरायणः - विजये ! स्थाप्यताम् ।

प्रतीहारी - किमिति भर्तृमातरं निवेदयामि ?

यौगन्धरायणः - विजये ! एवमेतत् ।

प्रतीहारी - किमेतत् ।

यौगन्धरायणः - इदम् ।

प्रतीहारी - भणतु भणत्वार्यो भणतु ।

यौगन्धरायणः - अथवा नैतच्छक्यं परिहर्तुम् । निवेदयिष्याम्यत्र भवत्यै ।

विजये ! स्थिरीक्रियतामात्मा । (कर्णो) एवमिव ।

प्रतीहारी - हा !

यौगन्धरायणः - विजया खल्वसि ।

प्रतीहारी - एषा गच्छामि मन्दभागा ।

यौगन्धरायणः - विजये ! न खलु त्वयात्र भवत्यै गृहीतः स्वामीति सहसा
निवेदयितव्यम् । स्नेहदुर्बलं मातृहृदयं रक्ष्यम् ।

प्रतीहारी - कथमिदानीं निवेदयामि ।

यौगन्धरायणः - शृणु ।

पूर्वं तावद् युद्धसम्बद्धदोषाः

प्रस्तोतव्या भावना संशयानाम् ।

सन्दिग्धेऽर्थे चिन्त्यमाने विनाशे

रूढे शोके कार्यतत्त्वं निवेद्यम् ॥ १३ ॥

प्रतीहारी - ग्रहीष्यामि । (निष्क्रान्ता)

प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्

यौगन्धरायणः - हंसक ! त्वमिदानीं स्वामिना किं न गतः ?

हंसकः - आर्य! व्यवसितः खल्वहमात्मानमनुग्रहीतुं सालङ्कायनेन नियुक्तः— 'गच्छेयं वृत्तान्तं कौशाभ्यां निवेदय' इति ।

यौगन्धरायणः - किन्तु खल्विदानीं निराशमनुसारं कर्तुकामः, उताहो स्निग्धपुरुषसन्निकर्षं परिहरति ?

हंसकः - अथ किम् ।

यौगन्धरायणः- स स्वकं विस्मयादात्मानमाविष्करोति, उत सर्वारम्भसिद्धौ रमणीयं भवति । अथ मामन्तरेण स्वामी न किञ्चिदाह ।

हंसकः - आर्य ! अस्ति, प्रदक्षिणीकुर्वन् भर्तारमन्तर्जलावगाढया दृष्टया बहुकं सन्देष्टुकामेनेवास्मि भर्त्रोक्तः— "गच्छ यौगन्ध—"
(इत्यर्थोक्ते तिष्ठति)

यौगन्धरायणः- स्वैरमभिधीयताम्, स्वामिवाक्यमेतत् ।

हंसकः - यौगन्धरायणं प्रेक्षस्वेति ।

यौगन्धरायणः - मा तावत् । सर्वसचिवमण्डलमतिक्रम्यैको यौगन्धरायणो द्रष्टव्य इत्याह ।

हंसकः - अथ किम् ।

यौगन्धरायणः- तेन हि अनर्हप्रतिक्रियमनिर्विष्टभर्तृपिण्डमनुपकृतराजसत्कारं यदि खलु मां द्रष्टव्यं मन्यते स्वामी ।

हंसकः - बाढम् ।

यौगन्धरायणः- पुरुषान्तरितं मां द्रक्ष्यति स्वामी,

प्रथमोऽङ्कः

रिपुनृपनगरे वा बन्धने वा वने वा

समुपगतविनाशः प्रेत्य वा तुल्यनिष्ठम् ।

जितमिति कृतबुद्धिं वञ्चयित्वा नृपं तम्

पुनरधिगतराज्यः पार्श्वतः श्लाघनीयम् ॥ १४ ॥

(नेपथ्ये)

हा हा भर्तः !

यौगन्धरायणः - एष शोकप्रतीकारो यथाशक्ति निवेद्यते ।

एतत् स्त्रीभिरसामर्थ्यं मन्त्रिणामनुवर्ण्यते ॥१५॥

(प्रविश्य)

प्रतीहारी - आर्य ! भर्तृमाता ।

यौगन्धरायणः - किं किम् ?

प्रतीहारी - आह ।

यौगन्धरायणः - किमिति ?

प्रतीहारी - "एवंविधस्य सुहृज्जनेन परिगृहीतस्य वत्सराजस्यायं वृत्तान्तः ।

किं शक्यं कर्तुमन्तरेण विधानम् । तत् सम्मान्य सुहृज्जनं समर्थताम् ।

यः खल्विदानीं सङ्कटेषु वा न विषीदति, विषमगतो वा न पर्यवतिष्ठते,

वञ्चितो वा न निर्वेदं गच्छति, प्रतिघातेषु वा प्राणान् न समुज्झति,

स खलु बुद्धिमान् पृच्छ्यते प्रथममेव मे वत्सस्य वयस्यः पश्चादमात्य

आनयतु मे पुत्रकं पुत्रक" इति ।

यौगन्धरायणः - अहो तु खल्वत्रभवत्या राजवंशाश्रितं

धीरवाक्यमभिहितम् । अत्रभवत्याः सम्भावनां पूजयामि ।

विजये ! आपस्तावत् ।

प्रतीहारी- आर्य ! तथा । (निष्क्रम्य, प्रविश्य) इमा आपः ।

यौगन्धरायणः- आनय । (आचम्य) विजये ! किमाह तत्रभवती ।

प्रतीहारी - आनयतु मे पुत्रकं पुत्रक इति ।

यौगन्धरायणः - हंसक ! किमाह स्वामी ।

प्रतीहारी - यौगन्धरायणं प्रेक्षस्वेति ।

यौगन्धरायणः - विजये !

यदि शत्रुबलग्रस्तो राहुणा चन्द्रमा इव ।

मोचयामि न राजानं नास्मि यौगन्धरायणः ॥१६॥

प्रतीहारी - आर्य ! तथा । (निष्क्रान्ता)

निर्मुण्डकः- (प्रविश्य) आर्य ! आश्चर्यं निर्वृत्तम् । भर्तुः

शान्तिनिमित्तमुपस्थितभोजनं ब्राह्मणजनं प्रेक्ष्य केनापि

किलोन्मत्तवेषधारिणा ब्राह्मणेनोच्चं हसित्वोक्तम्-स्वैरं स्वैरमश्नन्तु

भवन्तः, अभ्युदयः खल्वस्य राजकुलस्य भविष्यतीति । ततो

वचनसमकालमेवाददर्शनं गतः ।

यौगन्धरायणः - अपि सत्यम् ।

(ततः प्रविशति ब्राह्मणः)

ब्राह्मणः - इमेऽत्रभवता परिगृहीता आत्मप्रयोजनोत्सृष्टाः परिच्छदविशेषाः ।

एभिः प्रच्छादितशरीरो भगवान् द्वैपायनः प्राप्तः ।

यौगन्धरायणः - एवम्, द्वैपायनः प्राप्तः ।

ब्राह्मणः - बाढम् ।

यौगन्धरायणः - तेन हि पश्यामस्तावत् ।

ब्राह्मणः - पश्यतु भवान् । (इत्यर्पयति)

यौगन्धरायणः - (गृहीत्वा धारयित्वा) कथमन्यद् रूपमिव मे संवृत्तम् । हन्त
भोः ! गतोऽस्मि

स्वामिसन्निकर्षमेव । इदानीं ममोपदेशार्थमिवोत्सृष्टः ।

उन्मत्तसदृशो वेषो धारितस्तेन साधुना ।

मोचयिष्यति राजानं मां च प्रच्छादयिष्यति ॥ १७ ॥

(प्रविश्य)

प्रतीहारी - आर्य ! भर्तृमाताह-इच्छामि मे पुत्रकं प्रेक्षितुमिति ।

यौगन्धरायणः - अयमयमागच्छामि । आर्य ! शान्तिगृहे मां प्रतीक्षस्व ।

ब्राह्मणः - बाढम् । (निष्क्रान्तः)

यौगन्धरायणः - हंसक ! विश्रम्यतामिदानीम् ।

हंसकः - आर्य ! तथा । (निष्क्रान्तः)

यौगन्धरायणः - विजये ! गच्छाग्रतः ।

प्रतीहारी - आर्य ! तथा ।

प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्

यौगन्धरायणः - भोः !

काष्ठादग्निर्जायते मथ्यमानाद्

भूमिस्तोयं खन्यमाना ददाति ।

सोत्साहानां नास्त्यसाध्यं नराणाम्

मार्गारब्धाः सर्वयन्त्राः फलन्ति ॥ १८ ॥

(निष्क्रान्ताः)

इति प्रथमोऽङ्कः

द्वितीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति काञ्चुकीयः)

काञ्चुकीयः - आभीरक ! आभीरक ! गच्छ महासेनवचनात्
प्रतीहारक्षकं ब्रूहि - एष काशीराजोपाध्याय आर्यजैवन्तिरद्य दौत्येन
प्राप्तः । अस्य सामान्यदूतसत्कारं पृष्ठतः कृत्वा सुखमिव निवेश्यताम् ।
यथा चातिथिसत्कारं जानीयात् तथा प्रयतितव्यम् इति । भोः ! एवं
नामाहन्यहनि गोत्रानुकूलेभ्यो राजकुलेभ्यः कन्याप्रदानं प्रति
दूतसम्प्रेषणा वर्तते । न खलु महासेनः कञ्चिदपि प्रत्याचष्टे, न
चाप्यनुगृह्णीते ! किन्तु खल्विदम् ? अथवा दैवमत्र
कन्याप्रदानेऽधिकृतम् । कुतः,

व्यक्तं न तावत् समुपैति तस्य

दूतो वधूत्वे विहिता हि यस्य ।

ततो नरेन्द्रेषु गुणान् नरेन्द्रो

न वेत्ति जानन्नपि तत्प्रतीक्षः ॥ १ ॥

अये संलीयमानान्तःपुरचरः सनाथीभवत्ययं देशः । अये, अयं
महासेनः य एषः,

दूर्वाङ्कुरस्तिमितनीलमणिप्ररोहैः

पीताङ्गदैः परिगतैः परिणीवितांसः ।

अस्माद् घनात् कनकतालवनैकदेशा-

न्निर्थावितः शरवणादिव कार्तिकेयः ॥ २ ॥

(निष्क्रान्तः)

विष्कम्भकः

(ततः प्रविशति राजा सपरिवारः)

राजा - मम हयखुरभिन्नं मागरिणुं नरेन्द्रा

मुकुटतटविलग्नं भृत्यभूता वहन्ति ।

न च मम परितोषो यन्न मां वत्सराजः

प्रणमति गुणशाली कुञ्जरज्ञानदृप्तः ॥ ३ ॥

बादरायण !

काञ्चुकीयः- (प्रविश्य) जयतु महासेनः ।

राजा - निवेशितो जैवन्तिः ।

काञ्चुकीयः - निवेशितोऽनुरूपतश्च सत्कृतः ।

राजा - न्याय्यं कृतं राजवंश्यगुणाभिलाषिणा । समागतानां युक्तः पूजया

प्रतिग्रहः । अथ सर्वोऽपि

कन्याप्रदानं प्रतिपृष्टश्चेत् परच्छन्देन तिष्ठति । (काञ्चुकीयमवलोक्य)

बादरायण ! वक्तुकाममिव त्वां लक्षये ।

काञ्चुकीयः - न खलु किञ्चित् । कन्याप्रदानं प्रति समुत्पन्नोऽभिमर्शः ।

राजा - अलमलं परिहृत्य । सर्वसाधारणो ह्येष विधिः । अभिधीयताम् ।

काञ्चुकीयः - महासेन ! एषा मे विवक्षा— एवं नामाहन्यहनि

गोत्रानुकूलेभ्यो राजकुलेभ्यः कन्याप्रदानं प्रति दूतसम्प्रेषणा वर्तते । न

च महासेनः कञ्चिदपि प्रत्याचष्टे, न चाप्यनुगृह्णीते ! किन्तु

खल्विदमिति ।

राजा- बादरायण ! एवमेतत् । अतिलोभाद् वरगुणानामतिस्नेहाच्च
वासवदत्तायां न शक्नोमि निश्चयं गन्तुम् ।

कुलं तावच्छ्लाघ्यं प्रथममभिकाङ्क्षे हि मनसा

ततः सानुक्रोशं मृदुरपि गुणो ह्येष बलवान् ।

ततो रूपे कान्तिं न खलु गुणतः स्त्रीजनभयात्

ततो वीर्योदग्रं न हि न परिपाल्या युवतयः ॥ ४ ॥

काञ्चुकीयः - महासेनं वर्जयित्वा न हीदानीमेते गुणाः क्वचिदेकस्था
दृश्यन्ते ।

राजा - अतः खलु चिन्त्यते ।

कन्याया वरसम्पत्तिः पितुः प्रायः प्रयत्नतः ।

भाग्येषु शेषमायत्तं दृष्टपूर्वं न चान्यथा ॥ ५ ॥

दुहितुः प्रदानकाले दुःखशीला हि मातरः । तस्माद् देवी तावदाहूयताम् ।

काञ्चुकीयः - यदाज्ञापयति महासेनः । (निष्क्रान्तः)

राजा- भोः ! काशिराजदूतसम्प्रेषणेन वत्सराजग्रहणार्थं गतं शालङ्कायनं

प्रति गता मे बुद्धिः । किन्तु खल्वद्यापि वृत्तान्तं न प्रेषयति स ब्राह्मणः।

कामं या तस्य सा लीला तत्रैवानुगतं मनः ।

ये त्वस्य सचिवाः सर्वे यत्नमास्थाय ते स्थिताः ॥ ६ ॥

(ततः प्रविशति देवी सपरिवारः)

देवी - जयतु महासेनः ।

राजा - आस्यताम् ।

देवी - यन्महासेन आज्ञापयति । (उपविशति)

राजा - वासवदत्ता क्व ?

देवी - उत्तराया वैतालिक्याः सकाशे वीणां शिक्षितुं नारदीयां गतासीत् ।

राजा - कथमुत्पन्नोऽस्या गान्धर्वेऽभिलाषः ?

देवी - केनापि किलोद्घातेन काञ्चनमालां वीणायोग्यां कुर्वतीं प्रेक्ष्य शिक्षितुकामासीत् ।

राजा - सदृशं बाल्यस्य ।

देवी - महासेनमपि किमपि विज्ञापयितुकामास्मि ।

राजा - किमिति ?

देवी - आचार्यमिच्छामीति । 19/8/19

राजा - उपस्थितविवाहकालायाः किमिदानीमाचार्येण ? पतिरेवैनां शिक्षयिष्यति ॥

देवी - हम्, एष इदानीं मे दारिकायाः कालः ॥

राजा - भोः ! नित्यं प्रदीयतामित्यस्मानुपरुध्य किमिदानीं सन्तप्यसे ।

देवी - अभिप्रेतं मे प्रदानम् । वियोगो मां सन्तापयति । अथ कस्मै पुनर्दत्ता ।

राजा - न तावन्निश्चयो गम्यते ।

देवी - इदानीमपि न तावत् ।

राजा - अदत्ते त्वागता लज्जा दत्तेति व्यथितं मनः ।

धर्मस्नेहान्तरे न्यस्ता दुःखिताः खलु मातरः ॥ ७ ॥

सर्वथा श्वशुरपरिचरणसमर्थे वयसि वर्तते वासवदत्ता । एष चापरः काशिराजोपाध्याय आर्यजैवन्तिरद्य दौत्येन प्राप्तो विलोभयति मां चारित्रेण । (आत्मगतम्) न किञ्चिदाह । अश्रुपूर्वा व्याकुला कथं निश्चयं गमिष्यति । भवतु, निवेदयाम्यस्यै । (प्रकाशम्) श्रूयन्तेऽस्मत्सम्बन्धप्रयोजनायागता राजानः ।

देवी - किमिदानीं विस्तरेण । यत्र दत्त्वा न सन्तप्यामहे, तत्र दीयताम् ॥

राजा-अहो महान् खलु लीलाभिहतो दुःखविस्तर इदानीं पश्चादुपालम्भनं श्रोतुम् । तस्माद् देवी तावन्निश्चयं गच्छतु । श्रूयताम्,

अस्मत्सम्बद्धो मागधः काशिराजो वाङ्गः सौराष्ट्रो मैथिलः शूरसेनः । एते नानार्थलोभयन्ते गुणैर्मां कस्ते वैतेषां पात्रतां याति राजा ॥८॥

काञ्चुकीयः - (सहसा प्रविश्य) वत्सराजः ।

राजा - किं वत्सराजः ?

काञ्चुकीयः- प्रसीदतु प्रसीदतु महासेनः । प्रियवचननिवेदनत्वरया क्रमविशेषो नावेक्षितः । (उपविशति)

राजा - प्रियवचनमिति ?

देवी - (उत्थाय) जयतु महासेनः ।

राजा - (सहर्षम्) प्रियवचनपरिहार्या हि देवी । आस्यताम् ।

देवी - यद् महासेन आज्ञापयति । (उपविशति)

राजा - उत्तिष्ठोत्तिष्ठ, स्वैरमभिधीयताम् ।

काञ्चुकीयः - (उत्थाय) तत्रभवतामात्येन शालङ्कायनेन गृहीतो वत्सराजः ।

- राजा - (सहर्षम्) किमाह भवान् ।
 काञ्चुकीयः - तत्रभवतामात्येन शालङ्कायनेन गृहीतो वत्सराजः ।
 राजा - उदयनः ?
 काञ्चुकीयः - अथ किम् ।
 राजा - शतानीकस्य पुत्रः ?
 काञ्चुकीयः - दूढम् ।
 राजा - सहस्रानीकस्य नप्ता ?
 काञ्चुकीयः - स एव ।
 राजा - कौशाम्बीशः ?
 काञ्चुकीयः - सुव्यक्तम् ।
 राजा - गान्धर्ववित्तकः ?
 काञ्चुकीयः - एवं ब्रुवन्ति ।
 राजा - वत्सराजो ननु ?
 काञ्चुकीयः - अथ किम्, वत्सराजः ।
 राजा - अथ किमुपरतो यौगन्धरायणः ?
 काञ्चुकीयः - न खलु कौशाम्ब्यां किल ।
 राजा - यद्येवम्, न गृहीतो वत्सराजः ।
 काञ्चुकीयः - श्रद्धतां महासेनः ।
 राजा - न श्रद्धाम्युदयनग्रहणं त्वयोक्तम्
 व्यावर्तनं करतलैरिव मन्दरस्य ।

- यस्याहवेषु रिपवः कथयन्ति शौर्यम्
 यौगन्धरायणमतानि च नः स्वनन्ति ॥ ९ ॥ ✓
 काञ्चुकीयः- प्रसीदतु महासेनः । वृद्धोऽस्मि ब्राह्मणः- खल्वहम् न
 महासेन- समीपेऽनृतमभिहितपूर्वम् । ✨
 राजा - आ अस्त्येतत् । अथ कः प्रियदूतः शालङ्कायनेन प्रेषितः ।
 काञ्चुकीयः- न पुरुषः। जवातिशययुक्तेन खररथेन वत्सराजमग्रतः कृत्वा
 स्वयमेवामात्यः प्राप्तः ।
 राजा - एवं प्राप्तः । हन्त भोः ! अद्य विमुक्तसन्नाहा सुखं
 विश्राम्यत्यक्षौहिणी । अद्यप्रभृति प्रच्छन्नकृतदूतसम्प्रेषणा अशङ्किताः
 स्थास्यन्ति राजानः । एष समासः-अद्यास्मि महासेनः । ✨
 देवी - किममात्येनानीतः ?
 राजा - अथ किम् ।
 देवी - एतन्निमित्तं कस्मा अपि न दित्सामो वासवदत्ताम् ।
 राजा - युद्धावजितशत्रुः खल्वेष मम । बादरायण ! शालङ्कायनः क्व ?
 काञ्चुकीयः - आहितो भद्रद्वारे ।
 राजा - गच्छ । भरतरोहकं ब्रूहि-कुमारविधिविशिष्टेन सत्कारेण
 वत्सराजमग्रतः कृत्वा प्रवेश्यताममात्य इति ।
 काञ्चुकीयः - यदाज्ञापयति महासेनः ।
 राजा - एहि तावत् ।
 काञ्चुकीयः - अयमस्मि ।

प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्

राजा - वत्सराजदर्शने कश्चिनोत्सारयितव्यः ।

शत्रुं पश्यन्तु मे पौराः श्रुतपूर्वं स्वकर्मभिः ।

सिंहमन्तर्गतामर्षं यज्ञार्थमिव संयुतम् ॥ १० ॥

काञ्चुकीयः - यदाज्ञापयति महासेनः । (निष्क्रान्तः)

देवी - बहवोऽभ्युदया अस्मिन् राजकुलेऽनुभूताः । न खल्वहमीदृशं
प्रीतियोग्यं महासेनस्य स्मरामि ।

राजा - अहमप्येतादृशं प्रीतिविशेषं न श्रुतपूर्वं स्मरामि, यथा गृहीतो
वत्सराज इति ।

देवी - वत्सराजो ननु ?

राजा - अथ किम् ।

देवी - बहूनि सम्बन्धप्रयोजनागतानि राजकुलानि श्रुतानि । एतेन न
प्रेषितपूर्वः पुरुषः ।

राजा - देवि ! महासेनशब्दमपि न गणयति, किं सम्बन्धमभिलषति ?

देवी - न गणयति ? किं बालः अपण्डितो वा ?

राजा - बालः, न त्वपण्डितः ।

देवी - किन्तु खल्वेनमुत्सेकयति ?

राजा - उत्सेकयत्येनं प्रकाशराजर्षिनामधेयो वेदाक्षरसम्वायप्रविष्टो भारतो
वंशः । दर्पयत्येनं दायाद्यागतो गान्धर्वो वेदः । विभ्रमयत्येनं
वयस्सहजं रूपम् । विसम्भयत्येनं कथमप्युत्पन्नोऽस्य पौरानुरागः ।

देवी - अभिलषणीया वरगुणाः । कस्य वामतया दोषः संवृतः ?

द्वितीयोऽङ्कः

राजा - देवि ! किमिदानीमस्थाने विस्मितासि ? पश्य,

अग्निः कक्षः इवोत्सृष्टो दग्ध्वा कात्स्न्येन मेदिनीम् ।

अस्य मे शासनं दीप्तं विषयान्तेऽवसीदति ॥ ११ ॥

(प्रविश्य)

काञ्चुकीयः - जयतु महासेनः । यथाज्ञापयुक्तसत्कारं प्रविष्टः शालङ्कायनः।

स तु विज्ञापयति - "इदं भरतकुलोपभुक्तं वत्सराजकुले द्रष्टव्यं
घोषवती नाम वीणारत्नम् । महासेनः प्रतिग्राहयितव्य" इति ।

(वीणां दर्शयति)

राजा - प्रतिगृहीतं जयमङ्गलम् । (वीणां गृहीत्वा) इयं सा घोषवती नाम ।

यैषा,

श्रुतिसुखमधुरा स्वभावरक्ता करजमुखोल्लिखिताग्रघृष्टतन्त्री ।

ऋषिवचनगतेव मन्त्रविद्या गजहृदयानि बलाद्वशीकरोति ॥१२॥

भोः ! समरावजितानां रत्नानामिष्टसम्भोगः प्रीतिमुत्पादयति ।

अर्थशास्त्रगुणग्राही ज्येष्ठो गोपालकः सुतः ।

गान्धर्वद्वेषी व्यायामशाली चाप्यनुपालकः ॥१३॥

क्व नु खल्वियं सुन्यस्ता भवेत् ? देवि ! वासवदत्ता वीणामुपक्रान्ता ननु ?

देवी - आम् ।

राजा - तेन हि इयमस्यै प्रदीयताम् ।

देवी - वीणाप्रदानेन भूयोऽप्युन्मत्तेव तिष्ठति ।

राजा - क्रीडतु क्रीडतु । नैतत् सुलभं श्वशुरकुले । बादरायण ! क्व सा ?

काञ्चुकीयः - अमात्येन सहोपविष्टा ।

राजा - अथ वत्सेष्वधिकृतः ?

काञ्चुकीयः - आहितविनयत्वात् पादयोरङ्गे तस्य बहुप्रहारत्वाच्च
स्कन्धवाह्येन शयनीयेन मध्यमगृहे
प्रवेशितः ।

राजा - हा धिक्, बहुप्रहारः ! एष इदानीं निरुपस्कृतस्य तेजसो दोषः ।
नृशंसः खल्वस्मिन् काल उपेक्षितवान् । बादरायण! गच्छ ।
भरतरोहकं ब्रूहि - क्रियतामस्य व्रणप्रतिकर्मेति ।

काञ्चुकीयः - यदाज्ञापयति महासेनः ।

राजा - अथवा एहि तावत् ।

काञ्चुकीयः - अयमस्मि ।

राजा - अस्य सर्वदर्शनमविमुक्तसत्कारमवगन्तव्यम् । आकारसूचिता अस्य
प्रीतयो विज्ञेयाः । अतिक्रान्तविग्रहाश्रिताः कथाः न कथयितव्याः ।
क्षुतादिप्रयोगेष्व्वाशिषोऽभिदेयाः । कालसंवादिना
स्तवेनार्च्यः ।

काञ्चुकीयः - यदाज्ञापयति महासेनः । (निष्क्रम्य प्रविश्य) जयतु महासेनः
। पथ्येव कृतव्रणप्रतिकर्मा

वत्सराजः । अकालस्तावदिदानीं द्वितीयस्य प्रतिकर्मण इति ।
मध्याह्नमारोहति दिवाकरः ।

राजा - अथ कस्मिन् प्रदेशे वीरमानी ?

काञ्चुकीयः - मयूरयष्टिमुखे ।

राजा - हा धिक्, अनाश्रयणीयः खल्वयं देशः । आतपप्रातिकूल्यार्थं
मणिभूमिकायां प्रवेशयेत्याज्ञापय ।

काञ्चुकीयः - यदाज्ञापयति महासेनः । (निष्क्रम्य प्रविश्य) यदाज्ञप्तं
महासेनेन । तत् सर्वमनुष्ठितम् ।

अमात्यस्तु भरतरोहको महासेनं द्रष्टुमिच्छति ।

राजा - व्यक्तं न रोचते तस्मै वत्सराजसत्क्रिया । अस्यैव नीतेः परिश्रमः ।
अहमेवैनमनुनयामि ।

देवी - किं सम्बन्धो निश्चितः ?

राजा - न तावन्निश्चयो गम्यते ।

देवी - अलमिदानीं त्वरित्वा । बाला मे दारिका ।

राजा - यदभिरुचितं भवत्यै । प्रविशत्वभ्यन्तरम् ।

देवी - यन्महासेन आज्ञापयति । (निष्क्रान्ता सपरिवारा)

राजा - (विचिन्त्य)

पूर्वं तावद् वैरमस्यावलेपादानीतेऽस्मिन् स्यात् तु मध्यस्थता मे ।

युद्धक्लिष्टं संशयस्थं विपन्नं श्रुत्वा त्वेनं संशयं चिन्तयामि ॥१४॥

(निष्क्रान्तौ)

इति द्वितीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति डिण्डिकवेषो विदूषकः)

विदूषकः— (निरूप्य) भोः ! देवकुलपीठिकायां मम मोदकमल्लकं निक्षिप्य दक्षिणामाषकान् गणयित्वा बद्ध्वा प्रतिनिवृत्त इदानीं मोदकमल्लकं न प्रेक्षे । (विचिन्त्य) आ एकमोदकपरितोषितो न तावद् अवलग्नो मामनुसरति । उच्चतया प्राकारस्यागतिः कुक्कुराणाम् । अक्षतभक्ततयालोभनीयं पथिकानाम् । अथवा अप्येनं खादामि ? भवतु उदरिष्यामि तावदहम् । ही ही वृद्ध इव सूकरबस्तिः शुद्धवातमेवोदिरामि । अथवा लोहितकात्यायन्याः सम्बन्धि मम सम्बन्धीति कृत्वा शिवेन प्रतिहस्तीकृतं भवेत् । (निरूप्य) यद्यप्येष ब्रह्मचारी बहुकै रूपैरविनयं करोति । भवतु प्रेक्षिष्ये तावदहम् । भोः! एष खलु मम मोदकमल्लकः शिवस्य पादमूले तिष्ठति । यावद् एनं गृह्णामि । देहि भर्तः ! देहि मे मोदकमल्लकम् । भर्तः ! त्वमपि मम चोरोऽसि ? अविधा ! अलिखितं खलु मम मोदकमल्लकं सन्तापतिमिरेण सुष्ठु न प्रेक्षे । भवतु प्रमार्जिष्यामि तावदहम् । ही ही साधु रे चित्रकर ! भाव ! साधु । युक्तलेखतया वर्णानां यथा यथा प्रमार्जिर्भ, तथा तथाञ्ज्वलतरं भवति । भवतु, उदकेन प्रमार्जिष्यामि । कुत्र नु खलूदकम् ? इदं शोभनं शुद्धतटाकम् । अहमिव शिवोऽपि तावद् एतस्मिन् मोदकमल्लके निराशो भवतु ।

मोदकाः ! मोदकाः ! हहह ।

विदूषकः — अविधा एष उत्तमको मम मोदकमल्लकं गृहीत्वा हसमानःफेनायमानमलिन- वर्षारथ्योदकमिवेत एवाधावति । तिष्ठ तिष्ठोन्मत्तक ! तिष्ठ । अनेन दण्डकाष्ठेन शीर्षे ते भिनद्यि ।

(ततः प्रविशत्युन्मत्तकः यौगन्धरायणः)

उन्मत्तकः — मोदकाः ! मोदकाः ! हहह ।

विदूषकः — भो उन्मत्तक ! आनय मम मोदकमल्लकम् ।

उन्मत्तकः — किं मोदकाः ? कुत्र मोदकाः ? कस्य मोदकाः ? किमिमे मोदका उज्झयन्ते, अथवा पिनह्यन्ते उताहो खाद्यन्ते ?

विदूषकः — न खाद्यन्ते न खाद्यन्ते नोज्झयन्ते च ।

उन्मत्तकः — एषा खलु मम रसना खादितुकामा लिङ्गानि करोति ।

विदूषकः — भो उन्मत्तक ! आनय मम मोदकमल्लकम् । मा परकीये स्नेहं कृत्वा अवबद्धस्व ।

उन्मत्तकः — के के मां बध्नन्ति । मोदकाः खलु मां रक्षन्ति ।

नेपथ्यविशेषमण्डिताः प्रीतिमुपदातुमुपस्थिताः ।

राजगृहे दत्तमूल्या कालवशेन सुहूर्तदुर्बलाः ॥ १ ॥

विदूषकः — भो उन्मत्तक ! आनय मम मोदकमल्लकम् । अनेन प्रत्ययेनोपाध्यायकुलं गन्तव्यम् ।

प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्

उन्मत्तकः - मयाप्यनेन प्रत्ययेन योजनशतं गन्तव्यम् ।

विदूषकः - किमैरावणस्त्वम् ?

उन्मत्तकः - आम् ऐरावणोऽहम् । न खलु तावद् देवराजो मामासनमारोहति । श्रुतं च मया पादपाशिकैरिन्द्रो बद्ध इति । धारानिगलैः विद्युन्मयीभिः

कशाभिस्ताडयित्वा वातोद्भ्रमेण परिभ्रमता भिद्यते मेधबन्धनम् ।

विदूषकः - भो उन्मत्तक ! न त्वं मम दास्यसि, विलपिष्यामि तावदहम् ।

उन्मत्तकः - विलप विलप, विक्रोश वा विलप ।

विदूषकः - अब्रह्मण्यं भोः, अब्रह्मण्यम् ।

उन्मत्तकः - अहमपि विलपिष्यामि । इन्द्रो बद्धो भोः ! इन्द्रो बद्धो भोः !

विदूषकः - अब्रह्मण्यं भोः ! अब्रह्मण्यम् ।

(नेपथ्ये)

मा बिभीहि मा बिभीहि ब्राह्मणोपासक ! मा बिभीहि

विदूषकः - (सहर्षम्) आगते चन्द्रे समागतानि सर्वनक्षत्राणि । अयं ब्राह्मणभावः । ईहामात्रकेण श्रमणकेनाभयं दीयते ।

(ततः प्रविशति श्रमणकः)

श्रमणकः - मा बिभीहि मा बिभीहि ब्राह्मणोपासक ! मा बिभीहि । के के इह, किं कार्यं, विलपन्ति ।

विदूषकः - अविधा प्रतिहाररक्षकवृत्तिं खलु श्रमणकोऽनुभवति । भोः श्रमणक ! भगवन् ! एष उन्मत्तको मम मोदकमल्लकं गृहीत्वा न ददाति ।

तृतीयोऽङ्कः

श्रमणकः - मोदकं प्रेक्षे तावत् ।

उन्मत्तकः - प्रेक्षतां प्रेक्षतां श्रमणक ! भवान् !

श्रमणकः - थु थु ।

विदूषकः - हा धिक् ! उन्मत्तकस्य हस्ते ईहामात्रकेण श्रमणकेन थुथुकृता । अधन्यस्य मम मोदका दृष्टपूर्वा एव संवृताः ।

श्रमणकः - भो उन्मत्तकोपासक ! निर्यातय निर्यातय एतानि मोदकानि । कस्थूलिकाफेनपाण्डराणि बहुपिष्टसमृद्धकोमलानि निष्ठानिताः सुरा इव मधुराणि । मा ते खादितानि क्षयमुत्पादयन्तु ।

विदूषकः - अविधा ! मोदका इति कृत्वा कण्डिललङ्कुका मे प्रतीष्टाः ।

श्रमणकः - उन्मत्तकोपासक ! निर्यातय निर्यातय । यदि न निर्यातयसि, त्वां शपामि ।

उन्मत्तकः - प्रसीदतु प्रसीदतु श्रमणक ! भगवन् ! मा खलु मा खलु मां शप्नुम् । गृहाण गृहाण ।

श्रमणकः - ब्राह्मणोपासक ! प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व मम प्रभावम् ।

विदूषकः - एष उन्मत्तक एतेनेहामात्रकेण श्रमणकेन उज्झितं शापं प्रेक्ष्य मोदकमल्लकं

भीतभीतमग्राङ्गुल्यां प्रसारितायां स्थापयित्वा तिष्ठति । भो उन्मत्तक !

आनय मम मोदकमल्लकम् ।

श्रमणकः - एतु एतु भवान् । एतैर्मोदकैर्मां स्वस्ति वाचयिष्यसि ।

विदूषकः- ही ही मदीयैः स्वस्ति वाचयामि । मयापि कौटुम्बिकस्य हस्तात् प्रतिग्रहगृहीतानि । तानि भवतोऽप्युपायनं भविष्यति । सोऽपि समृद्धो भवतु । एष उन्मत्तकोऽग्निगृहाभिमुखो गच्छति । स्थितो मध्याहः । पूर्वाह्नेऽपि तावदयं देशः शून्यो भविष्यति । यावदहमपीमान् दक्षिणामाषकान् मार्गगेहे निक्षिप्य गच्छामि । एकस्य शाटिकया कार्यमपरस्य मूल्येन । (सर्वे अग्निगृहं प्रविशन्ति)

यौगन्धरायणः - वसन्तक ! शून्यमिदमग्निगृहम् ।

विदूषकः - आम् भोः ! शून्यं खल्विदम् ।

यौगन्धरायणः - तेन हि परिष्वजेतां भवन्तौ ।

उभौ - बाढम् । (परिष्वजेते)

यौगन्धरायणः - भवतु भवतु । तुल्यपरिश्रमौ भवन्तौ । आस्तां भवान् भवानप्यास्ताम् ।

उभौ - बाढम् । (सर्वे उपविष्टाः)

यौगन्धरायणः - वसन्तक ! अपि दृष्टस्त्वया स्वामी ?

विदूषकः - आम् भोः ! दृष्टस्तत्रभवान् ।

यौगन्धरायणः - हन्त भोः अतिक्रान्तयोगक्षेमा रात्रिः । दिवस इदानीं प्रतिपाल्यते ।

अहः समुत्तीर्य निशा प्रतीक्ष्यते

शुभे प्रभाते दिवसोऽनुचिन्त्यते ।

अनागतार्थान्यशुभानि पश्यतां

गन्तं गतं कालमवेक्ष्य निर्वृतिः ॥ २ ॥

रुमण्वान् - सम्यग् भवानाह । तुल्येऽपि कालविशेषे निशैव बहुदोषा बन्धनेषु । कुतः,

व्यवहारेष्वसाध्यानां लोके वा प्रतिरज्यताम् ।

प्रभाते दृष्टदोषाणां वैरिणां रजनी भयम् ॥ ३ ॥

यौगन्धरायणः - वसन्तक ! स्वामिना सह कथितं ननु ?

विदूषकः - आम् भोः ! चिरमेव चास्मि तत्रभवतावबद्धः । अद्य चतुर्दशीं स्नायमानः प्रतिपालितश्च ।

यौगन्धरायणः - स्नातः स्वामी ?

विदूषकः - स्नातोऽत्रभवान् ।

यौगन्धरायणः - कृतं देवकार्यम् ?

विदूषकः - आम् भोः ! प्रणाममात्रेण पूजिता देवताः ।

यौगन्धरायणः - एतामपि बहुमतामवस्थां प्राप्तः स्वामी । कुतः,

स्नातस्य यस्य समुपस्थितदैवतस्य

पुण्याहघोषविरमे पटहा नदन्ति ।

तस्यैव कालविभवात् तिथिपूजनेषु

दैवप्रणामचलिता निगलाः स्वनन्ति ॥ ४ ॥

रुमण्वान् - भवत इदानीं प्रयत्न उचितम् अतिथिसत्कारमानेऽप्यति स्वामिनः ।

यौगन्धरायणः - वसन्तक ! गच्छ भूयः स्वामिनं पश्य । विज्ञाप्यतां च

स्वामी - या सा प्रयाणं प्रतीह प्रस्तुता कथा, तस्याः श्वः प्रयोगकाल

इति । कुतः, स्थानावगाहयवसत्राय्याभागोष्वाश्रयेषूपन्यसौषधिब्याजो

प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्

नलागिरिर्मन्त्रौषधिनियमसंभृतः पुराणकर्मव्यामोहितः। अनुकूलमारुत-
मोक्तव्यः सज्जितो धूपः । रोषप्रतिकूलोऽस्य सज्जितः प्रतिगजमदः ।
शालासन्निकृष्टमल्पसाधनं गृहमादीपयितुमग्नित्रासित्वाद् वारणानाम् ।
गजपतिचित्तोद्भ्रमणार्थं देवकुलेषु स्थापिताः शङ्खदुन्दुभयः। तेन
नादेन सर्वसाधनपरिगतशरीरेणावश्यं श्वः प्रद्योतेन स्वामी
शरणमुपगन्तव्यः । ततः स्वामिना शत्रोरनुमतेनैव बन्धनान्निष्क्रम्य
सहव्यापन्नां घोषवतीं हस्तगतां कृत्वा नलागिरिः स्वाधीनः कर्तव्यः ।
ततो व्यवस्थितासनस्तदानीं स्वामी नलागिरौ,

सेनाभिर्मनसानुबद्धजघनं कृत्वा जवे वारणम्

सिंहानामसमाप्त एव विरुते त्यक्त्वा सविन्ध्यं वनम् ।

एकाहे व्यसने वने स्वनगरे गत्वा त्रिवर्णां दशाम्

येनैव द्विरदच्छलेन नियतस्तेनैव निर्वाह्यते ॥५॥ इति।

रुमण्वान् - वसन्तक ! किमिदानीं चिन्त्यते ?

विदूषकः- एवं चिन्तयामि महान् खलु भवतः प्रयत्नो विपत्स्यत इति ।

उभौ - न खलु वयं विज्ञातारः ।

विदूषकः - अहं प्रथमं, पश्चाद् भवन्तौ ।

यौगन्धरायणः - अथ किंकृता कार्यविपत्तिः ?

विदूषकः - वत्सराजस्यान्यकार्यतया ।

यौगन्धरायणः - कथमिव ?

विदूषकः - शृणुतां भवन्तौ ।

तृतीयोऽङ्कः

उभौ - अवहितौ स्वः ।

विदूषकः - या सा कालाष्टमी अतिक्रान्ता, तस्यां तत्रभवती वासवदत्ता नाम
राजदारिका धात्रीद्वितीया कन्यकादर्शनं निर्दोषमिति
कृत्वापनीतकञ्चुकायां शिबिकायामवघट्टितप्रणालीप्रसूतसलिलविषमं
राजमार्गं परिहृत्य यत्तद् बन्धनद्वारस्याग्रतो भगवत्या यक्षिण्याः
स्थानम्, तस्मिन् देवकार्यं कर्तुं गतासीत् ।

यौगन्धरायणः - ततस्ततः ।

विदूषकः - ततस्तत्रभवान् तं दिवसमभ्यन्तरबन्धनपरिरक्षकं शिविकं नाम
राजदासमनुमान्य बन्धनद्वारे निष्क्रान्तः ।

उभौ - ततस्ततः ।

विदूषकः - ततः पुरुषस्कन्धपरिवर्तनस्थितायां शिबिकायां प्रकामं दृष्ट्वा सा
राजदारिका ।

यौगन्धरायणः - ततस्ततः ।

विदूषकः - किं ततस्तत इति । बन्धनमिदानीं प्रमदवनं संभाव्य प्रवृत्तो
रागलीलां कर्तुम् ।

यौगन्धरायणः - न खलु तां प्रति समुत्पन्नाभिलाषः स्वामी ।

विदूषकः - भोः ! सङ्घचारिणोऽनर्था इतीदृशमेव ।

यौगन्धरायणः - सखे ! रुमण्वान् ! स्थिरीक्रियतामात्मा । अनेनैव वेषेण
जरा गन्तव्या ।

प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्

विदूषकः - भोः ! अहं चैतेनोक्तः - भण यौगन्धरायणाय यथा समर्थिता समर्थना न रोचते मे । समाने गमने प्रद्योतस्यावमानविशेषश्चिन्त्यते । मा कामप्रधान इति मामवमन्यस्व । अवमानस्यापचितिमन्विष्यामीति ।
यौगन्धरायणः - अहो शत्रुजनापहास्यमभिधानम् । अहो निरपन्नपता खलु बुद्धेः । अहो सुहृज्जनसन्तापकरणम् । अदेशकाले ललितं कामयते स्वामी । कुतः,

शक्ता दर्पयितुं स्वहस्तरचिता भूमिः कटप्रच्छदा
पर्याप्तो निगलस्वनश्चरणयोः कन्दर्पमालम्बितुम् ।
कः श्रुत्वा न भवेद्धि मन्मथपटुः प्रत्यक्षतो बन्धने
रक्षार्थं परिगण्यमानपुरुषै राजेति शब्दापनम् ॥ ६ ॥

विदूषकः - भोः ! दर्शितः स्नेहः । निर्विष्टः पुरुषकारः । साधूज्झित्वैनं गच्छामः ।

यौगन्धरायणः - वसन्तको भवान् ननु ? वसन्तक ! मा मैवम् ।

परित्यजाम सन्तप्तं दुःखेन मदनेन च ।

सुहृज्जनमुपाश्रित्य यः कालं नावबुध्यते ॥ ७ ॥

विदूषकः - एवमेव जरां गमिष्यामः ?

यौगन्धरायणः - तन्ननु श्लाघ्यम् ।

विदूषकः - श्लाघनीयं भवेद्, यदि लोको जानाति ।

यौगन्धरायणः - न नः कार्यं लौकेन, स्वामिप्रियार्थोऽयमारम्भः ।

विदूषकः - सोऽपि तावन्न जानाति ।

तृतीयोऽङ्कः

यौगन्धरायणः - काले ज्ञास्यति ।

विदूषकः - कतम इदानीं स कालः ।

यौगन्धरायणः - यदेयमारम्भसिद्धिः ।

विदूषकः- ततस्तादृशो भवान् बन्धनाद्राजानमन्तः- पुराद्राजदारिकामुभे निर्यातयतु ।

रुमण्वान् - इह भवता द्रष्टव्यम् ।

यौगन्धरायणः - उभयमिति ? बाढम् । इयं द्वितीया प्रतिज्ञा -

सुभद्रामिव गाण्डीवी नागः पद्मलतामिव ।

यदि तां न हरेद् राजा नास्मि यौगन्धरायणः ॥८॥

अपि च,

यदि तां चैव तं चैव तां चैवायतलोचनाम् ।

नाहरामि नृपं चैव नास्मि यौगन्धरायणः ॥ ९ ॥

(कर्णं दत्त्वा) अये शब्द इव । ज्ञायतां शब्दः ।

विदूषकः- भोस्तथा । (निष्क्रम्य प्रविश्य) भोः! परिवृत्तदिवसविस्मभेणाविरलं

सञ्चरन् जनो दृश्यते । किमिदानीं कुर्मः ।

रुमण्वान् - तेन हि चतुर्धरमग्निगृहं, भिद्यतां न सङ्गतः ।

यौगन्धरायणः- न न ; अभिन्नो नः सङ्गतः । भिद्यतामरिसङ्गतः।

स्वकार्यमनुष्ठीयताम् ।

उभौ - तथा । (निष्क्रान्तौ)

उन्मत्तकः - ही ही चन्द्रं गिरति राहुः । मुञ्च मुञ्च चन्द्रम् । यदि न
मुञ्चसि, मुखं ते पाटयित्वा मोचयिष्यामि । एष एष दुष्टाश्वः परिभ्रष्ट
आगच्छति । एष एष चतुष्पथवीथिकायाम् । यावदेनमारुह्य बलिं
भक्षयिष्यामि । एते एते दारकभर्तारः ! मां ताडयथ । मा खलु मा
खलु मां ताडयत । किं भणथ - अस्माकं किमपि नृत्येति । पश्यत
पश्यत दारकभर्तारः ! एते दारकभर्तारः ! पुनरपि मां ताडयथ
यष्टिभिः । मा खलु मा खलु ताडयत । तेन ह्यहमपि युष्मान् ताडयामि ।

(निष्क्रान्तः)

इति तृतीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशति भटः)

भटः - कः कालोऽहं भर्तृदारिकाया वासवदत्ताया उदके क्रीडितुकामाया
भद्रवतीपरिचारकं गात्रसेवकं न प्रेक्षे । भाव पुष्पदन्तक ! गात्रसेवकं
न प्रेक्षसे । किं भणसि - एष गात्रसेवकः कण्डिलशौण्डिक्या गेहं
प्रविश्य सुरां पिबतीति । गच्छतु भावः । (परिक्रम्य) इदं
कण्डिलशौण्डिक्या गेहम् । यावदेनं शब्दापयामि । भो गात्रसेवक !
गात्रसेवक !

(नेपथ्ये)

क इदानीमेषोऽत्र राजमार्गे गात्रसेवक ! गात्रसेवकेति मां शब्दापयति ।

भटः - एष गात्रसेवकः सुरां पीत्वा पीत्वा, हसित्वा हसित्वा, मदित्वा
मदित्वा जपापुष्पमिव रक्तलोचन इत एवागच्छति । एतस्य पुरतो न
स्थास्यामि ।

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो गात्रसेवकः)

गात्रसेवकः - क इदानीमेषोऽत्र राजमार्गे गात्रसेवक ! गात्रसेवक ! इति
मां शब्दापयति । पानागारान्निष्क्रान्तो दृष्टोऽस्मि मम श्वशुरेण सुरुष्टेन ।
अमृतमल्लकेन घृतमरिचलवणरूपितो मांसखण्डो मुखे प्रक्षिप्तश्च ।
स्नुषा रज्यति पीता यदि । श्वशूर्ननु दण्डोद्यता भवति ।

धन्याः सुराभिर्मत्ता धन्या सुराभिरनुलिप्ताः ।

धन्याः सुराभिः स्नाता धन्याः सुराभिः संज्ञापिताः ॥ १ ॥

अधन्या आत्मनः पुत्रदाराणां कष्टं पिष्टं शृण्वन्तो ये मूढा नराः
सुसमृद्धाः सुसतटाकं न योजयन्ति । ततो जाने यमलोके वा
नरकोऽस्ति नास्ति च ।

भटः - (उपसृत्य) भो गात्रसेवक ! कः कालस्त्वामन्विष्यामि । भर्तृदारिकाया
वासवदत्ताया उदके क्रीडितुकामाया भद्रवती न दृश्यते । त्वं
तावन्मत्तोऽत्राहिण्डसे ।

गात्रसेवकः - युज्यते । सा च ननु मत्ता, स पुरुषोऽपि मत्तोऽहमपि मत्तः,
त्वमपि मत्तः, सर्वं मत्तसमं भवति ।

भटः - सर्वं तावत् तिष्ठतु । राजकुले भद्रपीठिकां न निष्क्राम्य
कुतोऽयमाहिण्डत इति ।

गात्रसेवकः - इत आहिण्डे, अत्र पिबामि, एतेन पिबामि, मा संरम्भेण । किं
क्रियताम् !

भटः - भवत्वसम्बन्धप्रलापः । शीघ्रं भद्रवतीं प्रवेशय ।

गात्रसेवकः - प्रविशतु प्रविशतु भद्रवती । अङ्गो मया भद्रवत्या
अङ्कुशमाहितम् ।

भटः - स्वभावविनीताया भद्रवत्या अङ्कुशेन किं कार्यम् । गच्छ, शीघ्रं
भद्रवतीं प्रवेशय ।

गात्रसेवकः - प्रविशतु प्रविशतु भद्रवती । अङ्गो मया भद्रवत्याः
क्षुरप्रमालाहिता ।

भटः - पुष्पबन्ध्याया भद्रवत्याः क्षुरप्रमालया किं कार्यम् । शीघ्रं भद्रवतीं
प्रवेशय ।

गात्रसेवकः - प्रविशतु प्रविशतु भद्रवती । अङ्गो मया भद्रवत्या घण्टाहिता ।

भटः - उदके क्रीडितुकामाया भद्रवत्या घण्टया किं कार्यम् । शीघ्रं
भद्रवतीं प्रवेशय ।

गात्रसेवकः - प्रविशतु प्रविशतु भद्रवती । अङ्गो मया भद्रवत्याः कशिका
आहिता ।

भटः - कशिकया किं कार्यम् । शीघ्रं भद्रवतीं प्रवेशय ।

गात्रसेवकः - प्रविशतु प्रविशतु भद्रवती । अङ्गो.....

भटः - किम् अङ्गो.....

गात्रसेवकः - अङ्गो मया.....

भटः - किं त्वया ?

गात्रसेवकः - अङ्गो भद्र.....

भटः - किं भद्रेति ?

गात्रसेवकः - अङ्गो भद्रवती.....

भटः - किं भद्रवती ?

गात्रसेवकः - (भद्रवत्यप्याहिता ।)

भटः - न त्वमत्रापराधः कण्डिलशौण्डिकी खल्वपराध्या, या राजवाहनं
गृहीत्वा सुरां ददाति ।

गात्रसेवकः - अङ्गो मयोक्तम् - (मा मूलवृद्धिं विनाशयेति ।)

भटः - हम्, शब्द इव ।

गात्रसेवकः - अङ्गो जानामि जानामि, कण्डिलशौण्डिक्या गेहं भित्वा
भद्रवती पलायते ।

भटः - किं भणसि ? - (आकाशे) एष भर्ता वत्सराजो वासवदत्तां गृहीत्वा
निर्गत इति ।

गात्रसेवकः - (सहर्षम्) अविघ्नमस्तु स्वामिनः ।

भटः - पिब पिब । अद्यापि त्वां मत्त आहिण्डस्व ।

गात्रसेवकः - आः को मत्तः, कस्य वा मदः, वयं खल्वार्ययौगन्धरायणेन
स्वेषु स्वेषु स्थानेषु स्थापिताश्चारपुरुषाः। यावदहमपि सुहृज्जनस्य
संज्ञां करोमि। एते ते सुहृदो निरोधमुक्ता इव कृष्णसर्पा इतस्ततो
निर्धावन्ति । भो भोः सुहृदः ! शृण्वन्तु शृण्वन्तु भवन्तः ।

नवं शरावं सलिलैः सुपूर्णं

सुसंस्कृतं दर्भकृतोत्तरीयम् ।

तत्तस्य मा भून्नरकं स गच्छेद्

यो भर्तृपिण्डस्य कृते न युध्येत् ॥ २ ॥

क्व नु खल्वार्ययौगन्धरायणः । (विलोक्य) अये अयमन्नभवान्
आर्ययौगन्धरायणः । य एषः,

✓ निशितविमलखड्गः संहृतोन्मत्तवेषः

कनकरचितचर्मव्यग्रवामाग्रहस्तः ।

विरचितबहुचीरः पाण्डराबद्धपट्टः

(सतडिदिव पयोदः किञ्चिदुद्रीर्णचन्द्रः ॥ ३ ॥

अहो महत् प्रवृत्तं युद्धम् ।

हत्वा गजान् सगजिनः सहयांश्च यौथा-

नक्षौहिणीमतिविगाह्य बलान्मुहूर्तम् ।

नागोन्द्रदन्तमुसलाहतभग्नबाहु-

र्भ्रष्टायुधोऽपि न निवृत्तपदोऽभियातः ॥ ४ ॥

हा धिक्, ग्रहणमुपगतः खल्वार्ययौगन्धरायणः। यावदहमप्यार्य-

यौगन्धरायणस्य प्रत्यन्तरीभविष्यामि । (निष्क्रान्तः)

भटः - किन्तु खल्वेतत् (प्राकारतोरणवर्जं सर्वं कौशाम्बी खल्विदम्)

भवत्विमं वृत्तान्तममात्याय निवेदयामि । (निष्क्रान्तः)

प्रवेशकः

(ततः प्रविशतः साधारणौ)

उभौ - उत्सरतोत्सरतार्या ! उत्सरत ।

प्रथमः - अङ्गो कण्ठस्य दीर्यमाणस्य नोच्चं विरमति ।

द्वितीयः - अङ्गो भर्तृदारिकाया वासवदत्ताया अपनयनविभ्रमतया विरुवतो मे

वचनं कश्चिन्न शृणोति । अङ्गो किं भणथ - किन्निमित्तमुत्सारणा

वर्तत इति । गृहीत आर्ययौगन्धरायणः । किं भणथ-कथं गृहीत इति ।

शृण्वन्त्वार्याः । आर्ययौगन्धरायणेनासिद्धितीयेनाक्षौहिण्या अग्रवेगो

मुहूर्तं धारितः। विजयसुन्दरस्य हस्तिनो दन्तान्तचोदितोऽसिर्विपन्नः।

(असिदोषेण गृहीतो, न पुरुषदोषेण ।)

प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्

प्रथमः - अङ्गो अप्रमत्ता भवत यूयम् । प्राकारतोरणवर्जं सर्वं कौशाम्बी
खल्विदम् ।

उभौ - अवतरत्ववतरत्वार्योऽवतरतु ।

(ततः प्रविशति यौगन्धरायणः बद्धबाहुः फलकशयनेनानीयमानः)

यौगन्धरायणः - अयमहमवतरामि ।

रिपुगतमपनीय वत्सराजं ग्रहणमुपेत्य रणे स्वशस्त्रदोषात् ।

अयमहमपनीतभर्तुदुःखो जितमिति राजकुले सुखं विशामि ॥५॥

भोः ! सुखं खलु निष्कलत्राणां कान्तारप्रवेशः, रमणीयतरः खलु
प्राप्तमनोरथानां विनिपातः अपश्चात्तापकरः खलु सञ्चितधर्माणां
मृत्युः। मया हि,

वैरं भयं परिभवं च समं विहाय

कृत्वा नयैश्च विनयैश्च शरैश्च कर्म ।

शत्रोः श्रियं च सुहृदामयशश्च हित्वा

(प्राप्तो जयश्च नृपतिश्च महान्शब्दः ॥६॥)

उभौ - उत्सरतोत्सरतार्याः ! उत्सरत ।

यौगन्धरायणः - महर्शनाभिलाषी जनो न कश्चिदुत्सारयितव्यः ।

पश्यन्तु मां नरपतेः पुरुषाः ससत्त्वाः

राजानुरागनियमेन विपद्यमानम् ।

ये प्रार्थयन्ति च मनोभिरमात्यशब्दं

तेषां स्थिरीभवतु नश्यतु वाभिलाषः ॥ ७ ॥

चतुर्थोऽङ्कः

उभौ - उत्सरतोत्सरत । किं युष्माभिर्न दृष्टपूर्वं आर्ययौगन्धरायणः?

यौगन्धरायणः - दृष्टः पूर्वम्, न त्वेवम् । मम हि,

उन्मत्तच्छन्नवेषस्य रथ्यासु परिधावतः ।

(अवगीतमिदं रूपं कर्म सम्प्रति दृश्यते ॥ ८ ॥)

(प्रविश्य)

भटः - आर्य ! प्रियं ते निवेदयामि । गृहीतः किल वत्सराजः ।

यौगन्धरायणः - नैतदस्ति ।

चिरमरिनगरे निरोधमुक्तः स किल वनान्युपलभ्य भद्रवत्या ।

ग्रहणमुपगमिष्यति प्रयातो निमिषितमात्रगतेषु योजनेषु ॥ ९ ॥

भद्र ! कथं गृहीत इति श्रुतम् ?

भटः - अनुसार्य नलागिरिणा गृहीतः किल ।

यौगन्धरायणः - अस्ति वाहनसामर्थ्यम् । असमायुक्तस्तु सः ।

गजस्याधोरणायुक्तो जवो भवति शिक्षया ।

विमुक्तं वत्सराजेन क एनं वाहयिष्यति ॥ १० ॥

भटः - आर्य ! अमात्य आह - आयुधागारे तिष्ठतु किलार्यः । पुरुषगुप्तोर्यं

देश इति ।

यौगन्धरायणः - अहो हास्यमभिधानम् ।

अग्निं बद्ध्वा वत्सराजाभिधानम्

यस्मिन् काले सर्वतो रक्षितव्यम् ।

तस्मिन् काले सुप्तमासीदमात्यैः

(नीते रणे भाजने को निरोधः ॥ ११ ॥)

भटः - (परिक्रम्य) इदमायुधागारम् । प्रविशत्वार्यः । (प्रविशतः)

भटः - अमात्य आह अपनीयतां बन्धनमिति ।

यौगन्धरायणः - अक्षीणं मा कुरु । व्यक्तं भरतरोहको मां द्रष्टुमिच्छति ।

अहमपि तावद् भरतरोहकं द्रष्टुमिच्छामि ।

महाक्यैः परिखिद्यमानहृदयं रोषात् प्रमत्ताक्षरैः

प्रारब्धेषु नयच्छलेषु तुलितं तुल्याधिकारोज्झितम् ।

सूक्तैः शास्त्रविनिश्चितैर्विरहितं बुद्ध्याधिकं वञ्चितम्

द्रष्टुं मल्लमपक्रियाविनिहितं व्रीलादिवाधोमुखम् ॥ १२ ॥

(ततः प्रविशति भरतरोहकः)

भरतरोहकः - क्वासौ क्वासौ यौगन्धरायणः ।

अवसितनिजकार्यं वञ्चनैर्दुर्निरीक्षम्

कथमिव परिभाषे भर्तुरर्थे विपन्नम् ।

चिरमवनतकार्यं चापि निर्युक्तमन्त्रम्

(भुजगमिव सरोषं धर्षितं चोच्छ्रितं च ॥ १३ ॥

भटः - आर्ययौगन्धरायण आर्यं प्रतिपालयन् आयुधागारे तिष्ठति ।

भरतरोहकः - भवतु भवतु ।

मन्त्रित्वे वञ्चितो ह्येष सव्याजं नीलहस्तिना ।

प्रत्यादेष्टुं स तद्वैरं मामिदानीं प्रतीक्षते ॥ १४ ॥

भटः - आर्य ! एषोऽमात्यः ।

भरतरोहकः - (उपगम्य) भो यौगन्धरायण !

यौगन्धरायणः - भोः !

भटः - अहो स्वरस्य गम्भीरता ! (आर्यस्यैकाक्षरेण पूरितोऽयं देशः) १

भरतरोहकः - (उपविश्य) भोः ! (यौगन्धरायण इत्यशरीराण्यक्षराणि श्रूयन्ते) २

दिष्ट्या भवान् दृश्यते ।

यौगन्धरायणः - दिष्ट्या भवान् दृश्यत इति । पश्यतु भवान् माम्,

एवं रुधिरदिग्धाङ्गं वैरं नियममास्थितम् ।

गुरोरवजितं हत्वा शान्तं द्रौणिमिव स्थितम् ॥ १५ ॥

भरतरोहकः - अहो छलेनागतगजारम्भस्यात्मसंभावना !

यौगन्धरायणः - किं छलेनेति । तत् पुनरिदानीं युक्तम् ।

या सा मल्लिकसालवृक्षरचिता नागाश्रिता वञ्चना

बद्धः सेवितवान् हि नो नरपतिर्बाहूपधानां क्षितिम् ।

राज्ञो वारणनिग्रहे परिचयाद् वीणाश्रिता वञ्चना

(पूर्वं प्रस्तुतमेव यामि) भवता नैवापराधो मम ॥ १६ ॥

भरतरोहकः - भो यौगन्धरायण ! यदग्निसाक्षिकं महासेनस्य दुहितरं शिष्यां

प्रतिगृह्य अदत्तापनयनं कृतम्, युक्तयं भोस्तरस्करप्रवृत्तिः ?

यौगन्धरायणः - मा मा भवानेवम् । विवाहः खल्वेष स्वामिनः ।

भारतानां कुले जातो वत्सानामूर्जितः पतिः ।

(अकृत्वा दारनिर्देशमुपदेशं करिष्यति ॥ १७ ॥

भरतरोहकः - (अद्यापि महासेनेन प्रयुक्तसत्कारो वत्सराजः) । तदिदानीं किं नावेक्षते ।

प्रतिज्ञायौगन्धरायणम्

यौगन्धरायणः - मा मा भवानेवम् ।

यदस्य चाज्ञां कुरुते नलागिरिः

स शिक्षितानां वचनेषु तिष्ठति ।

ततो विमुक्तः स्वशरीररक्षणे

(यशः प्रदातुं सुहृदां च जीवितम् ॥ १८ ॥)

भरतरोहकः - यद्येवम्, नलागिरिग्रहणार्थं विमुक्तश्चेद्, न पुनर्बद्धस्ते स्वामी ।

यौगन्धरायणः - नेति पश्यत्युपक्रोशभयात् ।

भरतरोहकः - अपरोक्षराज्यव्यवहारो भवानिति ब्रवीति । समरावजितेषु शत्रुषु

किमाह शास्त्रम् ?

यौगन्धरायणः - वधः ।

भरतरोहकः - वधाहो वत्सराजश्चेत् किमस्माभिः स सत्कृतः ?

यौगन्धरायणः - (एतदवेक्ष्य खलु यदस्य शरीरं नापहतम् ।)

भरतरोहकः - एतदपि सम्भाव्यं मन्यते स्वामी ।

यौगन्धरायणः - कः संशयः ?

हस्तप्राप्तो हि वो राजा रक्षितस्तेन साधुना ।

(न ह्यनारुह्य नागैर्न वैजयन्ती निपात्यते ॥ १९ ॥)

भरतरोहकः - भवतु भवतु । महासेनस्य प्रतिकूलं कृत्वा कौशाम्बीं प्रति

का कृता ते बुद्धिः ?

यौगन्धरायणः - अहो हास्यमभिधानम् ।

चतुर्थोऽङ्कः

भवतां चाग्रतो यातः शेषकार्येषु का कथा ।

(समूलं वृक्षमुत्पाद्य शाखाश्छेतुं कुतः श्रमः ॥ २० ॥)

(प्रविश्य)

काञ्चुकीयः - (कर्णो) एवमिव ।

भरतरोहकः - प्रकाशमुच्यताम् ।

काञ्चुकीयः -

कारणैर्बहुभिर्युक्तैः कामं नापहतं त्वया ।

(गुणेषु न तु मे द्वेषो भृङ्गारः प्रतिगृह्यताम् ॥ २१ ॥) इति ।

यौगन्धरायणः - हा धिक् ।

गृहा न निर्वाप्ति मया प्रदीपिताः

तथैव तावद्धृदयानि मन्त्रिणाम् ।

इयं तु पूजा मम दण्डधारिणः

(कृतापराधस्य हि सत्कृतिर्वधः ॥ २२ ॥)

(नेपथ्ये हाहाकारः क्रियते)

भरतरोहकः - अये,

को नु खल्वेष सहसा प्रासादाग्राद् विनिःसृतः ।

(श्वेनपक्षाभिमृष्टानां कुररीणामिव ध्वनिः ॥ २३ ॥)

भोः । ज्ञायतां शब्दः ।

काञ्चुकीयः - यदाज्ञापयत्यार्यः । (निष्क्रम्य प्रविश्य) एषा तन्नभवत्यङ्गारवती

शोकाभिभूतहृदया प्रासादाच्छरीरं विमोक्तुकामा महासेनेनाभिहिता यथा

- ಕ್ಷತ್ರಧರ್ಮೋದ್ವಿಷ್ಟೇ ದುಹಿತುರ್ವಿವಾಹಃ । ಕಿಮಿದಾನಿಂ ಹರ್ಷಕಾಲೇ ಸಂತಪ್ಯಸೇ ।
ತದ್ವಿತ್ರಫಲಕಸ್ಥಯೋರ್ವತ್ಸರಾಜವಾಸವದತ್ತಯೋರ್ವಿವಾಹೋಽನುಷ್ಠಿಯತಾಮ್, ಇತಿ ।
ತತ್ರ ಹಿ,

ಸ್ತ್ರೀಜನೇನಾಽಽಹಸಾ ಪ್ರಹರ್ಷವ್ಯಾಕುಲಕ್ರಮಾ ।

ಕ್ರಿಯತೇ ಮಙ್ಗಲಾಕೀರ್ಣಾ ಸಬಾಷಾ ಕೌತುಕಕ್ರಿಯಾ ॥ ೨೪ ॥

ಯೌಗಂಧರಾಯಣಃ - एवं सम्बन्धं मन्यते महासेनः । तेन ह्यानीयतां भृङ्गारः ।

ಕಾಂಚುಕೀಯಃ - गृह्यताम् । (उपनयति)

ಭರತರೋಹಕಃ - भो यौगन्धरायण ! किं ते भूयः प्रियमुपहरति महासेनः ।

ಯೌಗಂಧರಾಯಣಃ - यदि मे महासेनः प्रसन्नः, किमतः परमिच्छामि ।

(ಭರತವಾಕ್ಯಮ್)

भवन्त्वरजसो गावः परचक्रं प्रशाम्यतु ।

इमामपि महीं कृत्स्नां राजसिंहः प्रशास्तु नः ॥ २५ ॥

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति चतुर्थोऽङ्कः

ಪ್ರತಿಜ್ಞಾನಾಟಿಕಾವಸಿತಾ

ಭಾಸಮಹಾಕವಿ ವಿರಚಿತ
ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ
ಮೊದಲನೆಯ ಅಂಕ

(ನಾಂದಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬಳಿಕ ಸೂತ್ರಧಾರನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ)

ಸೂತ್ರಧಾರ-ವಾಸವದತ್ತಾಭ್ಯುದಯನೂ, ತುಂಬಾ ವೀರ್ಯವಂತ ನಾದ ಮಹಾಸೇನನೂ, ಹೆಸರಿನಿಂದ ವತ್ಸರಾಜನಾದರೂ ಶಕ್ತಿಯುತನಾದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೂ (ಆದ ಸ್ಕಂದನು ನಮ್ಮನ್ನು) ಕಾಪಾಡಲಿ. (೧)

(ಮುಂದೆ ಬಂದು ತೆರೆಯ ಕಡೆ ತಿರುಗಿ ನೋಡಿ) ಆರ್ಯೆ, ಇತ್ತ ಬಾ. (ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ನಟಿ - ಆರ್ಯೆ, ಇಗೋ ಬಂದಿದ್ದೇನೆ.

ಸೂತ್ರಧಾರ-ಆರ್ಯೆ ಏನಾದರೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಹಾಡು. ಬಳಿಕ, ನಿನ್ನ ಗಾನದಿಂದ ಪ್ರಸನ್ನವಾದ ರಂಗಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ನಾವೂ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸುತ್ತೇವೆ.... ಆರ್ಯೆ, ಇದೇನು ಯೋಚನೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವೆ ? ಹಾಡುವುದಿಲ್ಲವೇ ?

ನಟಿ-ಈ ದಿನ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ತೌರುಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಸ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದಂತೆ ಕಂಡೆನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಆರ್ಯಪುತ್ರನು ಅಲ್ಲಿಯ ಕುಶಲವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವನಾದರೂ ದೂತನನ್ನು ಕಳುಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಸೂತ್ರಧಾರ-ಆಗಲಿ. ನಮ್ಮ ಹಿತಸಾಧನೆಗೆ ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಸಮರ್ಥನಾದ ಪುರುಷನನ್ನು ಕಳುಹಿಸುತ್ತೇನೆ.

(ತೆರೆಯ ಹಿಂದೆ) ಸಾಲಕ ! ನೀನು ಸಿದ್ಧನಾದೆಯಾ ?

ಸೂತ್ರಧಾರ - (ತನ್ನ) ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿರುವ ಈ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಂತೆ. (೨)

(ಇಬ್ಬರೂ ಹೋಗುವರು)

ಸ್ಥಾಪನೆ

(ಬಳಿಕ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಸಾಲಕನ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ)
ಯೌಗಂಧರಾಯಣ-ಸಾಲಕ ! ನೀನು ಸಿದ್ಧನಾದೆಯಾ ?

ಸಾಲಕ - ಆರ್ಯೆ, ಹೌದು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ- ತುಂಬ ದೂರ ಹೋಗಬೇಕಾಗಿದೆಯಲ್ಲ ?
ಯೌಗಂಧರಾಯಣ

ಸಾಲಕ-ಅಷ್ಟೂಅಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚಿನ ಸ್ನೇಹದಿಂದ ಆರ್ಯನನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ- ಹಂ ! ಸೌಹಾರ್ದವಿರುವ ಬಲಶಾಲಿ (ಎಷ್ಟು ದೂರ ಬೇಕಾದರೂ) ಹೋಗುವನು. ಏಕೆಂದರೆ -

ದುಷ್ಕರವಾದ ಕೆಲಸವನ್ನು ಸ್ನೇಹಯುತರಿಗಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸರಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಕೆಲಸಗಳ ಫಲಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವರಿಗಾಗಲಿ ಒಪ್ಪಿಸಬೇಕು. ಯಾರೊಬ್ಬನ ಬೆಲೆಗೆ ಕೊಂಡ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು (ಮಾತ್ರ) ದೈವಯೋಗವಿದ್ದಂತೆ ಸಫಲವಾದರೂ ಆಗಬಹುದು; ವಿಫಲವಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. (೩)

ಬಿದಿರು ಮೆಳೆಗಳಿಂದ ದಟ್ಟವಾದ ಕಾಡುಗಳೊಳಗಿರುವ ನಾಗವನಕ್ಕೆ ನಾಳೆ ಪ್ರಯಾಣ ಬೆಳಸಲಿರುವ ನಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ನೀನು ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೇ ಸೇರಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಸಾಲಕ-ಆರ್ಯ, ಕಾರ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಕಾಗದ ನನ್ನನ್ನು ವಿಳಂಬಗೊಳಿಸುತ್ತಿದೆ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ವಿಜಯೇ !

(ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ವಿಜಯಾ - ಆರ್ಯ, ಇಗೋ ಬಂದಿದ್ದೇನೆ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ-ವಿಜಯೇ, ಕಾಗದವೂ ರಕ್ಷಾಸೂತ್ರವೂ ತ್ವರಿತವಾಗಿ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡು.

ವಿಜಯಾ - ಆರ್ಯ, ಆಗಲಿ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ-ಈ ದಾರಿಯನ್ನು ಹಿಂದೆಂದಾದರೂ ನೀನು ನೋಡಿದ್ದೀಯಾ ?

ಸಾಲಕ - ಇಲ್ಲ; ಕೇಳಿ ಬಲ್ಲೆ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಇದೂ ಬುದ್ಧಿವಂತನ ಲಕ್ಷಣವೇ ! ಒಳ್ಳೆಯದು. ನೀಲಿಬಣ್ಣದ ಆನೆಯೊಂದನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಅದರ ಶರೀರವನ್ನು ಕಾಡಾನೆಗಳಿಂದ ಮರೆಯಿಸಿ, (ಆ ಮೂಲಕ) ಪ್ರದ್ಯೋತನು ನಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಮೋಸಗೊಳಿಸಬೇಕೆಂದಿದ್ದಾನೆಂದು ನಮಗೆ ಸಮಾಚಾರ ಬಂದಿದೆ. ಈಗ ನಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಯ ಬುದ್ಧಿ ಹತೋಟಿ ಮೀರಿ ಹೋಗದಿರಬೇಕು. ಆಹಾ! ವತ್ಸರಾಜನ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರದ್ಯೋತನಿಗೆ ಅದೆಷ್ಟು ಹೆದರಿಕೆ! ಅವನ ಅಕ್ಷೌಹಿಣೀ ಸೈನ್ಯದ ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯ ವ್ಯಕ್ತವಾಯಿತು ! ಏಕೆಂದರೆ -

ಮೊದಲನೆಯ ಅಂಕ

ಅವನ ಸೈನ್ಯ ನಿಸಂಶಯವಾಗಿಯೂ ದೊಡ್ಡದು; ಆದರೆ ಕ್ರಿಯೈಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ವೀರಪುರುಷರು (ಸ್ವಲ್ಪ) ಸಂಖ್ಯಾತರು; ಅದೂ ಅನುರಾಗವಿಲ್ಲದವರು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ (ಅವನು) ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೂಡುತ್ತಾನೆ. ಅನುರಾಗವಿಲ್ಲದ ಸೈನ್ಯವೆಲ್ಲವೂ ಕಲತ್ರದಂತೆ (ಕೇವಲ ರಕ್ಷಣೀಯ ಅಲ್ಲವೆ !)

(ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ವಿಜಯಾ- ಕಾಗದವಿಲ್ಲದೆ. ರಕ್ಷಾಸೂತ್ರವನ್ನು ವಧೂಜನರೆಲ್ಲರ ಕೈಗಳಿಂದಲೂ ತ್ವರಿತಗೊಳಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆಯೆಂದು ರಾಜಮಾತೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ-ವಿಜಯೆ ವಧೂಜನರ ಕೈಗಳಿಂದ ಹರಸಿದ್ದಾದರೂ ಸರಿಯೆ, ಹಾಗೆಯೇ ಇದ್ದರೂ ಸರಿಯೆ, ಪ್ರತಿಸರ (ರಕ್ಷಾಸೂತ್ರ)ವನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ರಾಜಮಾತೆಯವರಿಗೆ ವಿಜ್ಞಾಪಿಸು.

ವಿಜಯಾ- ಆರ್ಯ, ಅಪ್ಪಣೆ, (ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ)

(ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ನಿರ್ಮುಂಡಕ - ಆರ್ಯನಿಗೆ ಸುಖವುಂಟಾಗಲಿ !

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಏನಿದು ! ನಿರ್ಮುಂಡಕ !

ನಿರ್ಮುಂಡಕ- ಆರ್ಯ, ಪ್ರಭುಗಳ ಪಾದಮೂಲದ ಕಡೆಯಿಂದ ನಿತ್ಯಸಹಚರಿನಾದ ಹಂಸಕನು ಬಂದಿದ್ದಾನೆ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ-ಏನು, ಹಂಸಕ ಒಬ್ಬನೇ ಬಂದಿದ್ದಾನೆಂದೆಯಾ? ಸಾಲಕ, ಈಗ ಸ್ವಲ್ಪಹೊತ್ತು ವಿಶ್ರಮಿಸಿಕೋ. ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ತ್ವರೆಯಿಂದ ಮೋಗುವಿ; ಅಥವಾ ವಿಶ್ರಾಂತಿಹೊಂದುವಿ.

ಸಾಲಕ - ಆರ್ಯ, ಅಪ್ಪಣೆ. (ಹೋಗುತ್ತಾನೆ)

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ನಿರ್ಮುಂಡಕ, ಹಂಸಕನನ್ನು ಬರಮಾಡು.

ನಿರ್ಮುಂಡಕ - ಆರ್ಯ, ಅಪ್ಪಣೆ. (ಹೋಗುತ್ತಾನೆ)

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ- ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಹಿಂಧೆಂದೂ ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಯಾಗದಿದ್ದ ಹಂಸಕ ಒಬ್ಬನೇ ಬಂದಿದ್ದಾನಾದ್ದರಿಂದ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಕಳವಳಗೊಂಡಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, -

ಬಂಧುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ (ಮೊದಲೇ) ವ್ಯಾಕುಲನಾಗಿರುವವನು ದೇಶಾಂತರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದು ಮನೆಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿದಾಗ, 'ಪ್ರಿಯವಾದ ಸಮಾಚಾರವನ್ನು ಕೇಳುವೆನೋ, ಅಪ್ರಿಯವಾದದ್ದನ್ನು ಕೇಳುವೆನೋ' ಎಂಬ ಮನಃಶಂಕೆ ಅವನಿಗೆ ಹೇಗೆ ಹುಟ್ಟುವುದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ನನಗೂ ಈಗ ಆಗಿದೆ. (೫)

(ಬಳಿಕ ಹಂಸಕನೂ ನಿರ್ಮುಂಡಕನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ)

ನಿರ್ಮುಂಡಕ - ಆರ್ಯನು ಈಕಡೆ ಬರೋಣವಾಗಲಿ.

ಹಂಸಕ - ಎಲ್ಲಿ ? ಆರ್ಯನಲ್ಲಿ ?

ನಿರ್ಮುಂಡಕ-ಇಗೋ ಆರ್ಯ ಇಲ್ಲಿ. ಹತ್ತಿರ ಹೋಗೋಣವಾಗಲಿ.

(ನಿಷ್ಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾನೆ)

ಹಂಸಕ - (ಹತ್ತಿರ ಹೋಗಿ) ಆರ್ಯನಿಗೆ ಸುಖವಾಗಲಿ !

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ-ಹಂಸಕ, ಪ್ರಭುಗಳನ್ನೂ ನಾಗವನಕ್ಕೆ

ಹೋಗಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ?

ಹಂಸಕ - ಆರ್ಯ, ನಿನ್ನೆಯೇ ಹೊರಟುಹೋದರು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಅಯ್ಯೋ ! (ಹಾಗಾದರೆ) ಅನುಪ್ರೇಷಣ ನಿರರ್ಥಕ. ಮೋಸಹೋದೆವು. ಆಸೆ ಏನಾದರೂ ಇದೆಯೋ ಅಥವಾ ಇಂದೇ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ನೀಗಬೇಕೋ ?

ಹಂಸಕ - ಆದರೆ, ಪ್ರಭುಗಳು ಬದುಕಿದ್ದಾರಲ್ಲಾ !

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ- 'ಬದುಕಿದ್ದಾರಲ್ಲಾ' ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಪತ್ತು ಪ್ರಬಲ ವಾದದಲ್ಲವೆಂದಂತಾಯಿತು. ಸ್ವಾಮಿ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿರಬೇಕಲ್ಲವೆ ?

ಹಂಸಕ-ಆರ್ಯ ತಿಳಿದಿರುವುದು ಸರಿ. ಪ್ರಭುಗಳು ಬಂಧಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಏನು ? ಪ್ರಭುಗಳು ಬಂಧಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆಯೇ? ಓ! ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಅದೃಷ್ಟದಿಂದ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯವೊಂದು ಸಾಧಿತವಾಯಿತು ! ಇಂದು ಮೊದಲು ವತ್ಸರಾಜನ ಸಚಿವರ ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯವೂ, ಅಪಕೀರ್ತಿಯೂ ಸ್ಥಿರೀಕೃತವಾಯಿತು ! ಈ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅನುತ್ಪನ್ನ ಕಾರ್ಯಪಂಡಿತನಾದ ರುಮಣ್ಣಂತನಲ್ಲಿ ಹೋದನು? ಇಂತಹ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಅಶ್ವಬಲವೆಲ್ಲಿ ಹೋಯಿತು ? ಏಕೆಂದರೆ -

(ನಮ್ಮ ಪ್ರಭುವಿನ ಅಶ್ವಬಲ) ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು; ಪ್ರಭುಗಳ ಸೌಹಾರ್ದಕ್ಕೆ ಮನಸೋತದ್ದು; ಸತ್ಕುಲಪ್ರಸೂತವಾದದ್ದು; ವ್ಯಾಯಾಮದಿಂದ ಯೋಗ್ಯತೆ ಪಡೆದ ವೀರಪುರುಷರಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದು. ಒಳ್ಳೆಯ ನಡವಳಿಕೆಯನ್ನು ತೋರಿ ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದು. ಅದನ್ನೇನು ಶತ್ರುಗಳು ಕೊಂಡುಕೊಂಡು ಬಿಟ್ಟರೋ? ಇಲ್ಲ, ಕಾಡಿನ ದುರ್ಗಮತೆಯಿಂದ ಸಮಸ್ತವೂ ನಾಶವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿತೋ? ಅಥವಾ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾದ ಕಾರ್ಯಭಾರದಿಂದ ವಿಪತ್ತಿಗೀಡಾಯಿತೋ? (೬)

ಹಂಸಕ-ಪ್ರಭುಗಳು ಸಮಗ್ರವಾದ ಯೋಧಬಲಪರಿವಾರ ಸಹಿತರಾಗಿ ಇದ್ದಿದ್ದರೆ ಈ ಅನರ್ಥವುಂಟಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ-ಏನು? ಪ್ರಭುಗಳ ಯೋಧಬಲಪರಿವಾರ ಅಸಮಗ್ರವಾಗಿತ್ತೇ?

ಹಂಸಕ - ಆರ್ಯ, ಆಲಿಸೋಣವಾಗಲಿ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಪ್ರಯಾಣದಿಂದ ದಣಿದಿದ್ದೀಯೆ; ಕುಳಿತುಕೊ.

ಹಂಸಕ - ಆರ್ಯ, ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ (ಕುಳಿತು) ಆರ್ಯ, ಆಲಿಸೋಣವಾಗಲಿ. ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ, ಮುಂಜಾನೆಗೆ ಮುಂಚಿತವಾಗಿಯೇ ವಾಹನಗಳಿಗೆ ಸುಖಕರವಾದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ವಾಲುಕಾರ್ತೀರ್ಥದಕಡೆ ನರ್ಮದಾ ನದಿಯನ್ನು ದಾಟಿ, ವೇಣುವನದಲ್ಲಿ ಹೆಂಗಸರನ್ನು ಬಿಡಾರಮಾಡಿಸಿ, ಭತ್ತಮಾತ್ರ ಪರಿಚ್ಛದದೊಡನೆ, ಆನೆಯ ಹಿಂಡನ್ನೆದುರಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾದ ಸೈನ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿ, ವನಮೃಗಗಳ ಆರ್ಭಟದಿಂದ ಧ್ವನಿಗೊಂಡಿದ್ದ ದಾರಿಯ ಮೂಲಕ ನಾಗವನಕ್ಕೆ ಪ್ರಭುಗಳು ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ- ಆಮೇಲೆ, ಆಮೇಲೆ ?

ಹಂಸಕ-ಆಮೇಲೆ ಬಾಣಪ್ರಕ್ಷೇಪದಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಸೂರ್ಯ ಮೇಲೇರುವುದರೊಳಗಾಗಿ, ಅನೇಕ ಯೋಜನಗಳ ದೂರವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪವೇ ಎಂಬಂತೆ ಕ್ರಮಿಸಿ ಮದಗಂಧೀರಪರ್ವತವನ್ನು ಸೇರಲು ಇನ್ನೊಂದು ಹರಿದಾರಿಯಷ್ಟು ದೂರವಿರುವಾಗ, ಮೈಮೇಲೆಲ್ಲಾ ಕೆರೆಯ ಕೆಸರು ಬಳಿದಿದ್ದ ಮತ್ತು ಅರ್ಧನಿರ್ಮಿತವಾದ ಕಲ್ಲು ಕಟ್ಟಡದಂತೆ ಎಡಸು ಪೆಡಸಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದ ಆನೆಯ ಹಿಂಡೊಂದು ನಮಗೆ ಗೋಚರವಾಯಿತು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಆಮೇಲೆ ?

ಹಂಸಕ-ಆಮೇಲೆ ಸೈನಿಕರೆಲ್ಲರೂ ಒಂದೇ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುತ್ತಿರಲಾಗಿ, ಆ ಹಿಂಡೂ ಶಂಕೆಗೊಂಡು ಒತ್ತೊತ್ತಾಗಿ ಕೂಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರಲು, ಈ ಅನರ್ಥದ ಉತ್ಪಾದಕನಾದ ಪದಾತಿಯೊಬ್ಬ ಪ್ರಭುಗಳ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಬಂದನು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಇರು. 'ಇಲ್ಲಿಂದ ಒಂದೇ ಒಂದು ಹರಿದಾರಿಯ ದೂರದಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿಕಾಲತೆಗಳಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾದ ಶರೀರದ ಮತ್ತು ಉಗುರದಂತಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಒಂದೇ ನೀಲಿಯ ಬಣ್ಣದ ಆನೆಯೊಂದು ನಮಗೆ ಕಂಡುಬಂದಿದೆ' - ಎಂದು ಆತ ಹೇಳಿದನಲ್ಲವೇ?

ಹಂಸಕ - ಇದೇನು? ಆರ್ಯನಿಗೆ ಇದು ತಿಳಿದೇ ಇತ್ತೆ? ಹಾಗಾದರೆ ಈ ವಿಪತ್ತು ಎಚ್ಚರವಾಗಿರುವಾಗಲೇ ಸಂಭವಿಸಿದ್ದು !

ಯೋಗಂಧರಾಯಣ - ಹಂಸಕ, ವಿಧಿ ಎಚ್ಚರವಾಗಿರುವವನಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಬಲಶಾಲಿ. ಮುಂದೆ ಹೇಳು.

ಹಂಸಕ - ಬಳಿಕ ಒಂದು ನೂರು ಚಿನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಆ ನೃಶಂಸನನ್ನು ಸನ್ಮಾನಿಸಿ, ಪ್ರಭುಗಳು ನಮಗೆ ಹೇಳಿದರು. 'ಆನೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಚಕ್ರವರ್ತಿ ಎಂದು 'ಹಸ್ತಿಶಿಕ್ಷಾ' ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ನೀಲಕುವಲಯತನು ಇದೇ! ಆದ್ದರಿಂದ ನೀವು ಈ ಹಿಂಡಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜಾಗರೂಕರಾಗಿರಿ. ಕೇವಲ ವೀಣೆಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಾನೊಬ್ಬನೇ ಆ ಆನೆಯನ್ನು ಕರೆದುತರುತ್ತೇನೆ' - ಎಂದು.

ಯೋಗಂಧರಾಯಣ - ಹಾಗಾದರೇನು, ಅಂತಹ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ರುಮಣ್ಣಂತನು ಪ್ರಭುಗಳನ್ನು ಉಪೇಕ್ಷೆಮಾಡಿಬಿಟ್ಟನೇ?

ಹಂಸಕ - ಇಲ್ಲ, ಇಲ್ಲ. ಅಮಾತ್ಯರು ಪ್ರಭುಗಳನ್ನು ಪ್ರಸನ್ನರಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಬೇಡಿಕೊಂಡರು. 'ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ದಿಗ್ಭಜಗಳಾದ ಐರಾವಣಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಡಿಯುವುದೂ ಕೂಡ ನಿಮಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ರಕ್ಷಣೆಯೊಡನಿರುವುದು ದುಷ್ಕರವಾದುದರಿಂದ, ಅನ್ಯರಾಷ್ಟ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಪಾಯಗಳು ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಅದರಲ್ಲೂ ಗಡಿನಾಡಿನ ಜನರಂತೂ ನಿರ್ಲಜ್ಜರು; ದೊಡ್ಡಸ್ತಿಕೆ ಇಲ್ಲದವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಹಿಂಡನ್ನು ಪದಾತಿಗಳಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿಬಿಟ್ಟು ನಾವೆಲ್ಲರೂ ಹೋಗೋಣ. ಒಂಟಿಯಾಗಿ ಪ್ರಭುಗಳು ಹೋಗಲೇ ಬಾರದು' - ಎಂದು ಬಿನ್ನವಿಸಿಕೊಂಡರು.

ಯೋಗಂಧರಾಯಣ - ಮಹಾಜನರೆದುರಿಗೆ ಪ್ರಭುಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ರುಮಣ್ಣಂತನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನೇ? ಹೀಗೆಯೇ ಆದರೂ ಅವನ ದೋಷರಹಿತವಾದ ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ನಾನು ಮೆಚ್ಚುತ್ತೇನೆ. ಆಮೇಲೆ?

ಹಂಸಕ - ಬಳಿಕ ತನ್ನ ಬೇವದ ಮೇಲೆ ಆಣೆಯಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅಮಾತ್ಯರನ್ನು ತಡೆದು, ನೀಲಬಲಾಹಕ ಆನೆಯಿಂದಿಳಿದು ಸುಂದರಪಾಟಲ ಎಂಬ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಹತ್ತಿ ಸೂರ್ಯನು ಇನ್ನೂ ಅರ್ಧದೂರ ಕೂಡ ಏರಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ, ಕೇವಲ ಹನ್ನೆರಡು ಪದಾತಿಗಳೊಡನೆ ಪ್ರಭುಗಳು ಪ್ರಯಾಣ ಬೆಳೆಸಿದರು.

ಯೋಗಂಧರಾಯಣ - ವಿಜಯಕ್ಕಾಗಿ ! ಹಾ ಧಿಕ್ ! ಸ್ನೇಹದಿಂದ ಸೂರ್ವ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಲೆಕ್ಕಿಸಲಿಲ್ಲ. ಆಮೇಲೆ ?

ಹಂಸಕ - ಬಳಿಕ ಸುಮಾರು ಅದಕ್ಕಿರಡರಷ್ಟು ದೂರ ಹೋದ ಮೇಲೆ, ಸಾಲವೃಕ್ಷಗಳ ನೆರಳಿನಲ್ಲಿ ಸಾವರ್ಣ್ಯದಿಂದ ನೀಲಿಮೆಯು ಮರೆಯಾಗಿ ಹೋಗಿದ್ದುದರಿಂದ, ಶರೀರವಿಲ್ಲದೆ (ತೂನ್ಯದಲ್ಲಿ) ಸಿಕ್ಕಿಸಿದ್ದಂತೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಹೊಳೆಯುವ ಎರಡು ದಂತಗಳಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಆ ದಿವ್ಯವಾದ ಆನೆಯ ಪ್ರತಿಕೃತಿ ಒಂದು ನೂರು ಬಿಲ್ಲುಗಳ ಅಳತೆಯ ದೂರದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಕಾಣಿಸಿತು.

ಯೋಗಂಧರಾಯಣ - ಹಂಸಕ, ನಮ್ಮ ಪರಿತಾಪ ಕಾಣಿಸಿತೆಂದು ಹೇಳು. ಆಮೇಲೆ ?

ಹಂಸಕ - ಆಮೇಲೆ, ಪ್ರಭುಗಳು ಕುದುರೆಯಿಂದಿಳಿದು, 'ಮುಂದೆ ಬಂದು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಣಾಮ ಮಾಡಿ, ವೀಣೆಯನ್ನು ಕೈಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರು. ಆಗ ನಿಷ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಒಂದೇ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ ಹಿಂಬದಿಯಿಂದ ದೊಡ್ಡದೊಂದು (ಸಿಂಹ) ಘರ್ಜನೆ ಎದ್ದಿತು.

ಯೋಗಂಧರಾಯಣ - 'ಘರ್ಜನೆ' ಎಂದೆಯಾ ? ಆಮೇಲೆ ?

ಹಂಸಕ - ಆಗ ಘರ್ಜನೆಯ ಮೂಲವನ್ನರಿಯಲು ನಾವು ಹಿಂದುಗಡೆ ತಿರುಗಿದೆವು. (ಕೂಡಲೇ) ಅಮಾತ್ಯನೊಬ್ಬನನ್ನೂ ಆಯುಧಸನ್ನದ್ಧರಾದ ಯೋಧರನ್ನೂ (ತನ್ನೊಳಗೆ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿದ್ದ) ಆ ಕೃತಕವಾದ ಆನೆ ನಮ್ಮ ಕಡೆ ಸಾಗಿ ಬಂತು.

ಯೋಗಂಧರಾಯಣ - ಆಮೇಲೆ ?

ಹಂಸಕ - ಬಳಿಕ, ಕುಲಪುತ್ರರನ್ನು ಅವರವರ ಹೆಸರು ಗೋತ್ರಗಳನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕೂಗಿ ಉತ್ತೇಜನಗೊಳಿಸಿ, 'ಇದು ಸರ್ವಥಾ ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಪ್ರಯೋಗವೇ; ನನ್ನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿರಿ; ವಿಷಮರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿರುವ ಶತ್ರುವಿನ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನೀಗ ನಾನು ಪರಾಕ್ರಮದಿಂದ ಸಮೀಕರಣಮಾಡಿಬಿಡುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಪ್ರಭುಗಳು ಶತ್ರುಸೈನ್ಯದೊಳಕ್ಕೆ ನುಗ್ಗಿಯೇ ಬಿಟ್ಟರು.

ಯೋಗಂಧರಾಯಣ - ನುಗ್ಗಿದರೆಂದೆಯಾ ? ಅಥವಾ, ಅದೇ ಸರಿಯಷ್ಟೆ !

ವಂಚಿತರಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಲಜ್ಜೆಗೊಂಡು, ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಪ್ರಭುಗಳು ಶೌರ್ಯವನ್ನವಲಂಬಿಸಿದರು. ಶೂರರೂ ಅದೊಂದೇ ಮಾರ್ಗ ಉಳಿದಿದ್ದವರೂ ಅದ ಅವರು ಇನ್ನೇನು ತಾನೆ ಮಾಡಿಯಾರು? (2)

ಆಮೇಲೇನಾಯಿತು, ಹೇಳು.

ಹಂಸಕ- ಆಮೇಲೆ ಆತ್ಮಚ್ಛಂದಾನುವರ್ತಿಯಾದ ಸುಂದರಪಾಟಲ ಕುದುರೆಯೊಡನೆ ಆಡುತ್ತಿರುವರೋ ಎಂಬಂತೆ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾಗಿ ಪ್ರಹರಿಸುತ್ತಾ, ಶತ್ರುಸೈನ್ಯ ತುಂಬಾ ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ದೇಹ ಬಲವನ್ನು ಮಿತಿಮೀರಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಪರಿಜನರೆಲ್ಲಾ ಎದಿಗುಂದಿ ಮಡಿದಿರಲು, ಒಂದೇ ಸಮನೆ ದಿವಸವೆಲ್ಲಾ ಯುದ್ಧಮಾಡಿ ಬಳಲಿದ್ದ ಪ್ರಭುಗಳು, ಬಹುಪ್ರಹಾರದಿಂದ ಕುದುರೆಯ ಕೆಳಗೆ ಬೀಳಲು, ನನ್ನೊಬ್ಬನಿಂದ ಮಾತ್ರ- ಅಲ್ಲ, ಅಲ್ಲ-ತಮ್ಮಿಂದಲೇ ರಕ್ಷಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾ, ಸೂರ್ಯಾಸ್ತವಾಗುವ ಆ ದಾರುಣವಾದ ವೇಳೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರ್ಛೆ ಹೋದರು.

ಯೋಗಂಧರಾಯಣ-ಏನು, ಪ್ರಭುಗಳು ಮೂರ್ಛೆ ಹೋದರೆ? ಆಮೇಲೆ?

ಹಂಸಕ - ಆಮೇಲೆ, ಹತ್ತಿರವೇ ಇದ್ದ ಕಾಡಿನಿಂದ ಕಿತ್ತುತಂದ ಮತ್ತು ಯಾವ ಜಾತಿಯದೆಂಬುದೂ ತಿಳಿಯದ ಒರಟಾದ ಲತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರಭುಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯ ಮನುಷ್ಯನಂತೆ ಮೈ ಕೈ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟು, ದೌರ್ಜನ್ಯಕ್ಕೀಡಾದರು.

ಯೋಗಂಧರಾಯಣ - ಏನು ? ಸ್ವಾಮಿ ದೌರ್ಜನ್ಯಕ್ಕೀಡಾದರೇ ?

ತುಂಬಿದ ಭುಜ, ಅಗಲವಾಗಿ ಹರಡಿದ ಮಣಿಕಟ್ಟು, ಗಜೇಂದ್ರನ ಸೊಂಡಲಿನಂತಹ ಆಕೃತಿ, ಧನುರಾಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದಕ್ಷತೆ, ದೂರದೂರದವರೆಗೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ಬಾಣಗಳನ್ನು ಬಿಲ್ಲಿಗೇರಿಸುವುದು, ವಿಪ್ರರನ್ನು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪೂಜಿಸುವುದು, ಸ್ನೇಹಿತರ ಶ್ರಮಕ್ಕಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಆಲಿಂಗನಗಳಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸುವುದು, ಈ ಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ ಅವರರಡು ತೋಳುಗಳಿಗೂ, ಕಂಕಣಗಳ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಡಿಗಳನ್ನು ಹಾಕಿದ್ದಾರೆಯೆ ! (೮)

ಅದಿರಲಿ; ಪ್ರಭುವಿಗೆ ಎಷ್ಟು ಹೊತ್ತಿಗೆ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಬಂತು ?

ಹಂಸಕ-ಆರ್ಯ, ಪಾಪಿಗಳು ತಮ್ಮ ದೌರ್ಜನ್ಯಕೃತ್ಯವನ್ನು ಮುಗಿಸಿದ ಮೇಲೆ.

ಯೋಗಂಧರಾಯಣ- ದೈವಯೋಗದಿಂದ ಶರೀರ ಮಾತ್ರ ದೌರ್ಜನ್ಯಕ್ಕೀಡಾ ಯಿತು, ತೇಜಸ್ವಲ್ಲ ! ಆಮೇಲೆ ?

ಹಂಸಕ-ಬಳಿಕ ಪ್ರಭುವಿಗೆ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಬಂದುದನ್ನಾಗ ಕಂಡು 'ಇವನಿಂದ ನನ್ನ ಸೋದರ ಹತನಾದ; ಇವನಿಂದ ನನ್ನ ಮಗ, ನನ್ನ ವಯಸ್ಕ ಹತನಾದ' -- ಎಂದು ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ಪ್ರಭುವಿನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಆ ಪಾಪಿಗಳು ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯಿಂದಲೂ ದಾಳಿಮಾಡಿದರು.

ಯೋಗಂಧರಾಯಣ - ಆಮೇಲೆ, ಆಮೇಲೆ ?

ಹಂಸಕ- ಆಗ ಬೇರೊಂದು ಆಶ್ಚರ್ಯ ಸಂಘಟಿಸಿತು. ಪರಸ್ಪರ ಒತ್ತಾಯ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಅವರಲ್ಲೊಬ್ಬ ಅಕಾರ್ಯ ಮಾಡಲು ದುಕ್ಕನಾದನು. ಅವನು ಪ್ರಭುವನ್ನು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ತಿರುಗಿಸಿ, ಸಮರ ವ್ಯಾಯಾಮದಿಂದ ಕೆದರಿಹೋಗಿದ್ದ ತಲೆ ಕೂದಲುಗಳನ್ನು ಒರಟೊರಟಾಗಿ ಹಿಡಿದಳೆದು, ಕೈಗೆ ಕತ್ತಿಯೆತ್ತಿಕೊಂಡು, ಪ್ರಹಾರವೇಗ ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಧಾವಿಸುತ್ತಾ -

ಯೋಗಂಧರಾಯಣ - ಹಂಸಕ, ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ತಡೆ; ಕೊಂಚ ಉಸಿರಾಡುತ್ತೇನೆ.

ಹಂಸಕ-..... ಬಳಿಕ ಹೆಚ್ಚು ರಕ್ತದಿಂದ ತೊಯ್ದು ಜಾರುತ್ತಿದ್ದ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಆ ನೃಶಂಸ ತನ್ನ ಆ ವೇಗದಿಂದಲೇ ಕಾಲುಜಾರಿ ಬಿದ್ದು, ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲೇ ವಿಫಲನಾಗಿ, ಮಡಿದ.

ಯೋಗಂಧರಾಯಣ - ಬಿದ್ದನೇ ಆ ಪಾಪಿ ! ಸರಿ !

ಪರರಾಷ್ಟ್ರಗಳಿಂದ ಆಕ್ರಾಂತವಾಗದಂತೆಯೂ, ಧರ್ಮಸಂಕರ ವಿಲ್ಲದಂತೆಯೂ ರಕ್ಷಿತವಾದ ಭೂಮಿ ಆಪತ್ತಿಗೀಡಾದ (ತನ್ನ) ಪ್ರಭುವನ್ನು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. (೯)

ಹಂಸಕ - ಬಳಿಕ, ಈ ಮೊದಲೇ ಪ್ರಭುವಿನ ಕುಂತಪ್ರಹಾರದಿಂದ ಮೂರ್ಛೆಗೊಂಡಿದ್ದ ಶಾಲಂಕಾಯನನೆಂಬ ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಅಮಾತ್ಯನು 'ಬೇಡ, ಸಾಹಸ ಬೇಡ' ಎಂದು ಕೂಗುತ್ತಾ ಆ ಜಾಗಕ್ಕೆ ಬಂದನು.

ಯೋಗಂಧರಾಯಣ - ಆಮೇಲೆ ?

ಹಂಸಕ - ಆಗ, ಅಂತಹ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದುರ್ಲಭವಾದ ಪ್ರಣಾಮವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಆತ ಪ್ರಭುವಿನ ಅಂಗಾಂಗಗಳ ಮೇಲೆ ಹಾಕಿದ್ದ ಕಟ್ಟುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ತೆಗೆದುಬಿಟ್ಟನು.

ಯೋಗಂಧರಾಯಣ - ಸ್ವಾಮಿಯ ವಿಮೋಚನೆಯಾಯಿತೇ ? ಭಲೆ, ಶಾಲಂಕಾಯನ, ಭಲೆ! ಅವಸ್ಥೆಯೆಂಬುವುದು ಶತ್ರುವನ್ನೂ ಮಿತ್ರನನ್ನೂ ಮಾರ್ಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಹಂಸಕ, (ಈ) ಕಷ್ಟದಲ್ಲೂ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಸ್ವಲ್ಪ ಹಗುರವಾದಂತಿದೆ. ಆ ಸತ್ಪುರುಷ ಆಮೇಲೆ ಏನು ಮಾಡಿದನು ?

ಹಂಸಕ - ಆಮೇಲೆ ಆ ಆರ್ಯನು ಉಪಚಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಅನೇಕ ಶಾಂತಿ ವಚನಗಳನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿ, ಏಟು ಆಳವಾಗಿಯೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ ಬಿದ್ದಿದ್ದರಿಂದ ವಾಹನಾಸನ ತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲವೆಂದು ಸ್ಕಂಧಶಯನದಲ್ಲೇ ಮಲಗಿಸಿ ಪ್ರಭುವನ್ನು ಉಜ್ಜಯಿನಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋದನು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಪ್ರಭುವನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡುಹೋದನೇ ? ಇದೇ ಆ ಅನರ್ಥ !

ಇದೇ ನಮ್ಮ ಕಲಂಕ; ಇದೇ ಆ ಅತಿಮನೋರಥದ ಫಲ ! ಪ್ರದ್ಯೋತನ ದೃಢಸಂಕಲ್ಪದಿಂದಲೇ ನಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿ ಈಗ ದುಃಖಕ್ಕೀಡಾಗಿರುವುದು. (೧೦)

ಅದಲ್ಲದೆ, ಹಿಂದೆಂದೂ ಗಣನೆಗೇ ತಾರದಿದ್ದ ಆತನನ್ನು ನಮ್ಮ ನರೇಂದ್ರನು ಹೇಗೆತಾನೆ ನೋಡಿಯಾನು ? ಸಿದ್ಧವಾಕ್ಯವಾದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಭು ಆತನ ಅಪೌರುಷವಚನಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ತಾನೆ ಕೇಳಿಯಾನು? ಸ್ವದೇಶದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೇ ವಿಫಲವಾಗಿರುವ ತನ್ನ ಕೋಪವನ್ನು ಹೇಗೆ ತಾನೆ ತಡೆದುಕೊಂಡಾನು. ಸತ್ಯತನಾಗಿರಲಿ, ದೌರ್ಜನ್ಯಕ್ಕೀಡಾಗಿರಲಿ, ನಿರೋಧಕ್ಕೊಳಗಾದವನು ವಿನೀತನಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. (೧೧)

(ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ವಿಜಯಾ - ಆರ್ಯ, ಇಗೋ ರಕ್ಷಾಸೂತ್ರ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ-ಸಕಾಲದಲ್ಲೇ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿದ ಇವೆಲ್ಲವೂ ಭಾಗ್ಯಕ್ಷಯದಿಂದ ನಿಷ್ಫಲವಾಗತೊಡಗಿವೆ; ಯುದ್ಧವೇ ಮುಗಿದು ಹೋದಮೇಲೆ, (ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಕಳುಹಲು) ಕುದುರೆಗೆ ನೀರಾಜನಾ ಮಂಗಳ ಏಳಗಿದಂತೆ. (೧೨)

ವಿಜಯಾ - ಆರ್ಯ, ಇಗೋ ರಕ್ಷಾಸೂತ್ರ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ವಿಜಯೇ, ಇಡು.

ವಿಜಯಾ - ರಾಜಮಾತೆಗೆ ಏನು ಹೇಳಲಿ ?

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ವಿಜಯೇ, ಹೀಗೆ

ವಿಜಯಾ - ಹೇಗೆ ?

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಇದು

ವಿಜಯಾ - ಆರ್ಯ, ಹೇಳೋಣವಾಗಲಿ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಅಥವಾ ಇದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ರಾಜಮಾತೆಯವರಿಗೆ ತಿಳಿಸಿಬಿಡುತ್ತೇನೆ. ವಿಜಯೇ, ಮನಸ್ಸು ಗಟ್ಟಿಮಾಡಿಕೊ (ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ) ಹೀಗೆ, ಹೀಗೆ.

ವಿಜಯಾ - ಹಾ !

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ನೀನು ವಿಜಯೆಯಲ್ಲವೇ ?

ವಿಜಯಾ - ನಾ ಮಂದಭಾಗ್ಯ; ಇಗೋ ಹೋಗುತ್ತೇನೆ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ- ವಿಜಯೇ, ರಾಜಮಾತೆಯವರಿಗೆ ಪ್ರಭುಗಳು ಬಂಧಿತರಾಗಿಬಿಟ್ಟರೆಂದು ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ತಿಳಿಸಕೂಡದು. ಮಾತೃಹೃದಯ ಸ್ನೇಹದಿಂದ ದುರ್ಬಲವಾದದ್ದು, ಅದನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಬೇಕು.

ವಿಜಯಾ - ಹಾಗಾದರೆ, ಯಾವ ರೀತಿ ತಿಳಿಸಲಿ ?

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಕೇಳು -

ಸಂಶಯಗಳನ್ನು ಮೂಡಿಸುವ, ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ದೋಷಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಬೇಕು. (ಅದರ) ಅರ್ಥವು ಸಂದಿಗ್ಧವಾಗಿ, ಮರಣವೇ ಸಂಭವಿಸಿತೋ ಎಂಬ ಚಿಂತೆ ತಲೆದೋರಿ, ಶೋಕ ಬೇರೂರಲು, (ನಡೆದಿರುವ) ಕೆಲಸದ ನಿಜಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಬೇಕು. (೧೩)

ವಿಜಯಾ - ತಿಳಿಯಿತು (ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ)

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಹಂಸಕ, ನೀನೇಕೆ ಇಂತಹ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಮಿಯ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಹೋಗಲಿಲ್ಲ ?

ಹಂಸಕ - ಆರ್ಯ, ನಾನೇನೋ ಆ ರೀತಿಯ ಆತ್ಮಾನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದೆ; (ಆದರೆ) ಶಾಲಂಕಾಯನನು- 'ಹೋಗು, ಈ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಕೌಶಾಂಬಿಯಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸು' ಎಂದು ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ-ಪ್ರಭುವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಹೋಗಬೇಕೆಂಬ ನಿನ್ನಾಸೆಯನ್ನೀಗ ಮುರಿಯಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದ್ದಾನೋ ಅಥವಾ ಸ್ನೇಹಭರಿತನಾದ ಆ ಸೇವಕ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೋ?

ಹಂಸಕ - ಏನೋ ಇರಬೇಕು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಗರ್ವದಿಂದವನು ತನ್ನ ನಿಜಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಅಥವಾ ಆರಂಭಿಸಿದ ಕೆಲಸವೆಲ್ಲಾ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ (ಎಲ್ಲವೂ) ರಮಣೀಯವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅದಿರಲಿ, ಸ್ವಾಮಿಯು ನನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು ಏನೂ ಹೇಳಲಿಲ್ಲವೇ ?

ಹಂಸಕ - ಆರ್ಯ, ಹೇಳಿದರು, ನಾನು ಪ್ರಭುಗಳನ್ನು ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಒತ್ತಿಬಂದ ಕಣ್ಣೀರಿನಿಂದ ತೊಯ್ದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬಹುವಾದ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಕಳುಹಿಸಬೇಕೆಂದಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತಿದ್ದ ಪ್ರಭುಗಳು ನನಗೆ ಹೇಳಿದರು - 'ಹೋಗು. ಯೌಗಂಧರಾಯಣ....' (ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾತಿಸಲೇ ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಾನೆ)

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಧೈರ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳು. ಸ್ವಾಮಿವಾಕ್ಯವಿದು.

ಹಂಸಕ - 'ಯೌಗಂಧರಾಯಣನನ್ನು ನೋಡು' ಎಂದು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಇಲ್ಲ, ಇಲ್ಲ. ಸಚಿವಮಂಡಲವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಬಿಟ್ಟು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೊಬ್ಬನನ್ನೇ ನೋಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ?

ಹಂಸಕ - ಹೌದು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಹಾಗಾದರೆ, ನಾನು ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಮಾಡಲನರ್ಹನೂ ಒಡೆಯನ ಅನ್ನದ ಋಣ ತೀರಿಸದವನೂ, ಅವರೆನಗೆ ನೀಡಿರುವ ರಾಜಸತ್ಕಾರಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯುಪಕಾರವೆಸಗದವನೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ ನನ್ನನ್ನು ನೋಡಲು ತಕ್ಕವನೆಂದು ಪ್ರಭುಗಳು ಭಾವಿಸಿರಬೇಕು.

ಹಂಸಕ - ಹಂ !

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಸ್ವಾಮಿಯು ನನ್ನನ್ನು ರೂಪಾಂತರದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವನು-ಶತ್ರುರಾಜನ ನಗರದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಬಂಧನದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಕಾಡಿನಲ್ಲಾಗಲಿ ಮರಣ ಸಂಭವಿಸಿದರೆ ಲೋಕಾಂತರದಲ್ಲೇ ಆಗಲಿ, ಜಯಿಸಿಬಿಟ್ಟಿ ಎಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿರುವ ಆ ದೊರೆಯನ್ನು ವಂಚಿಸಿ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ಪಡೆದು ತನ್ನ ಪಕ್ಕದಲ್ಲೇ ಆಗಲಿ, ನಮ್ಮ ಪ್ರಭು ನಾನು ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಶ್ಲಾಘನೀಯನಾಗಿರುವುದನ್ನು ಕಾಣುವನು. (೧೪)

(ತೆರೆಯ ಹಿಂದೆ) ಹಾ, ಹಾ, ಪ್ರಭೋ !

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ತಮ್ಮ ಶೋಕವನ್ನಿವರು ಈ ರೀತಿ ಯಥಾಶಕ್ತಿ ಶೋಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವರು. ಮಂತ್ರಿಗಳ ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಹೆಂಗಸರಿಂದ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗುತ್ತಿದೆ. (೧೫)

(ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ವಿಜಯಾ - ಆರ್ಯ, ರಾಜಮಾತೆ.....

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಏನು, ಏನು ?

ವಿಜಯಾ - ಹೇಳಿದರು

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಏನೆಂದು ?

ವಿಜಯಾ-"ಸ್ನೇಹಪೂರ್ಣರಾದ ಜನರಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಇಂತಹ (ಧೀರನಾದ) ವತ್ಸರಾಜನ ವೃತ್ತಾಂತ ಹೀಗಾಗಿದೆ. ಯಾವುದಾದರೂ ಉಪಾಯ ಹೂಡಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಎಂಬಂಶವನ್ನು ಸ್ನೇಹಿತರನ್ನೆಲ್ಲಾ (ಕರೆದು) ಸನ್ಮಾನಿಸಿ ನಿರ್ಧರಿಸಬೇಕು. ಯಾರು ಸಂಕಟಗಳಲ್ಲಿ ಎದೆಗುಂದುವುದಿಲ್ಲವೋ, ವಿಷಮ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ, ಸುಮ್ಮನೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲವೋ, ವಂಚಿತನಾದರೂ ನಿರ್ವೇದ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಕೆಲಸ ಕೆಟ್ಟು ಹೋದಾಗಲೂ ಪ್ರಾಣ ನೀಗಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಆ ಬುದ್ಧಿವಂತನಾದ

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ನನ್ನು ಕೇಳಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ -- "ವತ್ಸ, ನೀನು ನನ್ನ ಮಗನಿಗೆ ಮೊದಲು ವಯಸ್ಕ, ಆಮೇಲೆ ಮಂತ್ರಿ, ನನ್ನ ಮಗನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ" ಎಂದು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಆಹಾ ? ರಾಜವಂಶಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಧೀರವಾದ ಮಾತನ್ನೇ ರಾಜಮಾತೆ ಆಡಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ಗೌರವಿಸುತ್ತೇನೆ. ವಿಜಯೇ, ಸ್ವಲ್ಪ ನೀರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ.

ವಿಜಯಾ - ಆರ್ಯ, ಅಪ್ಪಣೆ. (ಹೋಗಿ, ಪುನಃ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಇಗೋ ನೀರು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ತಾ. (ಆಚಮನಮಾಡಿ) ವಿಜಯೇ, ರಾಜಮಾತೆ ಏನು ಹೇಳಿದರು ?

ವಿಜಯಾ-"ವತ್ಸ, ನನ್ನ ವತ್ಸನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ" ಎಂದು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಹಂಸಕ, ಪ್ರಭುಗಳು ಏನು ಹೇಳಿದರು ?

ಹಂಸಕ - 'ಯೌಗಂಧರಾಯಣನನ್ನು ನೋಡು' ಎಂದು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ವಿಜಯೇ !

ರಾಹುಗ್ರಸ್ಥನಾದ ಚಂದ್ರನಂತೆ ನಮ್ಮ ಪ್ರಭುಗಳು ಶತ್ರುಬಲ-ಗ್ರಸ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಅವರನ್ನು ಬಿಡಿಸದಿದ್ದರೆ ನಾನು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೇ ಅಲ್ಲ. (೧೬)

ವಿಜಯಾ - ಆರ್ಯ, ಸರಿ. (ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ)

(ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ನಿರ್ಮಂಡಕ - ಆರ್ಯ, ಒಂದು ಆಶ್ಚರ್ಯ ಸಂಭವಿಸಿತು.

ಪ್ರಭುಗಳ ಶಾಂತಿಗಾಗಿ (ಏರ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಸಂತರ್ಪಣೆಯಲ್ಲಿ) ಭೋಜನಕ್ಕೆ ಕುಳಿತಿದ್ದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ನೋಡಿ ಯಾವನೋ ಒಬ್ಬ ಹುಚ್ಚನ ವೇಷಧರಿಸಿದ್ದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ನಕ್ಕು ಹೇಳಿದ - "ಸಂಕೋಚವಿಲ್ಲದೆ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ನೀವೆಲ್ಲರೂ ಭೋಜನ ಮಾಡಿರಿ. ಈ ರಾಜಕುಲಕ್ಕೆ ಮುಂದೆ ಏಳಿಗೆಯಾಗುವುದು" ಎಂದು. ತರುವಾಯ, ಹಾಗೆ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ಆದ್ಯತ್ಯನಾದನು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ನಿಜವಾಗಿಯೂ ?

(ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಬ್ರಾಹ್ಮಣ - ಇವೇ ಆ ಪೂಜ್ಯರು ಧರಿಸಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಕೆಲಸವಾದ ಮೇಲೆ ಬಿಚ್ಚಿಹಾಕಿಬಿಟ್ಟ ವಿಚಿತ್ರವಾದ ಉಡುಗೆಗಳು. ಇವುಗಳನ್ನು ಮೈಮೇಲೆ ಧರಿಸಿ ಬಂದಿದ್ದವರು ಭಗವಾನ್ ದ್ವೈಪಾಯನರು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಏನು ? ದ್ವೈಪಾಯನರು ಬಂದಿದ್ದರೇ ?

ಬ್ರಾಹ್ಮಣ - ಹೌದು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಹಾಗಾದರೆ, ನೋಡೋಣ.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣ - ನೋಡೋಣವಾಗಲಿ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಇದೇನು, ನನ್ನ ರೂಪವೇ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಂತಿದೆ ಯಲ್ಲಾ ! ಓಹೋ ! ಇನ್ನೇನು ಸ್ವಾಮಿಯ ಸಮೀಪವನ್ನೇ ಸೇರಿಬಿಟ್ಟೆ. ನನಗೆ ತಿಳುವಳಿಕೆ ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇವನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಹೋಗಿರುವಂತಿದೆ -

ಆ ಸತ್ತುರುಷನು ಧರಿಸಿದ್ದ, ಹುಚ್ಚನಿಗೆ ತಕ್ಕ ಈ ಉಡುಪು ರಾಜನನ್ನೂ ಬಿಡಿಸುವುದು; ನನ್ನನ್ನೂ ಮರೆಯಿಸುವುದು. (೧೭)

(ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ವಿಜಯಾ- ಆರ್ಯ, 'ನನ್ನ ವತ್ಸನನ್ನು ನೋಡಬಯಸುತ್ತೇನೆ' ಎಂದು ರಾಜಮಾತೆ ಹೇಳಿದರು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಇಗೋ ಬಂದೆ. ಆರ್ಯ, ಶಾಂತಿಗೃಹದಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿ.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣ - ಆಗಲಿ (ಹೋಗುತ್ತಾನೆ)

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಹಂಸಕ, ಈಗ ವಿಶ್ರಮಿಸಿಕೋ.

ಹಂಸಕ - ಆರ್ಯ, ಅಪ್ಪಣೆ, (ಹೋಗುತ್ತಾನೆ).

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ವಿಜಯೆ, ಮುಂದೆ ನಡೆ.

ವಿಜಯಾ - ಆರ್ಯ, ಅಪ್ಪಣೆ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಓ !

ಮಥನ ಮಾಡಿದರೆ (ಕಡೆದರೆ) ಮರದ ಕೊರಡಿನಿಂದಲೂ ಬೆಂಕಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಅಗೆದರೆ ಭೂಮಿಯು ನೀರನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ಉತ್ಸಾಹಶೀಲರಾದ ಜನರಿಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬುದೇ ಇಲ್ಲ. ಸರಿಯಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆರಂಭಿಸಿದ ಪ್ರಯತ್ನಗಳೆಲ್ಲವೂ ಫಲನೀಡುತ್ತವೆ (೧೮)

(ಎಲ್ಲರೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ)

ಮೊದಲನೆಯ ಅಂಕ ಮುಗಿಯಿತು.

ಎರಡನೆಯ ಅಂಕ

(ಬಳಿಕ ಕಾಂಚುಕೀಯನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ)

ಕಾಂಚುಕೀಯ- ಆಭೀರಕ ! ಆಭೀರಕ ! ಹೋಗು, ಮಹಾಸೇನನ ಆಜ್ಞೆಯೆಂದು ದ್ವಾರಪಾಲಕನಿಗೆ ಹೇಳು- 'ಕಾಶಿರಾಜನ ಉಪಾಧ್ಯಾಯನಾದ ಈ ಆರ್ಯ ಜೈವಂತಿಯು ದೂತನಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದಾನೆ. ಸಾಮಾನ್ಯ ದೂತರಿಗೆ ಮಾಡುವ ಸತ್ಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು (ವಿಶೇಷ ರೀತಿಯಿಂದ) ಈತನಿಗೆ ಸುಖವಾಗಿರುವಂತೆ ವಸತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. (ನಮ್ಮ) ಅತಿಥಿಸತ್ಕಾರವನ್ನು (ಯಾವಾಗಲೂ) ನೆನಪಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಪ್ರಯತ್ನಮಾಡಬೇಕು' ಎಂದು. ಓ ! ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಗೋತ್ರಾನುಕೂಲವುಳ್ಳ ರಾಜಮನೆತನಗಳವರು 'ಕನ್ಯಾಪ್ರದಾನ' ವಿಷಯವಾಗಿ ದೂತರನ್ನು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಲೇ ಇದ್ದಾರೆ. ಮಹಾಸೇನ ನಾದರೋ ಯಾರಿಗೇ ಆಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದೂ ಇಲ್ಲ, ಯಾರನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಇದೇನಿರಬಹುದು? ಅಥವಾ ಈ ಕನ್ಯಾಪ್ರದಾನದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾಧಿಕಾರವೂ ಅದೃಷ್ಟದ್ದು ! ಏಕೆಂದರೆ-

ಇವಳು ಯಾರ ಹೆಂಡತಿಯಾಗಬೇಕೆಂದು ವಿಧಿನಿಯಾಮಕ ವಿದೆಯೋ ಆತನ ದೂತನನ್ನೂ ಬಂದಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನಮ್ಮ ಪ್ರಭುಗಳು ಆತನನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ (ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ) ದೊರೆಗಳಲ್ಲಿನ ಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿದಿದ್ದರೂ ತಿಳಿಯದವರಂತಿದ್ದಾರೆ. (೧)

ಓಹೋ, ಅಂತಃಪುರಚಾರಿಗಳೆಲ್ಲರೂ (ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ) ಅಡಗಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಪ್ರಭುಗಳು ಬರುತ್ತಿದ್ದಾರೆ ಎಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇಗೋ, ಇಲ್ಲೇ ಮಹಾಸೇನ ! ಇವನಾದರೋ -

ಗರಿಕೆಯ ಮೊಳಕೆಗಳಂತೆ ಸ್ತಿಮಿತವಾದ ನೀಲಮಣಿ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಸುತ್ತಲೂ ಧಳಧಳಿಸುವ ಹಳದಿಯ (ಚಿನ್ನದ) ಕಡಗಗಳಿಂದ ಮೆರೆಯುವ ತೋಳುಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ ಈ ದಟ್ಟವಾದ ಕನಕ ತಾಲವನದ ಭಾಗವೊಂದರಿಂದ ತರವಣದಿಂದ ಕಾರ್ತಿಕೇಯನು ಹೊರಬಂದಂತೆ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. (೨)

(ಹೋಗುತ್ತಾನೆ)

ವಿಷ್ಣುಭಕ್ತ

(ಬಳಿಕ ರಾಜನು ಪರಿವಾರದೊಡನೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ)

ರಾಜ - ನನ್ನ ಕುದುರೆಗಳ ಗೊರಸುಗಳಿಂದ ಮೇರೆದ್ದ ದಾರಿಯ ಧೂಳನ್ನು, ನರೇಂದ್ರರೆಲ್ಲಾ ನನಗೆ ಭೃತ್ಯರಾಗಿ, ತಮ್ಮ ಕಿರೀಟಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗಕ್ಕೆಲ್ಲಾ ಹತ್ತಿಸಿಕೊಂಡು ಧರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅವರೂ, ಹಸ್ತವಿದ್ಯೆಯಿಂದ

ಗರ್ವಿತನಾದ ಆ ಗುಣಶಾಲಿ ವತ್ಸರಾಜ ಮಾತ್ರ ಇನ್ನೂ ಮಣಿಯದಿರುವುದರಿಂದ ನನಗಂತೂ ಸಮಾಧಾನವೇ ಇಲ್ಲ. (೩)

ಬಾದರಾಯಣ !

(ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಮಹಾಸೇನನಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ !

ರಾಜ - ಜೈವಂತಿಗೆ ವಸತಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿಯಾಯಿತೇ ?

ಕಾಂಚುಕೀಯ-ವಸತಿ ಏರ್ಪಡಿಸಿಯೂ ಆಯಿತು; ತಕ್ಕ ರೀತಿಯಿಂದ ಸತ್ಕರಿಸಿಯೂ ಆಯಿತು.

ರಾಜ - ರಾಜಮನೆತನದವರ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನಾಶಿಸುವ ನೀನು ನ್ಯಾಯವಾದುದನ್ನೇ ಮಾಡಿದ್ದೀಯೆ. ಬಂದವರನ್ನು ಸತ್ಕರಿಸಿ ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾದುದು. ಈಗ ಕನ್ಯಾಪ್ರದಾನದ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಕೇಳಿದರೆ ಎಲ್ಲರೂ ಇತರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ಕಡೆಯೇ ನೋಡುತ್ತಾರೆ. (ಕಾಂಚುಕೀಯನ ಮುಖ ನೋಡಿ) ಬಾದರಾಯಣ, ಏನೋ ಹೇಳಬಯಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವೆಯಲ್ಲಾ !

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಏನೂ ಇಲ್ಲ. ಕನ್ಯಾಪ್ರದಾನದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಆಲೋಚನೆ ಹೊಳೆಯಿತು.

ರಾಜ- ಅದನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಡಬೇಡ. ಇದು ಸರ್ವಸಾಧಾರಣವಾದ ವಿಧಿ. ಹೇಳಿ ಬಿಡು.

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಮಹಾಸೇನ, ನಾನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದಿರುವುದು ಇಷ್ಟೇ - "ಹೀಗೆಯೇ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಗೋತ್ರಾನುಕೂಲವುಳ್ಳ ರಾಜಮನೆತನ ಗಳವರು ಕನ್ಯಾಪ್ರದಾನದ ವಿಚಾರವಾಗಿ ದೂತರನ್ನು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಲೇ ಇದ್ದಾರೆ. ಮಹಾಸೇನನಾದರೂ ಯಾರಿಗೇ ಆಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದೂ ಇಲ್ಲ, ಯಾರನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಇದೇನಿರಬಹುದು ?" ಎಂದು.

ರಾಜ - ಬಾದರಾಯಣ, ಅದು ನಿಜ. ವರನ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾದ ಲೋಭದಿಂದಲೂ, ವಾಸವದತ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾದ ಮಮತೆಯಿಂದಲೂ ನಿಶ್ಚಯಕ್ಕೆ ಬರಲು ಅಶಕ್ತನಾಗಿದ್ದೇನೆ.

ಎಲ್ಲಕಿಂತ ಮೊದಲಾಗಿ ಶ್ಲಾಘ್ಯವಾದ ಕುಲವನ್ನು ಮನಸಾ ಬಯಸುತ್ತೇನೆ. ಬಳಿಕ ಅನುಕಂಪದಿಂದ ಕೂಡಿರಬೇಕೆಂದು; ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಗುಣ ಮೃದುವಾದುದಾದರೂ ಬಲಶಾಲಿಯಾದುದು. ಆಮೇಲೆ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಸೊಬಗು. ಅದೊಂದು ಗುಣವೆಂದಲ್ಲ; ಸ್ತ್ರೀಜನರ ಭಯದಿಂದ. ಬಳಿಕ

ವೀರ್ಯಾಧಿಕನಾಗಿರಬೇಕೆಂದು; ಏಕೆಂದರೆ ಯುವತಿಯರನ್ನು ಅವನು ರಕ್ಷಿಸಲೇ ಬೇಕಲ್ಲವೆ ? (೪)

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಮಹಾಸೇನನನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಮತ್ತೆಲ್ಲೂ ಈಗ ಈ ಎಲ್ಲಾ ಗುಣಗಳೂ ಒಂದೇ ಕಡೆ ಕಾಣುವುದೇ ಇಲ್ಲ.

ರಾಜ - ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಹಿಂದೆ ಮುಂದೆ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದೇನೆ.

ಕನ್ಯೆಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ವರ ದೊರಕುವುದು ಪ್ರಾಯಃ ತಂದೆಯ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ. ಉಳಿದದ್ದು (ಅವರವರ) ಅದೃಷ್ಟಕ್ಕೆ ಅಧೀನವಾದದ್ದು. ಅನ್ಯಥಾ ನಡೆದಿರುವುದನ್ನು ಈವರೆಗೆ ಕಂಡಿಲ್ಲ. (೫)

ಮಗಳನ್ನು ಕನ್ಯಾಪ್ರದಾನಮಾಡಿ ಕೊಡುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಹೆತ್ತವರು ದುಃಖಶೀಲರಾಗುತ್ತಾರಲ್ಲವೆ ! ಆದ್ದರಿಂದ ಮಹಾರಾಣಿಯನ್ನು ಕರೆ.

ಕಾಂಚುಕೀಯ- ಮಹಾಸೇನನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ (ಹೋಗುತ್ತಾನೆ)

ರಾಜ - ಓ ! ಕಾಶಿರಾಜನು ದೂತನನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿರುವುದರಿಂದ, ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಹಿಡಿದು ತರಲು ಹೋಗಿರುವ ಶಾಲಂಕಾಯನನ ಕಡೆ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಹೋಗಿದೆ. ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಅದೇಕೋ ವರ್ತಮಾನವನ್ನಿನ್ನೂ ಕಳುಹಿಸದೆಯೇ ಇದ್ದಾನಲ್ಲ !

ಅದು ಅವನ ನೆಚ್ಚಿನ ಲೀಲೆ. ಅವನ ಮನಸ್ಸು ಅದರಲ್ಲೇ ನೆಟ್ಟಿದೆಯೆಂದರೂ ಅವನ ಸಚಿವರೆಲ್ಲರೂ ಸದಾ ಪ್ರಯತ್ನಸನ್ನದ್ಧರಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತಾರೆ. (೬)

(ಬಳಿಕ ದೇವಿ ಪರಿವಾರದೊಡನೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾಳೆ)

ದೇವಿ - ಮಹಾಸೇನನಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ !

ರಾಜ - ಕುಳಿತುಕೊ.

ದೇವಿ - ಮಹಾಸೇನನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ.

(ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ)

ರಾಜ - ವಾಸವದತ್ತೆ ಎಲ್ಲಿ ?

ದೇವಿ - ವೈತಾಳಿಕೆ ಉತ್ತರೆಯ ಹತ್ತರ ವೀಣೆಯನ್ನು ಕಲಿಯಲು ಸಂಗೀತಶಾಲೆಗೆ ಹೋಗಿದ್ದಾಳೆ.

ರಾಜ - ಇವಳಿಗೆ ಗಾಂಧರ್ವವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಭಿಲಾಷೆ ಹೇಗೆ ಹುಟ್ಟಿತು ?

ದೇವಿ - ಯಾವುದೋ ಸಂದರ್ಭವೊಂದರಲ್ಲಿ ಅವಳು ಕಾಂಚನಮಾಲೆಯನ್ನು ವೀಣಾವಾದನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದುದನ್ನು ಕಂಡು ತಾನೂ ಕಲಿಯಬೇಕೆಂದು ಆಸೆಪಟ್ಟಳು.

ರಾಜ - ಬಾಲ್ಯಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾದದ್ದು.

ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಯೋಗಂಧರಾಯಣ

ದೇವಿ-ಮಹಾಸೇನನಲ್ಲೂ ಸ್ವಲ್ಪ ಅರಿಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದಿದ್ದಾಳೆ.

ರಾಜ - ಏನೆಂದು ?

ದೇವಿ - 'ನನಗೊಬ್ಬರು ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಬೇಕು' ಎಂದು.

ರಾಜ - ವಿವಾಹಕಾಲ ಕೂಡಿಬಂದವಳಿಗೆ ಈಗ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ ರಿಂದೇನು? ಗಂಡನೇ ಅವಳಿಗೆ ಕಲಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ.

ದೇವಿ - ಹಂ ! ಈಗಾಗಲೇ ನಮ್ಮ ಮಗುವಿಗೆ ವಿವಾಹಕಾಲವೇ !

ರಾಜ - ಇದೇನು, (ಮದುವೆ ಮಾಡಿ) ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ನಿತ್ಯವೂ ನನ್ನನ್ನು ಒತ್ತಾಯಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದು ಈಗ ಹೀಗೆ ದುಃಖಿಸುತ್ತಿರುವೆಯಲ್ಲ !

ದೇವಿ - (ಮದುವೆಮಾಡಿ) ಕೊಡುವುದೇನೋ ನನಗೆ ಇಷ್ಟವೇ ! ಅಗಲಿಕೆ ನನ್ನನ್ನು ಸಂತಾಪಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅದಿರಲಿ, ಈಗ ಅವಳನ್ನು ಯಾರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಂತೆ ?

ರಾಜ - ಇನ್ನೂ ನಿಶ್ಚಯಕ್ಕೆ ಬಂದಿಲ್ಲ

ದೇವಿ - ಇನ್ನೂ ಇಲ್ಲವೇ ?

ರಾಜ - ಇನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲವೆಂದರೆ ನಾಚಿಕೆ. ಕೊಟ್ಟಾಯಿತೆಂದರೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ದುಃಖ. ಧರ್ಮ, ಸ್ನೇಹ - ಇವೆರಡರ ನಡುವೆ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡು ಹೆತ್ತವರು ದುಃಖಿಸುತ್ತಾರಲ್ಲವೆ ! (2)

ಸರ್ವಥಾ ಮಾವನನ್ನು ಉಪಚರಿಸಲು ಸಮರ್ಥವಾದ ವಯಸ್ಸಿಗೆ ವಾಸವದತ್ತೆ ಬಂದಿದ್ದಾಳೆ. ಈಗ ಕಾಶಿರಾಜನ ಉಪಾಧ್ಯಾಯನಾದ ಆರ್ಯ ಜೈವಂತಿಯು ದೌತೃವಹಿಸಿ ಬಂದು (ಆ ರಾಜನ) ಸಚ್ಚರಿತ್ರದಿಂದ ನನ್ನನ್ನು ಪ್ರಲೋಭನಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. (ಆತ್ಮಗತ) ಏನೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವಲ್ಲ ! ಮೊದಲೇ ಕಣ್ಣೀರು ತುಂಬಿ ವ್ಯಾಕುಲಳಾಗಿರುವವಳು ಹೇಗೆ ಶಾನೇ ನಿಶ್ಚಯಕ್ಕೆ ಬಂದಾಳು ! ಒಳ್ಳೆಯದು; ಅವಳಿಗೆ ತಿಳಿಯಹೇಳುತ್ತೇನೆ. (ಪ್ರಕಾಶವಾಗಿ) ನಮ್ಮ ಸಂಬಂಧಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದ ರಾಜರ (ಹೆಸರ)ನ್ನು ಕೇಳಿದ್ದೀಯಾ ?

ದೇವಿ - ವಿವರಗಳೆಲ್ಲಾ ಈಗೇಕೆ ? ಯಾರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರೆ ಮುಂದೆ ನಾವು ದುಃಖಪಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟುಬಿಡಿ.

ರಾಜ - ದುಃಖಜಟಿಲವಾದ ಈ ಮಹತ್ತಾದ ಅಂಶವನ್ನು ಎಷ್ಟು ಸುಲಭವಾಗಿ ಹೇಳಿ ಮುಗಿಸಿಬಿಟ್ಟೆ. ಆಮೇಲೆ ನಾನು ಆಕ್ಷೇಪಗಳನ್ನು ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ ! ಆದ್ದರಿಂದ ದೇವಿ, ನೀನೇ ನಿಶ್ಚಯಕ್ಕೆ ಬಾ. ಕೇಳು -

ನಮ್ಮ ಬಂಧುವೇ ಆದ ಮಗಧರಾಜ, ಕಾಶಿರಾಜ, ವಂಗ, ಸೌರಾಷ್ಟ್ರ ಮತ್ತು ಮಿಥಿಲೆಯ ರಾಜರು, ತೋಸೇನ - ಇವರೆಲ್ಲಾ ನಾನು ಪ್ರಕಾಶವಾದ

ಎರಡನೆಯ ಅಂಕ

ಗುಣಗಳಿಂದ ನನ್ನನ್ನು ಪ್ರಲೋಭನಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇವರೊಳಗೆ ಯಾವ ರಾಜ (ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ) ತಕ್ಕ ಪಾತ್ರನೆಂದು ನಿನಗೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಹೇಳು. (೮)

(ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಕಾಂಚುಕೀಯ - ವತ್ಸರಾಜ.....

ರಾಜ - ವತ್ಸರಾಜನೆ ? ಏನದು ?

ಕಾಂಚುಕೀಯ-ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಬೇಕು, ಮಹಾಸೇನ ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಬೇಕು. ಪ್ರಿಯವಚನವನ್ನು ಅರಿಕೆ ಮಾಡುವ ಅವಸರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಿಶೇಷವನ್ನು ಪಾಲಿಸಲಿಲ್ಲ.

(ಪಾದಗಳಿಗೆ ಅಡ್ಡ ಬೀಳುತ್ತಾನೆ)

ರಾಜ - ಪ್ರಿಯವಚನವೆ ?

ದೇವಿ - (ಎದ್ದು ನಿಂತು) ಮಹಾಸೇನನಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ !

ರಾಜ- (ಹರ್ಷದಿಂದ) ಪ್ರಿಯವಚನ ದೇವಿಯಿಂದ ಮರೆಮಾಚಬೇಕಾದ್ದಲ್ಲ. ಕುಳಿತುಕೊ.

ದೇವಿ - ಮಹಾಸೇನನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ. (ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾಳೆ)

ರಾಜ - ಏಳು, ಏಳು; ಯಾವ ಆತಂಕವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಹೇಳು.

ಕಾಂಚುಕೀಯ- (ಎದ್ದು) ಪೂಜ್ಯ ಅಮಾತ್ಯ ಶಾಲಂಕಾಯನನಿಂದ ವತ್ಸರಾಜನು ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟನು.

ರಾಜ - (ಹರ್ಷದಿಂದ) ನೀನೇನು ಹೇಳಿದೆ ?

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಪೂಜ್ಯ ಅಮಾತ್ಯ ಶಾಲಂಕಾಯನನಿಂದ ವತ್ಸರಾಜನು ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟನು.

ರಾಜ - ಉದಯನನೆ ?

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಹೌದು .

ರಾಜ - ಶತಾನೀಕನ ಮಗನೆ ?

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ.

ರಾಜ - ಸಹಸ್ರಾನೀಕನ ಮೊಮ್ಮಗನೆ ?

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಅವನೇ.

ರಾಜ - ಕೌಶಾಂಬಿಯ ರಾಜನೆ ?

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಅದು ಸುವ್ಯಕ್ತ.

ರಾಜ - ಗಾಂಧರ್ವವಿದ್ಯೆಯೇ ಧನವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು ?

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಹಾಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ರಾಜ - ವತ್ಸರಾಜನೇ ತಾನೆ ?

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಹೌದು; ವತ್ಸರಾಜ.

ರಾಜ-ಹಾಗಾದರೆ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಸತ್ತುಹೋದನೆ?

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಇಲ್ಲ, ಇಲ್ಲ; ಕೌಶಾಂಬಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾನಂತೆ.

ರಾಜ - ಹಾಗಾದರೆ, ವತ್ಸರಾಜ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲ.

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಮಹಾಸೇನನು ನಂಬಬೇಕು.

ರಾಜ - ಮಂದರ ಪರ್ವತವನ್ನು ಕರತಲಗಳಿಂದ ತಿರುಗಿಸಿಬಿಟ್ಟು ವಾರ್ತೆಯಂತಿದೆ ನೀ ಹೇಳಿದ 'ಉದಯನ ಗ್ರಹಣ'. ನಾನದನ್ನು ನಂಬುವುದಿಲ್ಲ. ಯುದ್ಧಗಳಲ್ಲಿ (ಕಂಡ) ಅವನ ಶೌರ್ಯವನ್ನು ಶತ್ರುಗಳೂ ಹೊಗಳುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಪರಾಮರ್ಶಗಳಂತೂ ನನ್ನ (ಕಿವಿಯ) ಬಳಿ (ಸದಾ) ಮೊಳಗುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತವೆ. (೯).

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಮಹಾಸೇನನು ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಬೇಕು. ನಾನು ವೃದ್ಧ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೂ ಹೌದು. ಮಹಾಸೇನನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆಂದೂ ಸುಳ್ಳಾಡಿಲ್ಲ.

ರಾಜ - ಆ, ಇದು ನಿಜ. ಒಳ್ಳೆಯದು; ಶಾಲಂಕಾಯನ ಕಳುಹಿಸಿರುವ ಆ ಪ್ರಿಯದೂತ ಯಾರು ?

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ದೂತನಲ್ಲ. ತುಂಬ ವೇಗದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಹೇಸರಗತ್ತೆಯ ರಥದಲ್ಲಿ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅಮಾತ್ಯನೇ ಬಂದಿದ್ದಾನೆ.

ರಾಜ - ಹಾಗೇನು ? ಅವನೇ ಬಂದಿದ್ದಾನೆಯೇ ? ಭಲೆ ! ಈಗ ಅಕ್ಷೌಹಿಣೀ ಸೈನ್ಯವೆಲ್ಲವೂ ಎಲ್ಲ ಸನ್ನಾಹಗಳನ್ನೂ ತ್ಯಜಿಸಿ ಸುಖವಾಗಿ ವಿಶ್ರಮಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಿ. ಗುಟ್ಟಾಗಿ ದೂತರನ್ನು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಿದ್ದ ದೊರೆಗಳು ಇಂದು ಮೊದಲು ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಶಂಕೆಯೂ ಇಲ್ಲದಿರಲಿ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ, ಏಗ ನಾನು ಮಹಾಸೇನನಾದೆ !

ದೇವಿ - ಏನು, ಅಮಾತ್ಯ ಹಿಡಿದುತಂದಿದ್ದಾನೆಯೆ ?

ರಾಜ - ಹೌದು.

ದೇವಿ-ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು (ಬೇರೆ) ಯಾರಿಗೂ ಕೊಡಲು ನನಗೆ ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲ.

ರಾಜ - ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋತ ಶತ್ರುವಲ್ಲವೇ ನನಗಿವನು? ಬಾದರಾಯಣ, ಶಾಲಂಕಾಯನನಲ್ಲಿ ?

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಭದ್ರದ್ವಾರದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ.

ರಾಜ- ಹೋಗು, ಭರತರೋಹಕನಿಗೆ ಹೇಳು - 'ರಾಜಕುಮಾರನಿಗೆ ತಕ್ಕ ವಿಧಿವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸತ್ಕಾರದೊಡನೆ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಮುಂದಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಅಮಾತ್ಯನನ್ನು ಬರಮಾಡಿಸಬೇಕು' ಎಂದು.

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಮಹಾಸೇನನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ.

ರಾಜ - ಸ್ವಲ್ಪ ಬಾ.

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಇಗೋ ಬಂದಿದ್ದೇನೆ.

ರಾಜ - ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ನೋಡಲು ಯಾರನ್ನೂ ಅಡ್ಡಿಪಡಿಸಕೂಡದು. ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಈ ಮೊದಲೇ ಶ್ರವಣಗೋಚರನಾಗಿದ್ದ ಆ ಶತ್ರುವನ್ನು, ಯಜ್ಞಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ ಒಳಗೇ ರೋಷವನ್ನು ನುಂಗಿಕೊಂಡಿರುವ ಸಿಂಹದಂತಿರುವ ಆ ಶತ್ರುವನ್ನು, ನನ್ನ ಪುರವಾಸಿಗಳು (ಈಗ) ಕಣ್ಣಾರ ನೋಡಲಿ (೧೦)

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಮಹಾಸೇನನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ. (ಹೋಗುತ್ತಾನೆ)

ದೇವಿ - ಈ ರಾಜಕುಲದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಉತ್ಸವಗಳನ್ನನುಭವಿಸಿ ಯಾಗಿದೆ. (ಆದರೆ) ಮಹಾಸೇನನಿಗೆ ಇಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರೀತಿಯುಂಟುಮಾಡಿದ್ದು ಯಾವುದೂ ನೆನಪಿಗೆ ಬರುತ್ತಿಲ್ಲ.

ರಾಜ-'ವತ್ಸರಾಜ ಸೆರೆ ಸಿಕ್ಕಿದ' ಎಂಬ ಇಂಥ ಸಂತೋಷಕರವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ಹಿಂದೆಂದಾದರೂ ಕೇಳಿದಂತೆ ನನಗೂ ನೆನಪಿಲ್ಲ.

ದೇವಿ - ವತ್ಸರಾಜ ಅಲ್ಲವೆ ?

ರಾಜ - ಹೌದು.

ದೇವಿ - ಅನೇಕ ರಾಜಮನೆತನಗಳವರು ನಮ್ಮ ಸಂಬಂಧಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದದ್ದನ್ನು ಕೇಳಿದ್ದೇನೆ. ಹಿಂದೆಂದೂ ಇವನು ದೂತನನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿರಲಿಲ್ಲ (ಅಲ್ಲವೆ) ?

ರಾಜ - ದೇವಿ, 'ಮಹಾಸೇನ' ಎಂಬ ಬಿರುದನ್ನೂ ಇವನು ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿಲ್ಲ; ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವನೇ ?

ದೇವಿ- ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ? (ಇವನೇನು) ಹುಡುಗನೋ, ದಡ್ಡನೋ ?

ರಾಜ - ಹುಡುಗ; ದಡ್ಡನಲ್ಲ.

ದೇವಿ - ಇವನನ್ನಷ್ಟು ಕೊಬ್ಬಿಸಿರುವುದು ಅದೇನಿರಬೇಕು ?

ರಾಜ - ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ರಾಜರ್ಷಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ, ದೇವತೆಗಳ ವಂಶಸಮವಾಯದೊಳಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ಭರತವಂಶ

ಇವನನ್ನು ಕೊಬ್ಬಿಸಿದೆ. ವಂಶ ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಬಂದ ಗಾಂಧರ್ವ ವೇದ ಇವನನ್ನು ಉಬ್ಬಿಸಿದೆ. ವಯಸ್ಸಿಗೆ ಸಹಜವಾದ ರೂಪ ಇವನನ್ನು ಮೆರೆಯಿಸುತ್ತಿದೆ. ಹೇಗೋ ಉಂಟಾಗಿರುವ ಪ್ರಜಾನುರಾಗ ಇವನನ್ನು ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದೆ.

ದೇವಿ-ಅಭಿಲಾಷೆಪಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ವರಗುಣಗಳು ! ಯಾರ ದೌರ್ಜನ್ಯದಿಂದ ಈ ದೋಷವು ಅವನಿಗೆ ಬಂದಿದೆ.

ರಾಜ - ದೇವಿ, ಇದೇನು ಅಪಾತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ಮಯಗೊಂಡಿರುವೆ ? ನೋಡು -

ಕಾಡೊಳಗೆಸೆದ ಬೆಂಕಿಯು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸುಟ್ಟು ಅದರ ಮೇಲೆ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ನಂದಿಹೋಗುವಂತೆ, ನನ್ನ ಆಜ್ಞೆಯು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಜ್ವಲಿಸಿ ಇವನ ದೇಶದ ಗಡಿಯಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗಾಣುತ್ತಿದೆ. (೧೧)

(ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಮಹಾಸೇನನಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ ! ಅಪ್ಪಣೆಯಾದ ಪ್ರಕಾರವೇ ಸತ್ಕಾರಮಾಡಿ ಶಾಲಂಕಾಯನನನ್ನು ಬರಮಾಡಿದ್ದಾಯಿತು. ಅವನಾದರೋ ಹೀಗೆ ಆರಿಕೆಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ - 'ಭರತಕುಲದವರಿಂದ ಉಪಭುಕ್ತವಾಗಿ ವತ್ಸರಾಜನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕಾಣಬಹುದಾಗಿದ್ದ ಈ ಘೋಷವತೀ ಎಂಬ ವೀಣಾರತ್ನವನ್ನು ಮಹಾಸೇನನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು' ಎಂದು. (ವೀಣೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ)

ರಾಜ - ಜಯಮಂಗಳವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದೆ. (ವೀಣೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು) ಇದೇ ಅಲ್ಲವೇ ಆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಘೋಷವತೀ !

ಬೆರಳ ತುದಿಯಾಡಿ ತಂತಿಗಳ ಅಗ್ರಭಾಗಗಳು ನುಡಿಯುತ್ತಿರಲು ಸಹಜವಾದ ರಾಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಕಿವಿಗೆ ಹಿತವಾಗಿ(ರುವಷ್ಟೇ) ಮಧುರವೂ ಆದ ಈ ವೀಣೆ, ಋಷಿಜನರಾಡುವ ಮಾತಿನೊಳಗಿನ ಮಂತ್ರವಿದ್ಯೆಯಂತೆ, ಆನೆಗಳ ಮನಸ್ಸನ್ನೂ ಕೂಡ ನಿರ್ಬಂಧವಾಗಿ ವಶಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. (೧೨)

ಆಃ ! ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯಿಸಿ ತಂದ ರತ್ನಗಳನ್ನು ನಮಗೆ ಇಷ್ಟರಾದವರು ಅನುಭವಿಸಿದರೆ ಅದೆಷ್ಟು ಸಂತೋಷವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ !

(ನನ್ನ) ಹಿರಿಯ ಮಗ ಗೋಪಾಲಕ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿನ ಗುಣಭಾಗಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ನಿರತನಾಗಿದ್ದಾನೆ; ಅವನ ತಮ್ಮ ಪಾಲಕನಾದರೋ ಗಾಂಧರ್ವವಿದ್ಯೆಯ ದ್ವೇಷಿ, ಸದಾ ವ್ಯಾಯಾಮದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (೧೩)

ಇದನ್ನು ಯಾರಿಗೆ ಕೊಡುವುದು ಒಳ್ಳೆಯದು ? ದೇವಿ, ವಾಸವದತ್ತ ವೀಣೆಯನ್ನಾರಂಭಿಸಿದ್ದಾಳಲ್ಲವೆ ?

ದೇವಿ - ಹೌದು.

ರಾಜ - ಹಾಗಾದರೆ ಇದನ್ನವಳಿಗೆ ಕೊಡು.

ದೇವಿ - ವೀಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉನ್ನತ್ತಳಂತಾಗಿಬಿಡುತ್ತಾಳೆ.

ರಾಜ-ಆಡಲಿ, ಆಡಲಿ. ಮಾವನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಇದು ಸುಲಭವಲ್ಲ. ಬಾದರಾಯಣ, ಅವಳೆಲ್ಲಿ ?

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಅಮಾತ್ಯನ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಾಳೆ.

ರಾಜ - ವತ್ಸರಾಜ್ಯದ ದೊರೆಯೋ ?

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಕಾಲಿಗೆ ಸಂಕೋಲೆ ತೊಡಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಮೈಮೇಲೆ ಬಹಳ ಎಟು ಬಿದ್ದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಹೆಗಲ ಮೇಲೆ ಹೊತ್ತು ತರುವ ಹಾಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ ಮಲಗಿಸಿ ಮಧ್ಯಮ ಗೃಹದೊಳಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ರಾಜ - ಎಂಥ ಅನ್ಯಾಯ ! ಬಹಳ ಎಟುಗಳೇ ! ಇದೀಗ (ಅವನ) ಅನಿಂದ್ರವಾದ ಉತ್ಸಾಹದ ಫಲ ! ಈ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಉಪೇಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದವನು ನೈತಂಸನಾದಾನು. ಬಾದರಾಯಣ, ಹೋಗು. ಭರತರೋಹಕನಿಗೆ ಹೇಳು- 'ಇವನ ಗಾಯಗಳಿಗೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡಿಸಬೇಕು' ಎಂದು.

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಮಹಾಸೇನನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ.

ರಾಜ - ಅಥವಾ, ಸ್ವಲ್ಪ ಬಾ ಇಲ್ಲಿ.

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಇಗೋ ಬಂದಿದ್ದೇನೆ.

ರಾಜ- ಅವನನ್ನು ನೋಡುವವರೆಲ್ಲ ಸತ್ಕಾರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ ನೋಡಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿದಿರಬೇಕು. ಇಂಗಿತಗಳಿಂದಲೇ ಅವನ ಇಷ್ಟಗಳನ್ನರಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಕಳೆದುಹೋದ ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಆಡಕೂಡದು. ಸೀನು ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಬಂದಾಗ ಆಶೀರ್ವಚನಗಳನ್ನು ನುಡಿಯಬೇಕು. ಆಯಾಕಾಲಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಸ್ತುತಿಪಾಠಗಳಿಂದ ಗೌರವಿಸಬೇಕು.

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಮಹಾಸೇನನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ. (ಹೋಗಿ, ಪುನಃ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಮಹಾಸೇನನಿಗೆ ಜಯವಾಗಲಿ ! ದಾರಿಯಿಲ್ಲೇ ವತ್ಸರಾಜನ ಗಾಯಗಳಿಗೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ ನಡೆದಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ಸಲದ ಚಿಕಿತ್ಸೆಗೆ ಈಗ ಇನ್ನೂ ಕಾಲವಲ್ಲವಂತೆ. ಕೂರ್ಯ ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕ್ಕೆ ಎರುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

ರಾಜ - ಆ ವೀರಮಾನಿ ಯಾವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ ?

ಕಾಂಚುಕೀಯ-ಮಯೂರ ಯಷ್ಟಿ (ನವಿಲುಗಳು ಕೂರುವ ಕಟ್ಟಿಗೆ) ಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ.

ರಾಜ - ಏನನ್ನಾಯ ! ಆ ಸ್ಥಳ ಇರುವುದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಬಿಸಿಲ ತಾಪ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಮಣಿಭೂಮಿಕೆಯೊಳಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಬೇಕೆಂದು ಆಜ್ಞಾಪಿಸು.

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಮಹಾಸೇನನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ. (ಹೋಗಿ ಪುನಃ ಬಂದು) ಮಹಾಸೇನನಿಂದ ಏನೇನು ಅಪ್ಪಣೆಯಾಗಿತ್ತೋ ಅದೆಲ್ಲವೂ ನಡೆದಿದೆ. ಅಮಾತ್ಯ ಭರತರೋಹಕನೇಕೋ ಮಹಾಸೇನನನ್ನು ನೋಡಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ.

ರಾಜ-ವತ್ಸರಾಜನಿಗೆ ಸತ್ಕಾರಮಾಡುವುದು ಅವನಿಗೆ ರುಚಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಅವನ ನೀತಿಯ ಪರಿಶ್ರಮ ಇದೇ ! ನಾನೇ ಅವನನಿಂದ ಅವನನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

ದೇವಿ - ಸಂಬಂಧ ನಿಶ್ಚಯವಾಯಿತೇನು ?

ರಾಜ - ಇನ್ನೂ ಯಾವ ನಿಶ್ಚಯವೂ ಇಲ್ಲ.

ದೇವಿ - ಈಗ ಅವಸರ ಬೇಡ. ನನ್ನ ಮಗಳನ್ನೂ ಚಿಕ್ಕವಳು.

ರಾಜ - ನಿನ್ನಿಷ್ಟದಂತೆ. (ಇನ್ನು) ಅಂತಃಪುರಕ್ಕೆ ಹೋಗು.

ದೇವಿ - ಮಹಾಸೇನನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ. (ಪರಿವಾರದೊಡನೆ ಹೋಗುತ್ತಾಳೆ)

ರಾಜ - (ಆಲೋಚಿಸಿ) ಅವನ ಗರ್ವದಿಂದ ಮೊದಮೊದಲು ಅವನ ಮೇಲೆ ನನಗೆ ವೈರವುಂಟಾಗಿತ್ತು. ಅವನನ್ನು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆತಂದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಯಃ ಔದಾಸೀನ್ಯವುಂಟಾಯಿತು. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇಶಗೊಂಡು, ಸಂಶಯಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆಂದೂ, ವಿಪತ್ತಿಗೊಳಗಾಗಿದ್ದಾನೆಂದೂ ಕೇಳಿದ ಮೇಲಂತೂ ಅವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಮನೋಭಾವವೇನೆಂಬುದೇ ಸಂದೇಹವಾಗಿದೆ. (೧೪)

(ಇಬ್ಬರೂ ನಿರ್ಗಮಿಸುತ್ತಾರೆ)
ಎರಡನೆಯ ಅಂಕ ಮುಗಿಯಿತು.

[ಬಳಿಕ ಡಿಂಡಕ (ಭಿಕ್ಷುಕ)ನ ವೇಷದ ವಿದೂಷಕ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ]

ವಿದೂಷಕ - (ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡಿ) ಓ ! ದೇಗುಲದ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ನನ್ನ ಕಡುಬಿನ ಬೋಗುಣಿಯನ್ನಿಟ್ಟು ದಕ್ಷಿಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿದ ಚೆನ್ನದ ನಾಣ್ಯಗಳನ್ನು ಎಣಿಸಿ ಗಂಟುಹಾಕಿ ಹಿಂದಿರುಗಿದರೆ ಈಗ ಕಡುಬಿನ ಬೋಗುಣಿಯೇ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲವಲ್ಲಾ ! (ಆಲೋಚಿಸಿ) ಆ, (ತಿಳಿಯಿತು). ಆ ನನ್ನ ಬೆನ್ನುಹತ್ತಿದವನು ಒಂದೇ ಒಂದು ಕಡುಬಿನಿಂದಲೇ ತೃಪ್ತಿಹೊಂದಿ ನನ್ನನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಲಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಕಾರ ಎತ್ತರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಾಯಿಗಳಿಗೆ ಮಾರ್ಗವಿಲ್ಲ. ಪಥಿಕರ ಭಕ್ತಿ ಕುಂದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ (ಅವರಿಗಿದು) ಆಶಿಸಲರ್ಹವಾದುದಲ್ಲ. ಅಥವಾ ನಾನೇ ಏನಾದರೂ ತಿಂದುಬಿಟ್ಟೆನೋ ? ಒಳ್ಳೆಯದು, ಸ್ವಲ್ಪ ತೇಗಿ ನೋಡುತ್ತೇನೆ. ಹೀ! ಹೀ! ಮುದಿ ಹಂದಿಯ ವಸ್ತ್ರಿಯಂತೆ (ಅಪಾನವಾಯುವಿನಂತೆ) ಶುದ್ಧವಾದ ಗಾಳಿಯನ್ನೇ ತೇಗುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಅಥವಾ ಲೋಹಿತಕಾತ್ಯಾಯನಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದು ತನಗೂ ಸೇರಿದ್ದೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಶಿವನೇ ಅದನ್ನೆಗರಿಸಿರಬಹುದೇ ? (ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡಿ) ಆದರೂ ಈ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ವಿಧವಿಧವಾದ ರೂಪಗಿಂದ ಚೇಷ್ಟೆಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಆಗಲಿ; ನೋಡಿಯೇ ಬಿಡುತ್ತೇನೆ. ಓಹೋ, ಇಗೋ ನನ್ನ ಕಡುಬಿನ ಬೋಗುಣಿ ಶಿವನ ಪಾದಮೂಲದಲ್ಲಿದೆ. ಅದನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ಕೊಡಯ್ಯಾ ಪ್ರಭೋ, ಕೊಡಯ್ಯಾ ನನ್ನ ಕಡುಬಿನ ಬೋಗುಣಿಯನ್ನು ಪ್ರಭೋ, ನೀನೂ ನನ್ನ ಪಾಲಿಗೆ ಕಳ್ಳನಾದೆಯಾ? ಅಯ್ಯೋ! ಈ ನನ್ನ ಕಡುಬಿನ ಬೋಗುಣಿ ಚಿತ್ತಿವಾದದ್ದು; ಸಂತಾಪದ ಕಣ್ಣತ್ತಲೆಯಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಒಳ್ಳೆಯದು; ಚೆನ್ನಾಗಿ ಒರಸಿಯಾದರೂ ಬಿಡುತ್ತೇನೆ. ಹೀ, ಹೀ ! ಭಲೆ, ಭಲೆ ಚಿತ್ರಕಾರ ! ಭಾವ, ಭಲೆ ! ಬಣ್ಣಗಳನ್ನು ಯೋಗ್ಯರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಬರೆದಿರುವುದರಿಂದ ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ಒರಸುತ್ತೇನೋ ಅಷ್ಟೂ ಅಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಉಜ್ವಲವಾಗಿ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ಒಳ್ಳೆಯದು; ನೀರಿನಿಂದ ಒರಸಿಬಿಡುತ್ತೇನೆ. ನೀರು ಎಲ್ಲಿರಬಹುದು ? ಇಗೋ, ಇದು ಸುಂದರವಾದ ತಿಳಿನೀರಿನ ಕೊಳ. ನನ್ನ ಹಾಗೆಯೇ ಶಿವನೂ ಈ ಕಡುಬಿನ ಬೋಗುಣಿಯಲ್ಲಿ ನಿರಾಶನಾಗಲಿ. (ವಿದೂಷಕ - (ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡಿ) ನನ್ನ ವೀರ ಸ್ನೇಹಿತ (ವತ್ಸರಾಜ)ನನ್ನು ರಾಜನಾದ ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಕುಲಕ್ಕೆ ಅಲಂಕಾರವಾಗಿರುವ ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ವಹಿಸಿ, ವತ್ಸರಾಜನ ಬಹುಮೂಲ್ಯವಾದ ಸಂದೇಶಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿ ಮಂದಿಟ್ಟುಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬಂದರೆ

ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ

• ಪ್ರಿಯವಾದ ಕಾರ್ಯ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನಾದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಕಾಣಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲ! (ಆಲೋಚಿಸಿ) ಆ! ನಮ್ಮ ಬೆನ್ನುಹತ್ತಿದ ಆ ಪ್ರದ್ಯೋತ, ವತ್ಸರಾಜ ಒಬ್ಬ ಸಿಕ್ಕಿಬಿಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಸಂತುಷ್ಟನಾಗಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಸರಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ. ನಾವು ಎತ್ತರವಾದ ಪ್ರಾಕಾರದಂತಹ ಭದ್ರವಾದ ರಕ್ಷಣೆ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ನಾಯಿಗಳಂತಿರುವ ಪ್ರದ್ಯೋತಾಮಾತ್ಸರ್ಯ ನಮ್ಮನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಲಾರದು. ದಾರಿಗರಂತೆ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವ ನಮ್ಮ ಗೂಢಚಾರರು ಅಕ್ಷೀಣವಾದ ಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ ಯಾವ ಆಸೆಗೂ ಒಳಗಾಗುವವರಲ್ಲ. ಅಥವಾ ನಾನೇ ಏನಾದರೂ ನನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರಿಗೆ ವಿಶ್ವಾಸಘಾತ ಮಾಡಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದೇನೋ? ಇರಲಿ, ಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ನೋಡುತ್ತೇನೆ. ಭಲೆ, ನನ್ನ ಮಾತೆಲ್ಲವೂ ನೆನಪಿದೆ; ಎಲ್ಲವೂ ಹಂದಿಯ ಅಪಾನವಾಯುವಿನಂತೆ ಶುದ್ಧವಾದುವು. ಅಥವಾ ವಾಸವದತ್ತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ್ದು ನನಗೂ ಸೇರಿದ್ದೇ ಎಂದು ವತ್ಸರಾಜನೇ ಏನಾದರೂ ಕೈಕೊಟ್ಟು ಬಿಟ್ಟನೋ? (ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೋಡಿ) ಅಥವಾ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಯ ವೇಷಧಾರಿಯಾದ ಈ ರುಮಣ್ಣಂತನೇನಾದರೂ ತನ್ನ ವಿವಿಧ ರೂಪಗಳಿಂದ ಗುಟ್ಟನ್ನು ರಟ್ಟು ಮಾಡಿಬಿಟ್ಟಿರಬಹುದೋ ? ಒಳ್ಳೆಯದು. ಕಾದು ನೋಡುತ್ತೇನೆ. ಓ! ನನ್ನ ಪ್ರಿಯ ಸ್ನೇಹಿತನು ಪರಿಶಿವನ ಪಾದಮೂಲದಲ್ಲಿ ಅವನ ಅಧೀನನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶಿವನ ಪಾದಮೂಲವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತೇನೆ. ಪ್ರಭೋ, ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡು, ನನ್ನ ಪ್ರಿಯ ಸ್ನೇಹಿತನನ್ನು (ಯೌಗಂಧರಾಯಣನನ್ನು) ಕೊಡು. ಪ್ರಭೋ, ನೀನೂ ನನಗೆ ಮೋಸಮಾಡುತ್ತೀಯಾ ? ಅಯ್ಯೋ, ನನ್ನ ಸಂತಾಪದ ಕಣ್ಣತ್ತಲೆಯಲ್ಲಿ, ನಮ್ಮ ಕಾರ್ಯವಿಧಾನ ಸರಿಯಾಗಿದೆಯೇ ಎಂಬುದನ್ನೂ ನಾನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗಮನಿಸಿಲ್ಲ. ಒಳ್ಳೆಯದು, ಪರೀಕ್ಷಿಸಿ ನೋಡುತ್ತೇನೆ. ಭಲೆ ! ಓ ಅದ್ಭುತ ನೀತಿಕುಶಲನಾದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೇ, ಭಲೆ ! ನಿನ್ನ ಕಾರ್ಯ ವಿಧಾನದ ವಿವಿಧ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಉಚಿತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಜೋಡಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿದರೂ ಅದು ಅಷ್ಟೆಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿದೆ. ಒಳ್ಳೆಯದು. ನೀರಿಗಾಗಿ ಯಾರಾದರೂ ಬಂದಿದ್ದಾರೋ ನೋಡುತ್ತೇನೆ. ನೀರು ಎಲ್ಲಿದೆ ? ಇಗೋ, ತಿಳಿ ನೀರಿನ ಸುಂದರವಾದ ಕೊಳ, ನನ್ನಂತೆಯೇ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೂ ವತ್ಸರಾಜನ ಸಂದೇಶವನ್ನು ಕೇಳಿ ಅವನೊಬ್ಬನನ್ನೇ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದರಲ್ಲಿ ನಿರಾತನಾಗಲಿ.)

(ತೆರೆಯ ಓಂದ) ಕಡುಬುಗಳು ! ಕಡುಬುಗಳು ! ಹ ಹ ಹ ಹ ! (ಸ್ನೇಹಿತರೇ, ಓ ಸ್ನೇಹಿತರೇ !)

ವಿದೂಷಕ- ಆಯ್ಯೋ ! ಈ ಹುಚ್ಚ ನನ್ನ ಕಡುಬಿನ ಬೋಗುಣಿಯನ್ನೆತ್ತಿಕೊಂಡು ನಗುತ್ತಾ, ಸುರಿಮಳೆಯಲ್ಲಿ ನೊರೆಗರೆಯುತ್ತ ಹರಿಯುವ ಬೀದಿಯ ಕೊಳಕು ನೀರಿನಂತೆ ಈ ಕಡೆಗೇ ಓಡಿಬರುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ನಿಲ್ಲು, ನಿಲ್ಲು ಹುಚ್ಚ ! ನಿಲ್ಲು. ಈ ಕೊರಡು ದೋಣ್ಣಿಯಿಂದ ನಿನ್ನ ತಲೆ ಒಡೆದು ಬಿಡುತ್ತೇನೆ. -(ಓ ಈ ಹುಚ್ಚು ವೇಷದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ವತ್ಸರಾಜನ

ಮೂರನೆಯ ಅಂಕ

ಸಂದೇಶದ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಆಲೋಚಿಸಲು ನಗುತ್ತಾ, ಸುರಿಮಳೆಯಲ್ಲಿ ನೊರೆಗರೆಯುತ್ತ ಹರಿಯುವ ಬೀದಿಯ ಕೊಳಕು ನೀರಿನಂತೆ, ಈ ಕಡೆಗೇ ಬೇಗ ಬೇಗ ಬರುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ನಿಲ್ಲು, ಓ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ! ನಿಲ್ಲು. ವತ್ಸರಾಜನ ಸಂದೇಶಗಳಿಂದ ನಿನ್ನ ತಲೆ ಕೆಡಿಸಿಬಿಡುತ್ತೇನೆ.)

(ಬಳಿಕ ಹುಚ್ಚನ ವೇಷದಲ್ಲಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ)

ಹುಚ್ಚ - ಕಡುಬುಗಳು ! ಕಡುಬುಗಳು ! ಹ ಹ ಹ ಹ ! (ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಸ್ನೇಹಿತರೇ, ಓ ಸ್ನೇಹಿತರೇ !)

ವಿದೂಷಕ - ಲೋ ಹುಚ್ಚ ! ನನ್ನ ಕಡುಬಿನ ಬೋಗುಣಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಾ. (ಯೌಗಂಧರಾಯಣ, (ಮಂತ್ರಾಲೋಚನೆಗೆ) ಪ್ರಿಯಮಿತ್ರ ರುಮಣ್ಣಂತನನ್ನೂ ಬರಮಾಡು.)

ಹುಚ್ಚ- ಕಡುಬುಗಳೇ? ಎಲ್ಲಿ ಕಡುಬುಗಳು? ಯಾರ ಕಡುಬುಗಳು? ಈ ಕಡುಬುಗಳನ್ನೇನು ಎಸೆದು ಬಿಡಬೇಕೋ, ಕಟ್ಟಿಬಿಡಬೇಕೋ, ಅಥವಾ ತಿನ್ನಬೇಕೋ? (ಯೌಗಂಧರಾಯಣ-ಏನು ಮಿತ್ರರೇ? ಮಿತ್ರರಲ್ಲಿ ? ಮಿತ್ರರು ಯಾವ ಪಕ್ಷದವರು ? ಅವರೇನು ನಮ್ಮನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೋ? ಇಲ್ಲ ಅಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೋ? ಅಥವಾ ವಿಶ್ವಾಸಘಾತಮಾಡಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೋ ?)

ವಿದೂಷಕ - ತಿನ್ನಕೂಡದು, ತಿನ್ನಕೂಡದು; ಎಸೆದುಬಿಡಲೂ ಕೂಡದು. (ಇಲ್ಲ, ಇಲ್ಲ. ಅವರು ನಮ್ಮನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿಯೂ ಇಲ್ಲ, ವಿಶ್ವಾಸಘಾತ ಮಾಡಿಯೂ ಇಲ್ಲ.)

ಹುಚ್ಚ - ಈ ನನ್ನ ನಾಲಿಗೆಯಾದರೂ ತಿನ್ನುವ ಆಸೆಯಿಂದ ಸೂಚನೆಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಿದೆ. (ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಹಾಗಾದರೆ ನಾನು ಮಾತನಾಡಬಯಸುತ್ತೇನೆ.)

ವಿದೂಷಕ - ಲೋ ಹುಚ್ಚ ! ನನ್ನ ಕಡುಬಿನ ಬೋಗುಣಿಯನ್ನು ತಾ. ಇನ್ನೊಬ್ಬರ ಒಡವೆಯಲ್ಲಿ ಆಸೆಯಿಟ್ಟು ನಿರ್ಬಂಧಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳಬೇಡ. (ಹಾಗಾದರೆ, ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ! ರುಮಣ್ಣಂತನನ್ನು ಬರಮಾಡು. ಅವನೇನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದಿರುವನೆಂಬುದನ್ನು ನೀನೇ ಭಾವಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಂದೆ ತೊಂದರೇಗೇಡಾಗುವುದು ಬೇಡ.)

ಹುಚ್ಚ- ಯಾರು, ಯಾರು, ನನ್ನನ್ನು ನಿರ್ಬಂಧಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿಸುವವರು? ಕಡುಬುಗಳೇ ನನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ. (ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಯಾರು ? ಯಾರು ನನ್ನನ್ನು ತೊಂದರೇಗೇಡುಮಾಡುವವರು? ನನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರೇ ನನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸುತ್ತಾರೆ.)

(ಈ ಕಡುಬುಗಳು) ವಿಶೇಷವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿ ತೃಪ್ತಿಯುಂಟುಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ರಾಜಗೃಹದಲ್ಲಿ ಬೆಲೆಕೊಟ್ಟು ಕೊಂಡ ಇವು ಕಾಲವಶದಿಂದ ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಮೆತ್ತಗಾಗಿವೆ.

(ನಾನಾ ಬಗೆಯ ವೇಷಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ಈ ನಮ್ಮ ರಾಜಭಟರೂ ಗೂಢಚಾರರೂ ನಮಗೆ ತೃಪ್ತಿಕರವಾದ ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸಲು ಸಿದ್ಧರಾಗಿದ್ದಾರೆ. (ವತ್ಸರಾಜನ) ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ತಕ್ಕ ಪುರಸ್ಕಾರವನ್ನವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಾಗಿದೆ. ಈಗ ಕಾಲೋಚಿತವಾಗಿ ಸದ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ದುರ್ಬಲರಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಾರೆ) (೧)

ವಿದೂಷಕ - ಲೋ ಹುಚ್ಚ, ನನ್ನ ಕಡುಬಿನ ಬೋಗುಣಿಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತಾ. ಈ ಅವಲಂಬನದಿಂದ (ನಾನು) ಉಪಾಧ್ಯಾಯರ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಬೇಕು. (ಯೌಗಂಧರಾಯಣ, ರಮಣಂತನನ್ನು ಬರಮಾಡು, ಒಂದು ಖಚಿತವಾದ ಆಲೋಚನೆಯೊಡನೆ ನಾನು ನಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಯ ಬಳಿಗೆ (ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಅರಮನೆಗೆ) ಹೋಗಬೇಕಾಗಿದೆ.)

ಹುಚ್ಚ - ನಾನು ಇದನ್ನವಲಂಬಿಸಿಕೊಂಡು ನೂರು ಯೋಜನ ಹೋಗಬೇಕು. (ಯೌಗಂಧರಾಯಣ-ಈಗಾಗಲೇ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿರುವ ಪ್ರಕಾರ ನಾನೂ ನೂರು ಯೋಜನ ದೂರ (ಕೌಶಾಂಬಿಗೆ) ಹೋಗಬೇಕು.)

ವಿದೂಷಕ - ನೀನೇನು ಐರಾವಣನೋ ? (ಹಾಗಾದರೇನು, ನೀನು ಇಂದ್ರನ ಆನೆ ಐರಾವಣನಷ್ಟು ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನೋ?)

ಹುಚ್ಚ - ಹೌದು; ನಾನು ಐರಾವಣ. ಆದರೆ ಮಾತ್ರ ದೇವರಾಜ ನನ್ನ ಮೇಲೆ ಆಸನ ಹಾಕಿ ಸವಾರಿಮಾಡುತ್ತಿಲ್ಲ. ಕಾಲಿನ ಸಂಕೋಲೆಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರ ಬಂಧಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದೂ ಕೇಳಿದೆ. (ಆದರೇನು ?) ಜಲಧಾರೆಗಳನ್ನು ಅಡ್ಡಿಪಡಿಸುವ ಮಿಂಚಿನ ಚಾವಟಿಗಳಿಂದ ಹೊಡೆದು, ಸುಂಟರಗಾಳಿಯಿಂದ ಗಿರನೆ ತಿರುಗುತ್ತಾ ಮೋಡದ ಕಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಒಡೆದುಹಾಕಿಬಿಡುತ್ತಾನೆ. (ಯೌಗಂಧರಾಯಣ- ಹೌದು, ನಾನು ಐರಾವಣನಷ್ಟು ಶಕ್ತಿಯಿರುವವನು. ಆದರೆ ನಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿ ನನ್ನನ್ನಿನ್ನೂ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡಿಲ್ಲ. ಅವನು ಪಾದಪಾಶಗಳಿಂದ ಬಂಧಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಕೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಹುಚ್ಚನಂತೆ ಅಲೆಯುತ್ತಾ, ಶತ್ರುಸೈನ್ಯ ಮುಂದುವರಿಯದಂತೆ ತಡೆದು ಮಿಂಚಿನಂತೆ ಹಠಾತ್ತಾಗಿ ಹೊರಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿರುವ ನಮ್ಮ ಗೂಢಚಾರರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಅವನನ್ನು ಬಂಧಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ)

ವಿದೂಷಕ - ಲೋ ಹುಚ್ಚ, ನೀನೇನು ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲವೋ ? ಇನ್ನು ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ, ನೋಡು. (ನೀನು ರಮಣಂತನನ್ನೂ ಬರಮಾಡದಿದ್ದರೆ, ನಾನೇ ಅವನನ್ನು ಕೂಗುತ್ತೇನೆ).

ಹುಚ್ಚ-ಕೂಗಿಕೋ, ಕೂಗಿಕೋ; ಕಿರಿಚಿಕೋ, ಇಲ್ಲ ಅಳು. (ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಕೂಗು, ಕೂಗು)

ವಿದೂಷಕ - ಅಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯವೋ, ಅಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ! (ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಕ್ಷಪಣಕ ವೇಷ ಧರಿಸಿರುವ ರಮಣಂತನೇ, ಓ ರಮಣಂತನೇ !)

ಹುಚ್ಚ- ನಾನೂ ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುವೆನು. ಇಂದ್ರ ಬಂಧಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಇಂದ್ರ ಬಂಧಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ! (ಯೌಗಂಧರಾಯಣ-ನಾನೂ ಕೂಗುತ್ತೇನೆ. (ವತ್ಸ) ರಾಜ ಬಂಧಿತನಾಗಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಓ ! ರಾಜ ಬಂಧಿತನಾಗಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ !)

ವಿದೂಷಕ - ಅಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯವೋ, ಅಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ ! (ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಕ್ಷಪಣಕ ವೇಷ ಧರಿಸಿರುವ ರಮಣಂತನೇ, ಓ ರಮಣಂತನೇ !)

(ತೆರೆಯಹಿಂದೆ) ಹೆದರಬೇಡ, ಹೆದರಬೇಡ, ಓ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಪಾಸಕ, ಹೆದರಬೇಡ. (ಹೆದರಬೇಡ, ಹೆದರಬೇಡ, ಓ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಪಾಸಕ ! ಹೆದರಬೇಡ.)

ವಿದೂಷಕ-(ಹರ್ಷದಿಂದ) ಚಂದ್ರ ಉದಯಿಸಿದರೆ ಎಲ್ಲ ನಕ್ಷತ್ರಗಳೂ ಉದಯಿಸುತ್ತವೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣಭಾವ ಬಹಳ ಶೋಚನೀಯ ! ಕಾರ್ಯತತ್ಪರನಾದ ಈ ಶ್ರಮಣಕನಿಂದ ಅಭಯದಾನವಾಗುತ್ತಿದೆ. (ಮುಖ್ಯಮಂತ್ರಿ ಬಂದನೆಂದರೆ, ಎಲ್ಲ ಮಂತ್ರಿಗಳೂ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತಾರೆ. ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯ ತುಂಬಾ ಶೋಚನೀಯ. ನಮಗೆ ಭಯನಿವಾರಣೆಗಾಗಿ ರಮಣಂತ ಕ್ಷಪಣಕನ ವೇಷಧರಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ)

(ಬಳಿಕ ಶ್ರಮಣಕ (ರಮಣಂತ) ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ)

ಶ್ರಮಣಕ-ಹೆದರಬೇಡ, ಹೆದರಬೇಡ; ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಪಾಸಕ, ಹೆದರಬೇಡ. ಇಲ್ಲಿ ಯಾರು ಯಾರು ? ಏನು ಕೆಲಸ ? ಕೂಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾರಲ್ಲ !

(ರಮಣಂತ- ಹೆದರಬೇಡ, ಹೆದರಬೇಡ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಪಾಸಕ ವಸಂತಕ ಹೆದರಬೇಡ. (ಇಲ್ಲಿ) ನೀವು ಯಾರು ಯಾರು ಇದ್ದೀರಿ ? ಸಮಾಲೋಚನಾಕಾರ್ಯ

ಆರಂಭವಾಯಿತೇ? ಇದೇನು (ಇನ್ನೂ) ನನ್ನನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಲೇ ಇದ್ದಾರಲ್ಲ !)

ವಿದೂಷಕ-ಅಯ್ಯೋ, ಶ್ರಮಣಕ ದ್ವಾರಪಾಲಕನ ಕೆಲಸ

ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನಲ್ಲ ! ಅಯ್ಯಾ ಶ್ರಮಣಕ, ಭಗವನ್, ಈ ಹುಚ್ಚ ನನ್ನ

ಕಡುಬಿನ ಬೋಗುಣಿಯನ್ನೆತ್ತಿಕೊಂಡು (ಹಿಂದಕ್ಕೆ) ಕೊಡುತ್ತಿಲ್ಲ. (ಓಹೋ. ರಮಣಂತನೀಗ ದ್ವಾರಪಾಲಕನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಯ್ಯಾ ಪೂಜ್ಯ ರಮಣಂತ, ಈ

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದ ಆ ಹಳೆಯ ಉಪಾಯವನ್ನೇ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ. ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡುವಂತಿಲ್ಲ.)

ಶ್ರಮಣಕ - ಕಡುಬೆಳ್ಳಿ, ನೋಡೋಣ. (ರಮಣಂತ - ಇದು; ಆ ಉಪಾಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೆನಪಿಗೆ ತಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ).

ಹುಚ್ಚ- ನೋಡು, ನೀನೇ ನೋಡು, ಶ್ರಮಣಕ. (ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೆನಪು ಮಾಡಿಕೋ, ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೆನಪುಮಾಡಿಕೋ ರುಮಣ್ಣಂತ).

ಶ್ರಮಣಕ - ಥು ಥು. (ರುಮಣ್ಣಂತ - ಥು, ಥು. (ನಾ ಒಪ್ಪಿದೆ).

ವಿದೂಷಕ-ಅಯ್ಯಯ್ಯೋ! ಹುಚ್ಚನ ಕೈಯಲ್ಲಿದ್ದ ಮಂದಭಾಗ್ಯನಾದ ನನ್ನ ಕಡುಬುಗಳು, ಈ ಕಾರ್ಯತತ್ಪರನಾದ ಶ್ರಮಣಕ ಧೂಕರಿಸಿದ್ದರಿಂದ, ಹಿಂದೆ ನೋಡಿದುದೆಷ್ಟೋ ಅಷ್ಟೇ ಲಾಭವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತಲ್ಲಾ ! (ಅಯ್ಯೋ, ಈಗ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಹೂಟವನ್ನೆ ರುಮಣ್ಣಂತನೂ ಅನುಮೋದಿಸಿಬಿಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ, ಅಧನ್ಯನಾದ ನನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯರ್ಥವೇ ಆಯಿತಲ್ಲಾ !)

ಶ್ರಮಣಕ- ಅಯ್ಯಾ ಉನ್ನತ್ತಕೋಪಾಸಕ, ಕೊಟ್ಟುಬಿಡು. ಇಬ್ಬನಿಯ ನೊರೆಯಂತೆ ಬೆಳ್ಳಗೂ, ಹಿಟ್ಟನ್ನು ತುಂಬಾ ತಿರುವಿರುವುದರಿಂದ ಕೋಮಲವಾಗಿಯೂ, ರುಚಿ ಕಟ್ಟಿದ ಹೆಂಡದಂತೆ ಮಧುರವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಈ ಕಡುಬುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟುಬಿಡು. (ರುಮಣ್ಣಂತ-ಅಯ್ಯಾ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ, ಮಂತ್ರಾರೋಚನೆಗೆ ಅವಕಾಶಕೊಡು. ನಿನ್ನ ಉಪಾಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಶಂಕಾಕಳಂಕಗಳಲ್ಲದೆ ಶುದ್ಧವಾಗಿಯೂ, ಪುನಃ ಪುನಃ ವಿಮರ್ಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಮಹತ್ಕಲಕೊಡುವುದಾಗಿಯೂ, ನಾವೆಲ್ಲಾ ಅದನ್ನು ಕಾರ್ಯಗತಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸುಲಭ ಸಾಧ್ಯಗಳಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ತುಂಬಾ ಸೋಗಸಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ಮುಂದೆ ತೊಂದರೆಯಾಗದಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪುನಃ ವಿಮರ್ಶಿಸು.)

ವಿದೂಷಕ - ಅಯ್ಯೋ, ಕಡುಬುಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಹೆಂಡದವನ ಲಡ್ಡುಗಳಿಗೆ ಆಸೆಪಟ್ಟಂತಾಯಿತಲ್ಲ ! (ನಾನೂ ಈ ಮೊದಲು ಹಾಗೆಯೇ ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದರೂ ಬೇರೊಂದಕ್ಕೆ (ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಸಂಗಡ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ) ಮನಸ್ಸು ಕೊಡಬೇಕಾಗಿದೆ.)

ಶ್ರಮಣಕ- ಉನ್ನತ್ತಕೋಪಾಸಕ, ಕೊಟ್ಟುಬಿಡು, ಕೊಟ್ಟುಬಿಡು ಕೊಡದಿದ್ದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಶಪಿಸಿಬಿಡುತ್ತೇನೆ. (ರುಮಣ್ಣಂತ-ಯೌಗಂಧರಾಯಣ, ನಿನ್ನ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಪುನಃ ವಿಮರ್ಶಿಸು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ನನ್ನ ಸಹಕಾರ ದೊರಕಲಾರದು).

ಹುಚ್ಚ - ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಬೇಕು, ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಬೇಕು, ಪೂಜ್ಯ ಶ್ರಮಣಕ. ಶಪಿಸಬೇಡ; ನನ್ನನ್ನು ಶಪಿಸಬೇಡ. ತೆಗೆದುಕೋ. (ಯೌಗಂಧರಾಯಣ-ರುಮಣ್ಣಂತನೇ, ಪ್ರಸನ್ನನಾಗು. ಅಸಹಕಾರ ಬೇಡ, ನೀನೇ ಪುನರ್ವಿಮರ್ಶಿಸು)

ಶ್ರಮಣಕ - ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಪಾಸಕ, ನೋಡು, ನನ್ನ ಪ್ರಭಾವ ನೋಡು ! (ರುಮಣ್ಣಂತ - ವಸಂತಕ, ನೋಡು; ನನ್ನ ಪ್ರಭಾವ ನೋಡು.)

ವಿದೂಷಕ - ವೇಷಮಾತ್ರದಿಂದ ಶ್ರಮಣಕನಾಗಿರುವ ಈತ ಶಾಪಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿದ್ದುದನ್ನು ಕಂಡು, ಈ ಹುಚ್ಚ, ಅಂಜುತ್ತಂಜುತ್ತ ಚಾಚಿದ

ಬೆರಳತುದಿಯಲ್ಲಿ ಕಡುಬಿನ ಬೋಗುಣಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ನಿಂತಿದ್ದಾನೆ ! ಅಯ್ಯಾ ಹುಚ್ಚ, ತಾ ಇಲ್ಲಿ, ನನ್ನ ಕಡುಬಿನ ಬೋಗುಣಿಯನ್ನು. (ಈ ಕಾರ್ಯತತ್ಪರನಾದ ರುಮಣ್ಣಂತನ ಅಸಹಕಾರಕ್ಕೆ ಹೆದರಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಮನಸ್ಸಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಪುನರ್ವಿಮರ್ಶೆಗೆ ಒಪ್ಪಿದ್ದಾನೆ. ಅಯ್ಯಾ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ, ನಾನು ಹೇಳುವ ಸ್ವಾಮಿಸಂದೇಶವನ್ನು ಗಮನಿಸು.)

ಶ್ರಮಣಕ -ಬಾಪ್ಪಾ ಬಾ. ಈ ಕಡುಬುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸ್ವಸ್ತಿವಾಚನ ಮಾಡಿಸುವಿಯಂತೆ. (ರುಮಣ್ಣಂತ - ಬಾ, ಆ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸು.)

ವಿದೂಷಕ - ಹೀ ಹೀ! ನನ್ನ ಕಡುಬುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಸ್ವಸ್ತಿವಾಚನ ಮಾಡಿಸಲೇ? ಇವು ನನಗೂ ಕೂಡ ಗೃಹಸ್ಥನ ಕೈಯಿಂದ ದಾನವಾಗಿ ಬಂದವು. ಇವೇ ನಿನಗೂ ಉಪಾಯನವಾಗುತ್ತವೆ. ಅವನಿಗೂ ಸಮೃದ್ಧಿಯುಂಟಾಗಲಿ. ಈ ಉನ್ನತ್ತಕ ನನಗೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಅಗ್ನಿಗೃಹಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಮಧ್ಯಾಹ್ನವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿದೆ. ಪೂರ್ವಾಹ್ನದಲ್ಲೂ ಕೂಡ ಈ ಜಾಗ ನಿರ್ಜನವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ನಾನೂ ಕೂಡ ಈ ದಕ್ಷಿಣೆಯ ಹಣಗಳನ್ನು ದಾರಿಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಹೋಗುತ್ತೇನೆ. ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಬಟ್ಟೆ ಬೇಕು, ಇನ್ನೊಬ್ಬನಿಗೆ ಹಣ ಬೇಕು. (ಈ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಪಡಿಸಲೇ? ವತ್ಸರಾಜ ಕೊಟ್ಟ ಈ ಸಂದೇಶ ನಿಮಗಾಗಿಯೇ. ನಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಯ ಇಷ್ಟಾರ್ಥ ಕೈಗೂಬಲಿ ! ಓ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಅಗ್ನಿಗೃಹಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಈಗಾಗಲೇ ಮಧ್ಯಾಹ್ನವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಿದೆ. ಪೂರ್ವಾಹ್ನದಲ್ಲೂ ಈ ಜಾಗ ಶೂನ್ಯವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ರಾಜಸಂದೇಶವನ್ನು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಿಗೆ ಗುಟ್ಟಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಸಬೇಕು. ವತ್ಸರಾಜನಿಗೆ ವಾಸವದತ್ತ ಬೇಕು. ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಿಗೆ ವತ್ಸರಾಜ ಬೇಕು)

(ಎಲ್ಲರೂ ಅಗ್ನಿ ಗೃಹದೊಳಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ)

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ -ವಸಂತಕ, ಈ ಅಗ್ನಿಗೃಹದಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವಷ್ಟೆ?

ವಿದೂಷಕ - ಹೌದು, ಇಲ್ಲಿ ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ- ಹಾಗಾದರೆ, ನೀವಿಬ್ಬರೂ (ನನ್ನನ್ನು) ಆಲಿಂಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಿ.

ಇಬ್ಬರೂ - ಆಗಲಿ (ಇಬ್ಬರೂ ಆಲಿಂಗಿಸುತ್ತಾರೆ)

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ-ಒಳ್ಳೆಯದು. ನೀವಿಬ್ಬರೂ ಸಮನಾಗಿ ಪರಿಶ್ರಮಿಸುತ್ತಿರುವಿರಿ. ಕುಳಿತುಕೊ. ನೀನೂ ಕುಳಿತುಕೊ.

ಇಬ್ಬರೂ - ಆಗಲಿ. - (ಎಲ್ಲರೂ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ).

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ವಸಂತಕ, ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಕಂಡಿದ್ದೆಯಾ ?

ವಿದೂಷಕ - ಹೌದು, ಪ್ರಭುವನ್ನು ಕಂಡಿದ್ದೆ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಹಾಗಾದರೆ ಸರಿ, ರಾತ್ರಿಯ ಯೋಗಕ್ಷೇಮದ (ಚಿಂತೆ) ಕಳೆದುಹೋಯಿತು. ಈಗ ಇನ್ನು ಹಗಲನ್ನು ಎದುರು ನೋಡಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಹಗಲು ದಾಟಿದಮೇಲೆ ರಾತ್ರಿಯನ್ನು ಎದುರು ನೋಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಶುಭಕರವಾಗಿ ಬೆಳಗಾಗಲು ಹಗಲಿನ ಚಿಂತೆ ಮೂಡುತ್ತದೆ. ಈ ವರೆಗೂ ಸಂಭವಿಸದಿರುವಂಥ ಅಶುಭಗಳನ್ನು ನಿರೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಿರುವವರಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಿ ಕಳೆದುಹೋದ ಕಾಲವನ್ನು ನೋಡಿಯೇ ಸಮಾಧಾನವಾಗುತ್ತದೆ. (೨)

ರುಮಣ್ಣಂತ-ನೀನು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಕಾಲವಿಶೇಷಗಳೆರಡೂ ಸಮಾನವೇ ಆದರೂ ಬಂಧನಗಳಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯೇ ಬಹಳ ಅಪಾಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುತ್ತದೆ.

ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲದವರೂ, ಜನರ ಅನುರಾಗಕ್ಕೆ ವಿಮುಖರೂ, ಬೆಳಗಾದ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ದೋಷಗಳನ್ನು ಅರಿಯುವವರೂ ಆದ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ರಾತ್ರಿ ಭೀಕರವಾದುದು. (೩)

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ-ವಸಂತಕ, ಸ್ವಾಮಿಯ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತಾಡಿದೆಯಷ್ಟೆ?

ವಿದೂಷಕ - ಓಹೋ, ಬಹಳ ಹೊತ್ತು ಪ್ರಭುಗಳು ನನ್ನನ್ನಲ್ಲೇ ತಡೆದು ನಿಲ್ಲಿಸಿಕೊಂಡುಬಿಟ್ಟಿದ್ದರು. ಇಂದು (ಅವರು) ಚತುರ್ದಶೀ ಸ್ನಾನಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಬಳಿಯಲ್ಲೇ ಇದ್ದೆ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಪ್ರಭುಗಳು ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದರೇ ?

ವಿದೂಷಕ - ಹೌದು, ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದರು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ದೇವಕಾರ್ಯವನ್ನೂ ಆಚರಿಸಿದರೋ ?

ವಿದೂಷಕ - ಹೌದು. ಕೇವಲ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾತ್ರ ಮಾಡಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸಿದರು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಇಷ್ಟರಮಟ್ಟಿನ ಬಹುಮಾನದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನಾದರೂ ಪಡೆದರಲ್ಲಾ ಪ್ರಭುಗಳು ! ಏಕೆಂದರೆ -

ಯಾವ ಪ್ರಭುಗಳು ಸ್ನಾನಮಾಡಿ ದೇವರ ಪೂಜೆಮಾಡಿದಾಗ ಪುಣ್ಯಹದ ಘೋಷ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಭೇರಿಗಳು ಮೊಳಗುತ್ತಿದ್ದುವೋ, ಅದೇ

ಪ್ರಭುವಿಗೆ, ಈಗ ಕಾಲವೈಪರೀತ್ಯದಿಂದ, (ವಿಶೇಷವಾದ) ತಿಥಿ ಪೂಜೆಗಳಲ್ಲಿ, ದೇವರಿಗೆ ನಮಸ್ಕರಿಸುವಾಗ, ಚಲಿಸುವ ಸಂಕೋಲೆಗಳು ಧ್ವನಿಮಾಡುತ್ತಿವೆ. (೪)

ರುಮಣ್ಣಂತ - ಏಗ ನಿನ್ನ ಪ್ರಯತ್ನ ಸ್ವಾಮಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ವಿಶೇಷ ದಿವಸಗಳ ಸತ್ಕಾರವನ್ನು ತಂದೇ ತರುತ್ತದೆ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ವಸಂತಕ, ಹೋಗು; ಪುನಃ ಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಕಾಣು. ಹೀಗೆ ಅರಿಕೆ ಮಾಡು - 'ಪ್ರಯಾಣದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಒಂದು ಯೋಜನೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದೇವಲ್ಲಾ, ಅದನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದಕ್ಕೆ ನಾಳೆ ಸಕಾಲವಾಗಿದೆ' ಎಂದು. ಏಕೆಂದರೆ ನಲಾಗಿರಿ ಆನೆ ನಿಲ್ಲುವ, ಸ್ನಾನಮಾಡುವ, ಮೇಯುವ, ಮಲಗುವ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲಾ ಮೂಲಿಕೆಗಳನ್ನು ಹಾಕುವ ನೆಪದಿಂದ, ಮಂತ್ರ ಔಷಧಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಆ ಆನೆಯನ್ನು ಹತೋಟಿಗೆ ತಂದುಕೊಂಡು, ಅದು ತನ್ನ ನಿತ್ಯಚರ್ಯೆಯನ್ನು ಮರೆತು ಮರುಳಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಗಾಳಿ ಅನುಕೂಲವಾಗಿ ಬೀಸುವಾಗ ಹೊಗೆ ಹಾಕುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಧೂಪವನ್ನು ಸಿದ್ಧವಾಗಿಡಲಾಗಿದೆ. ಅದರ ರೋಷಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕೂಲವಾಗಿರುವಂತಹ ಪ್ರತಿಗಜದ ಮದವೂ ಸಜ್ಜಿತವಾಗಿದೆ. ಆನೆಗಳಿಗೆ ಬೆಂಕಿಯ ಭಯವಿರುವುದರಿಂದ, ಗಜಶಾಲೆಯ ಹತ್ತಿರ ಇರುವ ಸ್ವಲ್ಪ ಸಾಮಾನುಳ್ಳ ಮನೆಯೊಂದಕ್ಕೆ ಬೆಂಕಿ ಹೊತ್ತಿಸಿ ಉರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಏರ್ಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗಜಪತಿಯ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಭ್ರಮೆಗೊಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವಾಲಯಗಳಲ್ಲಿ ಶಂಖದುಂದುಭಿಗಳನ್ನಿಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡ ಮಹಾನಾದ (ಕೇಳಿ)ದೊಡನೆಯೇ ನಾಳೆ ಪ್ರದ್ಯೋತನು ನಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಯ ಶರಣು ಕೋರಲೇಬೇಕು. ಆಗ, ಶತ್ರುವಿನ ಅನುಮತಿಯಿಂದಲೇ ಬಂಧನದಿಂದ ಹೊರ ಬಂದು, ನಮ್ಮ ಪ್ರಭುಗಳು ತಮ್ಮ ಜತೆಯಲ್ಲೇ ವಿಪತ್ತಿಗೊಳಗಾದ ಘೋಷವತಿಯನ್ನು ಕೈವಶಮಾಡಿಕೊಂಡು, ನಲಾಗಿರಿಯನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಬಲಿಕ ನಲಾಗಿರಿಯ ಮೇಲೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಆಸನ ಹಾಕಿ ನಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಯು ಕುಳಿತು -

(ಅದನ್ನು ನಡೆಸುವ ಆ) ವೇಗದಲ್ಲಿ ಸೇನೆಗಳು ಬರಿಯ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅದರ ಬೆನ್ನುಹತ್ತುವಂತೆ ಮಾಡಿ, ಸಿಂಹಗಳ ಘರ್ಜನೆ ಮುಗಿಯುವುದರೊಳಗಾಗಿಯೇ ವಿಂಧ್ಯಪರ್ವತದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವನವನ್ನು ಹಿಂದೆಬಿಟ್ಟು ಒಂದೇ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಸನ, ವನ, ಸ್ವನಗರ ಈ ಮೂರರಲ್ಲೂ ಮೂರುಬಗೆಯ ಇರುವಿಕೆಗೊಳಗಾಗಿ, ಯಾವ 'ಆನೆಯ ಮೋಸ'ದಿಂದ

ಬಂಧಿತನಾದನೋ, ಅದೇ 'ಆನೆಯ ಮೋಸ'ದ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ವಿಮುಕ್ತನೂ ಆಗುತ್ತಾನೆ' (೫) ಎಂದು.

ರುಮಣ್ಣಂತ - ವಸಂತಕ, ಇದೇನು ಈಗ ಯೋಚಿಸುತ್ತಿರುವೆ ?

ವಿದೂಷಕ - ಹೀಗೆ ಯೋಚಿಸುತ್ತಿದ್ದೇನೆ - ಮಹತ್ತಾದ ನಿನ್ನ ಪ್ರಯತ್ನ ಹಾಳಾಗುತ್ತದಲ್ಲಾ, ಎಂದು.

ಇಬ್ಬರೂ - ನಮಗೇನೂ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತಿಲ್ಲ.

ವಿದೂಷಕ-ಮೊದಲು ನಾನು, ಆಮೇಲೆ ನೀವು (ತಿಳಿಯುವುದು).

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ-ಹಾಗಾದರೆ, ಕಾರ್ಯವಿಪತ್ತಿ

ಯಾವುದರಿಂದಾಗುತ್ತದೆ?

ವಿದೂಷಕ - ವತ್ಸರಾಜ ಬೇರೊಂದು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಹಾಗೆಂದರೆ ?

ವಿದೂಷಕ - ಇಬ್ಬರೂ ಕೇಳಿ.

ಇಬ್ಬರೂ - ಅವಧಾನದಿಂದಿದ್ದೇವೆ.

ವಿದೂಷಕ-ಕಳೆದುಹೋದ ಕಾಳಾಷ್ಟಮಿಯ ದಿವಸ ವಾಸವದತ್ತೆಯೆಂಬ ರಾಜಕುಮಾರಿ, ಕನ್ಯೆಯರನ್ನು ಯಾರು ನೋಡಿದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಮುಸುಕು ತೆಗೆದು ಹಾಕಿದ್ದ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ದಾದಿಯೊಡನೆ (ಕುಳಿತು), ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಚರಂಡಿಗಳಿಂದ ಹೊರಹರಿಯುತ್ತಿದ್ದ ನೀರಿನಿಂದ ರಾಜಮಾರ್ಗ ಸರಿಯಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸೆರೆಮನೆಯ ಬಾಗಿಲ ಮುಂಭಾಗದಿಂದ, ಭಗವತಿ ಯಕ್ಷಿಣಿಯ ಆಲಯವಿದೆಯಲ್ಲಾ ಅಲ್ಲಿ ದೇವರ ಪೂಜೆಮಾಡಲು ಹೋಗಿದ್ದಳು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಆಮೇಲೆ, ಆಮೇಲೆ.

ವಿದೂಷಕ - ಆಮೇಲೆ, ಅದೇ ದಿವಸ ಒಳಗಿನ ಸೆರೆಮನೆಯ ಕಾವಲುಗಾರನಾದ ಶಿವಕನೆಂಬ ರಾಜದಾಸನನ್ನೊಪ್ಪಿಸಿ ಪ್ರಭುಗಳು ಸೆರೆಮನೆಯ ಬಾಗಿಲಿನಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದರು.

ಇಬ್ಬರೂ - ಆಮೇಲೆ, ಆಮೇಲೆ ?

ವಿದೂಷಕ-ಆಗ ಬೋಯಿಗಳು ಹೆಗಲುಬದಲಾಯಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿ ನಿಲ್ಲಲು, ಆ ರಾಜಕುಮಾರಿಯನ್ನು ಪ್ರಭುಗಳು ಕಣ್ಣು ತುಂಬಾ ನೋಡಿದರು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಆಮೇಲೆ, ಆಮೇಲೆ ?

ವಿದೂಷಕ - ಆಮೇಲೇನು, ಆಮೇಲೆ ? ಸೆರೆಮನೆಯನ್ನೇಗ ಪ್ರಮದವನವನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ರಾಸಲೀಲೆ ಮಾಡಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಆಕೆಯ ಮೆಲೆ ಸ್ವಾಮಿಗೆ ಅಭಿಲಾಷೆ ಹುಟ್ಟಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ ?

ವಿದೂಷಕ - ಓ, ಅನರ್ಥಗಳು ಒಟ್ಟೊಟ್ಟಿಗೇ ಬರುತ್ತವೆ ಯಾದ್ದರಿಂದ, ಆಗಿರುವುದು ಹೀಗೆಯೇ ?

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಮಿತ್ರ ರುಮಣ್ಣಂತ ! ಮನಸ್ಸು ಗಟ್ಟಿಮಾಡಿಕೊ. ಇದೇ ವೇಷದಿಂದ ನಾವು ಮುಪ್ಪಾಗಬೇಕು.

ವಿದೂಷಕ - ಅಯ್ಯಾ, ಅದಲ್ಲದೆ, ಪ್ರಭುಗಳು ನನ್ನೊಡನೆ ಹೇಳಿದರು - 'ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಿಗೆ ಹೇಳು; ಈಗ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿರುವ ಏರ್ಪಾಟು ನನಗೆ ರುಚಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಡುವುದು ನಮಗೆಲ್ಲ ಸಮಾನವಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷಿತವೇ ಆದರೂ ಪ್ರದ್ಯೋತನಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾದೊಂದು ಅವಮಾನವನ್ನು ಯೋಚಿಸುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಕಾಮಪ್ರಧಾನನೆಂದು ನನ್ನನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯಬೇಡ. (ನನಗಾಗಿರುವ) ಅವಮಾನಕ್ಕೆ (ಸರಿಯಾದ) ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಿದ್ದೇನೆ' ಎಂದು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಓಹೋ, ಶತ್ರುಜನರು ಅಪಹಾಸ್ಯ ಮಾಡುವಂಥ ಮಾತಾಯಿತಲ್ಲಾ ? ಓ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂಕೋಚವೂ ಇಲ್ಲವಲ್ಲಾ ! ಓ ಸ್ನೇಹಿತರು ಸಂತಪಿಸಲು ಕಾರಣವಾಯಿತು ! ಸಲ್ಲದ ದೇಶಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಮಿಯು ಲಲಿತಶೃಂಗಾರವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ ? ಏಕೆಂದರೆ -

ತನ್ನ ಕೈಯಿಂದಲೇ ಹಾಸಿದ ಹುಲ್ಲು ಕೆಚ್ಚು ತಂದುಳ್ಳ ಬರಿಯ ನೆಲ ಅವರನ್ನು ದರ್ಪಗೊಳಿಸಬಲ್ಲದು! ಕಾಲಿನ ಸಂಕೋಚಗಳ ಸದ್ದು ಕಾಮವನ್ನು ಕೆರಳಿಸಲು ಸಾಕು! ಕಾವಲಿಗಾಗಿ ಏರ್ಪಟ್ಟ ದೂತರು ಬಂಧನದಲ್ಲೂ 'ರಾಜ' ಎಂದು ತನ್ನನ್ನು ಕರೆಯುವುದನ್ನು ಕಿವಿಯಾರ ಕೇಳಿದ ಯಾವನು ತಾನೆ 'ಕಾಮಪಟು' ಆಗದಿರುವನು ?

ವಿದೂಷಕ- ಅಯ್ಯಾ, ಸ್ನೇಹ ತೋರಿಸಿದ್ದಾಗಿದೆ. ಮರುಷಪ್ರಯತ್ನ ವನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದಾಗಿದೆ. ಇನ್ನು ಇವನನ್ನು ಇಲ್ಲೇ ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟು ಹೋಗೋಣ. ಅದೇ ಸಾಧು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ನೀನು ವಸಂತಕ ಅಲ್ಲವೆ ? ವಸಂತಕ, ಬೇಡ, ಹಾಗೆ ಹೇಳಬೇಡ.

ದುಃಖದಿಂದಲೂ, ಕಾಮದಿಂದಲೂ ನೊಂದಿರುವವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬಿಡೋಣವೇ? - ಅದೂ ಸ್ನೇಹಿತರನ್ನು ನಂಬಿ ಕಾಲವನ್ನೇ ಕಾಣದಿರುವವನನ್ನು ? (೭)

ವಿದೂಷಕ - ಹೀಗೆಯೇ ಮುದುಕರಾಗೋಣವೇ ?

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಅದು ಶ್ಲಾಘ್ಯವಾದುದೇ ಅಲ್ಲವೇ ?

ವಿದೂಷಕ - ಅದು ಶ್ಲಾಘ್ಯವೇ ಆದೀತು, ಜನ ತಿಳಿಯುವುದಾದರೆ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಜನರಿಂದ ನಮಗೇನೂ ಕೆಲಸವಿಲ್ಲ. ಈ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಸ್ವಾಮಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾಗಲೆಂದು.

ವಿದೂಷಕ - ಅವನೂ ಕೂಡ ಇದನ್ನರಿಯನಲ್ಲಾ ?

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಕಾಲ ಬಂದಾಗ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ.

ವಿದೂಷಕ - ಆ ಕಾಲ ಯಾವುದೋ ?

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಈ ಪ್ರಯತ್ನ ಸಿದ್ಧಿಸಿದಾಗ.

ವಿದೂಷಕ - ಹಾಗಾದರೆ, ಅಂತಹ ನೀನು ಬಂಧನದಿಂದ ರಾಜನನ್ನೂ, ಅಂತಃಪುರದಿಂದ ರಾಜಕುಮಾರಿಯನ್ನೂ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಹೊರಡಿಸು.

ರುಮಣ್ಣಂತ - ಇದನ್ನು ನೀನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - 'ಇಬ್ಬರನ್ನೂ' ಎಂದೆಯಾ? ಆಗಲಿ. ಇಗೋ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ.

ಅರ್ಜುನನು ಸುಭದ್ರೆಯನ್ನೂ, ನಾಗನು ಪದ್ಮಲತೆಯನ್ನೂ ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋದಂತೆಯೇ, ರಾಜನೂ ಅವಳನ್ನು ಹರಣಮಾಡದಿದ್ದರೆ ನಾನು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೇ ಅಲ್ಲ. (೮)

ಮತ್ತು

ಆ ಘೋಷವತಿ ವೀಣೆಯನ್ನೂ, ಆ ನಲಾಗಿರಿ ಆನೆಯನ್ನೂ, ಆ ಆಯತಾಕ್ಷಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನೂ, ಆ ದೊರೆ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನೂ ಹರಣ ಮಾಡಿ ಕೊಂಡೊಯ್ಯದಿದ್ದರೆ ನಾನು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೇ ಅಲ್ಲ (೯)

(ಕಿವಿಗೊಟ್ಟು ಕೇಳಿ) ಓ, ಏನೋ ಸದ್ದಿನಂತಿದೆ. ಅದೇನು ಸದ್ದು ನೋಡಿ.

ವಿದೂಷಕ - ಆಗಲಿ (ಹೋಗಿ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬಂದು) ಅಯ್ಯಾ, ಹೊತ್ತು ಬೀಳಲು ತಿರುಗಿದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ನಿರಾತಂಕವಾಗಿ ಜನ ಗುಂಪುಗುಂಪಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಕಾಣಿಸುತ್ತಿದೆ. ಈಗೇನು ಮಾಡೋಣ ?

ರುಮಣ್ಣಂತ - ಹಾಗಾದರೆ, ಈ ಅಗ್ನಿಗೃಹಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಬಾಗಿಲುಗಳಿವೆ; ನಮ್ಮ ಗುಂಪು ಚದುರಲಿ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಹಾಗಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ಗುಂಪು ಚದುರದಂಥದು. ಶತ್ರುಗಳ ಗುಂಪು ಮುರಿಯಲಿ. ನಮ್ಮ ಕೆಲಸ ಮುಂದುವರಿಯಲಿ.

ಇಬ್ಬರೂ - ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಲಿ. (ಹೋಗುತ್ತಾರೆ)

ಹುಚ್ಚ - ಹೀ ಹೀ. ಚಂದ್ರನನ್ನು ರಾಹು ನುಂಗುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಬಿಡು, ಚಂದ್ರನನ್ನು ಬಿಡು. ನೀನಾಗಿ ಬಿಡದಿದ್ದರೆ, ನಿನ್ನ ಮುಖವನ್ನು ಸೀಳಿ ಬಿಡಿಸುತ್ತೇನೆ. ಇಗೋ, ಈ ತುಂಟ ಕುದುರೆ ಕಟ್ಟುಬಿಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಈ ಕಡೆಯೇ ಬರುತ್ತಿದೆ. ಇಗೋ, ಇಗೋ ಚೌಕದ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ, ಇದನ್ನೇರಿ (ಕುಳಿತು) ಬಲಿಯನ್ನು ತಿನ್ನುತ್ತೇನೆ. ಇಗೋ ಇಗೋ, ಹುಡುಗ ಯಜಮಾನರು ! ಏನು ನನ್ನನ್ನು ಹೊಡೆಯುತ್ತೀರಾ ? ಬೇಡಿ. ಬೇಡಿ, ನನ್ನನ್ನು ಹೊಡೆಯಬೇಡಿ. ಏನು ಹೇಳಿದಿರಿ ? 'ನಮಗಾಗಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಕುಣಿ' ಎಂದಿರಾ ? ನೋಡಿ, ನೋಡಿ, ಹುಡುಗ ಯಜಮಾನರೇ ! ಓ, ಈ ಹುಡುಗ ಯಜಮಾನರು ! ತಿರುಗಿ ನನ್ನನ್ನು ದೊಣ್ಣೆಗಳಿಂದ ಹೊಡೆಯುತ್ತೀರಾ ? ಬೇಡಿ. ಬೇಡಿ, ಹೊಡೆಯಬೇಡಿ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ನಾನೂ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಹೊಡೆಯುತ್ತೇನೆ. (ಹೋಗುತ್ತಾನೆ) (ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಹೀ ಹೀ ! ಈ ಪ್ರದ್ಯೋತ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಅಪಮಾನಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಓ ಪ್ರದ್ಯೋತ! ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡು. ನೀನಾಗಿ ಬಿಡದಿದ್ದರೆ, ನಿನ್ನನ್ನು ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಜಯಿಸಿ, ಅವನನ್ನು ಬಿಡಿಸುತ್ತೇನೆ. ಈ ದುಷ್ಟ ಪ್ರದ್ಯೋತ ಮಾರ್ಗಭ್ರಷ್ಟನಾಗಿ ನಮ್ಮ ಮೇಲೆ ಕಾರ್ಯಭಾರ ನಡೆಸುವವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಚೌಕದ ದಾರಿಯಂತೆ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಯಾರು ಬೇಕಾದರೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ. ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಹರಣದಿಂದ ಈ ಪ್ರದ್ಯೋತನಿಗೆ ಅಪಮಾನವುಂಟುಮಾಡಿ, ನನಗೆ ಪ್ರಿಯನಾದ ವತ್ಸರಾಜನ ಬಿಡುಗಡೆಯನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತೇನೆ).

ಮೂರನೆಯ ಅಂಕ ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಂಕ

(ಬಳಿಕ ಭಟ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ)

ಭಟ - ಎಷ್ಟು ಹೊತ್ತಾಯಿತು ! ಜಲಕ್ರೀಡೆಗೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂದಿರುವ ರಾಜಕುಮಾರಿ ವಾಸವದತ್ತಯ ಆನೆ ಭದ್ರವತಿಯ ಪರಿಚಾರಕ ಗಾತ್ರಸೇವಕ ಕಾಣಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲವಲ್ಲ ! ಅಯ್ಯಾ ಪುಷ್ಪದಂತಕ, ಗಾತ್ರಸೇವಕನನ್ನು ಕಾಣಲಿಲ್ಲವೇ? ಏನೆಂದೆ? - ಆ ಗಾತ್ರಸೇವಕ ಹೆಂಡದಂಗಡಿಯವಳ ಮನೆಗೆ ಹೋಗಿ ಹೆಂಡ ಕುಡಿಯುತ್ತಿದ್ದಾ- ನೆಂದೆಯಾ? ಇನ್ನು ನೀನು ಹೋಗು. (ಮುಂದೆ ಹೋಗಿ) ಇದೇ ಹೆಂಡದಂಗಡಿಯವಳ ಮನೆ. ಅವನನ್ನು ಕೂಗಿ ನೋಡುತ್ತೇನೆ. ಗಾತ್ರಸೇವಕ ! ಓ ಗಾತ್ರಸೇವಕ !

(ತೆರೆಯ ಹಿಂದೆ) ಯಾರಿವನು ರಾಜಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತು 'ಗಾತ್ರಸೇವಕ ಗಾತ್ರಸೇವಕ' ಎಂದು ನನ್ನನ್ನು ಕೂಗುತ್ತಿರುವವನು ?

ಭಟ - ಈ ಗಾತ್ರಸೇವಕ ಹೆಂಡ ಕುಡಿದು, ನಕ್ಕು ನಕ್ಕು, ಅಮಲು ಏರಿ ಏರಿ, ದಾಸವಾಳದ ಹೂವಿನಂತೆ ಕೆಂಪಗೆ ಕಣ್ಣುಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಈ ಕಡೆಯೇ ಬರುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ಎದುರಿಗೆ ನಿಲ್ಲುವುದು ಬೇಡ. (ಹಿಂದಿರುಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ).

(ಬಳಿಕ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಗಾತ್ರಸೇವಕ ಬರುತ್ತಾನೆ)

ಗಾತ್ರಸೇವಕ-ಯಾರಿವನು ರಾಜಬೀದಿಯಲ್ಲಿ ನಿಂತು, 'ಗಾತ್ರಸೇವಕ, ಗಾತ್ರಸೇವಕ' ಎಂದು ನನ್ನನ್ನು ಕೂಗುತ್ತಿರುವವನು? ಕುಡಿತದ ಮನೆಯಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗಲೇ, ಮೊದಲೇ ಕಿಡಿ ಕಿಡಿಯಾಗಿರುವ ನಮ್ಮ ಮಾವ ನನ್ನನ್ನು ಕಂಡುಬಿಟ್ಟ. ಒಂದು ಬುರುಡೆ ಅಮೃತದಂತಿರುವ ಹೆಂಡವನ್ನೂ ಅದರ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ತುಪ್ಪ, ಮೆಣಸು, ಉಪ್ಪು ಹಾಕಿ ರುಚಿಕಟ್ಟಿದ ಮಾಂಸದ ಬೊರವನ್ನೂ ಬಾಯೊಳಕ್ಕೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡಿದ್ದೆ ! ಕುಡಿದಿದ್ದಾಗ ಸೊಸೆ ತುಂಬಾ ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಅತ್ತೆ ದೊಣ್ಣೆಯಿಂದ ಹೊಡೆಯುವುದಕ್ಕೇ ಬರುತ್ತಾಳೆ!

ಹೆಂಡ ಕುಡಿದು ಅಮಲೇರಿದವರೇ ಧನ್ಯರು ! ಮೈಗೆಲ್ಲಾ ಹೆಮಡ ಬಳಿದು ಕಿಂಡವರೇ ಧನ್ಯರು! ಹೆಂಡದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡಿದವರೇ ಧನ್ಯರು ! ಹೆಂಡ ಕುಡಿದು ಕುಡಿದು ಸತ್ತವರೇ ಧನ್ಯರು ! (೧)

ತಮ್ಮ ಹೆಂಡತಿ ಮಕ್ಕಳ ಕಷ್ಟ ನಷ್ಟವನ್ನೇ ಕೇಳುತ್ತಾ ಎಷ್ಟು ಸಮೃದ್ಧಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಹೆಂಡದ ಕೆರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸದಿರುವ ಮೂಢ ಜನರು ಯಾವ ಕೆಲಸಕ್ಕೂ ಬಾರದವರು! ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ನನಗೆ ಗೊತ್ತು, ಯಮಲೋಕದಲ್ಲಿ ನರಕ ಇದೆ ಎನ್ನುವುದೂ ಇಲ್ಲ, ಎನ್ನುವುದೂ.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಂಕ

ಭಟ- ಓ ಗಾತ್ರಸೇವಕ ! ನಿನ್ನನ್ನು ಎಷ್ಟು ಹೊತ್ತು ಹುಡುಕುವುದಯ್ಯಾ ! ಜಲಕ್ರೀಡೆಗೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂದಿರುವ ರಾಜಕುಮಾರಿ ವಾಸವದತ್ತಯ ಭದ್ರವತೀ ಆನೆ ಕಾಣಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ನೀನು ನೋಡಿದರೆ ಅಮಲೇರಿ ಅಲೆಯುತ್ತಿದ್ದೀ !

ಗಾತ್ರಸೇವಕ - ಸರಿ, ಆ ಆನೆಗೂ ಅಮಲೇರಿದೆ; ಆ ಪುರುಷನಿಗೂ ಅಮಲೇರಿದೆ; ನನಗೂ ಅಮಲೇರಿದೆ; ನಿನಗೂ ಅಮಲೇರಿದೆ; ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಒಂದೇ ಅಮಲು !

ಭಟ - ಎಲ್ಲರ ವಿಷಯ ಹಾಗಿರಲಿ; ಭದ್ರವತಿಯನ್ನು ಹೊರಕ್ಕೆ ತರದೆ ಇವನಲ್ಲಿ ಅಲೆಯುತ್ತಿದ್ದಾನೆಂದು ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಗಾತ್ರಸೇವಕ - ಇಲ್ಲಿ ಅಲೆಯುತ್ತಿದ್ದೇನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕುಡಿಯುತ್ತೇನೆ. ಇದರಿಂದ ಕುಡಿಯುತ್ತೇನೆ. ರೇಗಬೇಡ. ಏನು ಮಾಡಬೇಕು ಹೇಳು.

ಭಟ- ನಿನ್ನ ಅಸಂಬದ್ಧ ಪ್ರಲಾಪ ಹಾಗಿರಲಿ. ಬೇಗ ಭದ್ರವತಿಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಡು ಬಾ.

ಗಾತ್ರಸೇವಕ - ಬರಲಿ, ಬರಲಿ, ಭದ್ರವತಿ ಬರಲಿ. ಅಯ್ಯೋ ! ಭದ್ರವತಿಯ ಅಂಕುಶವನ್ನು ಅಡವು ಇಟ್ಟುಬಿಟ್ಟಿದ್ದೇನಲ್ಲಾ !

ಭಟ - ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ವಿನೀತವಾದ ಭದ್ರವತಿಗೆ ಅಂಕುಶ ಏಕೆ? ಹೋಗು ; ಬೇಗ ಭದ್ರವತಿಯನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ.

ಗಾತ್ರಸೇವಕ - ಬರಲಿ, ಬರಲಿ, ಭದ್ರವತಿ ಬರಲಿ. ಅಯ್ಯೋ ಭದ್ರವತಿಯ ಕ್ಷುರಪ್ರಮಾಲೆಯನ್ನೇ ಅಡವು ಇಟ್ಟುಬಿಟ್ಟಿದ್ದೇನಲ್ಲಾ !

ಭಟ - ಹೂವಿನಿಂದಲೇ ಕಟ್ಟಬಹುದಾದ ಭದ್ರವತಿಗೆ ಕ್ಷುರಪ್ರಮಾಲೆ ಏಕೆ? ಬೇಗ ಭದ್ರವತಿಯನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ.

ಗಾತ್ರಸೇವಕ - ಬರಲಿ, ಬರಲಿ, ಭದ್ರವತಿ ಬರಲಿ. ಅಯ್ಯೋ. ಅಯ್ಯೋ ಅದರ ಘಂಟಿಯನ್ನು ಅಡವು ಇಟ್ಟುಬಿಟ್ಟಿದ್ದೇನಲ್ಲಾ !

ಭಟ-ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಿಸಬೇಕೆಂದಿರುವವಳಿಗೆ ಭದ್ರವತಿಯ ಘಂಟಿಯಿಂದೇನು ಕೆಲಸ ? ಬೇಗ ಭದ್ರವತಿಯನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ.

ಗಾತ್ರಸೇವಕ - ಬರಲಿ, ಬರಲಿ, ಭದ್ರವತಿ ಬರಲಿ. ಅಯ್ಯೋ ! ಭದ್ರವತಿಯ ಚಾವಟಿಯನ್ನು ಅಡವು ಇಟ್ಟುಬಿಟ್ಟಿದ್ದೇನಲ್ಲಾ !

ಭಟ - ಚಾವಟಿಯಿಂದೇನು ಕೆಲಸ ? ಬೇಗ ಭದ್ರವತಿಯನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ.

ಗಾತ್ರಸೇವಕ - ಬರಲಿ, ಬರಲಿ, ಭದ್ರವತಿ ಬರಲಿ. ಅಯ್ಯೋ !....
ಭಟ - ಏನು ಅಯ್ಯೋ ?

ಗಾತ್ರಸೇವಕ - ಅಯ್ಯೋ, ನಾನು

ಭಟ - ಏನು ನೀನು ?

ಗಾತ್ರಸೇವಕ - ಅಯ್ಯೋ ಭದ್ರ

ಭಟ - ಏನು ಭದ್ರ..... ?

ಗಾತ್ರಸೇವಕ - ಅಯ್ಯೋ ಭದ್ರವತಿ

ಭಟ - ಏನು, ಭದ್ರವತಿ ?

ಗಾತ್ರಸೇವಕ - ಭದ್ರವತಿಯನ್ನೂ ಅಡವು ಇಟ್ಟುಬಿಟ್ಟಿದ್ದೇನಲ್ಲಾ !

ಭಟ - ತಪ್ಪು ನಿನ್ನದಲ್ಲ. ರಾಜವಾಹನವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೆಂಡ ಕೊಡುತ್ತಾಳಲ್ಲಾ ಹೆಂಡದಂಗಡಿಯವಳು, ಅವಳದು ತಪ್ಪು.

ಗಾತ್ರಸೇವಕ - ನಾನು ಅವಳಿಗೆ ಹೇಳಿದ್ದೆ - ಅಸಲಿನ ಮೇಲೆ ಬಡ್ಡಿಯನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಡ, ಎಂದು.

ಭಟ - ಹಂ ! ಏನೋ ಶಬ್ದ ಆದ ಹಾಗಿದೆ !

ಗಾತ್ರಸೇವಕ - ಅಯ್ಯೋ, ತಿಳಿಯಿತು; ತಿಳಿಯಿತು. ಹೆಂಡದಂಗಡಿಯವಳ ಮನೆಯಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಭದ್ರವತಿ ಓಡಿ ಹೋಗುತ್ತಿದೆ.

ಭಟ - ಏನೆಂದೆ ? (ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ) 'ಇಗೋ ಪ್ರಭು ವತ್ಸರಾಜ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೊರಟುಹೋದರು' ಎಂದೆಯಾ!

ಗಾತ್ರಸೇವಕ - (ಹರ್ಷದಿಂದ) ಸ್ವಾಮಿಗೆ ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿರಲಿ !

ಭಟ - ಕುಡಿ, ಕುಡಿ. ಅಮಲಿನಿಂದ ಇನ್ನೂ ಅಲೆಯುತ್ತಲೆ ಇರು.

ಗಾತ್ರಸೇವಕ - ಆ ! ಯಾರು ಅಮಲೇರಿದವರು ? ಅಥವಾ ಅಮಲು ಯಾರಿಗೆ ? ನಾವೇನೋ ಆರ್ಯ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಿಂದ ನಮ್ಮ ನಮ್ಮ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತರಾದ ಚಾರಪುರುಷರು. ನಾನೂ ಕೂಡ ಸ್ನೇಹಿತರಿಗೆ ಸೂಚನೆ ಕೊಟ್ಟು ನೋಡುತ್ತೇನೆ. ಇಗೋ ನಮ್ಮ ಗೆಳೆಯರು ನಿರ್ಬಂಧದಿಂದ ಮುಕ್ತರಾದ ಕೃಷ್ಣಸರ್ಪಗಳಂತೆ ಅತ್ತಿ ಓಡಾಡುತ್ತಾ ಇದ್ದಾರೆ. ಓ ಗೆಳೆಯರೇ ! ಕೇಳಿ, ಕೇಳಿ -

ನೀರಿನಿಂದ ತುಂಬಿ ಸುಸಂಸ್ಕೃತವಾಗಿ ದರ್ಭೆಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ನೂತನ ಕಲಶ ತಾನುಂಡ ಪ್ರಭುವಿನ ಅನ್ನಕ್ಕಾಗಿ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೋರಾಡದವನಿಗೆ ದೊರಕದು. ಅವನು ನರಕಕ್ಕೆ ಹೋದಾನು. (೨)

ಆರ್ಯ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಎಲ್ಲಿರಬಹುದು? (ನೋಡಿ) ಇಗೋ, ಪೂಜ್ಯನಾದ ಆರ್ಯ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ !

ಹುಚ್ಚ ವೇಷವನ್ನು ಕಳಚಿಹಾಕಿ ತುಂಬು ಉಡುಪನ್ನುಟ್ಟು, ಬಿಳಿಯ ಪೇಟ ಕಟ್ಟಿ, ಹರಿತವಾದ ಹೊಳೆಯುವ ಖಡ್ಗ ಹಿಡಿದು, ಎಡಗೈ ಬೆರಳುಗಳನ್ನು ಕನಕ ಖಚಿತವಾದ ಚರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಇವನು ಚಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬಿಟ್ಟಿರುವ ಮಿಂಚಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮೇಘದಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. (೩)

ಅಹೋ ಎಷ್ಟು ಭಯಂಕರವಾದ ಮಹಾಯುದ್ಧ !

ಮಾವುತರ ಸಮೇತ ಆನೆಗಳನ್ನೂ, ಕುದುರೆಗಳೊಡನೆ ಯೋಧರನ್ನೂ ಕೊಂದು, ಅಕ್ಷೌಹಿಣೀ ಸೇನೆಯೊಳಕ್ಕೆ ಮುಹೂರ್ತಕಾಲ ಜೋರಾಗಿ ನುಗ್ಗಿದ್ದು, ಭಾರಿ ಆನೆಯ ಒನಕೆಯಂತಹ ದಂತದಿಂದ ತೋಳು ಮುರಿದು ಆಯುಧ ಕೈ ತಪ್ಪಿ ಹೋಗಿದ್ದರೂ ಕೂಡ, ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೆಜ್ಜೆಯಿಡದೆ ಮುಂದೆ ಮುಂದೆ ಸಾಗುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. (೪)

ಆಯ್ಯೋ ! ಆರ್ಯ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿಯೇ ಬಿಟ್ಟನಲ್ಲಾ! ನಾನೂ ನೆಟ್ಟಗೆ ಆರ್ಯ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಬಳಿಗೇ ಹೋಗಿ ಇರುತ್ತೇನೆ. (ಹೋಗುತ್ತಾನೆ)

ಭಟ - ಇದೇನಿದು! ಕೋಟಿ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಲು ಎರಡನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದುದೆಲ್ಲಾ ಕೌಶಾಂಬಿಯೇ ಆಗಿದೆಯಲ್ಲವೇ ! ಒಳ್ಳೆಯದು, ಈ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಅಮಾತ್ಯನಿಗೆ ಅರಿಕೆ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ (ಹೋಗುತ್ತಾನೆ)

ಪ್ರವೇಶಕ

(ಬಳಿಕ ಇಬ್ಬರು ಸಾಧಾರಣ ಭಟರು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ)

ಇಬ್ಬರೂ - ಸರಿಯಿರಿ, ದೂರ ಸರಿಯಿರಿ ಸ್ವಾಮಿ, ದೂರ ಸರಿಯಿರಿ.

ಮೊದಲನೆಯವನು - ಅಯ್ಯೋ, ನನ್ನ ಗಂಟಲು ಕಿತ್ತು-

ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದರೂ, ಗಲಾಟೆ ನಿಲ್ಲುವ ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲವಲ್ಲ !

ಎರಡನೆಯವನು - ಓ ! ರಾಜಕುಮಾರಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯ

ಅಪಹರಣದಿಂದ ಮನಸ್ಸು ಕಲಕಿಹೋಗಿ, ಕಿರಿಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ ನನ್ನ ಮಾತನ್ನು

ಯಾರೂ ಕೇಳುವುದೇ ಇಲ್ಲ ! ಓ, ಏನೆಂದಿರಿ ? 'ದಾರಿ ಬಿಡಿಸುತ್ತಿರುವುದೇತಕ್ಕೇ

ಎಂದಿರಾ? ಆರ್ಯ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿದ್ದಾನೆ. ಏನೆಂದಿರಿ ?

'ಹೇಗೆ ಸಿಕ್ಕಿದ' ಎಂದಿರಾ ? ಆರ್ಯರೇ, ಕೇಳೋಣವಾಗಲಿ. ಕತ್ತಿ ಹಿಡಿದಿದ್ದ

ಆರ್ಯ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಿಂದ ಆ ಸೈನ್ಯದ ಮೊದಲುರುಬು

ಮುಹೂರ್ತಕಾಲ ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿತ್ತು. (ಆಗ) ವಿಜಯಸುಂದರ ಎಂಬ ಆನೆಯ

ದಂತದ ತುದಿಯ ಎಟಿನಿಂದ ಕತ್ತಿ ಮುರಿದು ಬಿದ್ದುಹೋಯಿತು. ಹೀಗೆ

ಕತ್ತಿಯ ದೋಷದಿಂದ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿದ; ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ದೋಷದಿಂದಲ್ಲ.

ಮೊದಲನೆಯವನು - ಹೋ, ಹೋ ! ನೀವೆಲ್ಲಾ ಮೈಮರೆಯದೆ ಜಾಗರೂಕರಾಗಿರಿ. ಕೋಟಿ, ಹೆಬ್ಬಾಗಿಲು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಎಲ್ಲವೂ ಕೌಶಾಂಬಿಯೇ ಆಗಿದೆ.

ಇಬ್ಬರೂ- ಇಳಿಯೋಣವಾಗಲಿ, ಆರ್ಯನು ಇಳಿಯೋಣವಾಗಲಿ.

(ಬಳಿಕ ಫಲಕಶಯನದಲ್ಲಿ ತರುತ್ತಿರುವ ಬದ್ಧಬಾಹು ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ)

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಇಗೋ ಇಳಿಯುತ್ತೇನೆ.

ಶತ್ರುವಶನಾಗಿದ್ದ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ, ರಣರಂಗದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಶಸ್ತ್ರ ದೋಷದಿಂದ (ನಾನೇ) ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿಬಿದ್ದಿದ್ದರೂ, ಸ್ವಾಮಿಯ ದುಃಖವನ್ನು ಕಳೆದಿರುವನಾದ್ದರಿಂದ ಗೆದ್ದನೆಂದೇ ಭಾವಿಸುತ್ತಾ, ಸಂತೋಷದಿಂದ ಅವಮನೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತೇನೆ. (೫)

ಓ ! ಹೆಂಡತಿ ಮಕ್ಕಳೆಲ್ಲದವರಿಗೆ ಅರಣ್ಯಪ್ರವೇಶ ಸುಖಕರ; ಮನೋರಥಗಳು ಕೈಗೂಡಿದವರಿಗೆ ಕ್ಷೇಶಗಳು ಮತ್ತೂ ರಮಣೀಯ. ಸಮವನ್ನು ಕೂಡಿಟ್ಟವರಿಗೆ ಸಾವು ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಕರವಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ. ನಾನಾದರೋ

ವೈರ ಭಯ ಪರಿಭವಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ತ್ಯಜಿಸಿ, ನಯಗಳಿಂದಲೂ ವಿಷಯಗಳಿಂದಲೂ, ಬಾಣಗಳಿಂದಲೂ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಶತ್ರುವಿನ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನೂ, ಸ್ನೇಹಿತರ ಅಪಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ ತೊಲಗಿಸಿ, ಜಯವನ್ನೂ, ಮೊರೆಯನ್ನೂ, ಮೇಲಾದ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದಿದ್ದೇನೆ. (೬)

ಇಬ್ಬರೂ - ದೂರ ಸರಿಯಿರಿ; ಸ್ವಾಮಿ, ದೂರ ಸರಿಯಿರಿ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ನನ್ನನ್ನು ನೋಡಲಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಯಾರನ್ನೂ ದೂರ ಸರಿಸಬೇಡಿ.

ರಾಜಾಸುರಾಗನಿಯಮದಿಂದ ವಿಪತ್ತಿಗೊಳಗಾಗಿರುವ ನನ್ನನ್ನು ಸತ್ತಾಲಿಗಳಾದ ರಾಜಪುರುಷರು ನೋಡಲಿ ಮತ್ತು ಪದವಿಗಾಗಿ ಮನಸ್ಸಿನೊಳಗೇ ಆಶಿಸುತ್ತಿರುವವರ ಅಭಿಲಾಷೆ ಸ್ಥಿರಗೊಳ್ಳಲಿ; ಇಲ್ಲ, ಕಳೆದು ಹೋಗಲಿ. (೭)

ಇಬ್ಬರೂ - ಸರಿಯಿರಿ, ದೂರ ಸರಿಯಿರಿ. ನೀವು ಹಿಂದೆ ಆರ್ಯ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನನ್ನು ನೋಡಿದ್ದೇ ಇಲ್ಲವೇನು ?

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಹಿಂದೆ ನೋಡಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ, ಹೀಗಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿಲ್ಲ. ಹುಚ್ಚನಂತೆ ಮರೆಮಾಚಿದ ವೇಷದಿಂದ

ಬೀದಿಗಳಲ್ಲಿ ಓಡಾಡುತ್ತಿದ್ದ ನನ್ನ ರೂಪವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಅವರು ಹಳಿಯುತ್ತಿದ್ದರು; ಈಗ (ನನ್ನ) ಕೆಲಸವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಾರೆ. (೮)

(ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಭಟ- ಆರ್ಯ, ಪ್ರಿಯವಾರ್ತೆಯನ್ನು ಬಿನ್ನವಿಸುತ್ತೇನೆ. ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಹಿಡಿದುಬಿಟ್ಟಿರಂತೆ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಇಲ್ಲ.

ಶತ್ರುನಗರದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಸೆರೆಯಿಂದ ವಿಮುಕ್ತನಾಗಿ, ಭದ್ರವತಿಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಅಡವಿಯನ್ನು ಸೇರಿ, ನಿಮಿಷ ಮಾತ್ರದಲ್ಲೇ ಅನೇಕ ಯೋಜನಗಳ ದೂರ ಸಾಗಿಬಿಟ್ಟವನು ಪುನಃ ಸೆರೆ ಸಿಕ್ಕುವನೇ? (೯)

ಹೇಗೆ ಸೆರೆ ಸಿಕ್ಕಿದನೆಂದು ಕೇಳಿದೆಯಾ?

ಭಟ-ನಲಾಗಿರಿಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು, ಅವನ ಬೆನ್ನುಹತ್ತಿ ಹಿಡಿದಿರಂತೆ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ವಾಹನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೇನೋ ಇದೆ. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಮಾವಟಗಿಲ್ಲ.

ಆನೆಯ ವೇಗ ಅದರ ಮಾವಟಗಿನಿಗನುಗುಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸರಿಯಾದ ಶಿಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದ ನಲಾಗಿರಿಯನ್ನು ವತ್ಸರಾಜನ ಸಂಗಡ ಯಾವನು ತಾನೆ ನಡೆಸಬಲ್ಲ ? (೧೦)

ಭಟ- ಆರ್ಯ, ಅಮಾತ್ಯರು ಹೇಳಿದರು - 'ಆರ್ಯರು ಆಯುಧಾಗಾರದಲ್ಲಿರಲಿ. ಇದು ಶೂರರು ಕಾವಲಿರುವ ಪ್ರದೇಶ' ಎಂದು.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಓಹೋ, ಎಂತಹ ಹಾಸ್ಯದ ಮಾತು !

ವತ್ಸರಾಜನೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿಟ್ಟು ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಯೂ ರಕ್ಷಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತೋ, ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಂತ್ರಿಗಳು ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ರತ್ನವು ಕಳುವಾಗಿ ಹೋದಮೇಲೆ ಪೆಟ್ಟಿಗೆಗೆ ಅದಂತಹ ದಿಗ್ಭಂಧನ ? (೧೧)

(ಮುಂದೆ ನಡೆದು) ಭಟ - ಇದು ಆಯುಧಾಗಾರ. ಆರ್ಯನು ಪ್ರವೇಶಿಸೋಣವಾಗಲಿ. (ಇಬ್ಬರೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ)

ಭಟ- 'ಕಟ್ಟುಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಬಿಡಿ' ಎಂದು ಅಮಾತ್ಯರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ನನ್ನನ್ನು ಕಡೆಗಣಿಸಬೇಡ. ಭರತರೋಹಕ ನನ್ನನ್ನು ನೋಡಬಯಸುತ್ತಾನೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ನಾನೂ ಕೂಡ ಭರತರೋಹಕನನ್ನು ನೋಡಲಿಚ್ಛಿಸುತ್ತೇನೆ.

ರೋಷದಿಂದ ಬಿರುಸಾದ ನುಡಿಗಳ ನನ್ನ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ ತುಂಬಾ ಖೇದಗೊಂಡವನೂ, ನಾನು ಕೈಗೊಂಡ ರಾಜನೀತಿಯ ಫಲಗಳಲ್ಲಿ ನನ್ನೊಡನೆ ಸರಿದೂಗಿದವನೂ, ಸಮನಾದ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದವನೂ, ಸೂಕ್ತವಾದ

ಶಾಸ್ತ್ರನಿಶ್ಚಿತ ಮಾರ್ಗಗಳಿಂದ ಹೊರಗಾದವನೂ, ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವಂಚಿತನಾದವನೂ, ಇದಿರು ಪಟ್ಟುಗಳಿಂದ ಕೆಳಗುರಿಳಿ ನಾಚಿದ ಜಟ್ಟಿಯಂತೆ ಅಧೋಮುಖನೂ ಆದ (ಅವನನ್ನು) ನೋಡಲು (ನಾನೂ ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ). (೧೨)

(ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಭರತರೋಹಕ - ಎಲ್ಲಿ, ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಲ್ಲಿ ?

ವಂಚನೆಗಳಿಂದ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡವನು; ದುರ್ನಿರೀಕ್ಷನಾದವನು; ಪ್ರಭುವಿನ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ವಿಪತ್ತಿಗೊಳಗಾದವನು; ಚಿರಕಾಲ ಹುಚ್ಚನಂತೆ ಅವಮಾನಕರವಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಮಂತ್ರಾಲೋಚನಾ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡುತ್ತಾ (ಕಾಲಡಿಯಲ್ಲಿ) ತುಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟು ಕೋಪದಿಂದ ಕೆರಳಿ ಮೇಲಕ್ಕೆದ್ದ ಹಾವಿನಂತಿದ್ದಾನೆ. ಅವನನ್ನು ಹೇಗೆ ತಾನೆ ಮಾತನಾಡಿಸಲಿ? (೧೩)

ಭಟ - ಆರ್ಯ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಆರ್ಯನನ್ನು ಪ್ರತೀಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಆಯುಧಾಗಾರದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ.

ಭರತರೋಹಕ - ಇರಲಿ; ಇರಲಿ.

ನೀಲಗಜದ ನೆಪದಿಂದ ಮಂತ್ರಿತ್ವದಲ್ಲಿ ಅಂದು ನನ್ನಿಂದ ವಂಚಿತನಾದನಷ್ಟೆ ! ಆ ವೈರವನ್ನೇ ಹಿಮ್ಮರಳಿಸಲು ಅವನಿಗ ನನ್ನನ್ನೇ ಎದುರುನೋಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. (೧೪)

ಭಟ - ಆರ್ಯ, ಇವರೇ ಅಮಾತ್ಯರು.

ಭರತರೋಹಕ - (ಹತ್ತಿರ ಹೋಗಿ) ಭೋಃ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ!

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಭೋಃ !

ಭಟ - ಆಹಾ ! ಎಷ್ಟು ಗಂಭೀರವಾದ ಸ್ವರ ! ಆರ್ಯನ ಈ ಒಂದು ಅಕ್ಷರದಿಂದಲೇ ಈ ಪ್ರದೇಶವೆಲ್ಲ ತುಂಬಿಹೋಯಿತು.

ಭರತರೋಹಕ - (ಕುಳಿತು) ಅಯ್ಯಾ, 'ಯೌಗಂಧರಾಯಣ' ಎಂಬ ಅಶರೀರವಾದ ಅಕ್ಷರಗಳು ಕೇಳಿಬರುತ್ತಿದ್ದುವು. (ಈಗ) ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಂಡದ್ದು ಸಂತೋಷ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - 'ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಂಡದ್ದು ಸಂತೋಷ' ಎಂದೆಯಾ ? ನೋಡು ನನ್ನನ್ನು : -

ಈ ರೀತಿ ರಕ್ತದಿಂದ ತೊಯ್ದ ಶರೀರವುಳ್ಳವನೂ, ವೀರರ ನಿಯಮವನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಿರುವವನೂ, ಗುರುವನ್ನು ಗೆದ್ದ ಶತ್ರುವನ್ನು ಕೊಂದ

ಮೇಲೆ ಶಾಂತನಾದ ಅಶ್ವತ್ಥಾಮನಂತಿರುವವನೂ ಆದ ನನ್ನನ್ನು ನೋಡು. (೧೫)

ಭರತರೋಹಕ - ಅಹೋ, ಆನೆಯನ್ನುಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಮೋಸದಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಪಡೆದಿದ್ದರೂ ಅದೆಷ್ಟು ಆತ್ಮಸಂಭಾವನೆ !

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಏನು 'ಮೋಸದಿಂದ' ಎಂದೆಯಾ ? ಅದೇ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾದದ್ದಲ್ಲವೇ ?

ಮಲ್ಲಿಕಾ-ಸಾಲವೃಕ್ಷಗಳ ಮರೆಯಲ್ಲಿ (ನೀವು ಹಿಂದೆ) ಒಡ್ಡಿದ ಕೃತ್ರಿಮ ಆನೆಯ ವಂಚನೆ ! ಆಗ ಸೆರೆಸಿಕ್ಕಿದ ನಮ್ಮ ದೊರೆಯು ತೋಳನ್ನೇ ತಲೆದಿಂಬಾಗಿಟ್ಟು ಕೊಂಡು ಬರಿಯ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಮಲಗಿದ್ದುದು ! - (ಇವುಗಳನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು) ನಮ್ಮ ರಾಜನಿಗೆ ಆನೆಯನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅನುಭವವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ವೀಣಾಶ್ರಿತವಾದ ವಂಚನೆಯನ್ನು ನಾನೊಡ್ಡಿದೆ. ಮೊದಲು ನೀನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದುದನ್ನೇ ಈಗ ನಾನೂ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವುದು; ಇದರಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಅಪರಾಧವಿಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. (೧೬)

ಭರತರೋಹಕ - ಅಯ್ಯಾ, ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ! ಮಹಾಸೇನನ ಮಗಳನ್ನು ಅಗ್ನಿಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಶಿಷ್ಯೆಯೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ, ಇನ್ನೂ ಮದುವೆ ಮಾಡಿ ಕೊಡದಿರುವಾಗಲೇ ಅವಳನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋದನಲ್ಲಾ (ನಿಮ್ಮ ದೊರೆ), ಈ ಕಳ್ಳನ ಕೆಲಸ ಯುಕ್ತವಾದದ್ದೇ ?

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಬೇಡ, ಬೇಡ; ನೀನು ಹೀಗೆನ್ನಬೇಡ. ಇದು ನಮ್ಮ ಪ್ರಭುವಿನ ವಿವಾಹವೇ ಸರಿ.

ಭರತಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿ, ವತ್ಸದೇಶಕ್ಕೆ ದಕ್ಷನಾದ ದೊರೆಯಾಗಿ, ಹೆಂಡತಿಯೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಮಾಡದೆ, (ಹುಡುಗಿಯೊಬ್ಬಳಿಗೆ ವೀಣೆಯ) ಉಪದೇಶ ಮಾಡುವನೇ ? (೧೭)

ಭರತರೋಹಕ - ಈಗಲೂ ವತ್ಸರಾಜನು ಮಹಾಸೇನನಿಂದ ಸತ್ಯತನಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಾನೆ. ಅದನ್ನೇಕೆ ಅವನಿಗ ಲಕ್ಷಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ ?

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಬೇಡ, ಬೇಡ; ನೀನು ಹಾಗನ್ನಬೇಡ.

ನಲಾಗಿರಿಯು ಈತನ ಅಪ್ಪಣೆಗಳನ್ನೂ ನಡೆಸುವುದು; ಏಕೆಂದರೆ, ಅದು ನುರಿತವರ ಮಾತನ್ನು ಮೀರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅವನು (ವತ್ಸರಾಜ) ವಿಮುಕ್ತನಾದುದು; - ತನ್ನ (ಪ್ರದ್ಯೋತನ) ಶರೀರರಕ್ಷಣೆ ದೊರಕಲೆಂದು, ತನಗೆ ಯಶಸ್ಸನ್ನೂ, ತನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರಿಗೆ ಜೀವರಕ್ಷಣೆಯನ್ನೂ ಕೊಡಲೆಂದು. (೧೮)

ಭರತರೋಹಕ - ಹೀಗೆ ನಲಾಗಿರಿಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿನ್ನ ಸ್ವಾಮಿ ವಿಮುಕ್ತನಾದನು ಎನ್ನುವುದಾದರೆ, ಪುನಃ ಏತಕ್ಕೆ ಅವನನ್ನು ಬಂಧಿಸಲಿಲ್ಲ ?

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ- ಜನ ಏನಾದರೂ ಅಂದಾರಂದು ಬಂಧಿಸಕೂಡದು ಎಂದಿದ್ದಾನೆ.

ಭರತರೋಹಕ - ರಾಜ್ಯವ್ಯವಹಾರ ನಿನಗೆ ಪರೋಕ್ಷವಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಗೆದ್ದ ಶತ್ರುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರ ಏನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ- ವಧೆ.

ಭರತರೋಹಕ - ವತ್ಸರಾಜ ವಧಾರ್ಹನಾಗಿದ್ದರೂ, ಅವನನ್ನು ನಾವು ಸತ್ತರಿಸಿದ್ದೇಕೆ ?

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ-ಇದನ್ನೇ ಗಮನಿಸಿ, ಪ್ರದ್ಯೋತನನ್ನು ಅಪಹರಿಸಲಿಲ್ಲ.

ಭರತರೋಹಕ-ಇದೂ ಸಂಭಾವ್ಯವೆಂದು ನಿನ್ನ ಸ್ವಾಮಿ ತಿಳಿದಿದ್ದಾನೆಯೇ ?

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಸಂಶಯವೇನು ?

ಕೈಗೆ ಸಿಕ್ಕಿದ್ದನಷ್ಟೆ ನಿಮ್ಮ ದೊರೆ; (ಆದರೆ) ಅ ಸಾಧು ಅವನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ. ಗಜೇಂದ್ರನ ಮೇಲೇರದೆಯೆ, ಪತಾಕೆಯನ್ನು ಕೆಡವುವುದಿಲ್ಲವಲ್ಲವೇ ?

(೧೯)

ಭರತರೋಹಕ - ಇರಲಿ, ಇರಲಿ. ಮಹಾಸೇನನಿಗೆ ಪ್ರತಿಕೂಲ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ, ಕೌಶಾಂಬಿಯ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಮನೋಭಾವವೇನಾಗಿತ್ತು?

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಅಹೋ, ಎಂತಹ ಹಾಸ್ಯಾಸ್ಪದವಾದ ಮಾತು !

ನಿಮ್ಮದುರಿಗೇ ಹೊರಟು ಹೋದವನು ಉಳಿದ ಕಾರ್ಯದ ಕಥೆ ಏಕೆ? ಬುಡಸಹಿತ ವೃಕ್ಷವನ್ನು ಕಿತ್ತುಹಾಕಿದ ಮೆಲೆ, ಕೊಂಬೆಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಶ್ರಮವೆಲ್ಲಿಯದು ? (೨೦)

(ಪ್ರವೇಶಿಸಿ) ಕಾಂಚುಕೀಯ - (ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ) ಹೀಗೆ, ಹೀಗೆ....

ಭರತರೋಹಕ - ಪ್ರಕಾಶವಾಗಿ ಹೇಳು.

ಕಾಂಚುಕೀಯ- 'ಅನೇಕ ಕಾರಣಗಳಿಗಾಗಿ ನೀನೇನಿಸಿದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ ಯಾವ ಅಪಕಾರವೂ ಆಗಿಲ್ಲ. ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ನನಗೆ ದ್ವೇಷವಿಲ್ಲ. (ಈ) ಭೃಂಗಾರವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸು'. ಎಂದು (೨೧)

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಕಷ್ಟ !

ನಾನೇ ಬೆಂಕಿ ಹೊತ್ತಿಸಿದ ಮನೆಗಳ ಉರಿ ಇನ್ನೂ ಆರಿಲ್ಲ; ಹಾಗೆಯೇ ಮಂತ್ರಿಗಳ ಹೃದಯಗಳೂ ಇನ್ನೂ ಆರಿಲ್ಲ. ಶಿಕ್ಷೆ ಹೊರಬೇಕಾದ ನನಗೆ ಈ ಪೂಜೆಯೇ ? ಅಪರಾಧವೆಸಗಿದವನಿಗೆ ಸತ್ಕಾರ ವಧೆಯೇ ಅಲ್ಲವೇ ? (೨೨)

(ತೆರೆಯ ಹಿಂದೆ ಹಾಹಾಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ)

ಭರತರೋಹಕ - ಅಯ್ಯೇ !

ಇದೇನು, ಅರಮನೆಯ ಮೇಲ್ಭಾಗದಿಂದ ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ಹೊರ ಹೊರಟಿರುವ ಈ ಧ್ವನಿ, ಗಿಡಗನ ರೆಕ್ಕೆಗಳ ಬಡಿತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿದ ಕುರರಿಗಳ ಧ್ವನಿಯಂತೆ ಇರುವುದು ? (೨೩)

ಅಯ್ಯಾ, ಇದೇನು ಸದ್ದು ತಿಳಿ.

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಆರ್ಯನ ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ. (ಹೊರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಪುನಃ ಬಂದು) ಮಹಾರಾಣಿ ಅಂಗಾರವತಿಯು ದುಃಖದಿಂದ ಎದೆಗುಂದಿ ಅರಮನೆಯ ಮೇಲಿಂದ ಬಿದ್ದು ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗಮಾಡಬೇಕೆಂದಿರುವಾಗ, ಮಹಾಸೇನ ರಾಣಿಗೆ ಹೇಳಿದರು- 'ನಿನ್ನ ಮಗಳ ವಿವಾಹ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಧರ್ಮದ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ನಡೆದಿದೆ. ಈ ಹರ್ಷಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದೇಕೆ ದುಃಖಿಸುತ್ತಿರುವೆ? ಆದ್ದರಿಂದ, ಚಿತ್ರಫಲಕದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ವತ್ಸರಾಜ ವಾಸವದತ್ತೆಯರಿಗೆ ವಿವಾಹ ನೆರವೇರಿಸೋಣ' ಎಂದು. ಅಲ್ಲಿಯಾದರೋ -

ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ ಹೆಂಗಸರು ಸೇರಿ ಕಣ್ಣೀರು ಸುರಿಸುತ್ತಾ, ಈಗ ಮಂಗಳ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಹರಡಿಟ್ಟು, ಸಂತೋಷ-ಕಳವಳಗಳಿಂದ ವಿರ್ವಟ್ಟ ಕೌತುಕ ಮಂಗಳವನ್ನು ನಡೆಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. (೨೪)

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ-

ಹೀಗೆ ಮಹಾಸೇನನು ಸಂಬಂಧವನ್ನೊಪ್ಪುತ್ತಾನೆಯೋ ! ಹಾಗಾದರೆ ಭೃಂಗಾರವನ್ನು ತನ್ನಿ.

ಕಾಂಚುಕೀಯ - ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. (ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ತರುತ್ತಾನೆ)

ಭರತರೋಹಕ - ಅಯ್ಯಾ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ! ಮಹಾಸೇನ ನಿನಗೆ ಮತ್ತಾವ ಪ್ರಿಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ ?

ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ - ಮಹಾಸೇನ ನನ್ನ ಮೇಲೆ ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿದ್ದರೆ,
ಬೇರೇನನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಲಿ ?

(ಭರತವಾಕ್ಯ)

ಗೋವುಗಳು ಆರೋಗ್ಯವಾಗಿರಲಿ. ಶತ್ರುಚಕ್ರ ಅಡಗಿಹೋಗಲಿ. ಈ
ಭೂಮಿಯೆಲ್ಲವನ್ನೂ ನಮ್ಮ ರಾಜಸಿಂಹನೇ ಆಳಲಿ. (೨೫)

(ಎಲ್ಲರೂ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ)

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಂಕ ಮುಗಿಯಿತು

ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ನಾಟಕ ಮುಗಿಯಿತು.

PRATIJNAYAUGANDHARAYANAM

Act I

(At the end of the Benediction, enter the stage - manager.)

STAGE-MANAGER- May the very mighty Mahasena, the son of Yugandhara (Siva) preserve, (you) - he that was the infant King in name only, but armed with his Sakti, brought victory to heaven's Lord. (1)

(Walking about and looking towards the curtain)

come here, good lady,

(Entering)

ACTRESS - Here I am, my noble lord.

STAGE-MANAGER - Good lady, please to sing some song, so that when the audience will have been pleased with your song, we too, might begin (the performance of) the play. What ! my dear lady, what are you thinking of ? Won't you sing ?

ACTRESS- Today, I saw in my dream that there was some illness in my father's family. I, therefore, desire that my noble lord should send some one to bring word of their well-being.

STAGE-MANAGER - All right.

I will send some intelligent man, who would do the right thing. (Behind the scenes)

Are you ready, Salaka ?

STAGE- MANAGER- Like this Yaugandharayana, who is sending a messenger. (2) (Exit)

(End of the Prologue)

(Enter Yaugandharayana and Salaka)

YAUGANDHARAYANA- Are you ready, Salaka ?

PRATIYNAYAUGANDHARAYANAM

SALAKA- Yes, your honour.

YAUGANDHARAYANA- You have a long distance to go.

SALAKA- That is an opportunity for me to serve your honour with greater devotion.

YAUGANDHARAYANA- Surely, a strong man, who is devoted, will go. For

A difficult task should be entrusted to devoted agents, or to such as appreciate the wholesome consequences (of the task). Whosoever the person entrusted with the task, success or failure depends upon the dictates of fate. (3)

Now our lord, who will be going tomorrow to Nagavana which is three woods further off from Venuvana, should be seen by you before he departs.

SALAKA- Well, your honour, it is your letter, giving the nature of the task, that detains me.

YAUGANDHARAYANA- Vijaya !
(*Entering*)

VIJAYA- Here I am, your honour.

YAUGANDHARAYANA- Vijaya, quickly bring the letter and the amulet.

VIJAYA- Very well, your honour (Exit)

YAUGANDHARAYANA- Have you travelled on the road ever before ?

SALAKA- No, but I have heard it described.

YAUGANDHARAYANA- This, too, is a sign of an intelligent person. Well, we have heard the news that Pradyota wants to deceive our lord by setting up a blue

elephant, in the midst of wild elephants. May we hope that our lord will not be overreached ? Ah, Pradyota is in mighty awe of our lord ! His vast army has manifestly not availed him. For

Though, it is clear, he has a vast army, yet it is not of one mind; it contains but a small number of brave warriors; and it lacks devotion to its master. Therefore he seeks guile where there is an occasion for battle. For the entire army is (as feeble as) a wife in the absence of devotion. (4)

(*Entering*)

VIJAYA- Here is the letter. The queen mother says that the amulets are quickly being gathered from the hands of all the ladies.

YAUGANDHARAYANA- Vijaya, say to her grace : let there be amulets from the hands of all the wives or only one amulet.

VIJAYA- Yes, your honour. (Exit)

(*Entering*)

NIRMUNDAKA- I hope your honour is well.

YAUGANDHARAYANA- How ! It is Nirmundaka.

NIRMUNDAKA- Your honour, here comes Hamsaka, who always attends the king, from the king himself.

YAUGANDHARAYANA- What ! Hamsaka comes alone ? Salaka, rest a while. You will have to go in all haste or be at ease.

SALAKA- As your honour says. (Exit)

YAUGANDHARAYANA- Nirmundaka, lead Hamsaka.

NIRMUNDAKA- Yes, your honour. (Exit)

YAUGANDHARAYANA- That Hamsaka, who never before was away from my master, now comes alone fills me with uneasiness. For,

My mind is now filled with apprehensions like that of a man who returns home from a different country where eager kinsmen await him. So I shall now hear whether he brings good news or bad news. (5)

(Then enter Hamsaka and Nirmundaka)

NIRMUNDAKA- Come, come, sir.

HAMSAKA- Where, where is his honour ?

NIRMUNDAKA- Here he waits; advance towards him. (Exit)

HAMSAKA- (Advancing) I hope you are well.

YAUGANDHARAYANA- I hope our king has not proceeded to Nagavana.

HAMSAKA- Well, your honour, only yesterday, the king has gone.

YAUGANDHARAYANA- Alas ! it is no use, then, sending any one to him. We have been foiled. Now, is there hope, or shall we put an end to our life ?

HAMSAKA- Well, the master still lives.

YAUGANDHARAYANA- To say that he lives is to state that the calamity is not severe. But is the master taken into captivity ?

HAMSAKA- Your honour has guessed rightly. The king is in captivity.

YAUGANDHARAYANA- What ! The king in captivity ! Pradyota's fortune has helped him to

accomplish a mighty task. From now on is established the weakness and failure of Vatsaraja's ministers. Where indeed was Rumanvan, whose wisdom only combats evils which do not exist ? Where was our cavalry ? For

Such devoted men won over by (the master's) regard, well-born, who were fit through exercise, and were retained on account of their skill - could it be that they were bought over by the enemy, or lost in the impenetrable woods, or destroyed in battle by overwhelming might ? (6)

HAMSAKA- Had the master been surrounded by all his warriors, the calamity would not have befallen.

YAUGANDHARAYANA- How do you mean ? The master was not surrounded by all his warriors ?

HAMSAKA- Listen, your honour.

YAUGANDHARAYANA- You are fatigued with the journey. Please, be seated.

HAMSAKA- Yes, your honour. (Sitting) Listen, your honour. When it was still dawn, and the time favourable for travelling, our master crossed the river Narmada by the sandy ford, and having left the ladies in the Venuvana proceeded to Nagavana with but an umbrella for his paraphernalia, and with an army capable of fighting elephant herds, along a path that the deer loved to roam.

YAUGANDHARAYANA- Well, proceed.

HAMSAKA- Then, when the Sun had risen but an arrow's throw up in the sky, having gone just so many leagues, and then after about a league had been traversed - without however reaching the Madagandhira mountain, we came into sight of a herd of elephants on the bank, all

splashed with mud and rugged in appearance like some half-finished stone - work.

YAUGANDHARAYANA- What next ?

HAMSAKA- Then while our army looked on, and the herd closed up through fear, a foot-soldier who was the cause of this mischief approached our king.

YAUGANDHARAYANA- Stay : didn't he say that just a league's distance from there, he had seen an elephant, that was blue all over, except its nails and tusks, whose body was covered with Jasmine and Sala,

HAMSAKA- How, your honour knew about that ! So the mischief occurred while (your honour) was awake.

YAUGANDHARAYANA- Ah, Hamsaka, even though a man is awake, fate proves stronger. What next ?

HAMSAKA- Then having honoured the wicked one with a hundred gold pieces the king said : 'it must be that sovereign elephant named the Nilakuvalaya mentioned in the treatise on elephants. So you must carefully watch this herd; I will go with my lute and fetch that tusker.'

YAUGANDHARAYANA- But how did Rumanvan neglect our master at the moment ?

HAMSAKA- No, no. With all courtesy the minister said to the king: "It is quite possible that you might capture even the quarter - elephants Airavana and others. But border districts, being difficult to protect, are subject to imminent peril. And the people living in these border lands are devoid of shame and good breeding. Let us, therefore, put this herd in charge of only our foot - soldiers, and let all the rest proceed. The king should not go all alone."

YAUGANDHARAYANA- Did Rumanvan say this to the king in the presence of the attendants ? Even thus I think his devotion to the king is without blame. Well what next ?

HAMSAKA- Then the king dissuaded the minister with an oath touching his life, go down from the elephant Nilabalahaka and mounting the horse Sundara patala when the Sun had traversed less than half his course, with but twenty soldiers, he started forth.

YAUGANDHARAYANA- To victory ! O, alas, in my admiration I lost sight of the previous incident. Well, what next ?.

HAMSAKA- Then having gone some distance, which seemed double the actual distance, we sighted at a hundred bow-lengths that counterpart of the divine elephant, revealed by its bright pair of tusks sticking out from nothing as it were, as the dark hue of its form was lost in the shadow of the Sala trees of the same hue.

YAUGANDHARAYANA- Hamsaka, say rather it was misery (you sighted). Well, proceed.

HAMSAKA- Then the king dismounted from his horse, drew near, and bowing to the gods, took up his lute. Then there came behind us a roar that seemed to have one set purpose.

YAUGANDHARAYANA- What, a roar ? Well, proceed.

HAMSAKA- Then we turned round to find out the roar; and the artificial elephant controlled by warriors under the command of the elephant - driver advanced towards us.

YAUGANDHARAYANA- Well, what next ?

HAMSAKA- Then calling his nobles by their names and the names of the families, the king cheered them. "Surely this is Pradyota's trick; follow me. With my valour. I will rob the enemy's move of its unfair advantage over us." With these words he entered the ranks of his enemy.

YAUGANDHARAYANA- Entered the enemy's ranks ? Oh, but that was proper.

Mortified at his deception, the high-minded (warrior) relied on his courage; or what else would one do who is brave and driven to extremity ? (7)

What next ?

HAMSAKA- Then as if playing with his horse Sundarapatala that obeyed his every whim, hitting with greater fury than he had ever intended, and exerting himself greatly because the enemies were ever so numerous, all his followers deserting him in despair, protected by me alone - no, no; protected by his own self, exhausted by fighting the livelong day, his horse killed by innumerable strokes, he swooned away towards the dread hour of the sinking Sun.

YAUGANDHARAYANA- How ! the king swooned away ? And then ?

HAMSAKA- Then they did outrage to the king's person, binding him like any ordinary fellow with rough creepers of unknown species which they had torn to the best of their power from the nearest thicket.

YAUGANDHARAYANA- What, did they outrage the king ?

Were handcuffs put in the place of bracelets on his arms, with their fat shoulders, which with their strength expanding through exercise, resemble an elephant's trunk - those two arms of his which with their hands make the bow twang by making the arrows fly afar off, fixing them in countless number, arms which do homage to Brahmins, and honour his friends with their embraces, when these feel wearied ? (8)

Well, what time did the king recover consciousness ?

HAMSAKA- Noble sir, when those wretches had gone after inflicting these indignities.

YAUGANDHARAYANA- Fortunately they could outrage his person but not his spirit. Proceed.

HAMSAKA- Then seeing the king revive, those wretches ran in all directions, describing variously the valour of the master by crying, "He has slain my brother, he has slain my father, my son, my friend".

YAUGANDHARAYANA- What happened next ?

HAMSAKA- And now another strange thing happened : after entreating one another, one resolved to do a dreadful thing : turning the king's face to the South, and rudely grasping his hair, dishevelled in the heat of the battle, he grimly gripped his sword in his hands, and sprang up with a view to give force to his stroke -

YAUGANDHARAYANA- Hold a moment, Hamsaka, the while I get my breath.

HAMSAKA- And by his own speed, the brute slipped on the ground which was slimy with pools of blood, and fell down helpless, thwarted in his attempt.

YAUGANDHARAYANA- The wretch fell down.

PRATIJNAYAUGANDHARAYANAM

Ha, When the Earth is not overrun by foemen, and is free from confusion of castes, then herself protected, she protects her lord in distress. (9)

HAMSAKA- Then there appeared on the scene Salankayana, a minister of Pradyota, who at the very outset was stunned with a blow of his spear by our king, and he cried out "Do nothing rash."

YAUGANDHARAYANA- Well then ?

HAMSAKA- Then he made a salute to the king a behaviour somewhat rare at such a time - and removed all bounds that restrained his body.

YAUGANDHARAYANA- So my master was released ! Well done, Salankayana, well done. Surely distress turns even an enemy into a friend ! Hamsaka, I feel a bit relieved from misery. Well what did this good man do next ?

HAMSAKA- He soothed the king with many courteous words of comfort, and finding that he was too badly wounded to ride, this gentleman had him put in a palanquin and taken to Ujjayin.

YAUGANDHARAYANA- So my master was taken away ! This was the calamity,

This is our disgrace, this is more than was expected even by his enemy. Pradyota's pride puts our king in misery. (10)

Now,

How shall the king look at him whom erstwhile he ignored ? How shall he, whose every word was law, now listen to words addressed to ordinary men ? How shall he restrain his wrath made impotent by the absence of an

object on which to vent it? A prisoner, whether honoured or disgraced, has nevertheless to be humble. (11)

(Entering)

PORTRESS- Sir, here is the amulet.

YAUGANDHARAYANA- These come at a time when the loss of our good fortune renders their acquisition useless, like the waving of auspicious lights round a charger, when the battle is over. (12)

PORTRESS- Sir, here is the amulet.

YAUGANDHARAYANA- Vijaya, keep it.

PORTRESS- What am I to say to the queen-mother?

YAUGANDHARAYANA- Vijaya, it is thus.

PORTRESS- What is that ?

YAUGANDHARAYANA - This.

PORTRESS- Speak, sir, do speak out.

YAUGANDHARAYANA- Or rather, it is impossible to suppress it. Well, I shall inform her majesty. Vijaya, compose yourself. (In her ear) It is like this.

PORTRESS- Ah !

YAUGANDHARAYANA- Remember you are Vijaya.

PORTRESS- So I will go, unlucky that I am.

YAUGANDHARAYANA- Vijaya do not tell her majesty all at once that our lord is taken captive. One must have regard for a mother's heart, so tender with love.

PORTRESS- How, then, may I tell her ?

YAUGANDHARAYANA- Listen,

First, one should talk of the evils of war, that will give rise to misgivings (in the mind); when the meaning is dimly perceived, death apprehended and grief grips the heart, then one should reveal the actual facts. (13)

PORTRESS- I have it. (Exit)

YAUGANDHARAYANA- Hamsaka, why did you not go with the king ?

HAMSAKA- Sir, I did think of doing me that honour, but Salankayana ordered me to go to Kausambi and report the matter.

YAUGANDHARAYANA- Does he intend to render pursuit in vain, or he shuns the presence of a devoted attendant ?

HAMSAKA- What else ?

YAUGANDHARAYANA- He (thus) betrays himself by his conceit, or rather everything looks well, when success crowns all one's undertakings. Well, did the king say nothing to me ?

HAMSAKA- Yes, Sir ! As I went round him in respectful farewell, the king, with eyes heavy with tears, inside, as if he had many things to communicate, said to me : Go to Yau ... (When half through these words, he stops)

YAUGANDHARAYANA- Speak freely, these are the king's words.

HAMSAKA- "See Yaugandharayana."

YAUGANDHARAYANA- Now, don't; did he pass over the entire circle of ministers, and say that only Yaugandharayana, was to be seen ?

HAMSAKA - Yes, that is it.

YAUGANDHARAYANA- If the king thinks that I should be seen, it is because I had not taken proper precautions, was not worth my master's salt, and made no recompense for the honours bestowed on me by my royal master.

HAMSAKA- Ah !

YAUGANDHARAYANA- Well, my master will see me another man : whether in the capital of the hostile king, in prison, or in the forest, or in the next world, if death come upon him, he shall find me equally devoted; and when I shall have overreached the king who thinks himself a victor, my master, regaining his kingdom, shall find me, worthy of praise, by his side. (14)

(Behind the scenes)

O, alas, our lord !

YAUGANDHARAYANA- That bespeaks the way they soothe their grief as best they may; these females thus proclaim the impotence of ministers. (15)

(Entering)

PORTRESS- Sir, the **QUEEN-** mother -

YAUGANDHARAYANA- Yes ?

PORTRESS- Says -

YAUGANDHARAYANA- What ?

PORTRESS- "This is what has befallen the king of the Vatsa land, such a gallant king surrounded by his friends. What else is to be done but that he must be avenged. So we must honour his friends and deliberate. Now that one, who does not despair in difficulties, nor yield to obstacles, nor despond when tricked, nor abandon his life when suffering reverses, the wise one,

who first was a friend of my child, and then his minister, like another son to me, is requested to restore my son to me."

YAUGANDHARAYANA- Ah ! how brave these words of her majesty so befitting her royal house. I must do her honour for that esteem. Vijaya, water please.

PORTRESS- Yes, your honour. (*Going out and then entering*) Here is water.

YAUGANDHARAYANA- Bring it. (*Sipping*) Vijaya, what did her majesty say ?

PORTRESS- "My son, bring me my son."

YAUGANDHARAYANA- Hamsaka, what did my lord say ?

HAMSAKA- "See Yaugandharayana."

YAUGANDHARAYANA- Vijaya,

If I do not release my king, seized by the hostile forces, like the moon by Rahu, I am not Yaugandharayana. (16)

PORTRESS- Noble sir, so be it. (*Exit*)

(*Entering*)

NIRMUNDAKA- Sir, a strange thing happened. Seeing a number of Brahmins present at a feast given for the good of the king, a certain Brahmin dressed like a madman, laughed wildly and said, "Eat freely, noble gentlemen, without any misgiving; for prosperity will attend this royal house". And scarcely has he spoken these words when he vanished from sight.

YAUGANDHARAYANA- Is this true ?

(*Then enter a Brahmin*)

BRAHMIN - Here are peculiar garments, put on by the noble one, and left behind for some purpose of his own. It was the revered Dvaipayana who came disguised in these garments.

YAUGANDHARAYANA- So, it was Dvaipayana who had arrived.

BRAHMIN - Yes.

YAUGANDHARAYANA- let us then see them.

BRAHMIN - May your honour see them.

YAUGANDHARAYANA- How, I am transformed ! Ah, to be sure, I am already by the king's side. It appears these were left behind for my instruction. This madman's dress, donned by the reverend Brahmin, will liberate the king and disguise me. (17)

(*Entering*)

PORTRESS- Sir, the QUEEN- mother says, " I desire to see my son".

YAUGANDHARAYANA- Here I come. Sir, wait for me in the "House of peace". (*Exit*)

BRAHMIN - Very well.

YAUGANDHARAYANA- Hamsaka, rest yourself, now.

HAMSAKA- Very well, sir. (*Exit*)

YAUGANDHARAYANA- Vijaya, lead the way.

VIJAYA- Very well, sir.

YAUGANDHARAYANA- Well,

Wood gives out fire when rubbed, and the Earth yields water when dug; there is nothing impossible for

energetic persons; all endeavours in the right direction always bear fruit. (18)

(Exeunt omnes)

Here ends Act I

Act II

(Enter a Chamberlain)

CHAMBERLAIN- Abhiraka ! Abhiraka, go and give this message of Mahasena to the keeper of the gate: "The reverend Jaivanti, the chaplain (Kulaguru) of the king of Kasi, has come today as an envoy. So leave aside the usual treatment given to envoys, and see that he is comfortably lodged. Take care to give him the hospitality due to a guest," Ah, so from day to day are envoys sent by suitable royal families to sue for the hand of the princess; and yet none is either rejected or favoured by Mahasena. What does it mean ? Or rather, it is fate that rules in this matter of a daughter's marriage. For,

Obviously no envoy comes from him whose bride she is destined to be; and so awaiting (the arrival of) such a one, the king recognizing the qualities of other kings, yet disregards them. (1)

Ah, the crouching attitude of the attendants of the palace shows that the king is approaching. Aye, here comes Mahasena.

Who has sturdy shoulders clapped round by golden armlets, gleaming with sapphire rays like so many shoots of Durva grass; here he comes from this part of the avenue of golden palms like Kartikeya from a forest of reeds. (2) *(Exit)*

End of the interlude.

(Then enter king with his retinue)

KING- Kings who are my virtual slaves, bear upon their coronets the dust of the road raised by the hooves of my horses; and yet I am not content, while the king of the Vatsas, endowed with virtues, proud of his knowledge of elephants, does not pay me homage. (3)

Badarayana !

(Entering)

CHAMBERLAIN- Victory unto Mahasena !

KING- Is Jaivanti lodged ?

CHAMBERLAIN- Yes, lodged and treated with due hospitality.

KING- You did well, you that ever love to advance the glory of persons of royal lineage. It is proper that all guests should be given an honourable reception. But every one I question about the marriage of my daughter depends upon another's opinion. *(Looking at the chamberlain)* Badarayana, I think you desire to speak.

CHAMBERLAIN- It is nothing, indeed. An idea occurred to me concerning this marriage.

KING- Do not keep it back, then. This business is everybody's concern. Speak out.

CHAMBERLAIN- Mahasena, this is what I want to say: thus indeed, from day to day are envoys sent by suitable royal families to sue for the hand of the princess, and yet none is either rejected or favoured by Mahasena. What does it mean ?

KING- Badarayana, you are right. As I greatly covet the best virtues in a bridegroom, and am so fond of Vasavadatta, I am not able to make up my mind. For,

First of all, my mind is set on (his coming from) a worthy family; then he must be tenderhearted; for this quality, though soft is yet strong; next beauty of form, not because it is a virtue but for fear of woman (lest its absence should make a woman hate her husband); and lastly he must possess noble strength : for women do require to be protected. (4)

CHAMBERLAIN- With the exception of Mahasena, it is impossible to find all these qualities in any one person.

KING- That is why I am hesitating.

To secure a good husband for his daughter generally depends upon the efforts of the father. The rest depends on Fate; and nothing to the contrary has ever been in evidence. (5)

Now since a daughter's marriage causes grief to the mother, do please call the queen here.

CHAMBERLAIN- As Mahasena commands. *(Exit)*

KING- Oh ! This embassy from the king of Kasi reminds me of Salankayana who has gone out for the capture of the king of the Vatsas. How does it happen that Brahmin has not sent us word so far ?

Although it is true that his mind is set on that favourite sport of his, yet there are all those his ministers who have been greatly exerting themselves. (6)

(Then enter the queen with her retinue)

QUEEN- Victory to Mahasena !

KING- Please to take a seat.

QUEEN- As my lord commands. *(Sits down)*

KING- Where is Vasavadatta ?

QUEEN- She had gone to Uttara, the lady - musician, to learn to play the narada lute.

KING- whence this desire to learn music ?

QUEEN - On some occasion, she saw Kancanamala practising on a lute and wished to learn it herself.

KING- How like a child !

QUEEN- I, too, desire to make a request to Mahasena.

KING- What is it ?

QUEEN- I desire to engage a teacher.

KING- What is the good of a teacher, when she is about to be married ? Her husband himself will be her teacher.

QUEEN- Ah ! Is it really time for my little girl to go ?

KING- Now, now, having always urged me to give her in marriage, how do you feel distressed now ?

QUEEN- I do wish to give her in marriage. Yet the thought of parting pains me. To whom is she betrothed ?

KING- I have not yet decided.

QUEEN- Not even yet ?

KING- If a daughter remains unmarried, she causes shame; but when married brings grief to the heart; thus placed between duty and love, mothers find themselves in a sorry state indeed. (7)

Vasavadatta is certainly of an age to wait upon her father-in-law. Here is this other - the noble Jaivanti, chaplain to the king of Kasi, arrived on an embassy, today; he tempts me by his character. *(To himself)* Well, she says nothing ! Tearful already and agitated, how can

she come to any decision ? Well, I will tell her. (*Aloud*)
Have you not heard that there are kings arrived to seek
alliance with us ?

QUEEN- What need of details ? Give her to such a
one that we may not repent it after.

KING- How lightly you talk of this very difficult
task now, but I will have to listen to your reproaches later.
hence let the queen make her choice. Listen.

Our allies, the kings of Magadha, Kasi, Anga,
Surastra, Mithila and Saurasena - these for various
reasons attract me by their virtues. Which of these
appears to you to be most worthy? (8)

(*Entering*)

CHAMBERLAIN- The king of the Vatsas.

KING- What, the king of the Vatsas ?

CHAMBERLAIN- Forgive me, Mahasena, forgive
me. In my haste to announce the glad tidings, I forgot the
proper procedure.

KING- Glad tidings ?

QUEEN- (*Rising*) Victory to Mahasena.

KING- (*Joyfully*) would the queen miss the glad
news ? Please be seated.

QUEEN- As Mahasena commands. (*Takes her seat*).

KING- Rise, rise, and speak freely.

CHAMBERLAIN- (*Rising*) The noble minister
Salankayana has taken Vatsaraja captive.

KING- (*Delighted*) What did you say ?

CHAMBERLAIN- The noble minister Salankayana
has captured the king of the Vatsas.

KING- Udayana ?

CHAMBERLAIN- Yes.

KING- The son of Satanika ?

CHAMBERLAIN- Certainly.

KING- The grandson of Sahasranika ?

CHAMBERLAIN- The same.

KING- The king of Kausambi ?

CHAMBERLAIN- Yes, to be sure.

KING- The expert musician ?

CHAMBERLAIN- That is what they say.

KING- What, the king of the Vatsas ?

CHAMBERLAIN- Surely, the king of the Vatsas.

KING- What then, is Yaugandharayana dead ?

CHAMBERLAIN- Not indeed, he is in Kausambi.

KING- If so, Vatsaraja is not captured.

CHAMBERLAIN- Believe me, Mahasena.

KING- I cannot believe your tale of Udayana's
capture : one may as well believe the whirling of the
Mandara mountain with the palm of one's hand. For his
enemies speak of his heroism in battle, while the
stratagems of Yaugandharayana ring in our ears. (9)

CHAMBERLAIN - Be gracious, Mahasena. I am an
old man, and a Brahmin, too. I have never told a
falsehood in Mahasena's presence.

KING- Yes, so it is. Now what favoured messenger
is sent by Salankayana ?

CHAMBERLAIN- None. The minister has himself
arrived with Vatsaraja before him, in the fastest chariot
drawn by mules.

KING- So he is arrived ! O joy ! to-day let my army rest in comfort, putting aside their armours. From now on, princes will have no need to send spies secretly. This in brief : to-day I am Mahasena.

QUEEN- Has the minister got him here ?

KING- Yes.

QUEEN- Then for his sake, we shall not give away Vasavadatta to any one.

KING- Why, he is my foe, conquered in battle. Badarayana, where is Salankayana ?

CHAMBERLAIN- He is lodged at the "Auspicious Gate".

KING- Go, say to Bharatarohaka, "let the minister be ushered in with the Vatsa king, after being received with the honour due to a prince."

CHAMBERLAIN- As Mahasena commands.

KING- Come, a moment.

CHAMBERLAIN- Here i am.

KING- None is to be prevented from seeing the Vatsa king. let my citizens see the enemy whose deeds they have already heard of, like a lion, all fury within, captured for a sacrifice. (10)

CHAMBERLAIN- As Mahasena commands. (Exit)

QUEEN- We have enjoyed many happy events in this palace; but I do not remember to have heard any that gave me such delight, as this capture of the Vatsa king.

QUEEN- Is it really the king of the Vatsas ?

KING- Yes, of course.

QUEEN- We have heard of many royal houses seeking alliance with us. But he has sent nobody.

KING- Queen, he even disregards the title Mahasena, what of seeking alliance with me !

QUEEN- What ? He disregards ! Is he a child or a fool ?

KING- A child but not a fool.

QUEEN- What makes him so conceited ?

KING- It is the dynasty of Bharata, with its roll of illustrious names of royal sages, - a dynasty which finds mention in the letters of the holy writ, that makes him so conceited; and his hereditary knowledge of music, too, makes him proud. His youth and beauty make him vain. And his people's attachment - sprung from some unknown cause - makes him confident.

QUEEN- These are qualities eligible for a son-in-law. Whose wickedness has produced this disability ?

KING- Queen, how do you feel admiration for an unworthy object ? Mark.

Like a fire started in the interior of a forest and consuming the entire earth, the flames of my authority are quenched at the boundary of his dominion. (11)

(Entering)

CHAMBERLAIN- Victory unto Mahasena ! Salankayana has entered after being honourably received as commanded. He now requests me to present to Mahasena this jewel of a lute, called Ghosavati, the heirloom of the Bharatas, an object of admiration in the family of Vatsaraja. (Shows the Lute).

KING- I accept this auspicious trophy of victory. (*Taking the lute*) so this is the famous Ghosavati.

Sweet and pleasant to the ear, harmonious by nature when the strings are thrummed on end by nail-tips, this, like the magic-art in the spells of sages, perforce subdues the hearts of elephants. (12)

Ah, what joy it is to enjoy, as one likes, the treasures won in battle !

My eldest son Gopalaka is a lover of the science of Government, while Palaka, the younger, hates music and loves manly exercise. (13)

So where would this be properly placed ? Queen, has Vasavadatta taken kindly to the lute ?

QUEEN- Yes.

KING- Well, then, this may be given to her.

QUEEN- The present of a lute would again make her mad.

KING- Let her enjoy herself. That won't be possible in her father-in law's place. Badarayana, where is she ?

CHAMBERLAIN- She is with the minister.

KING- And the king of the Vatsas ?

CHAMBERLAIN- He was so gentle, and further had so many wounds on his feet and limbs, that he was taken on a litter borne on shoulders to the inner chamber.

KING- Alas ! That he is severely wounded ! That, now, is the fault of untaught valour. He would be a cruel person indeed who would neglect him at this time. Badarayana, go, say to Bharatarohaka - let his wounds be treated.

CHAMBERLAIN- As Mahasena commands.

KING- O rather come here a moment.

CHAMBERLAIN- Here I am.

KING- His every glance should be respectfully attended to. Know every pleasure of his from his gestures. Do not tell him stories relating to the battle that is past; while a blessing should be uttered when he sneezes or does anything like that. He should be honoured with compliments proper to the occasion.

CHAMBERLAIN- As Mahasena commands.

(*Goes out and entering*)

Victory unto Mahasena ! Vatsaraja's wounds were attended to just on the way. There is no occasion to attend to them a second time. The Sun has ascended the noon-day height.

KING- Where is the haughty warrior ?

CHAMBERLAIN- In the opening square of the "Peacock's Perch."

KING- Oh fie ! That is not a proper place for residence. bid them to take him into the crystal chamber to guard him for the heat of day.

CHAMBERLAIN- As Mahasena commands. (*Exit and re-enters*) Mahasena's orders have all been carried out; now the minister Bharatarohaka desires to see Mahasena.

KING- It is plain that he does not like this reception of Vatsaraja. This is the result of his strategy. Well, let me myself bring him round.

QUEEN- Is the alliance decided on ?

KING- I have not yet made up my mind.

QUEEN- There is no need to hurry. My daughter is yet a child.

KING- As you please, madam. You may retire inside.

QUEEN- As Mahasena bids. (*Exit along with her retinue*)

KING- (*Reflecting*)

First I hated him on account of his arrogance; and when he was brought in here, may be, I was just indifferent. But now that I hear that he is sorely afflicted in battle, that his life is in suspense, and he is in a sad plight, I do not know what I feel. (14) (*Exeunt Omnes*)

Here ends the Second Act.

Act III

(*Enter Vidusaka disguised as a jesting beggar*)

VIDUSAKA- (*Looking*) Ha, I put my bowl of sweets on the temple platform, counted the gold pieces received in gift and tied them up; but now as I come back I do not find my bowl of sweets. (*Reflecting*) Well, that fellow who was hanging about and was satisfied with one ball of sweet has not followed me; nor can dogs get in, for the walls are high. Nor could it have tempted passers - by as they were amply stocked with provisions. or, very likely, I myself ate it. If so, let me exhale breath. Ha, ha, like an old hog's bladder, I am exhaling only pure breath. Or, may be, God Siva has taken it thinking that what belongs to the red Katyayani also belongs to him. (*Looking closer*) Now here is this celibate indulging in several immodest pranks. Well. I will just have a look. Ah, here is my bowl of sweets at Siva's feet. So I will take it back. Give me, O Lord, give me my bowl of sweets. O Lord, even you are thieving me. O, alas ! my bowl is only a painted one on

Act - III

the wall, which I did not observe well owing to the darkness of distress. Well, let me wipe it off. Ha, ha, well done, painter, well done, sir. The colours have been so thickly laid that the more I rub, the more do they brighten up. Well, well, I will wash it off. Now, where shall I find water ? Here is a beautiful, pure tank. May Siva, too, like me, be disappointed of this my bowl of sweets.

(*Behind the scenes*)

'Sweets, Sweets, Ha ! ha !'

VIDUSAKA- Alas ! Here comes this madman with my bowl of sweets, laughing and running hither and thither like foaming and dirty rain-water in the street. Stop, madman, stop. With this my wooden staff, I will break thy head.

(*Then enter the madman*)

MADMAN- Sweets, sweets, ha ! ha !

VIDUSAKA- Now, madman bring me my bowl of sweets.

MADMAN- What sweets ? Where are sweets ? Whose are they ? Are these sweets thrown away, or tied up, or eaten ?

VIDUSAKA- No, they are not eaten, nor cast away.

MADMAN- How my tongue, desiring to taste them, is making signs !

VIDUSAKA- Now, madman, give me my bowl of sweets. Do not covet what belongs to another and get your self caught.

MADMAN- Who, who would catch me ? The sweets will surely protect me.

PRATIJNAYAUGANDHARAYANAM

Adorned with special attire, they have come to give satisfaction; in the palace they were purchased; and in course of time, they have become for a moment weak. (1)

VIDUSAKA- O madman, give me my bowl of sweets. With this provision I have to go to my teacher's house.

MADMAN- But I, too, have to go a hundred leagues with this provision.

VIDUSAKA- What ! are you Airavana, Indra's elephant ?

MADMAN- Yes, I am Airavana; but Indra does not ride on my back. And I have heard that Indra is bound by chains. Then striking with the lashes of lightning that restrained the showers, and whirling around with the whirlwind, he burst through the clouds that bound him.

VIDUSAKA- O madman, if you don't give me, I shall shout.

MADMAN- Shout, shout, scream or shout.

VIDUSAKA- Help, sirs, help !

MADMAN- Well, I too, will shout. Indra is bound, sirs, Indra is bound.

VIDUSAKA- Help, sirs, help.

(Behind the scenes)

'Fear not, pious Brahmin, fear not !'

VIDUSAKA- *((Joyfully))* when the Moon is up all the stars meet together. It is a sin to be a Brahmin. At the merest wish here comes this buddhist monk who assures me protection.

(Then enter a Buddhist monk)

MONK- Fear not, pious Brahmin, fear not. Who is here ? What is to be done ? Why these shouts ?

VIDUSAKA- Ah me ! the monk is assuming the role of a door-keeper. O monk, reverend sire, here is this madman, has grabbed my bowl of sweets and does not give it to me.

MONK- Let me just have a look at the sweets.

MADMAN- Have a look, have a look, monk, sir,

MONK- Thu, thu.

VIDUSAKA- O, curse it, at the merest thought this monk having spat on my sweets in the madman's hand, has made them, as before, a mere sight for the eye.

MONK- O pious madman, return, return these sweets white like foam and morning dew, large and dainty with profuse flour, sweet as mulled wine. Do not eat them lest they should make you waste away.

VIDUSAKA- Bless my soul ~ How have I been longing after vintner's sweets, taking them to be balls of sweets.

MONK- Return, reverend madman, return. If you don't return them, I shall curse you.

MADMAN- Be pleased, holy monk, be pleased. Do not curse me. Take them, take.

MONK- Holy Brahmin, now behold my power.

VIDUSAKA- This madman, seeing the monk cursing him at his will, stands trembling, holding my sweets on the tips of his extended fingers. O madman, give me my sweets.

MONK- Come, come, sir, with these sweets you will give me your blessings.

VIDUSAKA- Hi, hi give you blessings with my own! I, too, received them from the hands of a householder. They will also be a present to you. May he, too, prosper. Here is this madman going towards the fire-sanctuary. It is midday. This place is deserted even during the morning hours. Now I, too, will deposit these gold pieces received in gift in some house on the way, and proceed. One wants my cloak, and the other my coins.

(All enter the fire - sanctuary)

YAUGANDHARAYANA- Vasantaka, is this fire-sanctuary empty ?

VIDUSAKA- Yes, sir, it is quite empty.

YAUGANDHARAYANA- Then embrace (me) both.

BOTH - Good. *(They embrace)*

YAUGANDHARAYANA- Well, well, You both have exerted yourselves equally. Sit you, sir, you too. *(All are seated)*

YAUGANDHARAYANA- Vasantaka, have you seen our master ?

VIDUSAKA- Yes, sir, I have seen his majesty.

YAUGANDHARAYANA- Alas, night is not a time for security. We have to wait till day - time. When the day is past, we wait for the night; and in the holy hour of dawn, we look forward to the day. How happy we feel to see time ever passing, as our minds are filled with anticipations of the dangers that are still to come. (2)

RUMANVAN- You speak well. Though all times are alike yet night is full of dangers in captivity. For,

The night is a terror to foes whose actions are inscrutable, who have no love for men, and whose faults are discovered in the light of the morning. (3)

YAUGANDHARAYANA- Vasantaka, did you speak to the king ?

VIDUSAKA- Aye, sir, I was for a long time detained by his honour. To-day, the fourteenth day (of the month) I attended him as he was taking his bath.

YAUGANDHARAYANA- Did the king bathe ?

VIDUSAKA- Yes, his honour did bathe.

YAUGANDHARAYANA- Did he offer worship to Gods ?

VIDUSAKA- Yes, sir, with just a bow he worshipped the Gods.

YAUGANDHARAYANA- So our master has at least attained this excellent condition ! For,

When he bathed and approached the deities, drums were beaten as the noise of worship died away; but now, as fate would have it, his chains clank as they are displaced by his bowing to the Gods, when they are offered worship on (auspicious) days. (4)

RUMANVAN- Your honour's efforts will soon enable the king to worship properly on auspicious days.

YAUGANDHARAYANA- Vasantaka, go, see my lord once again; and make him this request : - tomorrow is the day to execute the plan that we have thought of for our departure. For the trick of putting herbs in places where the elephant Nalagiri stands, has his bath, and his feed of grass, and where he lies down, is contrived; he has further been infuriated with spells and herbs used on the

proper time and (thus) confused in regard to his usual routine. Smoke is arranged for, to be released with favourable wind. The rut of a rival elephant is kept in readiness to increase his rage. A house near the stables, with little inside it, is to be set alight; elephants are so much afraid of fire. Conches and drums have been put in temples to bewilder the mind of that lordly elephant. That din, together with the various devices, will tomorrow drive Pradyota to seek the aid of our king. So, with the very consent of his enemy, our king will come out of prison, and holding his lute Ghosavati which suffered imprisonment with him, he will subdue the elephant Nalagiri. Then firmly seated on Nalagiri,

He will urge the elephant with such speed that the troops can follow his hindparts in imagination only, and leaving the Vindhya forest behind even before the lions have stopped roaring, in one day he will have experienced the three states of being in jail, in the wood, and in his own capital, and will have escaped by the same device by which he was caught - the device of an elephant. (5)

RUMANVAN- Vasantaka, what are you thinking now?

VIDUSAKA- I am thinking that all these your mighty efforts will come to naught.

BOTH - We do not understand you.

VIDUSAKA- I understand it first and you will later on.

YAUGANDHARAYANA- What can upset our plan?

VIDUSAKA- Because the Vatsa king has another business on hand.

YAUGANDHARAYANA- How do you mean?

VIDUSAKA- Listen, sirs.

BOTH- We are all attention.

VIDUSAKA- On the eighth day of the dark fortnight that is past her ladyship the princess Vasavadatta with her nurse went to offer worship at the temple of the holy Yaksini, which is opposite the prison-gate, in an open palanquin, because there is no harm if a young maiden being openly seen; they avoided the high road which was impassable owing to the flood of water from a choked-up drain.

YAUGANDHARAYANA- What next?

VIDUSAKA- Then, that very day, with the consent of an officer inside the jail, Sivaka by name, the king was outside the prison gate.

BOTH- And then?

VIDUSAKA- Then while the palanquin was halted for the bearers to change shoulders, he saw the princess as fully as he liked.

YAUGANDHARAYANA- What next?

VIDUSAKA- Why ask "what next"? making the prison house his pleasure-garden, he now started the game of love.

YAUGANDHARAYANA- Surely the king cannot have fallen in love with her?

VIDUSAKA- Troubles come in battalions, sir; that is exactly what has happened.

PRATIJNAYAUGANDHARAYANAM

YAUGANDHARAYANA- Friend Rumanvan, compose yourself. In this very disguise shall we have to pass our old age.

VIDUSAKA- Sir, and he said to me; "Tell **YAUGANDHARAYANA-** I do not like the plan as arranged. Departure being equally the end of our plans, I am thinking of a particular insult to Pradyota. Do not disdain me as one bent on love. I am seeking to avenge my humiliation".

YAUGANDHARAYANA- Ha, what words for the mockery of his enemies ! What impudent reasoning ! How distressing to his friends ? The king seeks delights of love at the wrong place and time. For,

The bare earth, with a strawbed arranged by his own hands, is capable of intoxicating him ! The jingle of the fetters in his feet has power to sustain his love ! What person would not be smitten with love, when hearing himself addressed directly as "King" by a limited number of attendants detailed to guard him ? (6)

VIDUSAKA- Sir we have given evidence of our devotion; we have exerted our utmost. Let us clean leave him to his fate and retire.

YAUGANDHARAYANA- Well, Sir, is this Vasantaka speaking ? O Vasantaka, do not say so.

Shall we leave one who is smitten with woe and love, who depends upon his friends and knows not what is proper for the occasion ? (7)

VIDUSAKA- So we shall remain thus till old age.

YAUGANDHARAYANA- That will indeed be commendable.

VIDUSAKA- It will be commendable indeed if people recognized it.

YAUGANDHARAYANA- Well, we have nothing to do with the people. We do this for the good of our king.

VIDUSAKA- But he, too, does not know.

YAUGANDHARAYANA- He shall know it in time.

VIDUSAKA- When will that time come ?

YAUGANDHARAYANA- When this our plan succeeds.

VIDUSAKA- Then you must take both of them out, the king from the prison and the princess from the inner palace.

RUMANVAN- That is what you must consider.

YAUGANDHARAYANA- Both of them, you say ? Well, this is my second vow-

If the king does not take her away, as Arjuna does Subhadra, or an Elephant a lotus - plant, my name is not Yaugandharayana. (8)

Moreover,

If I do not carry off that, and that, and that long-eyed maid and the king, my name is not Yaungadharayana. (9)

(Listening) Ah, some noise, it seems. See what it is

VIDUSAKA- Well, as you say. (Exit and re-enters) Sir, I see scores of people strolling about, in the cool evening hour. What shall we do now ?

RUMANVAN- Well, there are four doors to this fire - sanctuary. Let us break up our meeting.

YAUGANDHARAYANA- Nay, not our meeting; but let us break up the ranks of our foes. Let each one do his duty.

BOTH - Very well. *(Exeunt omnes)*

MADMAN- Hi ! hi ! Rahu is swallowing the moon ! Let go, let go the moon ! If you don't, I will smash your face and release her. here comes this mad horse, running loose. Here, here, at the cross - roads. So I will mount him, and eat my alms. These, these are my little masters. Beat me. Well, do not, do not beat me. What say you - dance a bit for you ? Look, little masters, look ? These little masters ? Strike me once again with sticks. Do not, do not beat me, let I beat you in return. *(Exit)*

Here ends the Third Act.

Act - IV

(Then enter a soldier)

SOLDIER- What a long time I have been missing the Gatrasevaka who attends Bhadravati, while here is the princess Vasavadatta wishing to go for a pleasure - swim. Puspadantaka, my good man, have you not met the Gatrasevaka ? What say you ? The Gatrasevaka has entered the house of that saucy tavern-keeper and is drinking liquor. Well, you may go. *(Walking round)* Here is the liquor-shop. I will just call him. Ho, Gatrasevaka ! Gatrasevaka !

(Behind the scenes)

Now who is this calling me here in the high street Gatrasevaka, Gatrasevaka, !

SOLDIER- Here comes the Gatrasevaka, swilling and swilling liquor, laughing aloud, wild and intoxicated, his eyes red like roses. I won't stand in his way. *(Turns aside).*

(Then enter the Gatrasevaka as described)

GATRASEVAKA- Who is this calling me here in the high street 'Gatrasevaka, Gatrasevaka' ? As I came out of the liquor-shop, I was seen by my father-in-law, who got very angry. Right into my mouth was thrust a morsel of meat seasoned with butter, and pepper and salt, and also a jugful of liquor. When the daughter-in-law is drunk, she gets love-smitten; but the mother-in-law is there ready with her stick.

Blessed are they that are drunk with wine, blessed they that are smeared with wine, blessed those that bathe in wine, and blessed those that are killed by wine. (1)

How wretched are the wealthy fools who hear the incessant misery of their sons and wives and yet do not try a whole lake of wine ! I do not know whether there is a greater hell or not than that in the world of the dead.

SOLDIER- (Advancing) Ho, Gatrasevaka, how long have I been looking for you ! The princess Vasavadatta desires a pleasure-swim and Bhadravati is not to be found; but you are drunk and loafing about here.

GATRASEVAKA- That is right. She is indeed drunk, that may is drunk, I, too, am drunk, and you too; everybody is drunk.

SOLDIER- Never mind about all that. Why have you been loafing round here, and why have you not got Bhadrapithika inside the place ?

GATRASEVAKA- I wander hence, drink here, drink herewith. So don't make such a fow. What is to be done ?

SOLDIER- Cut out that irrelevant prattle. Bring Bhadravati at once.

GATRASEVAKA- let Bhadravati enter, let her enter! O curse it, I have pawned Bhadravati's goad.

SOLDIER- What has Bhadravati to do with a goad when she is so gently by nature ? Go, fetch Bhadravati quick.

GATRASEVAKA- Let Bhadravati enter, let her enter! But the trouble is I have pawned her crescent necklet.

SOLDIER- What has Bhadravati to do with her necklet when she can be bound with flowers ? Get her quick.

GATRASEVAKA- Let Bhadravati enter, let her enter ! But alas ! I have pawned her bell.

SOLDIER- What would Bhadravati do with her bell, when she wants to sport in water ? Bring her quick.

GATRASEVAKA- Let Bhadravati enter, let her enter ! Alas, but I have pawned her whip.

SOLDIER- Well, nothing to do with the whip. Bring her along quick.

GATRASEVAKA- let Bhadravati enter, let her enter! But alas -

SOLDIER- Alas what ?

GATRASEVAKA- Alas, I have -

SOLDIER- What have you - ?

GATRASEVAKA- Alas, Bhadra -

SOLDIER- What, Bhadra ?

GATRASEVAKA- Alas, Bhadravati -

SOLDIER- What about Bhadravati ?

GATRASEVAKA- Bhadravati also is pawned.

SOLDIER- It is none of your fault; but that fat-head - the wine-shop keeper - is to blame who takes a royal mount for liquor.

GATRASEVAKA- Alas, I said do not lose your interest by destroying the capital.

SOLDIER- Ha, there is some noise.

GATRASEVAKA- Alas, I know, I know. Bhadravati is breaking loose from the house of that saucy-tavern-keeper.

SOLDIER- What say you ? *(A voice in the air)* His majesty the king of the Vatsas has taken Vasavadatta and departed!

GATRASEVAKA- *(Delighted)* May my master meet with no obstacles !

SOLDIER- Drink, drink and noy you may roam about and drink as you like.

GATRASEVAKA- Ah, who is drunk - whose is the intoxication ? We are the spies of the noble Pratiijnayaugandharayan; stationed each at his proper duty. So I will just give the signal to my friends. Here are my animals running about like so many black - skins that have broken loose from restraint. My friends - listen, dear sirs, listen.

Let not a new vessel filled with water, consecrated and covered over with *Darbha* grass, be the portion of that

man who fights not in return for his master's salt but may he go to Hell ! (2)

Where is the noble Yaugandharayana ? (Seeing) Ha ! Here comes his honour, the noble Yaugandharayana. Here is he

Who grasps a keen, bright sword, has cast away his madman's guise : his left hand holds a gold embossed leather buckler ; he has donned many garments and wrapped his head in a white turban; he thus looks like a cloud with lightning, with the moon slightly showing. (3)

Ah ! a fierce fight has begun.

Slaying elephants and their drivers, and warriors together with their chargers, he dashes awhile with great violence among the mightly host, and now his arm is broken by a blow from the pestle-like tusk of a giant elephant, and his weapon has slipped away. Yet he does not retreat, but rushes on his foe. (4)

O fie ! the noble Yaugandharayana is taken. So I must now be by the side of the noble Yaugandharayana. (Exit)

SOLDIER- Ah, what is this ? All Kausambi is here except the wall and the gateway. Well, I will report the matter to the minister, (Exit)

End of the interlude.

(Enter two ordinary soldiers)

BOTH - Make way, make way, sirs, make way.

FIRST - Alas, though my throat is bursting, the noise does not cease.

SECOND - O fie, nobody listens to me, yell as I may, in this excitement over the abduction of the princess

Vasavadatta. Bless you, what say you ? "What is the reason for clearing the way?" The noble Yaugandharayana has been taken. "How was he taken captive ?" you ask. Listen, sirs: just with his sword in his hand, the noble Yaugandharayana checked the first onrush of the vast host; but as he drove his sword between the tusks of the elephant Vijayasundara, it was broken. So through the fault of his sword he was taken, and not by any fault of his own.

FIRST - Well, you had better be careful, for all Kausambi is here except the wall and gateway.

BOTH - Get down, sir, get down.

(Enter Yaugandharayana borne on a plank - stretcher with his arms bound)

YAUGANDHARAYANA- Well, I will get down.

Having rescued the Vatsa king from the hands of his enemies, (though) myself caught in battle by the fault of my weapon, I have removed my master's troubles, and so I enter the palace with joy, feeling that I have won. (5)

Well., it is easy for those who haven't wives to live in forests. Those who have achieved their heart's desire, find affliction more charming. Death does not breed remorse in those who have stored up merit. For

I have not minded enmity, or fear or humiliation, and have accomplished my designs by strategy, self-control and arrows; and having destroyed the glory of my foe and the disgrace of my friends, I have won victory, my king and great renown. (6)

BOTH - Make way, make way, sirs, make way.

PRATIJNAYAUGANDHARAYANAM

YAUGANDHARAYANA- Do not drive aside the people who desire to see me.

Let the brave servants of the king see me dying for my vow of devotion to the king. Let the ambition of those that long for the title of minister, be either destroyed or strengthened. (7)

BOTH - Make way, make way. Have you not seen the noble Yaugandharayana before ?

YAUGANDHARAYANA- They have seen me before, but not like this. For,

Disguised as a madman, and running about in the streets, my form is not pleasing, but now my work will be seen. (8)

(Entering)

SOLDIER- Sir, I give you good news: the Vatsa king is captured.

YAUGANDHARAYANA- That is not true.

breed long since from imprisonment in the capital of his enemy, and having reached the forests on Bhadravati: how can he be taken captive, when leagues over leagues pass in the twinkling of an eye as he goes ? (9)

My good man, did you hear how he was taken ?

SOLDIER- Pursued by Nalagiri, they say, he was caught.

YAUGANDHARAYANA- Yes, the elephant can do that, but he was badly handled.

A rider can bring out the speed of an elephant by turning. Who, now that Vatsaraja has left him, can drive him ? (10)

SOLDIER- Noble sir, the minister says - the noble gentleman should stay in the arsenal; for the place is guarded by men.

YAUGANDHARAYANA- Oh, how ridiculous the direction !

The ministers were sleeping at a time when they should have kept watch on all sides while they held captive that Fire - the Vatsa king; now when the jewel is lost what is the fun in locking the case ? (11)

(Walking round)

SOLDIER- Here is the arsenal. Please do enter, noble sir.

(Entering)

SOLDIER- The minister says - remove the fetters.

YAUGANDHARAYANA- Let me have some rest. Evidently Bharatarohaka desires to see me; and I too desire to see Bharatarohaka.

His heart troubled by my words so maddened by anger, overmatched by the stratagems which I started, and devoid of any counter - designs; ignorant of the sound counsels taught by the treatises, deceived by superior intelligence, his face downcast from shame like a wrestler knocked out by a counterstroke. (12)

(Then enter Bharatarohaka)

BHARATAROHAKA- Where, where is Yaugandharayana ?

He has carried out his designs by cunning; it is painful to look at him; how may I reproach him when he has ruined himself for his master's sake ? For long he did his work lying low, yet his plans were well directed:

like a snake overpowered, yet resentful, he has raised his head. (13)

SOLDIER- The noble Yaugandharayana is in the arsenal waiting for your honour.

BHARATAROHAKA- Well, well.

Cunningly outwitted in his ministerial office by the blue elephant, he is now awaiting me to score off that hostile act. (14)

SOLDIER- Noble sir, here comes the minister.

BHARATAROHAKA-

(Advancing) O Yaugandharayana.

YAUGANDHARAYANA- Oh!

SOLDIER- Ah, what a deep voice? The whole place is filled by that one word of the noble gentleman.

BHARATAROHAKA- *(Sitting)* Oh! The name "Yaugandharayana", but not the person, is familiar (to us). Fortunately you are seen now.

YAUGANDHARAYANA- "Fortunately you are seen" you say. Well see me,

My limbs smeared with blood, in keeping with the conduct of a warrior, but now calm as Drona's son after he had slain the conqueror of his father. (15)

BHARATAROHAKA- Ah! What self-esteem of one whose device of an elephant succeeded through trickery!

YAUGANDHARAYANA- Through trickery, you say! But is that proper now?

But what of that ruse with the elephant constructed under Mallika and Sala trees, and what of our king who was bound and lay on the ground with his arm for a pillow? Is it then a fraud on the part of my king if

through his skill he can subdue an elephant with his lute? I am but following your lead; and there is no offence in that surely. (16)

BHARATAROHAKA- Now, Yaugandharayana, to take the daughter of Mahasena as pupil and to abduct her unplighted, without the fire as witness - was this robbery worthy of you?

YAUGANDHARAYANA- No, do not say so. My master has indeed married (her) thus.

Born in the family of the Bharatas, the powerful ruler of the Vatsas, will he give instruction to a girl before giving her the title of wife? (17)

BHARATAROHAKA - Even now Mahasena has favoured the king of the Vatsas. Why then does he not consider that?

YAUGANDHARAYANA- Do not say so,

For that Nalagiri obeys his orders is because he obeys the words of the skilled; hence to save his own life, and to give life and glory to his friends was he (Vatsaraja) liberated. (18)

BHARATAROHAKA- If he was released for the capture of Nalagiri, why was he not bound again?

YAUGANDHARAYANA- He judged that he was not to be bound for fear of people's reproaches.

BHARATAROHAKA- Your honour, who is an adept in the laws of the State, speaks thus. What does the Sastra say in regard to enemies defeated in battle?

YAUGANDHARAYANA- Death.

BHARATAROHAKA- If the Vatsa king deserved death, why did we treat him so well?

PRATIYNAYAUGANDHARAYANAM

YAUGANDHARAYANA- For this consideration that the person of (your) king was not carried off by him.

BHARATAROHAKA- Did your master consider even that as possible ?

YAUGANDHARAYANA- Why make any doubt about it ?

Your king was in his hands, yet our virtuous king spared him. Surely the banner cannot be pulled down without mounting the lord of elephants. (19)

BHARATAROHAKA- Well, let that be. But after so many hostile acts against Mahasena, how did you think of returning to Kausambi ?

YAUGANDHARAYANA- What a ridiculous question ?

He has gone before your (very) eyes; why talk of the remaining business ? Will there be any fatigue in cutting the branches, when one has torn a tree from its roots up ? (20) *(Entering)*

CHAMBERLAIN- *(Whispers)* It is thus.

BHARATAROHAKA - Speak aloud.

CHAMBERLAIN-

With all your manifold tricks, you have done me no harm; I have no quarrel with your virtues - accept this chalice. (21)

YAUGANDHARAYANA- O well !

The houses I have set alight are still smouldering and so also, the hearts of the ministers; and yet I, who deserves punishment, am thus honoured. While the best honour for an offender is death. (22)

(Lamentations are heard behind the scenes)

BHARATAROHAKA- What is this noise coming suddenly from the palace - top, like the wail of ospreys attacked by a falcon ? (23)

Just find out what that noise is.

CHAMBERLAIN- As your honour commands. *(Exit and re-enters)* This is her majesty the queen Angaravati who was about to fling herself down from the palace in the violence of her grief; but Mahasena said to her this : - Your daughter is married by the law of the warrior caste as enjoined. Why do you grieve on this occasion of rejoicing ? So let us celebrate the marriage of Vatsaraja and Vasavadatta painted on a picture board ! There at

The women are all of a sudden celebrating the nuptial rites, the proper sequence disordered by delight, spreading auspicious things, and shedding tears (the while) (24)

YAUGANDHARAYANA- So Mahasena favours the alliance. In that case give me the chalice.

CHAMBERLAIN- Please to accept it. *(Hands him the chalice).*

BHARATAROHAKA- Well, Yaugandharayana, what further favour shall Mahasena bestow on you ?

YAUGANDHARAYANA- If Mahasena is pleased with me, what else should I desire ?

(Epilogue)

May the king be free from misery; may the hostile army be quelled; and may our lion king rule this entire earth ! (25) *(Exeunt omen)*

Here ends Act IV

End of the Play.

ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೋಗಂಧರಾಯಣಮ್

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು

ಒಂದನೆಯ ಅಂಕ

ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೋಗಂಧರಾಯಣಮ್- ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಭಿಃ ಪ್ರತಿಯೋ ಯೋಗಂಧರಾಯಣಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ತತ್ (ನಾಟಕಮ್) ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೋಗಂಧರಾಯಣಮ್ | ವತ್ಸರಾಜ ಉದಯನನ ಪ್ರಧಾನ ಸಚಿವನಾದ ಯೋಗಂಧರಾಯಣನು ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯ ಹಿತಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮಾಡಿದ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳನ್ನು ಕಾರ್ಯರೂಪಕ್ಕೆ ತಂದುದು ಇವು ಈ ನಾಟಕದ ಪ್ರಧಾನ ಕಥಾವಸ್ತು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೋಗಂಧರಾಯಣಮ್ ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆ. ಯೋಗಂಧರಾಯಣನು ಮಾಡಿದ ಮೂರು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗಳಿವು.

- 1) यदि शत्रुबलग्रस्तो राहुणा चन्द्रमा इव ।
मोचयामि न राजानं नास्मि यौगन्धरायणः ॥ (1.16)
- 2) सुभद्रामिव गाण्डीवी नागः पद्मलतामिव ।
यदि तां न हरेद् राजा नास्मि यौगन्धरायणः ॥ (3.8)
- 3) यदि तां चैव तं चैव तां / चैवायतलोचनाम् ।
नाहरामि नृपं चैव नास्मि यौगन्धरायणः ॥

ಯೋಗಂಧರಾಯಣನ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ನಾಟಕದ ಈ ಹೆಸರು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಸ್ತುತ ನಾಟಕಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಹೆಸರೂ ಸಹ ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ (ನೋಡಿ- ಪ್ರತಿಜ್ಞಾನಾಟಿಕಾವಿಸಿತಾ | ನಾಟಕದ ಸಮಾಪ್ತಿ ವಾಕ್ಯ).

नाद्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः | ನಾಂದಿಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬಳಕೆ ಸೂತ್ರಧಾರನ ಪ್ರವೇಶ. ಇಲ್ಲಿ ಅಂತೆ ಮತ್ತು ತತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಋನಕುಕ್ತಿಯಿದೆ.

ಭಾಸನದೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವ ಎಲ್ಲ ರೂಪಕಗಳು ಈ ರಂಗಸೂಚನೆಯಿಂದಲೇ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ.

नाद्यन्ते - ನಾಂದಿಯ ತರುವಾಯ. ಇಲ್ಲಿ ನಾಂದಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಪೂರ್ವರಜ್ಜನಾಂದಿ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ನಾಟಕಾರಂಭಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ಪರದೆಯ ಹಿಂದೆ 'ಪೂರ್ವರಂಗ' ಎಂಬ ಪೂಜೆ ಜರುಗುತ್ತದೆ. ನಾಟಕ ಪ್ರದರ್ಶನದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒದಗಬಹುದಾದ ವಿಘ್ನಗಳ ನಿವಾರಣೆಗೆ ಎಲ್ಲ ಪಾತ್ರಧಾರಿಗಳು ವಾದ್ಯ-ಸಂಗೀತಗಳೊಡನೆ ಹಾಡುವ ದೇವತಾ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯೇ 'ಪೂರ್ವರಂಗನಾಂದಿ' ಎನಿಸುತ್ತದೆ.

यन्नाद्यवस्तुनः पूर्वं रङ्गविघ्नोपशान्तये ।

कुशीलवाः प्रकुर्वन्ति पूर्तरङ्गः स उच्यते ॥

ಈ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯ ತರುವಾಯ ಸೂತ್ರಧಾರನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ನಾಂದಿ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಹಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಭಾಸನ ನಾಟಕಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ.

ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ರೂಪಕಗಳ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಲ್ಪಡುವ ದೇವತಾಸ್ತುತಿಯೇ ನಾಂದಿ. ಇಷ್ಟದೇವತೆಯನ್ನು ಆನಂದಗೋಳಿಸಿ, ಆರಂಭಿಸಿರುವ ಕಾರ್ಯವು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಸಮಾಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದು ನಾಂದಿಶ್ಲೋಕದ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶ. ಪಂಡಿತ ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ನಂದಿಃ ಆನಂದಃ | 2ತಸ್ಯಾ ಇಯಂ ನಾಂದಿ ಗೀತವಾಘವಾದನಾದಿರೂಪಾ ಎಂದು ನಾಂದಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದ್ದಾರೆ.

नन्दन्ति देवताः अस्यामनया वेति नान्दी । नन्दयतीति नान्दी । (ಯಾವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳು ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಾರೆಯೋ ಅದು ನಾಂದಿ) ಮಾತೃಗುಪ್ತಾಚಾರ್ಯನ ಪ್ರಕಾರ ನಾಂದಿ ಎಂದರೆ ಆಶೀರ್ವನಾಸ್ತ್ರಿಯಾ ರೂಪಃ | ಶ್ಲೋಕಃ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಸೂಚಕಃ | ನಾಂದಿತಿ ಕಥಯತಿ | ಆಶೀರ್ವಾದವುಳ್ಳ ನಮಸ್ಕಾರ ರೂಪವಾದ, ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಸೂಚಕವಾದ ಶ್ಲೋಕವೇ ನಾಂದಿ.

ವಿಶ್ವನಾಥನು ಸಾಹಿತ್ಯದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ ನಾಂದಿಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ :

आशीर्वचनसंयुक्ता स्तुतिर्यस्मात्प्रयुज्यते ।

देवद्विजनृपादीनां तसमात्रान्दीति संज्ञिता ॥ (साहित्य दರ್पण, 6.4)

ಆಶೀರ್ವಚನದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ದೇವತೆಗಳು, ದ್ವಿಜರು, ರಾಜರು ಮೊದಲಾದವರ ಸ್ತುತಿಯು ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಸಾಂದೀ ಎಂಬ ಹೆಸರು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ನಟರಾಜನಾದ ಚರಣವನು ತನ್ನ ಪ್ರಥಮ ಕಾಂಡವನ್ಯತ್ಯವನ್ನು ತನ್ನ ವಾಹನವಾದ ನಂದಿಯ ಮೇಲೆ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದನು. ನಂದಿಯ ಗೌರವಾರ್ಥವಾಗಿ ನಾಟಕದ ಮಂಗಳವದ್ಯವನ್ನು ಸಾಂದೀ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

सूत्रधारः- नाटकದ ವ್ಯವಸ್ಥಾಪಕ. सूत्र धारयतीति सूत्रधारः ಎಂಬುದು ಈ ಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಹಣೆ. नाटकದ ಎಳೆಗಳನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸುವವನು. नाट्योपकरणಗಳಿಗೆ सूत्र ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಂಕಿತ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ಓದಿರುವವನು ಸೂತ್ರಧಾರ ಎನಿಸುತ್ತಾನೆ.

नाट्योपकरणादीनि सूत्रमित्यभिधीयते ।

सूत्र धारयतीत्यर्थे सूत्रधारो निगद्यते ॥

ಭಾಸನ ಎಲ್ಲ ರೂಪಕಗಳೂ ಸೂತ್ರಧಾರನ ಪ್ರವೇಶದಿಂದಲೇ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತವೆ. ಇದನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡೇ ಬಾಣಭಟ್ಟನು ತನ್ನ ಹರ್ಷಚರಿತದ ಉಪೋದ್ಯಾತದಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಧಾರಕೃತಾರ್ಮಭಿ: ಮುಂತಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಸೂತ್ರಧಾರನೇ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಂದೀ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಹಾಡುವುದು ವಿಶೇಷ.

ಶ್ಲೋಕ-0 वासवदत्ताय अतिवीर्यवान् नाम्ना तु वत्सराजः सशक्तिः यौगन्धरायणः महासेनः पातु ।

वासवदत्ताय - वासवाय इन्द्राय दत्तः आयः शुभावहो विधिः । आयो जयरूपो लाभो वा येन सः (बहुव्रीहिः) ('अयः शुभावहो विधिः' इत्यमरः). ಎಂಬುದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಬಯಸುವವಾದ ಲಾಭ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟನೋ

ಅವನು (ಕಾರ್ತಿಕೇಯ, ಸ್ಕಂದ) ಮತ್ತು ವಾಸವದತ್ತೆ. ಷಣ್ಮುಖನು ತಾರಕಾಸುರನನ್ನು ಕೊಂದು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನು ನೀಡಿದವನು.

अतिवीर्यवान्-अतिशयेन वीर्यवान् ಅತ್ಯಂತ ಬಲಶಾಲಿಯಾದ.

वत्सराजः- वत्सश्चासौ राजा च (द्वन्द्रः) ಕಿರಿಯರಾಜ ಸ್ಕಂದ. ಏಕೆಂದರೆ ಸ್ಕಂದನ ಅಣ್ಣನಾದ ಗಣಪತಿಗೆ ಜ್ಯೇಷ್ಠರಾಜ ಎಂಬ ಹೆಸರು ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ (ನೋಡಿ- ಗಣಪತಿಂ ಹವಾಮಹೇ ಜ್ಯೇಷ್ಠರಾಜಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಸ್ಪತೇ.....) सशक्तिः - शक्त्या सह वर्तत इति. 'शक्ति' ಎಂಬುದು ಸ್ಕಂದನ ಆಯುಧದ ಹೆಸರು. यौगन्धरायणः- युगन्धरस्य (मिथुनरूपधारिणः भगवतः शिवस्य) अपत्यं पुमान्, ಶಿವನು

ಅರ್ಧನಾರೀಶ್ವರ ರೂಪವುಳ್ಳವನು. ಯುಗಂಧರನಾದ ಎಂದರೆ ಮಿಥುನ ರೂಪನಾದ ಶಿವನ ಮಗನು ಷಣ್ಮುಖನು. ಆದುದರಿಂದ ಅವನು ಯೌಗಂಧರಾಯಣ. 'ಯೌಗಂಧರಾಯಣ' ಎಂಬುದು ಈ ನಾಟಕದ ನಾಯಕನಾದ ವತ್ಸರಾಜನ ಮಂತ್ರಿಯ ಹೆಸರು. महासेनः- ಸ್ಕಂದನು ಈ ನಾಟಕದ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರಧಾರಿಯ ಹೆಸರೂ ಹೌದು. पातु- ರಕ್ಷಿಸಲಿ, ಕಾಪಾಡಲಿ.

ಈ ಶ್ಲೋಕವು ಆಶೀರ್ವಚನ ಮತ್ತು ವಸ್ತುನಿರ್ದೇಶರೂಪವಾಗಿದ್ದು, ಮಹಾಸೇನ (ಸ್ಕಂದ)ನು ಕಾಪಾಡಲಿ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಶೀರ್ವಚನ ರೂಪವಾದರೆ, ನಾಟಕದ ಪ್ರಮುಖ ಪಾತ್ರಧಾರಿಗಳ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವಸ್ತುನಿರ್ದೇಶವೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ.

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕವಿಯಾದ ಭಾಸನು ಪದರಚನಾಚಾತುರ್ಯದ ಮೂಲಕ ವಾಸವದತ್ತೆ, ಮಹಾಸೇನ, ವತ್ಸರಾಜ, ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಎಂಬ ಈ ನಾಟಕದ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಧಾನ ಪಾತ್ರಧಾರಿಗಳ ಹೆಸರುಗಳ ಸೂಚನೆಯಿಂದ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥದ ಸೂಚನೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಮೂಲಕ ಮುದ್ರಾಲಂಕಾರವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯ ಮುದ್ರಾಲಂಕಾರವು ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತೆ, ಪ್ರತಿಮಾನಾಟಕ ಮತ್ತು ಪಂಚರಾತ್ರ ರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ಲಕ್ಷಣಃ ಸೂಚ್ಯಾರ್ಥಸೂಚನಂ ಮುಕ್ತಾ ಪ್ರಕೃತಾರ್ಥಪರೈಃ ಪದೈಃ ||- ಕುವಲಯಾನಂದ.,
139 ಅನುಷ್ಠುಪ್ ವೃತ್ತ.

ನದೀ- ಸೂತ್ರಧಾರನ ಪತ್ನಿ. ಗೀತಪ್ರಸಾದಿತೆ - ಗೀತೆನ ಪ್ರಸಾದಿತೆ (ಪರಿತೋಷಿತೆ) ಗಾಯನದಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಂಡ ಅಥವಾ ಪ್ರಸನ್ನವಾದ. ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಆರಂಭಿಸೋಣ. 'ಪ್ರಕರಣ' ಎಂಬುದು ದಶರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ನಿಯಮದಂತೆ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಅಂಕಗಳಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೋಗಂಧರಾಯಣದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಅಂಕಗಳು ಮಾತ್ರ ಇವೆ. ಭಾಸನ ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತವು ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ರೂಪಕದ ಮುಂದುವರಿದ ಭಾಗವಾಗಿದ್ದು ಈ ಎರಡೂ ನಾಟಕಗಳು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಸೇರಿದರೆ (ಪ್ರತಿಜ್ಞಾ ೦೪ ಅಂಕಗಳು, ಸ್ವಪ್ನನಾಟಕ ೦೬ ಅಂಕಗಳು) ಪ್ರಕರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ೧೦ ಅಂಕಗಳ ಈ ರೂಪಕವನ್ನು ಆಧುನಿಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ಎರಡಾಗಿ ವಿಭಾಗಮಾಡಿರಬೇಕೆನಿಸುತ್ತದೆ).

ಶ್ಲೋಕ-೨ : ಆತ್ಮಹಿತೆ ಕ್ಷಮಂ ವ್ಯಕ್ತಂ ಪುರುಷಂ ಪ್ರೇಷಯಿಷ್ಯಾಮಿ | ಷಃ
ಯೌಗಂಧರಾಯಣಃ ಪುರುಷಂ ಯಥಾ ಪ್ರೇಷಯತಿ (ತಥಾ) |

ಆತ್ಮಹಿತೆ-ಆತ್ಮನಃ ಹಿತಮ್ ಆತ್ಮಹಿತಮ್ ತಸ್ಮಿನ್ ನಮ್ ಹಿತಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ. ವ್ಯಕ್ತಮ್-ಬುದ್ಧಿವಂತನಾದ, ಸಮರ್ಥನಾದ (ವ್ಯಕ್ತಮ್ ಸ್ಪಷ್ಟೆ ಬುದ್ಧಿ ತು ನಾ-ಮೇದಿನಿ). ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ತನ್ನ ಹಿತಸಾಧನೆಯ ಷಯದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸುವಂತೆ ನಾನೂ ಸಹ ನಿನ್ನ ತಪರುಮನೆಯವರ ಕುಶಲೋಪರಿಗೆ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನನ್ನು ಕಳುಹಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಸೂತ್ರಧಾರನ ಉತ್ತರ. ಯಥಾ ಯೌಗಂಧರಾಯಣಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾಪನೆ ಮುಗಿದ ನಂತರ ರಂಗಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುವ ಪಾತ್ರಧಾರಿಯನ್ನು ಭಾಸನು ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಸ್ಥಾಪನಾ - ನಾಟಕದ ಪೀಠಿಕಾಭಾಗ. ಸ್ಥಾಪ್ಯತೆ ಉಪಸ್ಥಾಪ್ಯತೆ ಕಥಾವಸ್ತು ಅನುಯೇತಿ ಎಂಬ ವ್ಯತ್ಯಕ್ತಿಯಂತೆ ನಾಟಕದ ಕಥಾವಸ್ತುವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ನಾಟಕದ ಪೀಠಿಕಾ ಭಾಗಕ್ಕೆ 'ಸ್ಥಾಪನಾ' ಎಂಬ ಹೆಸರು

ಬಂದಿರಬೇಕು. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಇತರ ನಾಟಕಗಳ ಪೀಠಿಕಾಭಾಗವನ್ನು 'ಪ್ರಸ್ತಾವನಾ' ಅಥವಾ 'ಆಮುಖ' ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. 'ಸ್ಥಾಪನಾ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಭಾಸನ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ನಾಟಕಗಳ ಪೀಠಿಕಾಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಾಟಕದ ಕರ್ತೃ, ಕೃತಿ, ಆಶ್ರಯದಾತನ ಹೆಸರು, ನಾಟಕದ ಪ್ರದರ್ಶನವಾಗುವ ಸಂದರ್ಭ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಭಾಸನ ರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳದೆ ಮಿತವಾದ ಸಂಭಾಷಣೆಯ ನಂತರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಪಾತ್ರದ ಸೂಚನೆಯನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಐದು ವಿಧ -೧. ಉದ್ಘಾತಕ, ೨. ಕಥೋದ್ಘಾತ, ೩. ಪ್ರಯೋಗಾತಿಶಯ, ೪. ಪ್ರವರ್ತಕ, ೫. ಅವಗಲಿತ. ಪ್ರಕೃತ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪನೆಯು 'ಪ್ರಯೋಗಾತಿಶಯ' ಎಂಬ ಭೇದದಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಅದರ ಲಕ್ಷಣ ಹೀಗಿದೆ.

ಏಶೋಯಮಿತ್ಯುಪಕ್ಷೇಪಾತ್ ಸೂತ್ರಧಾರಪ್ರಯೋಗತಃ |

ಪಾತ್ರಪ್ರವೇಶೋ ಯತ್ರೈಷ ಪ್ರಯೋಗಾತಿಶಯೋ ಮತಃ ||

ಯದಿ ಪ್ರಯೋಗ ಏಕಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರಯೋಗೋನ್ಯಃ ಪ್ರಯುಜ್ಯತೆ |

ತೇನ ಪಾತ್ರಪ್ರವೇಶಶ್ಚೈತ್ ಪ್ರಯೋಗಾತಿಶಯಸ್ತದಾ ||

ಈ ಲಕ್ಷಣಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸೂತ್ರಧಾರನು ಪಾತ್ರಪ್ರವೇಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ 'ಪ್ರಯೋಗಾತಿಶಯ' ಎಂಬ ಸ್ಥಾಪನೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೩: ಯತ್ ಕರ್ಮ ದುಷ್ಕರಂ ಸ್ಯಾತ್ ತತ್ ಸ್ನಿಧಿಷು ಆಸಜ್ಯಮ್, ಯಃ ಸತ್ಕೃತಾನಾಂ ಗುಣಾನಾಂ ವಿಜ್ಞಾತಾ (ತಸ್ಮಿನ್) ವಾ ಕ್ರಮೇಣ ಕ್ರೀತಂ ಯಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ದೈವಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾತ್ ಭ್ರಶ್ಯತೆ ವರ್ಧತೆ ವಾ |

ದುಷ್ಕರಮ್ - ಶ್ರಮಸಾಧ್ಯವಾದ, ಕಷ್ಟಕರವಾದ. ಸ್ನಿಧಿಷು - ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರರಾದವರಿಗೆ ಆಸಜ್ಯಮ್ ವಹಿಸಬೇಕು. ಸತ್ಕೃತಾನಾಂ ಗುಣಾನಾಂ ವಿಜ್ಞಾತಾ- ಸರಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಕೆಲಸಗಳ ಫಲಗಳನ್ನು ತಿಳಿದವರು. ಕ್ರೀತಂ

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು

ಯಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಮ್- ಯಾರೊಬ್ಬನ ಬೆಲೆಗೆ ಕೊಂಡ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು. ಈ ವಾಕ್ಯ ಸ್ವಲ್ಪ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಭ್ರಷಯತೇ ಆತ್ಮನೇಪದಿರೂಪ ಅಪಾಣಿನೀಯ. ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಭಾವವಿಷ್ಟು - ಕಷ್ಟವಾದ ಕೆಲಸವನ್ನು ತಮಗೆ ನಿಷ್ಕರಾದವರಿಗೆ, ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರರಾದವರಿಗೆ ಅಥವಾ ಕಾರ್ಯದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಅರಿತವರಿಗೆ ವಹಿಸಬೇಕು. ಉಳಿದದ್ದು ದೈವಯೋಗವಿದ್ದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಛಾಯೆಯು ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತ ೪.೯ ರಲ್ಲೂ ಕಾಣಬರುತ್ತದೆ.

ನಾಗವನಮ್- ನರ್ಮದಾನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿರುವ ಕಾಡಿನೊಳಗಿರುವ ಆನೆಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವಾಸಿಸುವ 'ನಾಗವನ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಕಾಡು. ವತ್ಸರಾಜನು ಘೋಷವತೀ ವೀಣೆಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಆನೆಗಳನ್ನು ಪಳಗಿಸುವ ಪಾಂಡಿತ್ಯವನ್ನು ಕರಗತಮಾಡಿ ಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ನಾಳೆ ಅವನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಆ ಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ತೆರಳಲಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದು ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಲೇಖ: ಕಾರ್ಯಶರೀರಮ್- ನಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವತ್ಸರಾಜನಿಗೆ ವಿಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಕಾರ್ಯಸ್ವರೂಪವನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಕಾಗದ ತನ್ನನ್ನು ವಿಳಂಬ ಮಾಡುತ್ತಿದೆ ಅರ್ಥಾತ್ ಒಯ್ಯಬೇಕಾದ ಪತ್ರದ ನಿರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕಾರಣ ನನ್ನ ಪ್ರಯಾಣ ವಿಳಂಬವಾಗುತ್ತಿದೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ. ಪ್ರತಿಸರಾ - ಕಂಕಣ, ಕೈಮಣಿಕಟ್ಟಿಗೆ ಕಟ್ಟುವ ರಕ್ಷಾಸೂತ್ರ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರಮಾಡುವ ವತ್ಸರಾಜನ ರಕ್ಷಣೆಯ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಅದನ್ನು ಕಳುಹಿಸುವ ಇಚ್ಛೆಯೊಗಂಧರಾಯಣನಿಗೆ. ಪ್ರಯಾಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಂಕಣಧಾರಣೆ ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದ ಒಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯ. ವನಗಜಪ್ರಚ್ಛಾದಿತಶರೀರಮ್ - ವನಗಜೈಃ ಪ್ರಚ್ಛಾದಿತಂ ಶರೀರಂ ಯಸ್ಯ ತಮ್ ಕಾಡಾನೆಗಳಿಂದ ಮರೆಮಾಚಿದ ಶರೀರವುಳ್ಳ. उपन्यस्य- ಕಲ್ಪಿಸಿ, ನಿರ್ಮಿಸಿ, ರಚಿಸಿ. प्रद्योतः- ಉಜ್ಜಯನಿಯ ದೊರೆ ಮಹಾಸೇನ. प्रवृत्तिः- ಸಮಾಚಾರ. अहो नु खलु वत्सराजभीरुत्वं प्रद्योतस्य- ಪ್ರದ್ಯೋತನು ವತ್ಸರಾಜನಿಗೆ ಇಷ್ಟೊಂದು ಹೆದರುವುದು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರ.

ಶ್ಲೋಕ-೪: तस्य बलं बहु च (भवति) एककार्यं न एकं, संख्यातवीरपुरुषं अनुरक्तं न च न व्यक्तम् । ततः युद्धकाले व्याजं समभिनन्दति । हि सर्वं सैन्यं अनुरागम् ऋते कलत्रम् इव ।

संख्यातवीरपुरुषाः- संख्याताः (परिमिताः) वीरपुरुषाः यस्मिन् तत् वीरपुरुषರು ಅಲ್ಪಸಂಖ್ಯಾತರು. व्याजम्- ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಸೈನ್ಯ ಅನುರಾಗಮ್ ऋते कलत्रम् इव- ಅನುರಾಗವಿಲ್ಲದ ಸೈನ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವೇನೂ ಇಲ್ಲ. कलत्रदन्तं रक्षणेयु धार मातृ इदं. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅಂತಹ ಸೈನ್ಯವನ್ನು 'ಕಲತ್ರ'ವೆಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ. कलत्र शब्दದ ಅರ್ಥ ಮೊದಲಿಗೆ 'ರಕ್ಷಣೀಯ ವಸ್ತು' ಎಂಬುದಾಗಿತ್ತು. ನೋಡಿ - ವಾಲ್ಮೀಕಿರಾಮಾಯಣ, ಕಿಷ್ಕಿಂಧಾಕಾಂಡ, सर्ग-४३, श्लोक-२३. ವಿಶಾಖದತ್ತನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದು 'ಪರಿವಾರ', 'ಕುಟುಂಬ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲೂ, ಆಧುನಿಕ ಯುಗದಲ್ಲಿ 'ಹೆಂಡತಿ' ಎಂಬ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿದೆ.

सर्ववधूजनहस्तात् - सर्वेषां वधूजनानां हस्तात् ಎಲ್ಲ ವಧೂ ಜನರ ಕೈಗಳಿಂದಲೂ, कंकणवन्नु ಅರಮನೆಯ ಎಲ್ಲ ಮುತ್ತೈದೆಯರು ಸ್ಪರ್ಶಿಸಿ ಹರಸುವ ಮಂಗಳವಿಧಿ ಒಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯ. औपस्थितिकः - उपस्थितिं नित्यं अर्हति इति । 'तदर्हति' (पा.5-1-63) इति उक्त् । निश्च सहाचर, ಯಾವಾಗಲೂ ಬಳಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಸೇವೆ ಸಲ್ಲಿಸುವವನು. सविग्रमिव मे मनः- ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ಕಳವಳಗೊಂಡಿದೆ, ಉದ್ವಿಗ್ನವಾಗಿದೆ. ಇವ ಪದಪ್ರಯೋಗದ ವಿಶೇಷ ಡಿಟಿಕ್ಯವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಭೂಷಣಪ್ರಾಯವಷ್ಟೆ (इवशब्दो वाक्यभूषणम् ।) ಹಂಸಕನು ಒಂಟಿಯಾಗಿ ಬಂದಿರುವುದನ್ನು ಕೇಳಿದೊಡನೆ ಯೋಗಂಧರಾಯಣನಿಗೆ ಮನಸ್ಸು ತಳಮಳಗೊಂಡಿದೆ. ವತ್ಸರಾಜನ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿ ಸದಾ ಇರುತ್ತಿದ್ದ ಹಂಸಕನು ಇಂದು ಏಕೆ ಒಂಟಿಯಾಗಿ ಬಂದನು? ಇದರಲ್ಲಿ ಏನೋ ಕೇಡು ಇದೆ ಎಂದು ಸಂದೇಹಿಸಿದ ಯೋಗಂಧರಾಯಣನು ವೇಣುವನದತ್ತ ಹೊರಟಿರುವ ಸಾಲಕನನ್ನು ತಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೫ : ಅಶಂಸಯಂ ಗತ್ವಾ ಗೃಹಮಾಗತಸ್ಯ ಆಕುಲಬಂಧವಸ್ಯ ನರಸ್ಯ
ಯಥಾ ಬುದ್ಧಿಶಿಕ್ಷಾ (ಭವತಿ) ತಥಾ ಮೇ ಸಮ್ಪ್ರತಿ ಪ್ರಿಯಂ ಶ್ರೋಷ್ಯಾಮಿ ವಾ ಕಿನ್ಹ
ಅಪ್ರಿಯಮ್ (ಶ್ರೋಷ್ಯಾಮಿ) ।

ಆಕುಲಬಂಧವಸ್ಯ - ಆಕುಲಾಃ ಬಾಂಧವಾಃ ಯಸ್ಯ ತಸ್ಯ, ಬಂಧುಗಳ
ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಕುಲನಾಗಿರುವವನ. ದೇಶಾಂತರಕ್ಕೆ ಹೋಗಿದ್ದವನು ಮರಳಿ
ಮನೆಗೆ ಬಂದಾಗ ಮುಖಭಾವದಿಂದ ಅವನು ವ್ಯಾಕುಲಗೊಂಡಿರುವಂತೆ
ಕಂಡುಬಂದರೆ, ಅಲ್ಲಿಯ ಸಮಾಚಾರದ ಬಗ್ಗೆ ಬಂಧುಗಳು
ಆತಂಕಕ್ಕೊಳಗಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅಂತೆಯೇ ಹಂಸಕನು ಒಬ್ಬನೇ
ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಉದಯನನ ಬಗ್ಗೆ ಶುಭ ಸಮಾಚಾರವನ್ನು ಅಥವಾ
ಅಶುಭವನ್ನು ಕೇಳುವನೋ ಎಂಬ ಆತಂಕ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಿಗೆ.
ಉಪಮಾಲಂಕಾರ.

ಅಥವಾ ಅಶೈವ ಪ್ರಾಣಾ ಭೋಕ್ತವ್ಯಾಃ- ಅಥವಾ ಇಂದೇ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು
ತೃಪ್ತಿಸಬೇಕೋ ? 'ಮಹಾಸ್ವಾಮಿಗಳು ನಿನ್ನೆಯೇ ನಾಗವನಕ್ಕೆ ತೆರಳಿದರು'
ಎಂದು ಹಂಸಕನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಿಗೆ
ಸಿಡಿಲೆರಗಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಈಗ ಸಾಲಕನನ್ನು ಅಲ್ಲಿಗೆ ಕಳುಹಿಸುವುದು ನಿಷ್ಫಲ
ಅಥವಾ ಮಹಾರಾಜರಿಗೆ ಪ್ರಾಣಾಪಾಯವು ಒದಗಿದ್ದರೆ ಅಂತಹ
ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠನಾದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ
ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗ ಮಾಡುವವನೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಂದೇ ನಾವು ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು
ತೊರೆಯಬೇಕೆಂದು ಹಂಸಕನನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅನುಜಿತಾ ವಿಪತ್ತಿಃ-
ಇಲ್ಲಿ ಉಜಿತ ಶಬ್ದವು 'ಪ್ರಬಲ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿದೆ.
ಅನುಜಿತಾ-ಪ್ರಬಲವಲ್ಲದ್ದು, ಗಂಭೀರವಲ್ಲದ್ದು, ಅಷ್ಟು ಗಂಭೀರವಲ್ಲದ ಆಪತ್ತು.
ಅನುತ್ಪನ್ನಕಾರ್ಯಪಣ್ಡಿತಃ - ನ ಉತ್ಪನ್ನಂ ಅನುತ್ಪನ್ನಮ್, ಅನುತ್ಪನ್ನಂ ಚ ತತ್ ಕಾರ್ಯಂ ಚ
ಅನುತ್ಪನ್ನಕಾರ್ಯಂ, ತಸ್ಮಿನ್ ಪಣ್ಡಿತಃ, ಆಪತ್ತು ಉಂಟಾಗುವುದಕ್ಕೂ ಮೊದಲೇ
ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕಾರವನ್ನು ಯೋಚಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಪಾಂಡಿತ್ಯವುಳ್ಳ ರುಮಣ್ಣಂತನು
ಅಷ್ಟೊಂದು ಮುಂದಾಲೋಚನೆಯುಳ್ಳವನು ಎಂದು ಭಾವ.

ಅಶ್ವಾರೋಹಣೀಯಮ್ - ಅಶ್ವಮ್ ಅರೋಹತಿ ಇತಿ, ಕೃತ್ಯಲ್ಯುಟೋ ಬಹುಲಮ್
(ಪಾ.3.3.113) ಇತಿ ಕರ್ತರಿ ಅನೀಯ್ ಅಶ್ಚಬಲ.

ಶ್ಲೋಕ-೬: ಸ್ನಿಗ್ಧಂ ಚ ಸೌಹೃದಹತಂ ಚ ಕುಲೋದ್ಭವಂ ಚ ವ್ಯಾಯಾಮಯೋಗ್ಯಪುರುಷಂ
ಚ ಗುಣಾರ್ಜಿತಂ ಚ, ಪರೈಃ ಕ್ರೀತಂ ಗಹನದುರ್ಗತಯಾ ಯುಧೈಃ ಸಮಸ್ತಮ್ ಅತಿಭಾರತಯಾ
ವಿಪನ್ನಮ್ ।

ಸೌಹೃದಹತಮ್-ಸೌಹಾರ್ದೇನ ಹತಮ್, ಪ್ರಭುಗಳ ಸೌಹಾರ್ದಕ್ಕೆ
ಮನಸೋತದ್ದು, ವ್ಯಾಯಾಮಯೋಗ್ಯಪುರುಷಮ್ - ವ್ಯಾಯಾಮೇನ ಯೋಗ್ಯಾಃ ಪುರುಷಾಃ
ಯಸ್ಮಿನ್, ವ್ಯಾಯಾಮದಿಂದ ಯುದ್ಧ ಮಾಡಲು ಯೋಗ್ಯರಾದ ಯೋಧರುಳ್ಳ.
ಗುಣಾರ್ಜಿತಮ್-ಗುಣೇನ ಅಶ್ವಚರ್ಮನೈಪುಣ್ಯಲಕ್ಷಣೇನ ನಿಮಿತ್ತೇನ ಅರ್ಜಿತಮ್
ಸಂಗೃಹೀತಮ್, ಅಶ್ವಚರ್ಮನೈಪುಣ್ಯದಿಂದ ಗೌರವದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು
ಗಳಿಸಿರುವಂತಹದ್ದು. ಅಥವಾ ಗುಣೇನ ಅರ್ಜಿತಮ್- ಒಳ್ಳೆಯ ನಡವಳಿಕೆ
ಯನ್ನು ತೋರಿ ಗೌರವವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದು. ಪರೈಃ ಕ್ರೀತಮ್- ಶತ್ರುಗಳಿಂದ
ಕೊಂಡುಕೊಂಡು ಬಿಟ್ಟರೆ, ದಾನಾಶ್ರುಪಾಪೇನ ವಶೀಭೂತಮ್ ಕಿಮ್ ? ಶತ್ರುಗಳ
ದಾನಾದಿ ಉಪಾಯಗಳಿಂದಲೇನಾದರೂ ವಶವಾಯಿತೆ? ನಮ್ಮ ಅಶ್ಚಬಲ
ಎಂದಿಗೂ ರಾಜನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸದೆ ಇರಲಾರದು. ಆದರೂ ರಾಜನು
ಬಂಧಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದರೆ ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠೆಯನ್ನು ಮರೆದು ಗೌರವವನ್ನು ಗಳಿಸಿರುವ
ಅಶ್ಚಬಲವೇನಾದರೂ ಶತ್ರುಗಳ ದಾನಾದ್ಯುಪಾಯಗಳಿಗೆ ವಶವಾಯಿತೆ ?

ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ವತ್ಸರಾಜನ ಸೈನಿಕರ ವಿಶೇಷ
ಸದ್ಗುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದ್ದು. ಆ ಸೈನ್ಯವು ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠೆಗೆ
ಹೆಸರುವಾಸಿಯಾದದ್ದು. ಅಂತಹ ಸೈನ್ಯವಿದ್ದರೂ ಮಹಾರಾಜನು ಬಂಧಿ
ಯಾಗಲು ೧) ಶತ್ರುಗಳ ಹಣದಾಸೆಗೆ ಸೈನ್ಯ ಬಲಿಯಾಯಿತೆ? ೨) ದಟ್ಟವಾದ
ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ದಾರಿತಪ್ಪಿತೆ ? ೩) ಶತ್ರುಗಳ ದಾಳಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸಲಾಗದೆ
ತೊಂದರೆಗೊಳಗಾಯಿತೆ? ಎಂಬುದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಪ್ರಶ್ನೆ.

ಸಮಗ್ರಯೋಧಬಲಪರಿವಾರಃ- ಯೋಧಾನಾಂ ಬಲಂ ಯೋಧಬಲಂ ಸಮಗ್ರಯೋಧಬಲಂ
ಪರಿವಾರೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ, ಸಮಸ್ತ ಯೋಧಬಲಪರಿವಾರ. ಕಲತ್ರಮ್- ಹೆಂಡತಿ.

ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಅರ್ಥ. ಮಾರ್ಗಮದನ್ಯಾ - ಮಾರ್ಗಮ್ (ಮೃಗಸಮೂಹಃ) ತತ್ ಮದಯತಿ ಮಾರ್ಗಮದನಿ ತಥಾ, ಜಿಂಕೆಗಳು ಸಂತೋಷದಿಂದ ಧ್ವನಿಮಾಡುತ್ತಿದ್ದು, ಇದು ವೀಥಿಯ (ದಾರಿ, ಮಾರ್ಗ) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಅರ್ಥಾತ್ ಹಳ್ಳ - ದಿಣ್ಣೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ದಾರಿಯ ಮೂಲಕ.

ಇಪ್ಪುಕ್ಷೇಪಮಾತ್ರೋತ್ತಿತೇ - ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತೋ ಬಾಣೋ ಯಾವತ್ ದೂರಂ ಗच्छತಿ ತಾವದಂತರಮ್ ಇಪ್ಪುಕ್ಷೇಪಃ, ಇಪ್ಪುಕ್ಷೇಪಮಾತ್ರಮಂತರಮ್ ತತ್ಪ್ರೀತೇ, ಬಾಣವನ್ನು ಎಸೆದಾಗ ಅದು ಎಷ್ಟು ದೂರ ಹೋಗುತ್ತದೆಯೋ ಅಷ್ಟು ದೂರ ಮಾತ್ರ ಅರ್ಧನಿರ್ಮಿತಶಿಲಾಕರ್ಮ ಇವ - ಅರ್ಧ ನಿರ್ಮಿತ ಶಿಲಾಕರ್ಮ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಅರ್ಧಂಬರ್ಧ ಕೆತ್ತಿದ ತಿಲೆಯ ಅಕ್ಕಿಗಳಂತಿರುವ. ವಿಷಮದರ್ಶನಮ್ - ವಿಷಮದರ್ಶನ, ಭಯಂಕರವಾದ ದರ್ಶನ. ನಾಗವನದಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬಿದ್ದ ಆನೆಗಳ ಹಿಂಡು ಕೇವಲ ಬಾಹ್ಯದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ವಿಷಮವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಅದು ಅಪಶಕುನದ ಸೂಚನೆಯಂತಿತ್ತು ಎಂದು ಭಾಸನು ಸೂಚಿಸುವಂತಿದೆ. ನಖದಂತವರ್ಜಮ್ - ನಖಶ್ಚ ದಂತಾಶ್ಚ ನಖದಂತಂ ತದ್ ವರ್ಜನಮ್, (ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಂ ಚ ಎಂಬ ಪಾಣಿನಿಯ (3-4-53) ಸೂತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಮ್ ಎಂದು ಧಮುಲ್ ಆಗಿದೆ). ಉಗುರು ಮತ್ತು ದಂತಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಒಂದೇ ನೀಲಿಯ ಬಣ್ಣದ, ಉಗುರು ಮತ್ತು ದಂತಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಶರೀರದ ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಭಾಗವು ನೀಲಿಬಣ್ಣದ್ದಾಗಿರುವ ಆನೆ.

ಜಾಗ್ರತೋಽಪಿ ಬಲವತ್ತರಃ ಕೃತಾಂತಃ - ಮನುಷ್ಯನು ಎಚ್ಚರದಿಂದ ಇದ್ದರೂ ದೈವವು ಅವನಿಗಿಂತ ಅಧಿಕ ಬಲವುಳ್ಳದ್ದು, ಇದೊಂದು ಸೋಗಸಾದ ನಾಣ್ಣುಡಿ.

ಹಸ್ತಿಶಿಕ್ಷಾ - ಗಜಶಾಸ್ತ್ರ. ಆನೆಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥ. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಸೂತ್ರಕಾರರು 'ಪಾಲಕಾಪ್ಯ', ಗೌತಮ ಮೊದಲಾದವರೆಂದು ರಘುವಂಶ ೬.೨೭ರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಐರಾವಣ - ಇಂದ್ರನ ಐರಾವತದ ಮತ್ತೊಂದು ಹೆಸರು. ಅಷ್ಟದಿಗ್ಗಜಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು. ನ ಖಲು ತೇ..... ಸ್ವಾಮಿನಾ

ಗನ್ತವ್ಯಮಿತಿ - ರುಮಣ್ಣಂತನು ವತ್ಸರಾಜನಿಗೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಈ ಬಿನ್ನಹ ಸಮಯೋಚಿತವಾದುದು. ಗಡಿಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಜವಾಗಿ ಒದಗಬಹುದಾದ ಗಂಡಾಂತರಗಳು ಹಾಗೂ ಅಲ್ಲಿನ ನಿವಾಸಿಗಳು ಏನನ್ನು ಮಾಡಲೂ ಹೇಸದಿರುವುದು ಇವೇ ಮುಂತಾದ ವಿಚಾರಗಳು ಮನನೀಯವಾಗಿವೆ. ಏವಮಪಿ ಅವಕತವ್ಯಾಂ ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತಿಃ - ಅನಿಂದ್ಯವಾದ ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತಿ. ರುಮಣ್ಣಂತನು ಎಲ್ಲರ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಜನಿಗೆ ಇಂತಹ ಸಲಹೆಯನ್ನು ನೀಡಿದ್ದರೆ, ಆತನ ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠೆಯು ಅನಿಂದ್ಯವಾದುದು, ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಹವಾದುದು. ನೀಲಬಲಾಹಕ - ಉದಯನನ ಆನೆಯ ಹೆಸರು. ಸುಂದರಪಾಟಲ - ಉದಯನನ ಕುದುರೆಯ ಹೆಸರು. ದಿವ್ಯವಾರಣಪ್ರತಿಚ್ಛಂದಃ - ದೇವಲೋಕದ ಆನೆಯ ಪ್ರತಿಕೃತಿ, ದೇವಲೋಕದ ಆನೆಯಂತೆ ಕೃತ್ರಿಮವಾದ. ಸಾಲವೃಕ್ಷದ ಛಾಯೆಯ ನೀಲವರ್ಣದಲ್ಲಿ ಕೃತ್ರಿಮ ಆನೆಯ ನೀಲವರ್ಣ ಸೇರಿಹೋಗಿತ್ತು. ಹೀಗಾಗಿ ಆನೆಯ ಹೊಳೆಯುವ ಕೋರೆಹಲ್ಲುಗಳಿಂದ ಆ ಕೃತ್ರಿಮ ಆನೆಯು ಕಾಣಿಸುತ್ತಿತ್ತು ಎಂದು ಭಾವ.

ಏಕಕೃತನಿಶ್ಚಯಃ - ಏಕಂ ನೀಲಹಸ್ತಿನಾ ಸಮಾನಂ ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ ಕೃತಃ ನಿಶ್ಚಯಃ ಫಲಾಘ್ಯವಸಾಯೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ (ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರೀ), ಒಂದೇ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ, ನಿಶ್ಚಯವುಳ್ಳ, ಆ ನೀಲಿಬಣ್ಣದ ಆನೆ ಯಾವ ವಿಚಾರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿತ್ತೋ ಅದೇ ವಿಚಾರವುಳ್ಳಂತೆ. ಮಹಾನ್ ಕಠಿರವಃ ದೊಡ್ಡದಾದ ಸಿಂಹ, ಸಿಂಹದ ಘರ್ಜನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ. Woolner ಅವರು ಕಠಿರವಃ ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸಿದ್ದು, 'a mighty uproar that seemed to be concerted with one purpose' (ಒಂದೇ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಮಾಡಿದ ದೊಡ್ಡ ಕೂಗಾಟದ ಸದ್ದು) ಎಂದು ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮಹಾಮಾತ್ರೋತ್ತರಾಯುಧೀಯಾಧಿಷ್ಟಿತಃ - ಮಹಾಮಾತ್ರಾಃ: ಉತ್ತರಾಃ: ಪ್ರಧಾನಾಃ: ಯेषಾಂ ತೈಃ: ಆಯುಧೀಯೈಃ: ಪ್ರತಿಷ್ಟಿತಃ, ಮಹಾಮಾತ್ರಾಃ - ಮಹತಿ ಮಾತ್ರಾ ಗೌರವಪರಿಮಾಣಂ ಯಸ್ಯ - ಹಸ್ತಿಯಾರೋಹಿ ನಿಷಾದಿನಃ, ತತ್ಪ್ರಧಾನಾ ಮಹಾಮಾತ್ರಾಃ, ಪ್ರಧಾನಾಮಾತ್ಮ್ಯಃ: ಮಾವಟಿಗರ ಯಜಮಾನ, ಪ್ರಧಾನ ಮಾವಟಿಗ. ಪ್ರಧಾನಾಮಾತ್ಮ್ಯನ ಅಥವಾ ಪ್ರಧಾನ ಮಾವಟಿಗನ ನೇತೃತ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಆಯುಧ ಸನ್ನದ್ಧರಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಯೋಧರು.

विषमारम्भम् - विषमः आरम्भो यस्य तम् विषमरೀतियुद्धे
ಆರಂಭವಾಗಿರುವ, परस्योपन्यासम् ಶತ್ರುವಿನ ಪ್ರಯೋಗ, ಶತ್ರುವು ಹೂಡಿದ
ಕುತಂತ್ರ, विषमारम्भं.....समीकरोमि ಎಂಬಲ್ಲಿನ विषम-सम ಶಬ್ದಗಳ
ಸ್ವಾರಸ್ಯ ಗಮನಾರ್ಹ.

ಶ್ಲೋಕ-೨ : वञ्चनां प्राप्य ब्रीलितः मानी सत्त्वम् उपाश्रितः । शूरः च
एकायनस्थः अन्यत् किम् प्रतिपद्यते ?

ब्रीलितः- ಲಜ್ಜಿತನಾದ. एकायनस्थः- एक एव अयनः तस्मिन्
तिष्ठति इति, ಅದೊಂದೇ ಮಾರ್ಗವು ಉಳಿದಿದ್ದು; ಬೇರೆ ಯಾವ
ದಾರಿಯೂ (ಉಪಾಯವೂ) ಇಲ್ಲದ. अयनम् मार्ग, दारि.

(अयनं वर्त्म मार्गाध्वपन्थानः पदवी सृतिः- ಅಮರಕೋಶ),
ಶತ್ರುವಿನ ಕುಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ಉದಯನನು ಮೋಸಹೋದನು.
ಆತ್ಮಾಭಿಮಾನಿಯಾದ ಆತನು ಧೈರ್ಯದಿಂದ ಶತ್ರುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ
ದುಮುಕದೆ ಬೇರೆ ಉಪಾಯವಿರಲಿಲ್ಲ.

ಶ್ಲೋಕ-೩ : पीनांसस्य विप्रकृष्टपर्वमहतः नागेन्द्रहस्ताकृतेः
चापास्फालितकरस्य दूरभरणात् बाणाधिकारोपिणः, विप्राभ्यर्चयितुः
श्रमेषु आलिङ्गनैः सुहदां सत्कर्तुः तस्य भुजद्वयस्य बलयस्थानन्तरे बन्धनं
न्यस्तम् ।

विकृष्टपर्वमहतः- विकृष्टानि व्यायामसंस्कृतानि पर्वाणि यस्य
अत एव महतः ವ್ಯಾಯಾಮದಿಂದಾಗಿ ಗಟ್ಟಿಮುಟ್ಟಾಗಿ ಬೆಳೆದ ಸ್ನಾಯುಗಳುಳ್ಳ
चापास्फालितकरस्य ಧನುರ್ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ನಿರತವಾದ ಹಸ್ತದ. दूरभरणात्-
ದೂರದೂರದವರೆಗೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ಎಳೆದಕಾರಣದಿಂದ
(ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಮೊದಲ ಮೂರು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದ ಎಲ್ಲ
ಪದಗಳು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಭುಜದ್ವಯಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ
ಎಶೇಷಣಗಳಾಗಿವೆ).

कनकवलಯಗಳನ್ನು ತೊಡಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅವನ ಎರಡೂ
ಭುಜಗಳಿಗೆ ಶತ್ರುಗಳು ಸಂಕೋಲೆಗಳನ್ನು ತೊಡಿಸಿದ್ದಾರೆಯೇ ? ಎಂಬುದು
ಯೋಗಂಧರಾಯಣನ ಪ್ರಶ್ನೆ.

अनेन मम भ्राता हतः.... ಇದೇ ವಾಕ್ಯವು ಪದ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ
हतोऽनेन मम भ्राता मम पुत्रः पिता मम ॥- ಎಂದು ಭಾಮಹನ
ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು
ಅಭಿಷೇಕನಾಟಕದ ಔನೆಯ ಅಂಕದಲ್ಲಿ 'अस्याः कारणेन बहवो भ्रातरः
सुताः सुहृदश्च मे निहताः' ಎಂದು ಬಂದಿದೆ.

अन्योन्यानुनयेन - परस्परस्य सान्त्वनेन 'त्वं कुरु त्वं कुरु'
इति परस्परं प्रति तेषामेव प्रार्थनावाक्येन, ಪರಸ್ಪರರು ಸಾಂತ್ವನ
ಮಾಡಿಕೊಂಡು "ನೀನು ಮಾಡು, ನೀನು ಮಾಡು" ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಿಂದ.
समरव्यायामसंक्षोभितान् - समरव्यायामात् संक्षोभितान्, ಯುದ್ಧ
ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಕೆದರಿಹೋಗಿದ್ದ, निरुपचारम्- ಮಾಲೆ ಮುಂತಾದ
ಅಲಂಕಾರಗಳಿಲ್ಲದ.

ಶ್ಲೋಕ-೪: परचक्रैः अनाक्रान्ता धर्मसङ्करवर्जिता रक्षिता भूमिः
आपन्नं भर्तारं परिरक्षति ।

रक्षिता भूमिः..... परिरक्षति, ಹಿಂದೆ ಯಾರಿಂದ ತಾನು
ರಕ್ಷಿತಳಾಗಿದ್ದಳೋ ಆತನು ಈಗ ಆಪತ್ತಿನಲ್ಲಿರಲು, ಆತನನ್ನು ಭೂಮಿ
ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾಕ್ಯ 'धर्मो रक्षति रक्षितः'
ಸ್ವರಣೀಯ.

तत्कालदुर्लभं प्रणामम् - ಅಂತಹ ಅವಮಾನದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ
ನಮಸ್ಕರಿಸಿ. ಉದಯನನು ಸೆರೆಯಾಳಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಶತ್ರುವಿನ ಮಂತ್ರಿಯಾದ
ಶಾಲಂಕಾಯನನು ಆತನಿಗೆ ಪ್ರಣಾಮಗೈದುದು ಅವರೂಪದ ಸಂಗತಿ.
अवस्था खलु नाम-ತತ್ಕಾಲದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ; ದುರವಸ್ಥೆ, ಕಷ್ಟಕರವಾದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ.

ಭಾಸನ ಮತ್ತೊಂದು ಸುಂದರ ಸೂಕ್ತಿ. ಅವಸ್ಥಾ ಖಲು ನಾಮ....
ಕಲ್ಪಯತಿ, ಪರಿಸ್ಥಿತಿಯು ಶತ್ರುವನ್ನೂ ಮಿತ್ರನನ್ನಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

स्कन्धशयनम् - ಹೆಗಲ ಮೇಲೆ ಹೊತ್ತು ತರುವಂತಹ ಹಾಸಿಗೆ.
ಅಧುನಿಕ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಆಸ್ಪತ್ರೆಗಳಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ Stretcher
ರೀತಿಯದ್ದು. ಅಶಕ್ತರನ್ನು ಮಲಗಿಸಿ ಹೆಗಲ ಮೇಲೆ ಹೊತ್ತೊಯ್ಯಲು
ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಹಾಸಿಗೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೧೦: एतत् तत् अस्माकं व्यङ्गम्, एषः प्रद्योतस्य
मनोरथः मनस्वित्वात् स्वामी दुःखेषु वर्तते ।

व्यङ्गम्-अपमानजनकम्, अपमान, ತಿರಸ್ಕಾರ, ಕಳಂಕ,
मनस्वित्वात् - ದೃಢಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ.

ಶ್ಲೋಕ-೧೧: नरेन्द्रः अगणितपूर्वं तं कथं द्रक्ष्यते ? सिद्धवाक्यः
अपुरुषवाक्यं कथं श्रोष्यते ? अविषयवन्ध्यं अमर्षं कथं
धारयिष्यति? निरुद्धः सत्कृतः धर्षितः वा प्रणिपतति ।

सिद्धवाक्यः- ಮಂಗಲವಚನ, ಸಿದ್ಧವಾದ ವಾಕ್ಯ ಅರ್ಥಾತ್ ಆತನ
ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ಪಾಲಿಸಲೇ ಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದೊಂದು
'ವೇದವಾಕ್ಯ' ಅಪುರುಷವಾಕ್ಯಮ್-ಕಾಪುರುಷ ಸಾಧಾರಣವಚನಮ್,
ಅಪಮಾನಕರವಾದ ಮಾತುಗಳು. अविषयवन्ध्यम् - अविषयेण
वन्ध्यम्, ಸ್ವದೇಶದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ, ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ, ಸೋಲುಂಡ
ಕಾರಣದಿಂದ ನಿಷ್ಫಲವಾದ. अमर्षम्- ಕೋಪ.

ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಬಂಧನದಲ್ಲಿರುವ ತನ್ನ ಒಡೆಯನ ಧಾರುಣ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು
ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಇದುವರೆಗೆ
ಪ್ರದ್ಯೋತನನ್ನು ಲೆಕ್ಕಿಸದೇ ಇದ್ದ ಉದಯನನು ಅವನತ್ತ ಈಗ ಹೇಗೆ
ನೋಡಿಯಾನು? ಬಂಧನಕ್ಕೊಳಗಾದವನು ಸನ್ಮಾನಿತನಾಗಲಿ ಅಥವಾ

ಅಪಮಾನಿತನಾಗಲಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಸಹಿಸಿಕೊಂಡು ನಮ್ರವಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕು.
द्रक्ष्यते ಮತ್ತು श्रोष्यते- ಈ ಆತ್ಮನೇಪದಿರೂಪಗಳು ಅಪಾಣಿನೀಯ.

ಶ್ಲೋಕ-೧೨: रणे निवृत्ते तुरङ्गमस्य नीराजनकौतुकमङ्गलानि
उद्यतानि एतानि तानि भाग्यक्षयात् काले निष्फलम् ।

नीराजनकौतुकमङ्गलानि - नीराजनाख्यं युद्धात् प्राक् कर्तव्यं
शान्तिकर्म तदेव कौतुकम् उत्सवः तस्य मङ्गलानि, ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ
ಹೊರಡುವ ಮುನ್ನ ಶುಭವನ್ನು ಕೋರಲೆಂದು (ಕುದುರೆಗೆ) ತಂದ
ಮಂಗಳಾರತಿ, ಇಂತಹ ಕ್ರಿಯೆಯು ಒಂದು ರೀತಿಯ
ಶಾಂತಿಕರ್ಮವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಪ್ರತೀಹಾರಿಯು ರಕ್ಷಾಸೂತ್ರವನ್ನು ವಿಳಂಬವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು
ಬಂದುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಅದರ ನಿಷ್ಫಲತೆಯನ್ನು
ಕುರಿತು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಯುದ್ಧ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಕುದುರೆಗೆ ಆರತಿ
ಬೆಳಗುವುದು ವ್ಯರ್ಥವೇ ಸರಿ. ಅದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಉದಯನನು
ಬಂಧನದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರಕ್ಷಾಸೂತ್ರದ ಪ್ರಯೋಜನವಾದರೂ ಏನು? ಇಲ್ಲಿ
ಔಚಿತ್ಯಪೂರ್ಣವಾದ ಉಪಮಾಲಂಕಾರವಿದೆ.

कर्णे-ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ. ಅಪ್ರಿಯವಾದುದನ್ನು ಹೇಳುವ ಅಥವಾ ಕೇಳುವ
ಸಂದರ್ಭ ಬಂದಾಗ ಮತ್ತು ಪ್ರೇಕ್ಷಕರಿಗೆ ಈಗಾಗಲೇ ಗೊತ್ತಿರುವುದನ್ನು
ಆರುಹುವ ಪ್ರಸಂಗ ಬಂದಾಗ ಅಂತಹ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಿವಿಯಲ್ಲಿ
ಪಿಸುಗುಟ್ಟಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ 'कर्णे' ಎಂಬ ರಂಗಸೂಚನೆ.

स्नेहदुर्लभं मातृहृदयं रक्ष्यम् - ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ದುರ್ಲಭವಾದ
ಮಾತೃಹೃದಯವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಬೇಕು. ಇದೊಂದು ಸುಂದರವಾದ ವಾಕ್ಯ.
ಮಗನ ಮೇಲಿನ ಮಮತೆಯ ಕಾರಣದಿಂದ ಉದಯನನ ಈಗಿನ
ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕೇಳಲು ಮಾತೃಹೃದಯ ಅಸಮರ್ಥವಾಗಿದ್ದು, ಆಘಾತವನ್ನು
ಸಹಿಸಲು ದುರ್ಬಲವಾದುದು. ಆದುದರಿಂದ ರಾಜಮಾತೆಯ ಹೃದಯವನ್ನು
ರಕ್ಷಿಸುವುದು ಆದ್ಯ ಕರ್ತವ್ಯವೆಂಬುದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು

ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಿಗೆ ಇದ್ದ ಮಾನವ ಸ್ವಭಾವದ ಸೂಕ್ಷ್ಮದರ್ಶಿತ್ವದ ಪರಿಚಯವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೧೩: पूर्वं तावत् संशयानां भावना: युद्धसंबद्धदोषा: प्रयोक्तव्या, सन्दिग्धे अर्थे चिन्त्यमाने शोके रूढे (सति) कार्यतत्त्वं निवेद्यम् ।

ಸಂಶಯಾನಾಂ ಭಾವನಾ:- ಸಂಶಯಗಳನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವಂತಹ ಯುದ್ಧಸಂಬಂಧದ ದೋಷಗಳು, ವಿನಾಶ ಚಿನ್ತನೀಯವಾದವು- ವಿನಾಶವೇ, ಮರಣವೇ ಸಂಭವಿಸಿತೋ ಎಂಬ ಚಿಂತೆ ತಲೆದೋರಲು. ರೂಢಿ ಶೋಕ- ಶೋಕವು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೂರಲು, ಕಾರ್ಯತತ್ವಮ್ - ನಡೆದಿರುವ ಘಟನೆಯ ನಿಜಸ್ವರೂಪ.

ಯಾವ ರೀತಿಯಾಗಿ ದುಃಖದ ವಾರ್ತೆಯನ್ನು ರಾಜಮಾತೆಗೆ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಪ್ರತೀಕಾರಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಸ್ನೇಹದುರ್ಲಭಂ ಮಾತೃಹೃದಯಂ ರಕ್ಷಮಮ್ ಅಲ್ಲವೆ.

ಮಾಮ್ ಅಂತರೇಣ - ನನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು. ಸ್ವಾಮಿಯು ನನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು ಏನನ್ನೂ ಹೇಳಲಿಲ್ಲವೆ ? ಎಂದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಪ್ರಶ್ನೆ.

ಅಂತರ್ಜಲಾವಗಾಢಯಾ- ಅಂತರ್ಜಲಾಷ್ಟತುಂಬಿದ, ಉಕ್ಕಿ ಬಂದ ಕಣ್ಣೀರಿನಿಂದ ಒದ್ದೆಯಾದ. ಗಚ್ಛ ಯೌಗಂಧ... ಹೋಗು, ಯೌಗಂಧ... ಇಂತಹ ನಾಟಕೀಯ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳು ಭಾಸನ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪದೇ ಪದೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಮುಂದೆ ೨ನೇ ಅಂಕವನ್ನು ನೋಡಿ.

ಸ್ವಾಮಿವಾಕ್ಯಮೇತತ್ - ಸ್ವಾಮಿ ವಾಕ್ಯವಿದು, ಪ್ರಭುಗಳು ನನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು ಏನನ್ನಾದರೂ ಹೇಳಿದರೆ ? ಎಂದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಹಂಸಕನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಲು 'ನಾನು ಪ್ರಭುಗಳಿಗೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣೆ..... ಬಯಸುತ್ತಿರುವವರಂತೆ ಕಂಡು ಅವರೆಂದರು 'ಹೋಗು, ಯೌಗಂಧರಾಯಣ..... (ಗಚ್ಛ ಯೌಗಂಧ.....) ಎಂದು ಅವನು ಮಾತನ್ನು

ಅರ್ಧಕ್ಕೇ ನಿಲ್ಲಿಸುವನು. ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಹೆಸರನ್ನು ಆತನ ಎದುರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಉಚ್ಚರಿಸುವುದು ಅವಿನಯವೆಂದು ಹಂಸಕನ ಭಾವನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅವನು ಅರ್ಧಕ್ಕೆ ನಿಲ್ಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕೂಡಲೇ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಸ್ವೈರಮಭಿಧೀಯತಾಮ್, ಸ್ವಾಮಿವಾಕ್ಯಮೇತತ್ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಹಂಸಕನು ಹೇಳುತ್ತಿರುವುದು ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯ ಮಾತಿನ ಪುನರುಚ್ಚಾರ. ಅದರಲ್ಲಿ ಅನಿನಯದ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಅನರ್ಹಪ್ರತೀಕ್ರಿಯಮ್-ಅನರ್ಹ ಪ್ರತೀಕ್ರಿಯಾ ಯಸ್ಯ ಸ: ಅನರ್ಹಪ್ರತೀಕ್ರಿಯ: ತಮ್, ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆ ಮಾಡಲು ಅನರ್ಹನೂ, ಶತ್ರುವಿಗೆ ಪ್ರತೀಕಾರಮಾಡಲು ಅಸಮರ್ಥನಾದವನು.

ಪುರುಷಾಂತರಿತಂ ಮಾಂ ದ್ರಕ್ಷಯತಿ ಸ್ವಾಮಿ - ಸ್ವಾಮಿಯು ನನ್ನನ್ನು ರೂಪಾಂತರದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವನು. ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಮುಂದೆ ಮೂರನೆಯ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಹೂಡಲಿರುವ ತಂತ್ರದ ಸೂಚನೆಯಿದು.

ಶ್ಲೋಕ-೧೪: रिपुनृपनगरे बन्धने वा वने वा समुपगतविनाश: तुल्यनिष्ठं प्रेत्य वा, जितम् इति कृतबुद्धिं तं नृपं वञ्चयित्वा पुन: अधिगतराज्य: श्लाघनीयं (मां) पार्श्वत: (द्रक्षयति) !

ಸಮುಪಗತವಿನಾಶ:- ಸಮುಪಗತ: ವಿನಾಶೋ ಯಸ್ಯ ಸ: ಮರಣ ಸಂಭವಿಸಿದ. ಜಿತಮ್ ಇತಿ ಕೃತಬುದ್ಧಿ- ಗೆದ್ದನೆಂದೇ ಭಾವಿಸಿರುವ. ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಆತ್ಮವಿಶ್ವಾಸದ ಉಕ್ತಿಯಿದು. ಉದಯನನು ಎಲ್ಲಿಯೇ ಇರಲಿ, ಯಾವುದೇ ಬಗೆಯ ವಿಪತ್ತು ಅವನನ್ನು ಆವರಿಸುವಂತಿದ್ದರೆ, ತಾನು ಶತ್ರುವನ್ನು ವಂಚಿಸಿ, ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಗೆ ರಾಜ್ಯವನ್ನು ಮರಳಿ ಸಂಪಾದಿಸಿ, ಆತನ ಹತ್ತಿರ ಸುತ್ತೂರ್ಹ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿ ನಿಂತು, ಒಡೆಯನನ್ನು ಕಾಣುವನೆಂದೂ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಬಲವಾದ ನಂಬಿಕೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೧೫: एष: शोकप्रतीकार: यथाशक्ति निवेद्यते, स्त्रीभि: एतत् मन्त्रिणाम् असामर्थ्यम् अनुवर्णयते ।

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು

ವತ್ಸರಾಜನು ಬಂಧಿತನಾದ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ಕೇಳಿದೊಡನೆ ಅಂತಃಪುರದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಶೋಕಾರ್ತರಾಗಿ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ರೋಧಿಸತೊಡಗಿದರು. ಇದನ್ನು ಕೇಳಿದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಉದಯನನ ಮಂತ್ರಿಗಳ ಅಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಘೋಷಿಸುವಂತಿದೆ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ.

अन्तरेण विधानम् - वैरनिर्यातनं विना, प्रतीकारवन्मु बಿಟ್ಟು; ಸೇಡು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಉಪಾಯ. ವಿಧಾನ ಎಂದರೆ ವೈರಕರ್ಮ. ನೋಡಿ - ವಿಧಾನಂ ಹಸ್ತಿಕಬಲೇ ಪ್ರೇರಣೇಭ್ಯರ್ಚನೇ ಘನೇ | ವೇದನೇ ಚಾಭ್ಯುಪಾಯೇ ಚ ಪ್ರಾಕಾರೇ ವೈರಕರ್ಮಣಿ || - ಯಾದವಕೌಶಃ. ಶತ್ರುಗಳು ಉದಯನನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಉಜ್ಜಯಿನಿಗೆ ಕರೆದೊಯ್ದಿರುವುದರಿಂದ ಈಗ ಪ್ರತೀಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಉಪಾಯವಿಲ್ಲ. ಇದು ರಾಜಮಾತೆಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. Woolver ಅವರು ಕಿಂ ಶಕ್ಯಂ.... ವಿಧಾನಮ್ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ "What can be done in the face of Fate" (ದೈವದದುರು ಏನನ್ನು ಮಾಡಲಾದೀತು?) ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸಿದ್ದಾರೆ. ಬಹುಶಃ ಅವರು ವಿಧಾನಮ್ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಧಿ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿರುವಂತಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥ ಇಲ್ಲಿ ಅಸಂಭವ.

समर्थताम् - कर्तव्यं सम्प्रधार्यताम्। अर्थात् अस्माभिः ಸುಹೃಜ್ಜನೇನ ಸಹ, ನನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರೊಂದಿಗೆ ಮಂತ್ರಾಲೋಚಿಸೋಣ. ನ ಪರ್ಯವತಿಷ್ಠತೇ - ವಿಷಯಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಸುಮ್ಮನಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ. ಯಃ ಖಲ್ವಿದಾನಿ.... ಬುದ್ಧಿಮಾನ್ ಪೃಚ್ಯತೇ - ಇಲ್ಲಿ ರಾಜಮಾತೆಯು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಹಲವು ಸದ್ಗುಣಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದ್ದಾಳೆ.

आनयतु मे पुत्रकं पुत्रक- ಒಬ್ಬ ಮಗನು ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮಗನನ್ನು ಕರೆತರಲಿ. ರಾಜಮಾತೆಗೆ ಉದಯನನು ಮಗನೇ ಸರಿ. ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಉದಯನನಿಗೆ ಮೊದಲು ಗೆಳೆಯ, ಈಗ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತನನ್ನು ತನ್ನ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಮಗನೆಂದೇ ರಾಜಮಾತೆಯು ಭಾವಿಸಿ.

आपस्तावत् - ನೀರನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಬಾ. ನೀರನ್ನು ಬೇಡುವುದು ಭಾಸನ ಪಂಚರಾತ್ರ, ೧.೨೯;೨.೨೦ ಮಧ್ಯಮವ್ಯಾಯೋಗ, ೪೨, ದೂತವಾಕ್ಯ, ೪೩; ಅಭಿಷೇಕನಾಟಕ., ೧.೨೬; ಪ್ರತಿಮಾನಾಟಕ., ೨.೨೦, ೪.೧೮ ರಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಭಾಸನ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸಾಮ್ಯಾಂಶಗಳಲ್ಲೊಂದು.

ಶ್ಲೋಕ-೧೬: राहुणा चन्द्रमा इव यदि (स्वामी) शत्रुबलग्रस्तः (यदि) राजानं न मोचयामि यौगन्धरायणः नास्मि ।

शत्रुबलग्रस्तः- ಶತ್ರುಗಳ ಬಲೇನ ಗ್ರಸ್ತಃ, ಶತ್ರುಸೈನ್ಯದಿಂದ ಬಂಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ. ಇಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಬಲಗ್ರಸ್ತಃ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು, ರಾಜಾನಮ್ ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಪದದೊಂದಿಗೆ ಅನ್ವಯವಾಗದು. ಆದುದರಿಂದ ಯದಿ ಶತ್ರುಬಲಗ್ರಸ್ತಃ ರಾಹುಣಾ ಚಂದ್ರಮಿವ ಎಂಬ ಪಾಠಾಂತರವೂ ಇದೆ. ಇದು ಛಂದಸ್ಸಿನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದೋಷಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಯದಿ ಶತ್ರುಬಲಗ್ರಸ್ತಃ ತಂ ಚಂದ್ರಮಿವ ರಾಹುಣಾ ಎಂದು ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಸೂಚಿಸಿರುವ ಪಾಠಾಂತರವು ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿದೆ. ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಬಂಧಿತನಾದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನನ್ನು ರಾಹುಗ್ರಸ್ತನಾದ ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಹೋಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉಪಮಾಲಂಕಾರ.

ಇದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಮಾಡಿದ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಉಳಿದೆರಡು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಗಳು ಅಂಕ ೨.೮-೯ ರಲ್ಲಿವೆ

आत्मप्रयोजनोपत्सृष्टाः परिच्छदविशेषाः- ತಮ್ಮ ಕೆಲಸವು ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ತ್ಯಜಿಸಿದ ವಿಶೇಷವಾದ (ವಿಚಿತ್ರವಾದ) ಉಡುಗೆಗಳು. **गतोऽस्मि स्वामिसन्निकर्षमेव-** ತಾನು ಸ್ವಾಮಿಯ ಸಮೀಪವನ್ನೇ ಸೇರಿಬಿಟ್ಟೆ, ದ್ವೈಪಾಯನನು ಧರಿಸಿ ತ್ಯಜಿಸಿದ ವಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಧರಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ತಾನು ಈಗಾಗಲೇ ವತ್ಸರಾಜನ ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿರುವಂತೆಯೇ ಆಗಿದೆ ಎಂಬ ಭಾವನೆ. ಈ ವಸ್ತ್ರಗಳು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ವೇಷಾಂತರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಮುಂದಿನ ಅಂಕಗಳಲ್ಲಿ ನೆರವಾಗುತ್ತವೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೧೨: तेन साधुना उन्मत्तसदृशो वेषः धारितः (स)
राजानं मोचयिष्यामि, मां च प्रच्छादयिष्यामि ।

उन्मत्तसदृशो वेषः- ಹುಚ್ಚನಿಗೆ ಸದೃಶವಾದ ವೇಷವು. ಸನ್ಯಾಸಿಯಾದ ದ್ವೈಪಾಯನನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಹೋದ ಆ ಹುಚ್ಚನ ವೇಷದಿಂದಾಗುವ ಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಉಡುಪು ಮಹಾರಾಜನನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುವುದು ಹಾಗೂ ತನ್ನನ್ನು ಮರೆಮಾಚುವುದು ಎಂದರೆ ತಾನು ಹುಚ್ಚನ ವೇಷವನ್ನು ಧರಿಸಿ ಶತ್ರುರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ತಂತ್ರಹೂಡಲು ನೆರವಾಗುವುದು.

ಶ್ಲೋಕ-೧೮: मथ्यमानात् काष्ठात् अग्निः जायते । खन्यमाना
भूमिः तोयं ददाति । सोत्साहानां नराणाम् असाध्यं नास्ति ।
मार्गारब्धाः सर्वयत्नाः फलन्ति ।

ಇದು ಭಾಸನ ರೂಪಕಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವ ಉತ್ತಮ ಸುಭಾಷಿತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ಪುರುಷ ಪ್ರಯತ್ನ ಸರಿಯಾದ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದರೆ ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವೇ ಇಲ್ಲ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಭಾಸ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಎರಡನೆಯ ಅಂಕ

काश्चुकीयः- ಅಂತಃಪುರದಲ್ಲಿ ಸೇವೆಯಲ್ಲಿರುವ ಒಬ್ಬ ಅಧಿಕಾರಿ. ಈ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಧರಿಸುವ ಕಂಚುಕದಿಂದಾಗಿ ಈತನಿಗೆ ಕಶ್ಚುಕಿನ್ ಎಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ. ಕಶ್ಚುಕಿನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇೈ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಕಾಶ್ಚುಕಿಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಬಂದಿರಬಹುದು. ಮಾತೃಗುಪ್ತಾ- ಚಾರ್ಯರು ಕಾಶ್ಚುಕಿಯ ಪದದ ವ್ಯಾಖ್ಯೆಯನ್ನು ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ :

ये नित्यं सत्त्वसम्पन्नाः कामदोषविवर्जिताः ।

ज्ञानविज्ञानकुशलाः काश्चुकीयास्तु ते स्मृताः ॥

आर्यजैवन्ति:- ಜೈವಂತಿಯು ಕಾಶೀರಾಜನ ಉಪಾಧ್ಯಾಯ. ಆತನು ತನ್ನ ಒಡೆಯನಿಗಾಗಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ವಧುವನ್ನಾಗಿ ಕೇಳುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮಹಾಸೇನನಲ್ಲಿಗೆ ದೂತನಾಗಿ ಬಂದಿದ್ದಾನೆ. सामान्यदूतसत्कारम्- ಸಾಮಾನ್ಯ ದೂತನಿಗೆ ಸಲ್ಲುವ ಸತ್ಕಾರವನ್ನು ಪೃಷ್ಠತಃ ಕೃತ್ವಾ - ಬದಿಗಿರಿಸಿ, ಬಿಟ್ಟು ಜೈವಂತಿಯು ತನ್ನ ಒಡೆಯನಿಗೆ ಕನ್ಯಾರ್ಥಿಯಾಗಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಆತನನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯ ದೂತನಂತೆ ಪರಿಗಣಿಸದೆ ಅರ್ಥಾತ್ ವಿಶೇಷವಾದ ಸತ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಲು ಮಹಾಸೇನನು ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. गोत्रानुकूलेभ्यः राजकुलेभ्यः - ಗೋತ್ರಾನುಕೂಲಗಳುಳ್ಳ, ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಗೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ರಾಜವಂಶಗಳವರಿಂದ. विवाहवु भिन्नगोत्रेण मध्ये ಆಗಬೇಕು. ಸಗೋತ್ರ ವಿವಾಹ ನಿಷಿದ್ಧ. न खलु महासेनः चाप्यनुगृहीते - ಮಹಾಸೇನನು ಯಾರನ್ನೂ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಲೂ ಇಲ್ಲ. ಪುರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಲೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದಂತಹ ವಿಚಿತ್ರ ಸಂಗತಿ ಎಂದು ಕಾಂಚುಕೀಯನಿಗೆ ಅಚ್ಚರಿ. दैवमत्र कन्याप्रदाने अधिकृतम्- ಕನ್ಯಾಪ್ರದಾನದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲವೂ ದೈವಾಧೀನ (ಅದೃಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸೇರಿದುದು). Marriages are made in heaven ಎಂಬ ಅಂಥ ಉಕ್ತಿಯೂ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳದ್ದು. ಭಾಸನು ದೈವಬಲದಲ್ಲಿ (ಅದೃಷ್ಟದಲ್ಲಿ) ನಂಬುಗೆಯುಳ್ಳವನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಂತಹ ಹಲವಾರು ವಾಕ್ಯಗಳು ಆತನ ಇತರ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೧: यस्य हि वधूत्वे विहिता तस्य दूतः न तावत्
समुपैति व्यक्तम् । ततः नरेन्द्रः नरेन्द्रेषु गुणान् जानन् अपि
तत्प्रतीक्षः न वेत्ति ।

दूतः न तावत् समुपैति - ಯಾವ ರಾಜನ ವಧುವನ್ನಾಗಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ದೈವವು ನಿಯಮಿಸಿದೆಯೋ ಆ ರಾಜನ ದೂತನು ಮಹಾಸೇನನ ಬಳಿ ಇನ್ನೂ ಬಂದಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಕಾಂಚುಕೀಯನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಮಹಾಸೇನನು ಮಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ವರನಿಗೆ ಕೊಡಲು ಸಮ್ಮತಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ. नरेन्द्रेषु गुणान् जानन् अपि - ಬೇರೆ

ರಾಜರುಗಳ ಗುಣಗಳನ್ನು ಅವನು ಅರಿವಿದ್ದರೂ. ತತ್ಪ್ರತಿಕ್ಷ:- ಆತನ ನಿರೀಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿದ್ದಾನೆ. ತನ್ನ ಮಗಳಿಗೆ ಅನುರೂಪವಾದ ವರನಾಗುವ ರಾಜನ ದೂತನ ಆಗಮನಕ್ಕಾಗಿ ಮಹಾಸೇನನು ಎದುರುನೋಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೨: ದूर्ವಾಙ್ಕುರಸ್ತಿಮಿತನೀಲಮಣಿಪ್ರೋಹೈ: ಪರಿಗತೈ: ಪೀತಾಙ್ಗದೈ: ಪರಿಣಿವಿತಾಂಸ: ಧನಾತ್ ಅಸ್ಮಾತ್ ಕನಕತಾಲವನೈಕದೇಶಾತ್ ಶರವಣಾತ್ ಕರ್ತಿಕೇಯ: ನಿರ್ಧಾವಿತ: ಇವ |

ದूर्ವಾಙ್ಕುರಸ್ತಿಮಿತನೀಲಮಣಿಪ್ರೋಹೈ:- ದूर्ವಾಙ್ಕುರಾ ಇವ ಸ್ತಿಮಿತಾ: ಸ್ನಿಗ್ಧಾ: ನೀಲಮಣಿಪ್ರೋಹಾ: ಯेषು ತೈ:, ಗಂಗೆಯ ಚಿಗುರಿನಂತೆ ಸ್ನಿಗ್ಧವಾದ ನೀಲಮಣಿಯ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಪೀತಾಙ್ಗದೈ:- ಪೀತವರ್ಣೈ: ಅಙ್ಗದೈ:, ಹಳದಿಯ (ಚಿನ್ನದ) ಕಡಗಗಳಿಂದ. ಪರಿಣಿವಿತಾಂಸ: - ಪರಿಣಿವಿತೌ (ಸ್ಥೂಲಿತೌ) ಅಂಸೌ ಯಸ್ಯ ಸ:, ಸ್ಥೂಲವಾದ ಭುಜಗಳುಳ್ಳವನು. ಶರವಣಾತ್ ಕರ್ತಿಕೇಯ: ಇವ- ಷಣ್ಮುಖನು ಶರವಣದಿಂದ ಜನಿಸಿದಂತೆ. ಕನಕತಾಲವನದಿಂದ ಹೊರಬರುತ್ತಿರುವ ಮಹಾಸೇನನು ಶರವಣದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿ ಹೊರಬಂದ ಕಾರ್ತಿಕೇಯನಂತೆ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಕಾಂಚುಕೇಯನು ಹೇಳುವ ಮೂಲಕ ಮಹಾಸೇನನ ರಂಗಪ್ರವೇಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಉಪಮಾಲಂಕಾರ.

ತಾರಕಾಸುರನ ವಧೆಗಾಗಿ ಶಿವನು ಸೃಜಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಮಗನನ್ನು (ದೇವಸೇನಾನಿಯನ್ನು) ಪಡೆಯುವಲ್ಲಿ ವಿಳಂಬವಾಗುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಗಮನಿಸಿದ ದೇವತೆಗಳು ಶಿವನಿಗೆ ನನಪಿಸಲು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆಗ ಶಿವನು ಪಾರ್ವತಿಯು ತನ್ನ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಧರಿಸಲು ಅಶಕ್ತಳೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಕಷೋತರೂಪದಲ್ಲಿ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿದ್ದ ಅಗ್ನಿಯ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಇರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಗ್ನಿಯು ಅವನ್ನು ಸಹಿಸಲಾರದೆ ಗಂಗೆಯಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಜಿಸುತ್ತಾನೆ. ಗಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ಆರು ಜನ ಕೃತ್ತಿಕೆಯರ ಗರ್ಭವನ್ನು ಆ ತೇಜಸ್ಸು ಸೇರಲು, ಅವರೂ ತಡೆಯಲಾರದೆ ನದಿಯ ದಡದಲ್ಲಿದ್ದ ಶರವಣದಲ್ಲಿ (ಜೊಂಡಿನಲ್ಲಿ) ಚೆಲ್ಲುತ್ತಾರೆ. ಅಲ್ಲಿ ಕುಮಾರಸ್ವಾಮಿಯ ಜನನವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೃತ್ತಿಯರು ಆತನನ್ನು ಪೋಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆತನಿಗೆ ಸೃಂದ.

ಎರಡನೆಯ ಅಂಕ

ಅಗ್ನಿಭೂಷಿ, ಗಾಂಗೆಯ, ಕಾರ್ತಿಕೇಯ, ಷಾಣ್ಮಾತುರ, ಶರವಣಭವ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳು ಬಂದವು.

ವಿಷ್ಕಾಂಭಕ:- ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪ್ರಸಂಗ ಅಥವಾ ಘಟನೆಯನ್ನೂ ರಂಗಮಂಚದ ಮೇಲೆ ಅಭಿನಯಿಸಿ ತೋರಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಘಟನೆಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಬಾರದೆಂಬ ನಿಯಮವು ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿದೆ. ಆದರೆ ಅಂತಹ ಘಟನೆಗಳ ಜ್ಞಾನವು ಪ್ರೇಕ್ಷಕರಿಗೆ ಅವಶ್ಯಕ. ಅಂತಹ ಘಟನೆಗಳು ಮೊದಲನೆಯ ಅಂಕದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಎರಡು ಅಂಕಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತವೆ. ಹಿಂದೆ ನಡೆದುಹೋದ ಮತ್ತು ಮುಂದೆ ನಡೆಯಲಿರುವ ವಸ್ತುವಿನ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಘಟನೆಗಳ ನಿರೂಪಣೆಗಾಗಿ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಮಿಸಲಾದ ಸನ್ನಿವೇಷವು ವಿಷ್ಕಂಭಕ. ಇದರಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಮ ಪಾತ್ರಗಳಿದ್ದು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಭಾಷಣೆಯಿದ್ದರೆ ಶುದ್ಧವೆಂದೂ, ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ನೀಚಪಾತ್ರಗಳಿದ್ದು ಸಂಸ್ಕೃತ - ಪ್ರಾಕೃತಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಭಾಷಿಸಿದರೆ ಮಿಶ್ರವೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಅದರ ಲಕ್ಷಣವು ಹೀಗಿದೆ:

वृत्तवर्तिष्यमाणानां कथांशानां निदर्शकः |

संक्षेपार्थस्तु विष्कम्भो मध्यपात्रप्रयोजितः ||

एकानेककृतशुद्धः संकीर्णो नीचमध्यमैः ||

ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ವಿಷ್ಕಂಭಕದಲ್ಲಿ ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ಅರಸನಾದ ಮಹಾಸೇನನ ಕಾಂಚುಕೇಯನೊಬ್ಬನೇ ಸಂಭಾಷಿಸುತ್ತ, ಮೊದಲನೆಯ ಅಂಕ ಮುಗಿದ ನಂತರ, ಪ್ರಕೃತ ಅಂಕವು ಆರಂಭವಾಗುವ ಮಧ್ಯಂತರದಲ್ಲಿ ಜರುಗಿದ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಪ್ರೇಕ್ಷಕರಿಗೆ ಪರಿಚಯಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕಾಶೀರಾಜನ ಉಪಾಧ್ಯಾಯನಾದ ಆರ್ಯ ಜೈವಂತಿಯನ್ನು ಕಾನು ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ವರಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ದೂತನನ್ನಾಗಿ ಕಳುಹಿಸಿದ್ದು, ಆತನು ಈಗ ಉಜ್ಜಯಿನಿಗೆ ಬಂದಿರುತ್ತಾನೆ. ಕಾಶೀರಾಜನಂತೆಯೇ ಅನೇಕ ರಾಜರುಗಳು ತಮ್ಮ ದೂತರುಗಳನ್ನು ಕಳುಹಿಸಿದ್ದರೂ, ಪ್ರದ್ಯೋತನು ಮಾತ್ರ ಯಾರನ್ನೂ ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಲೂ ಇಲ್ಲ, ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಲೂ ಇಲ್ಲ ಎಂದು ಎರಡು ಅಂಕಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಡೆದುಹೋದ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ರಂಗದ ಮೇಲೆ

ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ವಿವಾಹದ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರದ್ಯೋತ ಮತ್ತು ಅಂಗಾರವತಿಯರ ನಡುವೆ ನಡೆಯಲಿರುವ ಸಂವಾದದ ಸೂಚಕವೆಂಬಂತೆ, ಮಹಾರಾಜನ ರಂಗಪ್ರವೇಶವನ್ನು ಸೂಚಿಸಿ ನಿರ್ಗಮಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕಾಂಚುಕೀಯನು ಮಧ್ಯಮ ಪಾತ್ರವಾಗಿದ್ದು, ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಸಂಭಾಷಣೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದು ಶುದ್ಧವಿಷ್ಕಂಭಕ.

ಶ್ಲೋಕ-೩ : मम हयखुरभिन्नं मुकुटतटविलग्नं मागरिणुं नरेन्द्राः
भृत्यभूताः वहन्ति। न च मम परितोषः यत् गुणशाली
कुञ्जरज्ञानदृष्टः वत्सराजः मां न प्रणमति।

ಹಯಖುರಭಿನ್ನಮ್- ಹಯಸ್ಯ ಖುರೈಃ ಭಿನ್ನಮ್, ಕುದುರೆಯ ಗೊರಸುಗಳಿಂದ ಮೇಲೆದ್ದ. ಮುಕುಟತಟವಿಲಗ್ನಮ್ - ಮುಕುಟತಟೆ ವಿಲಗ್ನಮ್. ಕಿರೀಟಗಳ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅಂಟಿಕೊಂಡಿರುವ, ಧರಿಸಿರುವ. ಗುಣಶಾಲಿ - ಗುಣನ ಶಾಲ್ಯತೆ, ಸದ್ಗುಣಗಳಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ. ವತ್ಸರಾಜನು ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಶತ್ರುವಾದರೂ, ಆತನು ಶತ್ರುವಿನಿಂದಲೇ ಗುಣಶಾಲಿ ಎಂದು ಹೊಗಳಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಪ್ರದ್ಯೋತನಿಗಿರುವ ಗುಣಾಃ ಪೂಜಾಸ್ಥಾನಂ ಗುಣಿಷು..... ಎಂಬ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಪರಿಚಯವೂ ಆಗುತ್ತದೆ. ಕುಂಜರಜ್ಞಾನದೃಷ್ಟಃ- ಕುಂಜರಾಣಾಂ ಜ್ಞಾನಂ ಕುಂಜರಜ್ಞಾನಂ ತೇನ ದೃಷ್ಟಃ, ಹಸ್ತಿವಿದ್ಯೆಯಿಂದ, ಆನೆಗಳನ್ನು ವಶೀಕರಣ ಮಾಡುವ ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಗರ್ವಿತನಾದ. ಉದಯನನು ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ತನಗೆ ಬಳುವಳಿಯಾಗಿ ಬಂದಿರುವ ಘೋಷವತೀ ಎಂಬ ವಿಣೆಯಿಂದ ಆನೆಗಳನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಕರಗತಮಾಡಿ ಕೊಂಡಿದ್ದು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಅಂತಹ ಹಸ್ತಿವಿದ್ಯೆಯೇ ಉದಯನನ ಗರ್ವಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಎಂಬುದು ಮಹಾಸೇನನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಆದರೆ ಆ ವಿದ್ಯೆಯ ದೌರ್ಬಲ್ಯದಿಂದಲೇ ಶಾಲಂಕಾಯನಾದಿ ಮಂತ್ರಿಗಳು ಆತನನ್ನು ಕೃತಕ ಆನೆಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ಬಂಧಿಸುವಂತಾದುದು ವಿಪರ್ಯಾಸವೇ ಸರಿ.

परच्छन्देन- ಬೇರೆಯವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ, ಕನ್ಯಾಪ್ರದಾನದ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಕೇಳಿದರೆ ಎಲ್ಲರೂ ಬೇರೆಯವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಅಂದರೆ ತಮ್ಮ ಸ್ವಂತ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಹೇಳಲು ಸಿದ್ಧರಿಲ್ಲ. सर्वसाधारणो
ह्येष विधिः- ಇದು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾದ ವಿಧಿ. ಮದುವೆಯ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವರನನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸುವಾಗ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವ ಅಧಿಕಾರವಿರುತ್ತದೆ. ಆಪ್ತರಾದವರು ಕನ್ಯೆಯ ಹಿತವನ್ನೇ ಗಮನದಲ್ಲಿರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೇಳುವ ಅಂಶವನ್ನು ಗಣನೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದುದು ಕನ್ಯಾಪಿತೃವಿನ ಕರ್ತವ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಂಚುಕೀಯನೂ ಆಪ್ತನಾದುದರಿಂದ ಹೇಳಬೇಕಾದುದನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಡಬೇಡ ಹೇಳಿಬಿಡು ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ ಮಹಾಸೇನ. अतिलोभाद् वरगुणानां -ವರನ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾದ ಲೋಭದಿಂದ. अतिस्नेहाच्च वासवदत्तायाम् - ವಾಸವದತ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಅತಿಯಾದ ಮಮತೆಯಿಂದ ಈ ಎರಡು ಕಾರಣಗಳಿಂದಾಗಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯ ವಿವಾಹದ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ತಾನು ನಿರ್ಧಾರಕ್ಕೆ ಬರಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಮಹಾಸೇನನು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೪ : प्रथमं तावत् मनसा श्लाघ्यं कुलं अभिकाङ्क्षते,
ततः सानुक्रोशं हि एषः गुणः मृदुः अपि बलवान् । ततः रूपे कान्तिं
न खलु गुणतः स्त्रीजनभयात्, ततः वीर्योदग्रं हि युवतयः न
परिपाल्या न।

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವರನಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಸತ್ಕುಲ, ಗುಣ, ರೂಪ, ಶೌರ್ಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಮಹಾಸೇನನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. सानुक्रोशं..... बलवान्- ಅನುಕಂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿರಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಗುಣ ಮೃದುವಾದುದಾದರೂ ಬಲಶಾಲಿಯಾದುದು. ವತ್ಸರಾಜನ ಈ ಗುಣವೇ ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯಾಯಿತೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಸವದತ್ತೆ ಅಂಕ-೧, ಶ್ಲೋಕ-೧೨ ಮತ್ತು ಎರಡನೇ ಅಂಕದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. रूपे कान्तिं.... स्त्रीजनभयात्- ಸುಂದರವಾದ ರೂಪ. (ಇದೂ ವರನಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಒಂದು ಗುಣ (वधू वरयते रूपम् ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ಲೋಕ ಸ್ಮರಣಾರ್ಹ)) ಆದರೆ ಮಹಾಸೇನನ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಇದು ಒಂದು ಗುಣವೆನಿಸದಿದ್ದರೂ, ಅಗತ್ಯವಾಗಿ ಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ವರನು ಸುಂದರನಾಗಿರದಿದ್ದರೆ ಸ್ತ್ರೀಯರು

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು

ಅವನನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುವ ಸಂಭವವಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಭಯದಿಂದ ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. ವೀರೋದ್ರಂ..... ಪರಿಪಾಲ್ಯಾ - ಹೆಚ್ಚು ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾಗಿರಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಯುವತಿಯರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಬೇಕಷ್ಟೆ (ಭರ್ತಾ ರಕ್ಷತಿ ಯೌವನೇ ಸ್ಮರಣೀಯ).

ಮಹಾಸೇನಂ ವರ್ಜಯಿತ್ವಾ - ಮಹಾಸೇನನನ್ನು ಹೊರತುಪಡಿಸಿ. ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ವರನಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳು ಮಹಾಸೇನನೊಬ್ಬನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇವೆ. ಬೇರೆ ಯಾರಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಕಾಂಚುಕೀಯನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಇದು ಕಾಂಚುಕೀಯನ ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠೆಯ ದ್ಯೋತಕ.

ಶ್ಲೋಕ-೫ : ಪ್ರಾಯಃ ಕನ್ಯಾಯಾಃ ವರಸಂಪತ್ತಿಃ ಪಿತುಃ ಪ್ರಯತ್ನತಃ | ಶಿಷ್ಯಂ ಭಾಗ್ಯೇಷು ಆಯತ್ತಮ್, ಲೋಕೇ ದೃಷ್ಟಪೂರ್ವಂ ನ ಚ ಅನ್ಯಥಾ |

ಕನ್ಯಾಯಾಃ : ಪ್ರಯತ್ನತಃ:- ಕನ್ಯೆಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ವರ ದೊರಕುವುದು ತಂದೆಯ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ. ಯೋಗ್ಯನಾದ ವರ ಮಗಳಿಗೆ ದೊರೆತಿದ್ದಾನೆ ಎಂದರೆ ಅದು ಕನ್ಯಾಪಿತೃವಿನ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಎಂದು ಭಾಸನ ಹೇಳಿಕೆ. ಶಿಷ್ಯಂ ಭಾಗ್ಯೇಷು ಆಯತ್ತಮ್ - ಉಳಿದದ್ದು ಅವಳ ಅದೃಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಅಥವಾ ದೈವಮತ್ರ ಕನ್ಯಾಪ್ರಧಾನೇಽಧಿಕೃತಮ್ ಎಂಬ ಭಾವವೇ ಪುನರುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಭಾಸನು ದೈವದಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆಯುಳ್ಳವನು ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಈ ಅಂಶ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನೊದಗಿಸಿದೆ. ಕಾಳಿದಾಸನ ಅಭಿಜ್ಞಾನಶಾಕುಂತಲದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಂಕದ ಭಾಗ್ಯಾಯತ್ತಮತಃ ಪರಂ ನ ಖಲ್ವು ತದ್ರಾನ್ಯ ವಧುಬಂಧುಭಿಃ | ಎಂಬ ಮಾತು ಭಾಸನ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ವಾಕ್ಯದ ಪ್ರಭಾವ.

ದುಹಿತುಃ ಪ್ರಧಾನಕಲೇ-ಮಗಳನ್ನು ಕನ್ಯಾದಾನ ಮಾಡಿಕೊಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ. ದುಃಖಲಿಲಾಹಿಮಾತರಃ:- ತಾಯಂದಿರು ದುಃಖಿತರಾಗುತ್ತಾರಲ್ಲವೆ. ಇದೊಂದು ಸುಂದರವಾದ ಜಾಣ್ಣುಡಿ. ಕಾಶಿರಾಜದ್ವಿತೀಯಮಘೋಷಣೇನ.... ಮೇ ಬುದ್ಧಿಃ - ಕಾಶೀರಾಜ ದೂತನನ್ನು

ಕಳುಹಿಸಿರುವುದು ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಪಾಣಿಗ್ರಹಣಕ್ಕಾಗಿ. ಆ ದೂತನ ಆಗಮನ ಪ್ರದ್ಯೋತನಿಗೆ ಮಗಳ ಮದುವೆಯನ್ನು ನೆನಪಿಸುತ್ತದೆ. ಅವಳಿಗೆ ವತ್ಸರಾಜನೇ ಯೋಗ್ಯ ವರನೆಂದು ಆತನು ಈಗಾಗಲೇ ನಿರ್ಧರಿಸಿದ್ದ ಕಾರಣ ಮಗಳ ಮದುವೆಯ ನೆನಪಾದ ಕೂಡಲೇ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಬಂಧಿಸಲು ಹೋಗಿದ್ದ ಶಾಲಂಕಾಯನನ ಕಡೆ ಅವನ ಮನಸ್ಸು ತಿರುಗುತ್ತದೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೬ : ಯಾ ಸಾ ತಸ್ಯ ಲೀಲಾ ತತ್ರೇವ ಮನಃ ಕಾಮಂ ಅನುಗತಮ್, ತು ಅಸ್ಯ ಯೇ ಸರ್ವೇ ಸಚಿವಾಃ ತೇ ಯತ್ನಮ್ ಆಸ್ಥಾಯ ಸ್ಥಿತಾಃ |

ತಸ್ಯ ಲೀಲಾ - ವತ್ಸರಾಜಸ್ಯ ಗಜಖೇಟರೂಪಾ ಕ್ರೀಡಾ, ವತ್ಸರಾಜನ ಆನೆ ಹಿಡಿಯುವ ಕ್ರೀಡೆಯು. ಅಸ್ಯ ಯೇ.... ಸ್ಥಿತಾಃ:- ಅವನ ಸಚಿವರೆಲ್ಲರೂ ಸದಾ ಪ್ರಯತ್ನ ಸಿದ್ಧರಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಾರೆ. ವತ್ಸರಾಜನಿಗೆ ಯಾವುದೇ ಅಪಾಯವು ಸಂಭವಿಸದಂತೆ ಸದಾ ಜಾಗರೂಕರಾಗಿ, ಅವನಿಗೆ ಅನುಕೂಲವೇ ಆಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲೇ ಇದ್ದಾರೆ. ವತ್ಸರಾಜನ ಮಂತ್ರಿಗಳೆಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರರು ಹಾಗೂ ಸ್ವಾಮಿಭಕ್ತರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ ಎಂದರ್ಥ.

ದೇವಿ- ಮಹಾರಾಣಿ. ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಪಟ್ಟಮಹಿಷಿಯಾದ ಅಂಗಾರವತಿ. ಮಹಾಮೇನ - ಮಹಾಸೇನ ಎಂಬುದು ಪ್ರದ್ಯೋತನಿಗಿದ್ದ ದೊಡ್ಡ ಸೇನೆಯಿಂದ ಬಂದಿದ್ದ ಬಿರುದು. ವೈತಾಲಿಕಯಾಃ:- ವೈತಾಲಿಕಿ ವೇಣುವಿಣಾದಿವಾದನವೃತ್ತಿಃ ಸ್ತ್ರೀ ಕೊಳಲು, ವೀಣೆ ಮೊದಲಾದ ಸಂಗೀತ ವಾದ್ಯವೃತ್ತಿಯ ಸ್ತ್ರೀ. ಆಕೆಯ ಹೆಸರು 'ಉತ್ತರಾ' ಎಂದು. ನಾರದಿಯಾಮ್- ನಾರದೀಯವೀಣೆ. ವೀಣಾಯೋಗ್ಯಾಮ್- ವೀಣಾಯಾಃ ಯೋಗ್ಯಾಮ್, ವೀಣಾವಾದನದ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನು. "ಯೋಗ್ಯಾಭ್ಯಾಸಃ ಪರಿಚಯಃ" - ಯಾದವಃ ಪತಿರೇವ ಏನಾಂ ಶಿಕ್ಷಾಯಿಷ್ಯತಿ- ಗಂಡನೇ ಅವಳಿಗೆ ಕಲಿಸಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಗಾಂಧರ್ವ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ನಿಪುಣನಾದ ವತ್ಸರಾಜನಿಗೆ ಅವಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ವಿವಾಹಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿರುವ ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಈ ಮಾತು ಅರ್ಥಗರ್ಭಿತವಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಇದೇ ನಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೨ : ಅದತ್ತಾ ಲಜ್ಜಾ ಆಗತಾ, ದತ್ತಾ ಇತಿ ಮನಃ ವ್ಯಥಿತಮ್ |
ಧರ್ಮಸ್ನೇಹಾಂತರೇ ನ್ಯಸ್ತಾಃ ಮಾತರಃ ದುಃಖಿತಾ ಖಲು |

ಅದತ್ತಾ.... ಆಗತಾ- ಮಗಳಿಗೆ ಮದುವೆ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಸಮಾಜದ ಅಪಹಾಸಕ್ಕೆ ಒಳಗಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ದತ್ತಾ...ವ್ಯಥಿತಮ್-ಮದುವೆ ಮಾಡಿದರೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ವ್ಯಥೆಯಾಗುತ್ತದೆ; ಮಗಳ ಅಗಲುವಿಕೆಯಿಂದ ದುಃಖವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೆಣ್ಣುಮಕ್ಕಳ ಮದುವೆಗೆ ಮೊದಲು ತಾಯಂದಿರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗುವ ಭಾವದ್ವೈವಿಧ್ಯವು ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಧರ್ಮಸ್ನೇಹಾಂತರೇ ನ್ಯಸ್ತಾಃ:- ಧರ್ಮ (ಕರ್ತವ್ಯ) ಮತ್ತು ಸ್ನೇಹ (ಪ್ರೀತಿ) ಇವುಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವಂಥವರಾಗಿ. ಒಂದೆಡೆ ಮಗಳ ಮದುವೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಧರ್ಮ (ಕರ್ತವ್ಯ)ದ ಅರಿವು. ಮತ್ತೊಂದೆಡೆ ಮಗಳನ್ನು ಅಗಲಬೇಕೆಂಬ ಯೋಚನೆಗೆ ಕಾರಣವಾದ ಮಗಳ ಮೇಲಿನ ಮಮತೆ ಇಂತಹ ಧರ್ಮಸಂಕಟದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕಿಹಾಕಿಕೊಂಡ ತಾಯಂದಿರು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ದುಃಖಕ್ಕೆ ಈಡಾಗುವುದು ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕವಾದುದು.

ಅಸ್ಮತ್ಸಮ್ಬಂಧಪ್ರಯೋಜನಾಯಾಗತಾ- ನಮ್ಮ ಸಂಬಂಧಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದ. ಸಮ್ಬಂಧಪ್ರಯೋಜನಾಯ-ಸಂಬಂಧಕ್ಕಾಗಿ. ವಿವಾಹ ಸಂಬಂಧಕ್ಕಾಗಿ ಸಮ್ಬಂಧ ಶಬ್ದವು ಇದೇ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮುಂದೆ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಂಕದಲ್ಲಿ, ಮತ್ತು ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತದಲ್ಲೂ (ಭರ್ತೃದಾರಿಕಾ ತೇನ ರಾಜಾ ಸಹ ಸಮ್ಬಂಧಂ ನೇಚ್ಛತಿ | ಅಂಕ-೨) ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿದೆ.

ಯತ್ರ ದತ್ತಾ ನ ಸಂತಪ್ಯಾಮಹೇ ತತ್ರ ದೀಯತಾಮ್- ಯಾರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟರೆ ಮುಂದೆ ನಾವು ದುಃಖಿಸಬೇಕಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂತಹವನಿಗೆ ಕೊಡೋಣ. ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಯಾರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ವಿವಾಹ ಮಾಡುವುದು? ಎಂಬ ರಾಜನ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಮಹಾರಾಣಿ ಅಂಗಾರವತಿಯು ಸುಲಭವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾಳೆ. ಆ ರಾಜನೊಡನೆ, ಈ ರಾಜನೊಡನೆ ಎಂಬುದು ಅವಳಿಗೆ ಅಷ್ಟು ಮುಖ್ಯವಲ್ಲ. ಯಾವ ವರನಿಗೆ ಮಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದ ತಾವು ಮುಂದೆ ದುಃಖಿಸುವ ಪ್ರಸಂಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅಂಥವನಿಗೆ ಮಗಳನ್ನು ವಿವಾಹ ಮಾಡಿಕೊಡುವುದು

ಎಂಬುದು ಅಂಗಾರವತಿಯ ವಿಚಾರ. ಅಂಗಾರವತಿಯ ಇಂತಹ ವಿಚಾರ ಎಲ್ಲ ತಂದೆ-ತಾಯಿಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಸರ್ವವಿದಿತ.

ಅಹೋ ಮಹಾನ್ ಖಲು ಲೀಲಾಭಿಹತೋ ದುಃಖವಿಸ್ತರಃ:- ವರನನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸುವ ತುಂಬಾ ಜಟಿಲವಾದ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಮಹಾರಾಣಿ ಎಷ್ಟು ಹಗುರವಾಗಿ ಮಾತನಾಡಿದಳಲ್ಲ ಎಂದು ಮಹಾಸೇನನ ಉದ್ಗಾರ.

ಶ್ಲೋಕ-೩ : ಮಗಧಃ, ಕಾಶೀರಾಜಃ, ಅಜ್ಞಃ, ಸೌರಾಷ್ಟ್ರಃ, ಮೈಥಿಲಃ, ಶೂರಸೇನಃ ವಾ ಅಸ್ಮತ್ ಸಮ್ಬಂಧಃ | ಏತೇ ನಾನಾರ್ಥೈಃ ಗುಣೈಃ ಮಾಂ ಲೋಭಯಂತೇ, ಏತೇಷಾಂ ಕಃ ತವ ಪಾತ್ರತಾಂ ವಾ ಯಾತಿ |

ಅಸ್ಮತ್ ಸಮ್ಬಂಧಃ:- ನಮ್ಮ ಬಂಧು, ನಮಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ. ಮಗಧ, ಕಾಶೀ, ಅಂಗ, ಸೌರಾಷ್ಟ್ರ, ಮಿಥಿಲೆ, ಶೂರಸೇನ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಈಗಾಗಲೇ ವಿವಾಹ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಬಯಸಿ ದೂತರನ್ನು ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಕಳುಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ನಾನಾರ್ಥೈಃ ಗುಣೈಃ:- ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರದ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕುಲ, ಶೀಲ, ವಯಸ್ಸು, ರೂಪ, ವಿದ್ಯೆ ಮೊದಲಾದ ವರನಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಗುಣಗಳಿಂದ. ಏತೇಷಾಂ ಕಃ ತವ ಪಾತ್ರತಾಂ - ಇವರಲ್ಲಿ (ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ರಾಜರುಗಳಲ್ಲಿ) ಯಾವ ವರನು (ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ) ಅನುರೂಪ ನಾದವನು ?

ಮಹಾಸೇನ ಕೇಳಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಮಹಾರಾಣಿಯು ಉತ್ತರಿಸುವ ಮುನ್ನವೆ ವತ್ಸರಾಜಃ ಎಂದು ಕಾಂಚುಕೀಯನು ಒಮ್ಮೆಲೇ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ 'ವತ್ಸರಾಜ'ನೇ ಅನುರೂಪನಾದ ವರ ಎಂಬರ್ಥವು ಪ್ರೇಕ್ಷಕರಿಗಾಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಉಕ್ತಿಗೆ ಪತಾಕಾಸ್ಥಾನಕ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಮಾತನಾಡಿದ ಪಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅರಿವಿಲ್ಲದ ಬೇರೊಂದು ಅರ್ಥವು ಪ್ರೇಕ್ಷಕರಿಗೆ ಅಥವಾ ರಂಗಮಂಚದ ಮೇಲಿರುವ ಬೇರೆ ಪಾತ್ರಗಳಿಗೆ ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ಪತಾಕಾಸ್ಥಾನಕ.

ಕ್ರಮವಿಶೇಷಃ ನಾವೇಕ್ಷಿತಃ - ಕ್ರಮವಿಶೇಷವನ್ನು ಪಾಲಿಸಲಿಲ್ಲ. ಕಾಂಚುಕೀಯನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ಜಯತು ಮಹಾರಾಜಃ ಎಂದು ಹೇಳಿ

ತತ್ರಭವತಾ.... ವತ್ಸರಾಜೋ ಗೃಹಿತಃ ಎಂದು ನಿವೇದಿಸಬೇಕಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅವನೇ ಹೇಳುವಂತೆ ಸಂತೋಷದ ಸಮಾಚಾರವನ್ನು ಹೇಳುವ ಅವಸರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಪಾಲಿಸಲಿಲ್ಲ.

ಕಿಮಾಹ ಭವಾನ್- ನೀನೇನು ಹೇಳಿದೆ ? ತನ್ನ ಮಂತ್ರಿಯಾದ ಶಾಲಂಕಾಯನನು ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಸಮಾಚಾರವು ಮಹಾಸೇನನಿಗೆ ಅನಿರೀಕ್ಷಿತವಾಗಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ನೀನೇನು ಹೇಳಿದೆ?' ಎಂದು ಅವನು ಕಾಂಚುಕೀಯನನ್ನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿ ಉತ್ತರವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ.

ಸಹಸ್ರಾನಿಕಸ್ಯ ನಪಾ- ಸಹಸ್ರಾನೀಕನ ಮೊಮ್ಮಗ. ಉದಯನನು ಶತಾನೀಕನ ಮಗ, ಸಹಸ್ರಾನೀಕನ ಮೊಮ್ಮಗ. ಗಾಂಧರ್ವವಿತ್ತಕಃ- ಗಾಂಧರ್ವವಿದ್ಯೆಯೇ ಧನವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು, ಗಾಂಧರ್ವವಿದ್ಯಾಕೋವಿದ, ಶ್ರೇಷ್ಠ ಸಂಗೀತಜ್ಞ.

ಅಥ ಕಿಸ್ತುಪರತೋ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಮೃತನಾದನೇ? ಉದಯನನು ಬಂಧಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಮಹಾಸೇನನು ನಂಬಲು ಸಿದ್ಧನಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕಾಂಚುಕೀಯನು ಹೇಳುವಂತೆ ಉದಯನನು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಬಂಧಿತನಾಗಿದ್ದರೆ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಸತ್ತಿರಲೇಬೇಕು. ಅಂತಹ ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠನೂ, ರಾಜತಂತ್ರ ಚತುರನೂ ಆದ ಮಂತ್ರಿಯು ಬದುಕಿರುವವರೆಗೆ ಉದಯನನ ಬಂಧನವು ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದು ಮಹಾಸೇನನ ದೃಢ ವಿಶ್ವಾಸ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಆತನು ಕಾಂಚುಕೀಯನನ್ನು 'ಹಾಗಾದರೆ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಸತ್ತನೇ' ? ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸುವುದು.

ಯಥೈವ ನ ಗೃಹಿತೋ ವತ್ಸರಾಜಃ- ಹಾಗಾದರೆ ವತ್ಸರಾಜನು ಬಂಧಿತನಾಗಿಲ್ಲ. ಕಾಂಚುಕೀಯ ಹೇಳುವಂತೆ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಕೌಶಾಂಜಿಯಲ್ಲಿರುವುದಾದರೆ, ವತ್ಸರಾಜನು ಬಂಧಿತನಾಗಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಮಹಾಸೇನನ ವಾದ.

ಶ್ಲೋಕ-೯: ತ್ವಯಾ ಉಕ್ತಂ. ಉದಯನಗ್ರಹಣಮ್ ಕರತಲೈಃ ಮಂದರಸ್ಯ ವ್ಯಾವರ್ತನಂ ಇವ ನ ಶ್ರದ್ಧಧಾಮಿ | ಯಸ್ಯ ಆಹವೇಷು ರಿಪವಃ ಶೌರ್ಯ ಕಥಯಂತಿ, ಯೌಗಂಧರಾಯಣಮತಾನಿ ಚ ನಃ ಕರ್ಣೇ ಸ್ವನಂತಿ |

ಕರತಲೈಃ ಮಂದರಸ್ಯ ವ್ಯಾವರ್ತನಮ್ ಇವ - ಮಂದರಪರ್ವತವನ್ನು ಅಂಗೈಗಳಿಂದ ತಿರುಗಿಸಿದಂತಿದೆ. ಮಂದರಪರ್ವತವನ್ನು ಅಂಗೈಗಳಿಂದ ತಿರುಗಿಸುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ನಂಬಲು ಎಷ್ಟು ಅನರ್ಹವೋ ಅಷ್ಟೇ ಉದಯನನ ಬಂಧನದ ಸಮಾಚಾರವೂ ನಂಬಲಸಾಧ್ಯವಾದ ಸಂಗತಿ ಎಂದು ಮಹಾಸೇನನು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಭಾಸನ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಉಪಮೆಗಳು ಸಾಕಷ್ಟಿವೆ. ಹಮ್ ! ಮೂಠಃ ಖಲ್ವಸಿ ರಾವಣಕಃ, ಯೌ ಮಂದರಂ ಹಸ್ತೇನ ತುಲಯಿತುಕಾಮಃ | - ಅವಿಮಾರಕಮ್ 5.7.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ತಂತ್ರಗಳು. ಪ್ರಸೀದತು ಮಹಾಸೇನಃ- ಮಹಾಸೇನನು ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಬೇಕು. ನ ಮಹಾಮೇನಸಮೀಪೇಽನೃತಮಭಿಹಿತಪೂರ್ವಮ್ - ಇದೇ ರೀತಿಯ ವಾಕ್ಯಗಳು ಅಭಿಷೇಕನಾಟಕದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಸೀದತು ಪ್ರಸೀದತು ಮಹಾರಾಜಃ | ಮಹಾರಾಜಪಾದಮೂಲೇ ಕುಮಾರಮನ್ತರೇಣಾನೃತಂ ನಾಭಿಧೀಯತೇ | - 5.12; ಬಾಲಚರಿತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸೀದತು ಮಹಾರಾಜಃ | ಅನೃತಂ ನಾಭಿಹಿತಪೂರ್ವಮ್ ಮಯಾ | 2.11-ಮತ್ತು ಪಂಚರಾತ್ರ 2.20 ರಲ್ಲಿಯೂ ಬಂದಿವೆ.

ಜವಾತಿಶಯಯುಕ್ತೇನ- ಹೆಚ್ಚು ವೇಗವುಳ್ಳ, ಖರರಥೇನ - ಹೇಸರಗತ್ತಿಗಳು ಎಳೆಯುವ ರಥದಲ್ಲಿ. ವಿಮುಕ್ತಸನ್ನಾಹಾ-ವಿಮುಕ್ತಃ ಸನ್ನಾಹೋ ಯಯಾ ಸಾ, ಎಲ್ಲಾ ಸನ್ನಾಹಗಳನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ, ಕವಚಗಳನ್ನು ಬದಿಗಿರಿಸಿ. ಷಷ್ಠಿ ಸಮಾಸಃ- ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ, ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಾದರೆ. ಇದೇ ಮಾತು ಪಂಚರಾತ್ರ, ಅಂಕ-2, ಮತ್ತು ಅವಿಮಾರಕ, ಅಂಕ-2ರಲ್ಲೂ ಬಂದಿದೆ.

ಅಥಾಸ್ಮಿ ಮಹಾಸೇನಃ- ಈಗ ನಾನು ಮಹಾಸೇನನಾದೆ. ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿ ಕರೆತಂದಿರುವುದರಿಂದ ತಾನು ಇಂದು ನಿಜವಾಗಿಯೂ 'ಮಹಾಸೇನ'ನಾದಂತಾಯಿತು ಎಂದು ಮಹಾಸೇನನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. 'ಮಹಾಸೇನ' ಎಂಬ ತನ್ನ ಹೆಸರು ಇಂದು ಸಾರ್ಥಕವಾಯಿತೆಂಬುದು ಆತನ ಭಾವನೆ.

एतन्निमित्तं कस्मा अपि न दित्सामो वासवदत्ताम्- ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಬೇರೆ ಯಾರಿಗೂ ಕೊಡಲು ನನಗೆ ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲ. ಉದಯನನು ಬಂಧಿತನಾಗಿರುವ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಬೇರೆ ಯಾರಿಗೂ ಕೊಟ್ಟು ಮದುವೆ ಮಾಡುವುದು ತನಗೆ ಇಷ್ಟವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಅಂಗಾರವತಿಯ ಅನಿಸಿಕೆ. ವತ್ಸರಾಜನಿಗೆ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ವಿವಾಹಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಬಯಕೆ ಪ್ರದ್ಯೋತ ಹಾಗೂ ಅಂಗಾರವತಿಗೆ ಇರುವುದು ಈಗಾಗಲೇ ಸ್ಪಷ್ಟ. युद्धावजितशत्रुः - ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋತ ಶತ್ರು. ಉದಯನ ತಮ್ಮ ಶತ್ರು. ಈಗಂತೂ ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮಿಂದ ಬಂಧಿಯಾದವನು. ಅಂಥವನಿಗೆ ಮಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಕೊಡುವುದು? ಎಂಬುದು ಮಹಾಸೇನನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಶ್ಲೋಕ-೧೦: स्वकर्मभिः श्रुतपूर्वं मे शत्रुं पौराः पश्यन्तु । यज्ञार्थं संयतं अन्तर्गतामर्षं सिंहम् इव ।

ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ನಿವಾಸಿಗಳು ಉದಯನನ ಅದ್ಭುತವಾದ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳನ್ನು ಸಾಕಷ್ಟು ಕೇಳಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದರು (श्रुतपूर्वम्). ಕಾಳಿದಾಸನು ಮೇಘದೂತದಲ್ಲಿ ಇದರ ಬಗ್ಗೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ- प्राप्यावन्तीनुदयनकथाकोविदग्रामवृद्धान्....स्वकर्मभिः स्ववीरताभिः पुरुषार्थैः, ತನ್ನ ವೀರತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ. अन्तर्गतामर्षम्- अन्तर्गतः अमर्षः यस्य सः तम्, ಒಳಗೇ ರೋಷವನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ. सिंहम् इव- ಸಿಂಹದಂತೆ. ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿರುವುದು ಸಿಂಹವನ್ನು ಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ಎಂಬ ಭಾವ. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉಪಮಾಲಂಕಾರವಿದೆ.

सम्बन्धप्रयोजनागतानि- सम्बन्धस्य प्रयोजनेन आगतानि, ನಮ್ಮ ಸಂಬಂಧಕ್ಕಾಗಿ ಆಗಮಿಸಿರುವ. सम्बन्ध ಎಂದರೆ ಒಂದು ರೀತಿಯ ವಿವಾಹ. ಆದರೆ ಭಾಸನು ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ದಕ್ಷಿಣ ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ವೈವಾಹಿಕ ಸಂಬಂಧ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದಂತೆ

ತೋರುತ್ತದೆ. ಎಂದಿದ್ದಾರೆ ಪ್ರೊ.ಸಿ.ಆರ್. ದೇವಧರ್ ಅವರು (ನೋಡಿ.C.R. Devdhar's Ed.p.108)

वेदाक्षरसमवायप्रविष्टः- वेदरूपे अक्षरसमवाये प्रविष्टः- ವೇದಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾದ ವಂಶದೊಳಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ. (देवान्वय... प्रविष्टः- ದೇವತೆಗಳ ವಂಶ ಸಮವಾಯದೊಳಗೆ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವ ಎಂಬ ಪಾಠಾಂತರವೂ ಇದೆ). ವತ್ಸರಾಜನು ಚಂದ್ರನ ಮೊಮ್ಮಗನೂ, ಬುಧನ ಮಗನೂ ಆದ ಪುರೂರವನ ವಂಶಜನಾದುದರಿಂದ ಈ ವಿಶೇಷಣ. युग्वेद., ೧೦.೯೫ ಮತ್ತು ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ ೧೧-೫-೧ ರಲ್ಲೂ ಪುರೂರವನ ನಿರ್ದೇಶ ವಿರುವುದರಿಂದ 'ವೇದಾಕ್ಷರ ಸಮವಾಯ.... ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ. ಪಂ. ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ವಿವರಣೆಯಂತೆ ಭರತವಂಶದ ಉಲ್ಲೇಖ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಹಾಭಾರತವು 'ಪಂಚಮವೇದ' ಎನಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭರತವಂಶವು ವೇದಾಕ್ಷರಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾವಿಷ್ಟವಾದುದು ಎನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಇಂತಹ ಉಜ್ಜಲ ಪರಂಪರೆಯುಳ್ಳ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವನು ಉದಯನ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಹೆಮ್ಮೆ ಪಡುವುದು ಸಹಜ. दायाद्यागतः- ವಂಶಪರಂಪರಾಗತವಾಗಿ ಬಂದಂತಹ. गान्धर्वो वेदः- ಗಾಂಧರ್ವವಿದ್ಯೆ, ಸಂಗೀತವಿದ್ಯೆ. ಚತುರ್ವೇದಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ಸಾಮವೇದವು ಸಂಗೀತಕ್ಕೆ ಮೀಸಲಾಗಿ ರುವುದರಿಂದ ಸಂಗೀತವೂ ವೇದವೆನಿಸಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ नाट्य पञ्चमो वेदः ಎಂದಿರುವಾಗ ನಾಟ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮಾವಿಷ್ಟವಾದ ಅಥವಾ ನಾಟ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಗಾಂಧರ್ವವಿದ್ಯೆಯೂ ಒಂದು ವೇದವೇ ಸರಿ. कथमप्युत्पन्नः- ಹೇಗೋ ಉಂಟಾದ. ಉದಯನನ ಬಗೆಗೆ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗಿದ್ದ ಅಸದೃಶ ಅನುರಾಗಕ್ಕೆ ಯಾವುದೇ ಕಾರಣವಿರಲಿಲ್ಲ. ಆ ಪ್ರೀತಿ ಹೇಗೋ ಹುಟ್ಟಿಕೊಂಡಿತ್ತು. ಪ್ರೀತಿಯು ಯಾವುದೋ ಬಾಹ್ಯ ಕಾರಣವನ್ನವಲಂಬಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಭವಭೂತಿಯು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ- न खलु बहिरुपाधीन् प्रीतयः संश्रयन्ते । - उत्तररामचरितम् ।.

अभिलषणीया वरगुणाः- ಅಭಿಲಾಷೆಪಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ವರನ ಗುಣಗಳು. ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಉದಯನನ ಶ್ಲಾಘನೀಯ ವಂಶ,ಯೌವನ.

ಗಾಂಧರ್ವವಿದ್ಯೆ, ಪ್ರಜಾನುರಾಗಗಳು, ಇವುಗಳೆಲ್ಲ ಒಬ್ಬ ಯೋಗ್ಯ ವರನಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಗುಣಗಳು. ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ವಾಸವದತ್ತಿಗೆ ವತ್ಸರಾಜನೇ ಏಕೆ ವರನಾಗಬಾರದು? ಎಂಬ ಧ್ವನಿ ಅಂಗಾರವತಿಯ ಮಾತಿನಲ್ಲಡಗಿದೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೧೦ : ಕಕ್ಷೇ उत्सृष्टः अग्निः मेदिनीम् कात्स्येन दहत्
इव दीप्तं मे शासनं अस्य विषयान्ते अवसीदति ।

ಕಕ್ಷೇ उत्ಸೃಷ್ಟ ಅಗ್ನಿಃ- ಕಾಡಿನ ಒಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹರಡಿದ ಬೆಂಕಿ. ಕಾತ್ಸ್ಯೇನ- ಕೃತ್ಸನಸ್ಯ ಭಾವ: ಕಾತ್ಸ್ಯ ತೇನ, ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ. ಅಸ್ಯ ವಿಷಯಾಂತೇ ಅವಸೀದತಿ - ಅವನ (ಉದಯನನ) ರಾಜ್ಯದ ಗಡಿಯಲ್ಲಿ (ನನ್ನ ಆಜ್ಞೆಯು) ನಂದಿಹೋಗುತ್ತದೆ. ಎಲ್ಲ ರಾಜರುಗಳು ಮಹಾಸೇನನ ಶಾಸನವನ್ನು ಗೌರವಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ, ವತ್ಸರಾಜನು ಮಾತ್ರ ಗೌರವಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಅವನ ಕೋಪಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಉಪಮಾಲಂಕಾರ.

भरतकुलोपभुक्तम्- भरतकुलेन उपभुक्तम्, ಭರತ ಕುಲದವರಿಂದ ಉಪಭುಕ್ತವಾದ. घोषवती नाम वीणारत्नम्- ಘೋಷವತೀ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ವೀಣಾರತ್ನ. ಘೋಷವತೀ ಎಂಬ ವೀಣೆಯು ಭರತವಂಶದವರು ನುಡಿಸಿದ ವೀಣೆ. ಅವರಿಗೆ ಇದು ವಂಶಪಾರಂಪರ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿತ್ತು. ಕಥಾಸರಿತ್ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಥೆಯ ರೀತ್ಯಾ ಉದಯನನು 'ಘೋಷವತಿ'ಯ ನೆರವಿನಿಂದ ಆನೆಗಳ ಹೃದಯವನ್ನು ಅರ್ಕಷಿಸಬಲ್ಲವನಾಗಿದ್ದನು. ಮದ್ದಾನೆಗಳನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಬಲ್ಲವನಾಗಿದ್ದನು. ಉದಯನನು ತನ್ನ ಬಾಲ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ 'ವಸುನೇಮಿ' ಎಂಬ ಸರ್ಪವನ್ನು ಶಬರನೋರ್ವನಿಂದ ರಕ್ಷಿಸಿದ್ದನು. ಈ ಉಪಕಾರದ ಸ್ಮರಣೆಗಾಗಿ ಸರ್ಪವು ಉದಯನನಿಗೆ ಈ ವೀಣೆಯನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸಿತ್ತು.

ಶ್ಲೋಕ-೧೨: श्रुतिसुखमधुरा स्वभावरक्ता
करजमुखोल्लिखिताग्रघृष्टयन्त्री ऋषिवचनगता मन्त्रविद्या इव
गजहृदयानि बलात् वशीकरोति ।

श्रुतिसुखमधुरा- श्रुतिसुखा मधुरा च, ಕಿವಿಗೆ ಹಿತವಾಗಿಯೂ, ಮಧುರವೂ (ಸುಂದರವೂ) ಆದ. ಇದೇ ಘೋಷವತೀ ವೀಣೆ ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಸುಖನಿಂದ (೬.೧) ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. करजमुखोल्लिखिताग्रघृष्टयन्त्री - करजानां मुखैः करजमुखैः यद् उल्लिखितं तेन अग्रघृष्टा तन्त्री यस्याः स, ಕೃ ಬೆರಳ ಉಗುರುಗಳ ತುದಿಯಿಂದ ತಂತಿಗಳ ಅಗ್ರಭಾಗಗಳು ನುಡಿಯುತ್ತಿರಲು. ಶ್ಲೋಕದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಔಚಿತ್ಯಪೂರ್ಣವಾದ ಉಪಮಾಲಂಕಾರ ವಿದೆ.

ऋषि.... इव- ಋಷಿವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾದ ಮಂತ್ರವಿದ್ಯೆಯಂತೆ. गजहृदयानि.... वशीकरोति- ಆನೆಗಳ ಹೃದಯಗಳನ್ನೂ, ಬಲಾತ್ಕಾರವಾಗಿ ವಶಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಘೋಷವತೀ ವೀಣೆಯ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೧೩: मम ज्येष्ठः सुतः गोपालकः अर्थशास्त्रगुणग्राही,
अनुपालकः व्यायामशाली गान्धर्वद्वेषी च ।

गान्धर्वद्वेषी-ಗಾಂಧರ್ವವಿದ್ಯೆಯ ದ್ವೇಷಿ. ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಈ ಪದದಲ್ಲಿನ ಷಿ ಎಂಬ ದೀರ್ಘವು, ಷಿ ಎಂದು ಪ್ರಸ್ಥವಾಗಬೇಕಿತ್ತು. ಹೋಲಿಸಿ: पञ्चमं लघु सर्वत्र.

ಮಹಾಸೇನನ ಇಬ್ಬರು ಗಂಡುಮಕ್ಕಳಲ್ಲಿ ಹಿರಿಯವನಾದ ಗೋಪಾಲಕನು ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾದರೆ, ಕಿರಿಯವನಾದ ಅನುಪಾಲಕನು ಸಂಗೀತದ್ವೇಷಿಯಾಗಿದ್ದು, ಸದಾ ವ್ಯಾಯಾಮದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನು.

वीणामुपाक्रान्ता- वीणां उपाक्रान्ता अभ्यसितुं आरब्धवती, ವೀಣೆಯ ಅಭ್ಯಾಸವನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿರುವಳಷ್ಟೆ. इदमस्यै प्रदीयताम्- ಇದನ್ನು ಅವಳಿಗೆ ಕೊಡು. ಘೋಷವತಿಯು ಒಂದು ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ವೀಣೆ. ಮಹಾಸೇನನ ಇಬ್ಬರು ಗಂಡು ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಸಂಗೀತವಿದ್ಯೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಒಲವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಮಗಳಾದ ವಾಸವದತ್ತಿಯು ವೀಣಾಭ್ಯಾಸವನ್ನು

ಆರಂಭಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಅವಳಿಗೇ ಕೊಟ್ಟರಾಯಿತು ಎಂಬುದು ಮಹಾಸೇನನ ವಿಚಾರ.

ಬಾಣರಾಯಣ- ಕಾಂಚುಕೀಯನ ಹೆಸರು. ದೂತವಾಕ್ಯದ ದುರ್ಯೋಧನನ ಕಾಂಚುಕೀಯನ ಹೆಸರೂ ಇದೇ.

ಸ್ಕನ್ಧವಾಹ್ಯೇನ ಶಯನೀಯೇನ- ಹೆಗಲ ಮೇಲೆ ಹೊತ್ತು ತರುವ ಹಾಸಿಗೆಯಲ್ಲಿ (ಶಿಬಿಕೆ). ಹಾ ಥಿಕ್! ಬಹುಪ್ರಹಾರ:- ಅಯ್ಯೋ, ಬಹಳ ಏಟುಗಳೆ ! ಉದಯನನ ಅಂಗಾಂಗಗಳಿಗಾದ ಪ್ರಹಾರಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಕೇಳಿದ ಮಹಾಸೇನನಿಗೆ ಆತನಲ್ಲಿ ಅನುಕಂಪ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ನಿರುಪಸ್ಕೃತಸ್ಯ- ಅನಾಹಿತಸಂಸ್ಕಾರಸ್ಯ, ಅನಿದ್ರ್ಯವಾದ. Woolner ಅವರು undaunted ಎಂದು, Prof. C.R. Devdhar ಅವರು not properly disciplined ಎಂದೂ ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸರ್ವದರ್ಶನಮ್- ಎಲ್ಲರೂ ನೋಡುವುದು. ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಸರ್ವದರ್ಶನಮ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಅಂತರ್ಗತಾಭಿಲಾಷಸೂಚನಿ ಸರ್ವವಿಧಾ ದೃಷ್ಟಿ: (ಆತನ ಅಂತರಂಗದ ಅಭಿಲಾಷೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ದೃಷ್ಟಿ) ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸಿದರೆ, Woolner ಅವರು Every significant gesture ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಆಕಾರಸೂಚಿತಾ:- ಇಂಗಿತಗಳಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ. ಕಾಲಸಂವಾದಿನಾ ಸ್ತವೇನ- ಆಯಾ ಕಾಲಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಸ್ತುತಿಪಾಠಗಳಿಂದ. ಉದಯನನ ಸ್ನಾನ, ಜಾಗರಣೆ, ಭೋಜನ ಮೊದಲಾದ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಶೆ ಮಾಡಬೇಕು.

ಮಧ್ಯಾಹ್ನಾರೋಹಿತಿ ದಿವಾಕರ:- ಸೂರ್ಯನು ಮಧ್ಯಾಹ್ನಕ್ಕೆ ಏರುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಸಮಯವಾಯಿತು. ಒಂದು ಅಂಕದ ಘಟನೆಗಳು ಮುಕ್ತಾಯ ಹಂತವನ್ನು ತಲುಪಿದಾಗ, ಇಂತಹ ಸಮಯ ಸೂಚಕವಾದ ಮಾತು ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸ್ಯೈವ ನೀತೆ: ಪರಿಶ್ರಮ:- ಅವನ ರಾಜನೀತಿಯ ಪರಿಶ್ರಮವೇ ಇದು; ಇದು ಆತನ ತಂತ್ರದ ಫಲ.

ಶ್ಲೋಕ-೧೪: ಪೂರ್ವ ತಾವತ್ ಅಸ್ಯ ಅವಲೇಪಾತ್ ವೈರಮ್ ಅಸ್ಮಿನ್ ಆನೀತೇ ತು ಮೇ ಮಧ್ಯಸ್ಥತಾಸ್ಯಾತ್ | ಯುದ್ಧಕ್ಷಿಪ್ತಂ ವಿಪತ್ರಂ ಏನಂ ಸಂಶಯಸ್ಥಂ ಶ್ರುತ್ವಾ ಸಂಶಯಂ ಚಿಂತಯಾಮಿ |

ಅವಲೇಪಾತ್-ಅಭಿಮಾನಾತ್, ದರ್ಪಾತ್ ಗರ್ವದಿಂದ, ಮಧ್ಯಸ್ಥತಾ- ಉದಾಸೀನತಾ, ಔದಾಸೀನ್ಯ ಸಂಶಯಸ್ಥಮ್- 'ಜೀವತಿ ವ ನ ವಾ'? ಇತಿ ಸಂದೇಹಸ್ಯ ವಿಷಮಭೂತಮ್, ಸಂಶಯಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ, ಅವನು ಬದುಕಿದ್ದಾನೋ ಅಥವಾ ಇಲ್ಲವೋ ಎಂಬ ಸಂದೇಹದಿಂದ. ಸಂಶಯಂ ಚಿಂತಯಾಮಿ- (ನನ್ನ) ಮನೋಭಾವವೇನೆಂಬುದೇ ಸಂದೇಹವಾಗಿದೆ. ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಸಂಶಯಂ ಚಿಂತಯಾಮಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಹೀಗೆ ಅರ್ಥೈಸಿದ್ದಾರೆ- ತಜ್ಜೀವಿತಸಂದೇಹಂ ಸ್ಮರನ್ನಾಧಿಮಾನ್ ಭವಾಮೀತ್ಯರ್ಥ: | ಚಿಂತಿರಹಿ ಮನೋವ್ಯಥಾಕಾರೇ ಸ್ಮರಣೇ ವರ್ತತೇ | ಸ್ನಿಗ್ಧವೇಷ್ಠಿತಂ ಖಲು ತದೇತಚ್ಚಿಂತನಮಿತ್ಯಭಿಪ್ರಾಯ: | ಅಥವಾ ಸಂಶಯಂ ಚಿಂತಯಾಮಿ, ಚಿಕಿತ್ಸಾರಮ್ಭಣಿ: ಪ್ರತ್ಯವೇಕ್ಷೇ ಇತಿ |

ಈ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಮಹಾರಾಜ ಪ್ರದ್ಯೋತನೂ, ರಾಣಿ ಅಂಗಾರವತಿಯೂ ತಮ್ಮ ಮಗಳಾದ ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ಉದಯನನೇ ಯೋಗ್ಯನಾದ ವರ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಂಡ ಸನ್ನಿವೇಶ ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇದಕ್ಕೆ 'ವರಸಮೀಕ್ಷಾಂಕ' ಎಂಬ ಹೆಸರೂ ಇದೆ.

----- () -----

ಈ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಉದಯನನ ಬಂಧನ ವಿಮೋಚನೆಗಾಗಿ ಆತನ ಮೂವರು ಮಂತ್ರಿಗಳು ಉಜ್ಜಯಿನಿಯಲ್ಲಿ ವೇಷಧಾರಿಗಳಾಗಿದ್ದು, ಈ ಮೂವರೂ ಕಲೆತು ಸಮಾಲೋಚನೆ ನಡೆಸಿದ ಪ್ರಸಂಗದ ವಿವರಣೆ ಈ ಅಂಕದ ವಸ್ತುವಾದ್ದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ 'ಮಂತ್ರಾಂಕ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ವಿದೂಷಕನು ಭಿಕ್ಷುಕ ವೇಷದಲ್ಲಿ, ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಹುಚ್ಚನಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ರುಮಣ್ಣಂತನು ಶ್ರಮಣನಾಗಿಯೂ ಏಕಾಂತಸ್ಥಳವಾದ ಅಗ್ನಿಗೃಹದಲ್ಲಿ ಸೇರಿ ಪರಸ್ಪರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ವಿನಿಮಯಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನಡೆಸಿದ ಮಂತ್ರಾಲೋಚನೆಯು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ, ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರವಾಗಿಯೂ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ.

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಮೂಲಿಕಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಆನೆ ನಲಾಗಿರಿಗೆ ಮದವೇರುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂದೂ, ಆಗ ಆನೆಯ ಮದವಿಳಿಸಲು ಇತರರಿಗೆ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರದ್ಯೋತನೇ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಜಡುಗಡೆಮಾಡಿ ಅವನ ಘೋಷವತೀ ವೀಣೆಯನ್ನೂ ಅವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ನಲಾಗಿರಿಯನ್ನು ಹತೋಟಿಗೆ ತರುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆಂದೂ, ಈ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡು ವತ್ಸರಾಜನು ಅದೇ ಆನೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಅಲ್ಲಿಂದ ಕೌಶಾಂಬಿಗೆ ಹೊರಟುಹೋಗಬೇಕೆಂದೂ ಈ ಮೊದಲೇ ಮೂವರು ಮಂತ್ರಿಗಳು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ, ಈ ರೀತಿಯ ವಿಮೋಚನೆಗೆ ವತ್ಸರಾಜನು ಒಪ್ಪಬಹುದೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ವತ್ಸರಾಜ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ತನಗೆ ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಮಗಳಾದ ವಾಸವದತ್ತೆಯಲ್ಲಿ ಅನುರಾಗ ಅಂಕುರಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವಳನ್ನೂ ತನ್ನೊಡನೆಯೇ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವಂತಹ ಉಪಾಯ ಹೂಡಬೇಕೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿದೂಷಕನಿಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ವಿದೂಷಕನು ಇದಲ್ಲವನ್ನೂ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಮತ್ತು ರುಮಣ್ಣಂತರಿಗೆ ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ಸ್ವಾಮಿಯ ಇಷ್ಟಾನುಸಾರ ಕಾರ್ಯಸಾಧಿಸುವುದಾಗಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

ಡಿಂಡಿಕವೇಷ:- ಭಿಕ್ಷುಕನ ವೇಷದ. ಏಕಾರವಾದ ವೇಷ-ಭಾಷೆ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಜನರಲ್ಲಿ ಹಾಸ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಭಿಕ್ಷುಕನ

ಮಾಡುವವನು. (ಡಿಂಡಿಕೋ ನಾಮ ಯೋ ವಿಕೃತವೇಷಭಾಷಣಾದಿನಾ ಜನಸ್ಯ ಹಾಸ್ಯಂ ಜನಯನ್ ಭಿಕ್ಷುಮಾರ್ಜಯತಿ ಸ ಉಚ್ಯತೇ |).

ಈ ಅಂಕವು ಭಿಕ್ಷುಕನ ವೇಷಧಾರಿಯಾದ ವಿದೂಷಕನ ಏಕಪಾತ್ರ ಭಾಷಣದಿಂದ ಆರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ವೇಷಧಾರಿಗಳಾದ ವಿದೂಷಕ, ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಮತ್ತು ರುಮಣ್ಣಂತ - ಇವರು ಆಡುವ ಸಮಾಲೋಚನಾತ್ಮಕವಾದ ಮಾತುಗಳು ಅಂತರಾರ್ಥದಿಂದ ಕೂಡಿವೆ.

ದೇವಕುಲಪೀಠಿಕಾಯಮ್..... ನ ಪ್ರೇಕ್ಷೇ-ದೇವಸ್ಯ ಮಹಾಸೇನಸ್ಯ ಕುಲಪೀಠಿಕಾಯಂ ವಂಶಮಾಲಿಕಾಯಾಂ ಅರ್ಥಾತ್ ವಾಸವದತ್ತಾಯಾಮ್, ಮಹಾಸೇನನ ವಂಶದ ಕೀರ್ತಿಗೌರವಾದಿಗಳಿಗೆ ಪಾತ್ರಳಾದ ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ. ಮೋದಕಮಲ್ಲಕಮ್- ಪ್ರಿಯಶ್ರೇಷ್ಠ ವತ್ಸರಾಜಮ್-ನನ್ನ ಪ್ರಿಯ ಸ್ನೇಹಿತನಾದ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಒಪ್ಪಿಸಿ. (ವಾಸವದತ್ತೆಯು ಅವನಲ್ಲಿ ಅನುರಕ್ತಳಾದ ಕಾರಣ ಅವನ ಕುಶಲದ ಬಗ್ಗೆ ಗಮನಿಸುತ್ತಾಳೆ ಎಂಬ ವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಅವಳಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ ಎಂದರ್ಥ). ದಕ್ಷಿಣಾಮಾಷಕಾನ್ ಗಣಯಿತ್ವಾ ವತ್ಸರಾಜದತ್ತಾನಿ ಪ್ರತಿಸಂದೇಶವಾಕ್ಯಾನಿ ಜ್ಞಾತ್ವಾ, ವತ್ಸರಾಜನು ನೀಡಿದ ಸಂದೇಶಗಳನ್ನು ಗಮನದಲ್ಲಿರಿಸಿಕೊಂಡು. ಮೋದಕಮಲ್ಲಕಂ ನ ಪ್ರೇಕ್ಷೇ ಮೋದಕಸ್ಯ ವಾಸವದತ್ತಾಹರಣರೂಪಸ್ಯ ಕಾರ್ಯಸ್ಯ ಮಲ್ಲಕಮ್ ನಿರ್ವಹಣಸಮರ್ಥಂ ಪಾತ್ರಂ ಯೌಗಂಧರಾಯಣಂ ಮನ್ತ್ರಾರ್ಥಂ ಕೃತಸಮಯಂ ನ ಪಶ್ಯಾಮಿ, ಮೋದಕ ಎಂದರೆ ವಾಸವದತ್ತಾಪಹರಣದ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ಮಂತ್ರಾಲೋಚನೆಗೆ ಸಮಯವನ್ನು ನೀಡಿದ್ದರೂ ಕಾಣಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ.

ಏಕಮೋದಕಪರಿತೋಷಿತ:-೧) ಒಂದೇ ಮೋದಕದಿಂದ ಸಂತಸಗೊಂಡ, ೨) ವತ್ಸರಾಜನೊಬ್ಬನ ಬಂಧನದಿಂದಲೇ ಸಂತೋಷಗೊಂಡ (ಪ್ರದ್ಯೋತನು) ಉಚ್ಚತಯಾ.... ಕುಕುರಾಗಾಮ್- ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಮಂತ್ರಿಗಳು ನಾಯಿಗಳಂತೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮಮತಿಯುಳ್ಳವರಾದರೂ ಎತ್ತರವಾದ ಗೋಡೆಯಂತಹ ಬುದ್ಧಿವಂತಿಕೆಯುಳ್ಳ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಕಾರಣದಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು ಪತ್ತೆಹಚ್ಚಲಾರರು.

ಅಕ್ಷತಭಕ್ತತಯಾ.... ಪಥಿಕಾನಾಮ್- 1) ಸಾಕಷ್ಟು ಬುತ್ತಿಯಿರುವುದರಿಂದ ದಾರಿಕೋರರು (ನನ್ನ ಕಡುಬಿನ ಪಾತ್ರೆಗೆ) ಆಸೆಪಡಲಾರರು. ಇಲ್ಲಿ ಪಥಿಕ ಎಂದರೆ ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಗೂಢಚಾರರು ಹಾಗೂ ಅನುಯಾಯಿಗಳು. ವತ್ಸರಾಜನ ಬಂಧನದಿಂದ ಸಂಕುಷ್ಟಗೊಂಡ ಪ್ರದ್ಯೋತನಿಂದ ಪಡೆದ ಹಲವಾರು ಬಹುಮಾನಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತರಾದ ಗೂಢಚಾರರು (ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ನನ್ನು) ಬಂಧಿಸಲಾರರು. (ಅಕ್ಷತಭಕ್ತತಯಾ-ಸ್ವಾಮಿದತ್ತಧನಾದಿಸಕಲಭೋಗ್ಯಸಮೃದ್ಧಿಶಾಲಿತಯಾ).

ಅಥವಾ... ಶುದ್ಧವಾತಮೇವೋದ್ರಿರಾಮಿ- ತಾನೇನಾದರೂ ಮಾತಿನ ಬರದಲ್ಲಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಬಂಧಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನೆ? (ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಯೋಚನೆ ವಿಮೂಢಕನಿಗೆ). ಆದ್ದರಿಂದ ತಾನು ಆಡಿದ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಮೆಲುಕಿಹಾಕಿ, ತಾನು ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಸಂದೇಹ ಬರುವಂತಹ ಯಾವುದೇ ಮಾತನ್ನಾಡಿರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸಮಾಧಾನಪಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ ವಿಮೂಢಕ.

ಲೋಹಿತಕಾತ್ಯಾಯನ್ಯಾ:- ೧) ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ಚಾಮುಂಡಿಯ. ೨) ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಶಿವೇನ-೧) ತಿವನಿಂದ, ೨) ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಿಂದ.

ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ- ಶ್ರಮಣಕ ವೇಷಧಾರಿಯಾದ ರುಮಣ್ಣಂತ, ಆಲಿಖಿತಮ್-ಚಿತ್ರವಾದದ್ದು, ಸತ್ಯವಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಸಂತಾಪತಿಮಿರೇಣ ೧) ಸಂತಾಪ ಎವ ತಿಮಿರ್ಮ ತೇನ, ಸಂಶಾಪದ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ. ೨) ಉಗ್ರತಾಪಾಭಿಜನಿತೇನ, ಉಗ್ರತಾಪಾಭಿಜನಿತದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಕಣ್ಣುಗಳ ಜ್ವಲತೆಯಿಂದ.

ವಿತ್ರಕಾರ- ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೇ ಚಿತ್ರಕಾರ, ಯುಕ್ತಲೇಖತಯಾ... ಭವತಿ | ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ತಂತ್ರಗಳು ಸರಿಯಾದ ಆಲೋಚನೆಯ ನಂತರ ಹೂಡಿದವುಗಳು. ಅವು ಹೆಚ್ಚು ವಿಚಾರಮಾಡಿದಂತೆ ಹೆಚ್ಚು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತವೆ.

ಉನ್ಮತ್ತಕ:- ಹುಚ್ಚನ ವೇಷಧಾರಿಯಾದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ. ದೃಢಕಾಠೇನ ಶೀರ್ಷ ತೇ ಭಿನದ್ಮಿ -೧) ಈ ದೋಷಿಯಿಂದ ನಿನ್ನ ತಲೆಯನ್ನು ಒಡೆದುಬಿಡುತ್ತೇನೆ. ೨) ವತ್ಸರಾಜನ ಸಂದೇಶಗಳಿಂದ ನಿನ್ನ ತಲೆಯನ್ನು ಕೆಡಿಸಿಬಿಡುತ್ತೇನೆ.

ಉಜ್ಜಯಂತಿ- 1) ಎಸೆಯಬೇಕೋ, 2) ತ್ಯಜಿಸಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೋ. ಪಿನ್ಹಪಂತಿ- 1) ಕಟ್ಟಡಬೇಕೋ, 2) ಅಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೋ. ಖಾಘಂತಿ 1) ತಿನ್ನಬೇಕೋ, 2) ವಿಶ್ವಾಸಘಾತಮಾಡಿದ್ದಾರೋ.

ಶ್ಲೋಕ-೧: ನೇಪಥ್ಯವಿಶೇಷಮಙ್ಡಿತಾ: ರಾಜಗೃಹೇ ದತ್ತಮೂಲ್ಯಾ: ಕಾಲವಶೇನ ಮುಹೂರ್ತದುರ್ಬಲಾ: ಪ್ರೀತಿಮ್ ಉಪದಾತುಮ್ ಉಪಸ್ಥಿತಾ: | ನೇಪಥ್ಯವಿಶೇಷಮಙ್ಡಿತಾ:-೧) ಅಲಂಕಾರವಿಶೇಷ: ಗುಲ್ಮಚಣಕನಾಲಿಕೇರಾದಿಭಿರೂಪಸ್ಕಾರೈ: ಮಙ್ಡಿತಾ:, ಮೊದ, ಕಡಲೆ, ತೆಂಗು ಮೊದಲಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿರುವ. ೨) ಬಧಿರಪಂಗುಮುಕಾದಿಭಿನ್ನವೇಷಾಲಂಕೃತಾ:- ಕಿಪುಡ, ಕುಂಟ, ಮೂಗ ಮೊದಲಾದ ವೇಷಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತರಾಗಿರುವ. ಕಾಲವಶೇನ-೧) ಸಮಯಾಧೀನತಯಾ-ಕಾಲವಶದಿಂದ, ೨) ಕಾಲಾನುಸಾರೇಣ-ಕಾಲೋಚಿತವಾಗಿ. ಮುಹೂರ್ತದುರ್ಬಲಾ:- 1) ಕ್ಷಣೇನ ನೇರಸಾ:- ಆ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನೀರಸವಾಗಿವೆ. 2) ಮುಹೂರ್ತ ದುರ್ಬಲಾ:- ಒಂದು ಮುಹೂರ್ತ ಕಾಲ (ಸದ್ಯಕ್ಕೆ) ಮಾತ್ರ ದುರ್ಬಲರು. ನಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಸೇವಕರೆಲ್ಲರೂ ಕಾಲೋಚಿತವಾಗಿ ಒಂದು ಮುಹೂರ್ತಕಾಲ ಮಾತ್ರ ಶೌರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸದೆ ಇದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ಸೂಕ್ತವಾದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿ, ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಕಾಪಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಮೋದಕಮಲ್ಲಕಮ್-ರುಮಣ್ಣಂತನನ್ನು. ಪ್ರತಿಯೇನೋಪಾಧ್ಯಾಯಕುಲಮ್ ೧) ಈ ಕಾರಣದಿಂದ ಉಪಾಧ್ಯಾಯನ ಮನೆಯನ್ನು ೨) ಮಂತ್ರಾಲೋಚನೆಯೊಡನೆ ನಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಯ ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಅರಮನೆಯನ್ನು, ಅನೇನ ಪ್ರತಿಯೇನ ಯೋಜನಶತಂ ಗಂತವ್ಯಮ್-೧) ನಾನು

ಇದನ್ನು ನಂಬಿ ನೂರು ಯೋಜನೆಗಳ ಅಂತರ ಹೋಗಬೇಕು ೨) ಈಗಾಗಲೇ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿರುವಂತೆ (ನಲಾಗಿರಿ ಆನೆಗೆ ಮದವೇರುವಂತೆ ಮಾಡುವ ವಿಧಾನದಿಂದ) ನಾನೂ ಒಂದು ನೂರು ಯೋಜನೆಗಳಷ್ಟು ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ಕೌಶಾಂಬಿನಗರಕ್ಕೆ ಹೋಗಬೇಕು.

ಐರಾವಣೋಽಹ್ಮ-೧) ನಾನು ಐರಾವಣನಷ್ಟು (ಇಂದ್ರನಷ್ಟು) ಶಕ್ತಿಯಿರುವವನು. ೨) ಈ ಮೊದಲೇ ನಾವು ಯೋಜಿಸಿರುವ ಉಪಾಯದಂತೆ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ನಾನು ಸಮರ್ಥನು. ದೇವರಾಜ:-

೧) ಇಂದ್ರ ೨) ವತ್ಸರಾಜ. ನ ಮಾಮಾಸನಮಾರೋಹತಿ- ಅಂತರಾರ್ಥ ನಮ್ಮ ಒಡೆಯನು ನಮ್ಮ ಯೋಜನೆಗೆ ಸಮ್ಮತಿಸಿಲ್ಲ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಸಮ್ಮತಿಸಿದ್ದರೆ ನಾವು ಸಮಾಲೋಚಿಸಿದ್ದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನದನ್ನು ಸಾಧಿಸುತ್ತಿದ್ದೆ ಎಂದರ್ಥ.

ಪಾದಪಾಶಿಕೈ:- ೧) ಪಾದಪಾಶ: ಚರಣಬಂಧನರಜ್ಜು: ಪ್ರಹರಣಮೇಷಾಮಿತಿ ತೈ: ಕಾಲಿಗೆ ತೊಡಿಸಿರುವ ಸಂಕೋಲೆಗಳಿಂದ ೨) ಕ್ಷುರಾಯುಧಯೋಧಿಭಿ: ಕ್ಷುರೈ: ಶಾಲಜ್ಞಾಯನಾದಿಭಿ:, ಕ್ಷುದ್ರರಾದ ಸೈನಿಕರು, ಶಾಲಂಕಾಯನ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ.

ಅಬ್ರಹ್ಮಾಪಯಮ್- ಅಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಶ್ರಮಣಕ ವೇಷಧರಿಸಿರುವವನು ಅರ್ಥಾತ್ ರುಮಣ್ಣಂತ (ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ತೊಂದರೆಗೆ ಒಳಗಾದಾಗ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ, ಅಥವಾ ಅನ್ಯಾಯದ ನಿವಾರಣೆಗಾಗಿ ಅಬ್ರಹ್ಮಾಪಯಮ್ ಎಂದು ಕೂಗಲಾಗುತ್ತದೆ).

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ತಸ = ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಪಾಸಕ:; ತಮ್ಮತ ಆತಸ = ತಮ್ಮತೋಪಾಸಕ. ಪ್ರಾಕೃತದ 'ಆತಸ' ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಆಯುಷ್ಮಾನ್ ಆದರೆ ಈ ನಾಟಕದ ಎಲ್ಲ ಮುದ್ರಿತ ಪಾಠಗಳಲ್ಲಿ 'ತಪಾಸಕ' ಎಂಬ ಛಾಯೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಆತಸ ಎಂಬುದು ಅರ್ಥಮಾಗಧೀ ಶಬ್ದ. (ನೋಡಿ Introduction to Prakrit., p.162).

ಐಹಾಮಾತ್ರಕೇಣ- ೧) ಐಹಾಕರ್ಮಮಾತ್ರಾ ಪರಿಚ್ಛೇದೋ ಯಸ್ಯ ತೇನ, ವೇಷಮಾತ್ರದಿಂದ. ೨) ಮಾಮಕಾಭಯೇಚ್ಛಾಪ್ರಕಾಶನಮಾತ್ರೇಣ, ಕಾರ್ಯತತ್ಪರ

ನಾದವನ ಅಸಹಕಾರಕ್ಕೆ ಹೆದರಿದ. ಐಹಾಮಾತ್ರಕೇಣ ಶ್ರಮಣಕೇನ- ರೂಪ (ವೇಷ) ದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಶ್ರಮಣಕನಾಗಿರುವವನಿಂದ. 'ಶ್ರಮಣಕ' ಪದದೊಡನೆ 'ಈಹಾಮಾತ್ರ' ವಿಶೇಷಣ ಈ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಕಡೆಬಂದಿದೆ. ಈ 'ಶ್ರಮಣಕ' ಜೈನನೇ ಬೌದ್ಧನೇ ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಶ್ರುತಕೃತಾ:- ೧) ಥು ಥೂ ಎಂದು ಅಶುದ್ಧಗೊಂಡ. ೨) ಅನುಮೋದಿತಾ:- ಅನುಮೋದಿಸಲ್ಪಟ್ಟ (ವತ್ಸರಾಜನ ಸಂದೇಶವು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಿಗೆ ತಲುಪಿ, ರುಮಣ್ಣಂತನ ಅನುಮೋದನೆಯನ್ನು ಪಡೆದು ಸಮಾಲೋಚನೆಗೆ ಅರ್ಹವಾಗಿದೆ ಎಂದರ್ಥ).

ಕಸ್ಥೂಲಿಕಾಫೇನಪಾಂಡರಾಣಿ - ಕಸ್ಥೂಲಿಕಾ ಇವ ಫೇನಾನಿ ಇವ ಚ ಪಾಂಡರಾಣಿ, ಇಬ್ಬನಿಯ ನೊರೆಯಂತೆ ಬಿಳುಪಾಗಿರುವ. ಬಹುಪಿಪ್ಪಿಸಮೃದ್ಧಕೋಮಲಾನಿ-೧) ಬಹುಭಿ: ಪಿಪ್ಪಿ: ಸಮೃದ್ಧಾನಿ ಕೋಮಲಾನಿ ಚ, ಬಹಳಷ್ಟು ಹಿಟ್ಟಿನಿಂದ ಕೂಡಿ ಮೃದುವಾಗಿರುವ. ೨) ಬಹುಭಿ: ಸಹ ಬಹುಕೃತ್ವೋ ವಿಮೃಷ್ಠಾ: ಅತ ಏವ ಸಮೃದ್ಧಾ:, ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ವಿಚಾರಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಕಾರಣದಿಂದ ಮಹತ್ಪಲವನ್ನು ನೀಡುವ. ಸುರಾ- ಹೆಂಡ.

ಕುಂಡಿಲಲಡ್ಡುಕಾ-೧) ಕುಂಡಿಲಾ: ಲಡ್ಡುಕಾ:, ಹೆಂಡದವನ ಲಡ್ಡು ೨) ಬೇರೊಂದಕ್ಕೆ ಮನಸ್ಸು ಮಾಡು (ರಾಜನಿಗೆ ನಮ್ಮ ಉಪಾಯವನ್ನು ಅರುಹಲು, ಅತನು ವಾಸವದತ್ತೆಯೊಡನೆ ಪಲಾಯನಗೈಯುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದನು. ನಾವು ಆಕಡೆ ಗಮನಹರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ವಿದೂಷಕನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ)

ಮದೀಯೈ: ಸ್ವಸ್ತಿ ವಾಚಯಾಮಿ - ೧) ನನ್ನ ಕದುಬುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ನಾನೇ ಆಶೀರ್ವದಿಸಬೇಕೆ ? ೨) ಮನ್ಮನೋಗುಹೈ: ಸಂದೇಶೈ: ಪ್ರೀಣಯಿಷ್ಯಾಮಿ- ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ರಾಜನ ಸಂದೇಶಗಳಿಂದ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಕೌಟುಂಬಿಕಸ್ಯ ಹಸ್ತಾತ್- ೧) ಗೃಹಸ್ಥನ ಕೈಯಿಂದ. ೨) ವತ್ತರಾಜನಿಂದ ಪಡೆದ ಸಂದೇಶದಿಂದ. ದಕ್ಷಿಣಮಾಷಕಾನ್ ೧) ದಕ್ಷಿಣೆಯ ಪಾಣಗಳನ್ನು. ೨) ಸ್ವಾಮಿಸಂದೇಶಾಕಾನ್, ವತ್ತರಾಜನ ಸಂದೇಶಗಳು.

ಅಮಿಗೃಹ್ಮ-ಪೋಮಶಾಲೆ, ಯಾಗಮಂಟಪ. ಯೌಗಂಧರಾಯಣ. ರುಮಣ್ಣಂತ ಮತ್ತು ವಿದೂಷಕ - ಈ ಮೂವರು ಅಗ್ನಿಗೃಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದ ಮೇಲೆ ತಮ್ಮ ಮುಂದಿನ ಯೋಜನೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಮುಕ್ತವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಅತಿಕ್ರಾಂತಯೋಗಕ್ಷೇಮಾ ರಾತ್ರಿ:- ಅತಿಕ್ರಾಂತ: ಅತೀತ: ಯೋಗಕ್ಷೇಮ: ಯಸ್ಯಾ (ರಾತ್ರಿ) ಸಾ, ರಾತ್ರಿಯ ಯೋಗಕ್ಷೇಮದ ಚಿಂತೆ ಕಳೆದುಹೋದ.

ಶ್ಲೋಕ-೨: ಅಹ: ಸಮುತ್ಥಿರ್ಯ ನಿಶಾ ಪ್ರತೀಕ್ಷಯತೆ, ಶುಭೇ ಪ್ರಭಾತೇ ದಿವಸ: ಅನುಚಿಂತಯತೆ | ಅನಾಗತಾರ್ಥಾನಿ ಅಶುಭಾನಿ ಪಶ್ಯತಾಂ ಗತಂ ಗತಂ ಕಾಲಮ್ ಅವೇಕ್ಷಯ ನಿರ್ವೃತಿ: |

ಅನಾಗತಾರ್ಥಾನಿ-ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಸಂಬಂಧಿನಿ, ಈವರೆಗೂ ಸಂಭವಿಸದಿರುವಂತಹ, ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ. ನಿರ್ವೃತಿ:- ಸಮಾಧಾನ. ತೃಪ್ತಿ.

ಶ್ಲೋಕದ ಪೂರ್ವಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಮಾನವನು ಕೂಡ ಮುಂದೆ ನೋಡುತ್ತಾನೆ. ಕಳೆದ ಕಾಲವನ್ನು ಹಿಂದೆ ತಳ್ಳಿ ಮುಂದಿನ ಕಾಲಕ್ಕಾಗಿ ಕಾಯುವನು ಎಂಬ ಭಾವ ಬಂದಿದೆ. ಹಗಲು ಕಳೆದೊಡನೆ ರಾತ್ರಿಯ ನಿರೀಕ್ಷೆ, ರಾತ್ರಿ ಮುಗಿದು ನಸುಕು ಮೂಡಿದೊಡನೆ ಮತ್ತೆ ಹಗಲಿನ ನಿರೀಕ್ಷೆ. ಇದು ಮಾನವ ಸ್ವಭಾವ. ಮುಂದಿನ ಕ್ಷಣ ಬಂದೊಡಗಬಹುದಾದ ಅನುಭವವನ್ನು ನೆನೆದು ತಲ್ಲಣಿಸುತ್ತೇವೆ. ಭವಿಷ್ಯದ ಅನಿಶ್ಚಿತತೆಯೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಿ ನೋಡಿದಾಗ ಭೂತಕಾಲದಲ್ಲಿನ ನಿಶ್ಚಿತ ಅನುಭವವೇ ಮಾನವರಿಗೆ ನೆಮ್ಮದಿಯನ್ನು ತರುತ್ತದೆ. ಒಂದೇ ಸಮನೆ ಉರುಳುತ್ತಿರುವ ಕಾಲವನ್ನು ನೋಡುತ್ತಿರುವಂತೆಯೇ ಒಂದು ರೀತಿಯ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತೇವೆ ಎಂಬುದು ಶ್ಲೋಕದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಭಾವ.

ಶ್ಲೋಕ-೩: ವ್ಯವಹಾರೇಷು ಅಸಾಧ್ಯಾನಾಂ ಲೋಕೇ ಪ್ರತಿರಜ್ಯತಾಂ ವಾ | ಪ್ರಭಾತೇ ದೃಷ್ಟದೋಷಾಣಾಂ ವೈರಿಣಾಂ ರಜನಿ ಭಯಮ್ |

ಅಸಾಧ್ಯಾನಾಮ್ - ಗುಣತೋ ನಿರ್ಣೇತುಮಶಕ್ಯಾನಾಮ್, ನಿರ್ಣಯಿಸಲು ಅಶಕ್ತರಾದವರು. ಪ್ರತಿರಜ್ಯತಾಮ್- ಅನುರಾಗಕ್ಕೆ ವಿಮುಖರೂ.

ಏತಾಮಪಿ ಬಹುಮತಾಮವಸ್ಥಾಂ ಪ್ರಾಪ್ತ: ಸ್ವಾಮಿ- ಇಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ (ಸ್ನಾನ ಮಾಡುವಷ್ಟು) ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಮಹಾಪ್ರಭುಗಳು ಪಡೆದರಲ್ಲ! (ಇದು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ). (ಪ್ರಭುಗಳಿಗೆ ಎಂತಹ ಹೀನಸ್ಥಿತಿ ಬಂದಿತಲ್ಲ ಎಂಬ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೂ ಸಹ ಇದೆ). ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರದಿಂದಲಾದರೂ ಪೂಜೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುವಷ್ಟು ದೈಹಿಕ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಉದಯನನಿಗೆ ಈಗ ಪಾಪವಾಗಿದೆ ಎಂಬ ವಿದೂಷಕನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿದೊಡನೆ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಿಗಾದ ಆನಂದ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿದೆ. (ಅಷ್ಟೊಂದು ತೀವ್ರವಾಗಿ ಗಾಯಗೊಂಡಿದ್ದ ತನ್ನ ಪ್ರಭುವಿಗೆ ಇಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗಾದರೂ ಗುಣವಾಗಿದೆಯೆಂದರೆ ಸ್ವಾಮಿ ನಿಷ್ಠನಾದ ಮಂತ್ರಿಯಿಂದ ಇಂತಹ ಸಮಾಧಾನದ ಉದ್ಧಾರ ಹೊರಡುವುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ !

ಶ್ಲೋಕ-೪: ಸ್ನಾತಸ್ಯ ಯಸ್ಯ ಸಮುಪಸ್ಥಿತ ದೈವತಸ್ಯ ಪುण्याಹಧೋಷವಿರಮೇ ಪಟಹಾ: ನದಂತಿ | ಕಾಲವಿಭವಾತ್ ತಸ್ಯ ಏವ ತಿಥಿಪೂಜನೇಷು ದೈವಪ್ರಮಾಣಚಲಿತಾ: ನಿಗಲಾ: ಸ್ವನಂತಿ |

ಪುण्याಹಧೋಷವಿರಮೇ- ಪೂಜಾಙ್ಗಪುण्याಹವಾಚನಕರ್ಮಾವಿಸಾನೇ, ಪೂಜೆಯ ಅಂಗವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಪುಣ್ಯಾಹದ ವಾಚನಕರ್ಮ ಮುಗಿದಮೇಲೆ. ಕಾಲವಿಭವಾತ್- ಕಾಲಪ್ರಭಾವಾತ್, ಕಾಲದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಅಥವಾ ವೈಪರೀತ್ಯದಿಂದ. ತಿಥಿಪೂಜನೇಷು-ಚತುರ್ದಶ್ಯಾದಿ ತಿಥಿವಿಶೇಷ-ನಿಮಿತ್ತೇಷು ದೈವಪೂಜನೇಷು, ಚತುರ್ದಶಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷ ತಿಥಿಗಳ ನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಮಾಡುವ ದೇವಪೂಜೆಗಳಲ್ಲಿ. ನಿಗಲಾ: ಸ್ವನಂತಿ. ಸಂಕೋಲೆಗಳು ಧ್ವನಿಮಾಡುತ್ತಿವೆ.

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು

ಉದಯನನು ಸ್ನಾನಮಾಡಿ, ದೇವತಾರ್ಚನೆಯ ನಂತರ ನಗಾರಿಗಳು ಮೊಳಗುವ ಕಾಲವೊಂದಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇಂದು ಆತನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೈಮುಗಿಯುವಾಗ ಅವನಿಗೆ ತೊಡಿಸಿರುವ ಸಂಕೋಲೆಗಳು ಧ್ವನಿಮಾಡುತ್ತಿವೆ. ಇದಂತಹ ವಿಪರ್ಯಾಸ ಎಂದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ಪ್ರಯಾಣ ಪ್ರತಿ-ಕೌಶಾಂಬಿಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುವ ವಿಷಯವಾಗಿ.

ಪ್ರಯೋಗಕಾಲ:- (ಯೋಚಿಸಿರುವ ಯೋಜನೆಯನ್ನು) ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಕಾಲ.

ಮನ್ತ್ರೌಷಧಿನಿಯಮಸಂಭೃತ:- ಮನ್ತ್ರೌಷಧಿಃ ನಿಯಮನ ನಿಯತಕಾಲಪ್ರಯೋಗೇ

ಸಂಭೃತಃ, ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ವನಸ್ಪತಿಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾದ ಸಮಯಕ್ಕೆ

(ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಯೋಗಿಸಿ (ನಲಾಗಿರಿಯು) ಮದವೇರುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಪುರಾಣಕರ್ಮವ್ಯಾಮೋಹಿತ:- ಪುರಾಣೇ ನಿಯತೇ ಅನುತನೇ ಕರ್ಮಣಿ ವ್ಯಾಮೋಹಿತಃ,

ತನ್ನ ದೈನಂದಿನ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮರುಳಾಗು. ಪ್ರತಿಗಜಮದ:-ಎದುರಾಳಿ

ಆನೆಯ ಮದೋದಕ. ಇದರಿಂದ ನಲಾಗಿರಿಯ ಕೋಪವನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು

ಕೆರಳಿಸುವ ವಿಚಾರ. ತೇನ ನಾದೇನ ಸರ್ವಸಾಧನಪರಿಗತಶರೀರಣ- ಯುಕ್ತಿ-

ಪ್ರಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದಾಗಿ ಉಂಟಾಗುವ ಆ ಕೋಲಾಹಲದಿಂದಾಗಿ; ಈ ಎಲ್ಲ

ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡ ಮಹಾನಾದ ಕೇಳಿದೊಡನೆಯೇ. ಪ್ರದ್ಯೋತನ

ಸ್ವಾಮಿ ಶರಣಮುಪಗಂತವ್ಯ:- ಪ್ರದ್ಯೋತನು ನಮ್ಮ ಒಡೆಯನಿಗೆ

ಶರಣುಹೋಗಲೇ ಬೇಕು. ನಲಾಗಿರಿ ಆನೆಗೆ ಅನೇಕ ತಂತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ

ಮದವೇರುವಂತೆ ಮಾಡಿದಾಗ ಪ್ರದ್ಯೋತನ ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ

ಕೋಲಾಹಲವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು

ನಿಯಂತ್ರಿಸಬಲ್ಲವನು ವತ್ಸರಾಜನೊಬ್ಬನೆ. ಇದನ್ನು ಅರಿತಿರುವ ಪ್ರದ್ಯೋತನು

ವತ್ಸರಾಜನಿಗೆ ಶರಣು ಹೋಗಲೇಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೫: ಸೇನಾಭಿಃ ಮನಸಾನುಬದ್ಧಜಘನಂ ವಾರಣಂ ಜವೇ ಕೃತ್ವಾ

ಸಿಂಹಾನಾಂ ವಿರುತೇ ಅಸಮಾಸ್ರ ಎವ ಸವಿನ್ಧ್ಯಂ ವನಂ ತ್ಯಕ್ತ್ವಾ ಏಕಾಹೇ ವ್ಯಸನೇ

ಸ್ವನಗರೇ ವನೇ ತ್ರಿವರ್ಣಾ ದಶಾಂ ಗತ್ವಾ ಯೇನೈವ ದ್ವಿರದಕ್ಷಲೇನ ನಿಯತಃ ತೇನ ಏವ

ನಿರ್ವಾಹ್ಯತೇ |

ಮನಸಾನುಬದ್ಧಜಘನಂ- ಮನಸೇವ ಅನುಬದ್ಧಂ ಜಘನಂ ಯಸ್ಯ ತಮ್, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬೆನ್ನುಹತ್ತು. ನಲಾಗಿರಿಯನ್ನು ವತ್ಸರಾಜನು ವೇಗವಾಗಿ ಓಡಿಸುತ್ತಿರಲು, ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಸೈನ್ಯವು ಕೇವಲ ಕಲ್ಪನೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬೆನ್ನಟ್ಟಿ ಬರುವಂತಾಗಬೇಕು. ಏಕಾಹೇ.... ದಶಾಮ್ - ಶತ್ರುಗಳ ಬಂಧನದಲ್ಲಿದ್ದ ಉದಯನ ಒಂದೇ ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು (ತ್ರಿವರ್ಣಾ ದಶಾಂ) ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಂಧನದಲ್ಲಿದ್ದವನು (ವ್ಯಸನೇ) ಕಾಡನ್ನು (ವನೇ) ಸೇರಿ ಕೊನೆಗೆ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಯನ್ನು (ಸ್ವನಗರೇ) ಮತ್ತೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವಂತಾಗುವ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳು. ದ್ವಿರದಕ್ಷಲೇನ- ದಿರದಸ್ಯ ಛಲೇನ, ಆನೆಯ ಕುಟಲ ತಂತ್ರದಿಂದ. ನಿಯತಃ ಶತ್ರುವಶವಾದ, ಬಂಧಿತನಾದ. ನಿರ್ವಾಹ್ಯತೇ- ಕೃತಾರ್ಥನಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗುವುದು; ಎಂದರೆ ಬಂಧನದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಹೊಂದುವಂತೆ ಮಾಡಲಾಗುವುದು..

ಕೃತಕ ಆನೆಯ ಕಪಟ ತಂತ್ರದಿಂದ ಬಂಧಿತನಾಗಿದ್ದ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಅದೇ ರೀತಿಯ ಮತ್ತೊಂದು ಕಪಟ ತಂತ್ರದ ಮೂಲಕ ನಲಾಗಿರಿಗೆ ಮದವೇರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರ ಮೂಲಕ ಆತನು ಬಂಧನದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಲಾಗುವುದೆಂದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

ಅನ್ಯಕಾರ್ಯತಯಾ- ಬೇರೊಂದು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ವತ್ಸರಾಜನು ತಾನು ಬಂಧನದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಗೊಂಡು ಕೌಶಾಂಬಿಯೆಡೆಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಬೆಳೆಸುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮತ್ತೊಂದು ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಎಂಬ ಭಾವ.

ಕಾಲಾಷ್ಟಮಿ- ಕಾಳಾಷ್ಟಮಿ. ಕಾಳಿಕಾದೇವಿಯ ಪೂಜಾನಿಮಿತ್ತ ಪಾಗಿರುವ ವಿಶೇಷವಾದ ಅಷ್ಟಮಿ ತಿಥಿ. (ಕಾಲೀದೇವ್ಯಾಃ ಪೂಜನಾರ್ಥ ಅಷ್ಟಮಿ ತಿಥಿವಿಶೇಷಃ ಇತ್ಯರ್ಥಃ) ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದ ಅಷ್ಟಮಿ ಎಂದೂ ಕೆಲವರು ಅರ್ಥೈಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಪನೀತ ಕಶ್ಯುಕಾಯಾಂ ಶಿಬಿಕಾಯಾಮ್- ಮುಸುಕು ತೆಗೆದುಹಾಕಿದ್ದ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿ. ಪ್ರಾಚೀನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಉನ್ನತ

ವರ್ಗದ ಮನೆತನಗಳ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಸಾರ್ವಜನಿಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮುಖಕ್ಕೆ ಪರದೆಯನ್ನು (ಅವಗುಂಥನ) ಹಾಕಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿತ್ತು ಹಾಗೂ ರಾಜನ ಪರಿವಾರದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸಂಚರಿಸುವಾಗ, ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯ ಬಾಗಿಲನ್ನು ವಸ್ತ್ರದಿಂದ ಮುಚ್ಚಲಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಈಗ ವಾಸವದತ್ತೆಯು ಕುಳಿತಿದ್ದ ಪಲ್ಲಕ್ಕಿಯ ಬಾಗಿಲ ಪರದೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಹಾಕಲಾಗಿತ್ತು. ಸ್ತ್ರೀಯರು ಅವಗುಂಥನವನ್ನು ಧರಿಸುವ ಉಲ್ಲೇಖವು ರಾಮ:- ಮೈಥಿಲಿ, ಅಪನೀಯತಾಮವಗುಂಥನಮ್ | ನಿರ್ದೋಷದೃಶ್ಯಾ ಹಿ ಭವಂತಿ ನಾರ್ಯೋ ಯಜ್ಞೇ ವಿವಾಹೇ ವ್ಯಸನೇ ವನೇ ಚ | - (ಪ್ರತಿಮಾನಾಟಕಮ್); ನಿರ್ದೋಷದರ್ಶನಾ ಕನ್ಯಕಾ ಭವಂತಿ | (ನಾಗಾನಂದಮ್) ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅವ್ಯವಹಿತಪ್ರಣಾಲಿಪ್ರಸೃತಸಲಿಲವಿಷಮಮ್ - ಅವ್ಯವಹಿತಾಃ ಪ್ರಣಾಲ್ಯಾಃ ಪ್ರಸೃತೈಃ ಸಲಿಲೈಃ ವಿಷಮಮ್, ಕೆಟ್ಟುಹೋಗಿದ್ದ ಚರಂಡಿಗಳಿಂದ ಹೊರಹರಿಯುತ್ತಿದ್ದ ನೀರಿನಿಂದ ಸರಿಯಾಗಿಲ್ಲದ. ಅಭ್ಯಂತರಬಂಧನಪರಿರಕ್ಷಕಮ್ - ಸೆರೆಮನೆಯ ಒಳಗಿನ ಕಾವಲುಗಾರ. ಶಿವಕಮ್ - ಆ ಕಾವಲುಗಾರನ ಹೆಸರು. ಪುರುಷಸ್ಕಂಧಪರಿವರ್ತನಸ್ಥಿತಾಯಾಮ್ - ಪುರುಷಾಣಾಂ ಸ್ಕಂಧಪರಿವರ್ತನೇ ಸ್ಥಿತಾಯಾಮ್, ಬೋಯಿಗಳು ಹೆಗಲು ಬದಲಾಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ನಿಂತಾಗ.

ಬಂಧನಮಿದಾನಿಂ ಪ್ರಮದವನಂ.....ರಾಗಲಿಲಾಂ ಕರ್ತುಮ್ - ಸೆರೆಮನೆಯನ್ನೇ ಪ್ರಮದವನವನ್ನಾಗಿ ಭಾವಿಸಿ ಅಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಣಯಚೇಷ್ಟೆಯನ್ನು ಆರಂಭಿಸಿದನು. ಬೃಹತ್ಕಥಾಧಾರಿತ ಕಥಾಸರಿತ್ಸಾಗರ ಮೊದಲಾದ ಗ್ರಂಥಗಳ ಪ್ರಕಾರ ಅವರಿಬ್ಬರು ಸಂಗೀತ ಪಾಠದ ಸಲುವಾಗಿ ಬೇಟೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿದೆ. ಸ್ಥಿರೀಕ್ರಿಯತಾಮಾತ್ಮಾ - ಮನಸ್ಸನ್ನು ಗಟ್ಟಿಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಈ ವಾಕ್ಯ ಮೊದಲನೆಯ ಅಂಕದಲ್ಲಿಯೂ ಬಂದಿದೆ (ಪು.), ಉದಯನನು ಶತ್ರುಗಳ ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿರುವುದು ಸಾಲದಂತೆ ಈಗ ಎರಡನೆಯ ಅಪತ್ತು ಬಂದೊದಗಿದೆ. ಆತನು ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಪ್ರೇಮಪಾಠದಲ್ಲಿ ಸಿಲುಕಿ ಸೆರೆಮನೆಯನ್ನು ಪ್ರಮದವನವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಕೇವಲ ಸಂಕಟದೊಳಗೆ ಮಗನ ಅಂಕಿತವನ್ನೂ

ಎದುರಿಸಲು ರುಮಣ್ಣಂತನು ತನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಗಟ್ಟಿಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಸಲಹೆ.

ಅನೇನೈವ ವೇಷಣ ಜರಾ ಗಂತವ್ಯಾ - ಇದೇ ವೇಷದಿಂದ ನಾವು ಮುಪ್ಪಾಗಬೇಕು. ಮಹಾರಾಜ ಉದಯನನಿಗೆ ಸೆರೆಮನೆಯೇ ಪ್ರಮದವನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆತನು ಸೆರೆಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬರಲು ಉತ್ಸುಕನಾಗಲಾರನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣರಾಯಣಾದಿಗಳು ಹೂಡಿರುವ ತಂತ್ರಗಳೆಲ್ಲ ವಿಫಲವಾಗುತ್ತವೆ. ಅವರೆಲ್ಲ ತಮ್ಮನ್ನು ಮರೆಮಾಚಿರುವ ವೇಷಗಳನ್ನು ತೊಟ್ಟುಕೊಂಡೇ ಮುದುಕರಾಗಬೇಕಾದೀತು. ತಾವು ಮುದುಕರಾದರೂ ರಾಜನ ಬಂಧ ವಿಮೋಚನೆ ಆಗುವುದು ಸಂದೇಹ. ಇದೇ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಭೀತಿ.

ಅದೇಶಕಾಲೇ - ಅಯೋಗ್ಯವಾದ (ಸಲ್ಲದ) ದೇಶದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸಮಯದಲ್ಲಿ. ಲಲಿತಂ ಕಾಮಯತೇ ಸ್ವಾಮಿ - ಸ್ವಾಮಿಯು ಲಲಿತವಾದ ಶೃಂಗಾರವನ್ನುಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಉದಯನನು ಶತ್ರುದೇಶದಲ್ಲಿ (ಶತ್ರುವಿನ ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿ) ಪ್ರಣಯೋತ್ಸವದಲ್ಲಿ ತಲ್ಲಿನನಾಗಿದ್ದಾನೆ ಮತ್ತು ಯೌಗಂಧರಾಯಣರಾಯಣಾದಿಗಳು ಆತನ ಬಿಡುಗಡೆಗೆ ಯೋಚಿಸಿರುವ ಉಪಾಯವು ರಾಜನ ಇಂತಹ ನಡವಳಿಕೆಯಿಂದ ವಿಳಂಬವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಅಕಾಲ ಎಂದು ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೬: ಸ್ವಹಸ್ತರಚಿತಾ ಕಟಪ್ರಚ್ಛದಾ ಭೂಮಿಃ ದರ್ಪಯಿತುಂ ಶಕ್ತಾ, ಚರಣಯೋಃ ನಿಗಲಸ್ವನಃ ಕಂದರ್ಪಿ ಆಲಾಸ್ವಿತುಂ ಪರ್ಯಪ್ತಃ | ಬಂಧನೇರಕ್ಷಾರ್ಥಂ ಪರಿಗಂಠಯಮಾನಪುರುಷೈಃ ರಾಜಾ ಇಜಿ ಶಬ್ದಾಪನ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷತಃ ಶ್ರುತ್ವಾ ಕಃ ಮನ್ಮಥಪಟುಃ ನ ಭವೇತ್ |

ಕಟಪ್ರಚ್ಛದಾ ಭೂಮಿಃ - ಚಾಪೆಯಿಂದ ಮುಚ್ಚಿದ ನೆಲ; ಹುಲ್ಲಿನ ಚಾಪೆಯನ್ನು ಹಾಸಿರುವ ಬರಿಯ ನೆಲ. ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಉದಯನನಿಗೆ ನೆಲದ ಮೇಲೆ ಹುಲ್ಲಿನ ಚಾಪೆಯನ್ನು ಹಾಸುಗೆಯ್ಯನ್ನಾಗಿ ತಾನೇ ಕೈಯಿಂದ ಪರವಿಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ದುರ್ಗತಿ ಬಂದಿದೆ. ದರ್ಪಯಿತುಮ್ - ಮದವೇರುವಂತೆ ಮಾಡಲು (ನರವಿಧ್ವಂಸ). ಪರಿಗಂಠಯಮಾನಪುರುಷೈಃ - ನಿರೀಕ್ಷಿಸಲಾಗುವ

ರಕ್ಷಣಕರ್ಮಿಣಿ ನಿಯುಕ್ತೈಃ ಪ್ರದೌತದಾಸೈಃ, ಸೆರೆಮನೆಯಲ್ಲಿರುವವರ ರಕ್ಷಣೆಯ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಯೋಜಿತರಾಗಿರುವ ಪ್ರದ್ಯೋತನ ಸೇವಕರಿಂದ; ಸೆರೆಮನೆಯ ಕಾವಲುಗಾರರಿಂದ.

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಉದಯನನ ಪ್ರಣಯಚೇಷ್ಟೆಗೆ ಕಾರಣಗಳನ್ನು ನೀಡಲಾಗಿದೆ- ೧) ನೆಲದ ಮೆಲೆ ಹುಲ್ಲಿನ ಚಾಪೆಯನ್ನು ತಾನೇ ಹರಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ; ೨) ಕಾಲಿಗೆ ತೊಡಿಸಿರುವ ಸಂಕೋಲೆಗಳ ಸದ್ದು ಮತ್ತು ೩) ಸೆರೆಮನೆಯ ಕಾವಲುಗಾರರಿಂದ 'ರಾಜ' ಎಂಬ ಸಂಜೋಧನೆಗಳು ಯಾವ ವ್ಯಕ್ತಿಯನ್ನು ತಾನೆ ಕಾಮಪಟುವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡದೇ ಇರಲು ಸಾಧ್ಯ ಎಂದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಯೇ ಸಮಾಧಾನಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

ನಿರ್ದಿಷ್ಟ: ಪುರುಷಕಾರ:- ಯಥಾಶಕ್ತಿ ಪುರುಷಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಮಾಡು.

उज्झित्वा एनं गच्छाम:- ರಾಜನನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಡೋಣ. ಈಗಿನ ವಿಚಿತ್ರ ಸನ್ನಿವೇಶದಲ್ಲಿ ಉದಯನನನ್ನು ಅವನ ಪಾಡಿಗೆ ಬಿಟ್ಟು ತಾವೆಲ್ಲ ಹೊರಟುಹೋಗುವುದೇ ಲೇಸು ಎಂಬುದು ವಿದೂಷಕನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಶ್ಲೋಕ-೨: दुःखेन मदनेन च सन्तप्तं परित्यजाम, यः सुहृज्जनम् उपाश्रित्य कालं न अबुध्यते ।

परित्यजाम- ಬಿಟ್ಟುಬಿಡೋಣವೇ ? यः.... कालं न अबुध्यते- ಯಾವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಯಾವುದು ಸರಿ ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯದವನು. ವಸಂತಕನ उज्झित्वा एनं गच्छाम: ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಪ್ರತ್ಯುತ್ತರ. ನಮ್ಮ ರಾಜನು ಈಗ ದುಃಖ ಮತ್ತು ಕಾಮದಿಂದ ನೊಂದಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆತನನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿ ಹೋಗುವುದು ತರವಲ್ಲ ಎಂದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ

जरां गमिष्याम:- ಮುದುಕರಾಗೋಣವೇ ? ಈ ಮೊದಲು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಅನೇನೈವ ವೇಷಣ ಜರಾं गमिष्याम: ಎಂಬ

ಮಾತನೇ ಈಗ ವಿದೂಷಕನು ಪುನರುಕ್ತಿ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಂತಿದೆ. न न कार्य..... आरम्भ:- ತಾವು ವೇಷಾಂತರವಾಗಿ ಶತ್ರುವಿನ ನಗರದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಹಲವು ಸಂಕಟಗಳನ್ನು ಎದುರಿಸುತ್ತ ಕಾರ್ಯಪ್ರವೃತ್ತರಾಗಿರುವುದು ಜನರು ನಮ್ಮನ್ನು ಹೊಗಳಲಿ ಎಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲ್ಲ. ತಾವು ಇಂತಹ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಸ್ವಾಮಿಯ ಹಿತಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ವಿದೂಷಕನಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

इदं द्वितीया प्रतिज्ञा- ಇದು ನನ್ನ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಸ್ವಾಮಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಮಾಡುವುದು ನಿನ್ನ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿದ್ದರೆ ಸೆರೆಮನೆಯಿಂದ ರಾಜನನ್ನೂ, ಅರಮನೆಯಿಂದ ರಾಜಕುಮಾರಿ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನೂ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗು ಎಂಬ ವಿದೂಷಕನ ಮಾತನ್ನು ಆಲಿಸಿದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಎರಡನೆಯ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೩ : सुभद्रां गाण्डीवी इव पद्मलतां नाग इव यदि तां न हरेत् (तर्हि अहं) यौगन्धरायणः न अस्मि ।

गाण्डीवी-गाण्डीवं नाम धनुः यस्य अस्ति सः, ಗಾಂಡೀವ ಹೆಸರಿನ ಬಿಲ್ಲುಳ್ಳವನು; ಅರ್ಜುನ, ಇದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಮಾಡಿರುವ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ. ವತ್ಸರಾಜನು ವಾಸವದತ್ತೆಯೊಂದಿಗೆ ಪಲಾಯನ ಮಾಡುವಂತೆ ಮಾಡಿದಿದ್ದರೆ ನಾನು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೇ ಅಲ್ಲ ಎಂಬುದೇ ಈ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ.

अपि च ಮತ್ತು ಇದಲ್ಲದೆ. ಈ ಪದಪ್ರಯೋಗವು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯ ಸೂಚಕವಾಗಿದೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೪: यदि तां च तं तां आयतलोचनां च नृपं न आहरामि यौगन्धरायणः न अस्मि ।

तां- घोषवतीम्, ಘೋಷವತಿ ವೀಣೆಯನ್ನೂ, तां- नलागिरीयम्, ತೆ ಆಯತಲೋಚನಾಮ್- ವಿಶಾಲವಾದ ನೇತ್ರಗಳುಳ್ಳ

ಅವಳನ್ನೂ (ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನೂ). ಇದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಮೂರನೆಯ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ. ಘೋಷವತಿವೀಣೆಯನ್ನೂ, ನಲಾಗಿರಿ ಆನೆಯನ್ನೂ, ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ರಾಜನನ್ನೂ ಅಪಹರಿಸದಿದ್ದರೆ ನಾನು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೇ ಅಲ್ಲ ಎಂಬುದೇ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ.

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಮೊದಲನೆಯ ತಾಂ ಎಂಬುದು ಘೋಷವತಿಗೂ, ತಾಂ ಎಂಬುದು ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾದ್ದರಿಂದ ನಲಾಗಿರಿ ಆನೆಗೂ ಅನ್ವಯಿಸಬೇಕು. ಆದರೆ ವತ್ಸರಾಜನು ವಾಸವದತ್ತೆಯೊಡನೆ ಸೆರೆಮನೆಯಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದು 'ಭದ್ರವತೀ' ಎಂಬ ಹೆಣ್ಣಾನೆಯ ಮೇಲೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ತಮ್ ಎಂಬುದು ತಪ್ಪು ಪಾಠ; ಅದು ತಾಂ ಎಂದಿರಬೇಕಾಗಿತ್ತು.

परिवृत्तदिवसविस्रम्भेण- परिवृत्तः दिवसः तस्य विस्रम्भेण, ಸೂರ್ಯನು ಮುಳುಗಿದನೆಂಬ ನಂಬುಗೆಯಿಂದ ಚತುರ್ಧಾರಿ ಅಗ್ನಿಗೃಹ, ಭಿಘತಾಂ ನಃ ಸಙ್ಘಾತಃ ಅಗ್ನಿಗೃಹಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಬಾಗಿಲುಗಳಿವೆ, ನಮ್ಮ ಗುಂಪು ಚದುರಲಿ. ಹೊರಗಡೆ ಜನರ ಗುಂಪನ್ನು ಅನುಲಕ್ಷಿಸಿದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣಾದಿಗಳು ಯಾರಿಗೂ ಸಂದೇಹ ಬಾರದಿರಲಿ ಎಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಹೇಗಾದರೂ ಅಗ್ನಿಗೃಹಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಬಾಗಿಲುಗಳಿವೆ. ನಾವು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬಾಗಿಲುಗಳಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೋಗೋಣ ಎಂದು ರುಮಣ್ಣಂತನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. ನ ನ... ಭಿಘತಾಮರಿಸಙ್ಘಾತಃ- ಇಲ್ಲ ಇಲ್ಲ, ನಮ್ಮ ಗುಂಪು ಚದುರದಿರಲಿ, ಶತ್ರುಗಳ ಗುಂಪನ್ನು ಮುರಿಯೋಣ. ಮೇಲಿನ ರುಮಣ್ಣಂತನ ಮಾತಿಗೆ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಆಕ್ಷೇಪವೆತ್ತಿ, 'ನಮ್ಮ ಗುಂಪು ಎಂದಿಗೂ ಚದುರದಂಥದು'. ನಮ್ಮ ವೈರಿಗಳ ಗುಂಪೇ ಒಡೆಯಲಿ' ಎಂಬ ಆಶಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದ್ದಾನೆ.

चन्द्रं गिरिति राहुः.... ಚಂದ್ರನನ್ನು ರಾಹು ನುಂಗುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.... ಮುಂತಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು ಹುಚ್ಚನ ಅಸಂಬದ್ಧ ಪ್ರಲಾಪದಂತೆ ಕಂಡರೂ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಂದಿನ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಯೋಚಿಸಲಿರುವ ತಂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಸೂಚನೆಗಳಿವೆ.

राहुः- ಪ್ರದ್ಯೋತ. चन्द्रः- ವತ್ಸರಾಜ. दुष्टाश्वः- ಪ್ರದ್ಯೋತ ಮತ್ತು ಅವನ ಮಂತ್ರಿ. मा खलु मा खलु मां ताडयत- ನನ್ನನ್ನು ಹೊಡೆಯಬೇಡಿ, ಹೊಡೆಯಬೇಡಿ. ಹುಚ್ಚನ ವೇಷದಲ್ಲಿರುವ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನನ್ನು ನಿಜವಾದ ಹುಚ್ಚನೆಂದು ಭಾವಿಸಿದ ಅಲ್ಲಿದ್ದ ಬಾಲಕರು ದಂಡದಿಂದ ಹೊಡೆಯುತ್ತಿದ್ದು, ಅವರಲ್ಲಿ ಹೊಡೆಯಬೇಡಿರೆಂದು ಅವನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಂಕ

ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ತನ್ನ ಗೂಢಚಾರರ ಸಹಾಯದಿಂದ ವತ್ಸರಾಜ - ವಾಸವದತ್ತೆಯರ ವಿಮೋಚನೆಯನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಾಧಿಸಿದನೆಂಬ ವಿಚಾರ, ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧ ಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ತೋಳಿಗೆ ಏಟುಬಿದ್ದ ಬಗೆ ಈ ಅಂಕದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪ್ರವೇಶಕದಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬರುವ ಭಟ - ಗಾತ್ರಸೇವಕರ ಸಂಭಾಷಣೆ ವಾಸ್ತವದಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಸ್ವಾರಸ್ಯಕರವಾಗಿಯೂ ಇದೆ.

भद्रवतीपरिचारकम् - ಭದ್ರವತಿಯ ಪರಿಚಾರಕನನ್ನು ಭದ್ರವತಿ ಎಂಬುದು ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಆನೆ. गात्रसेवकः- ಭದ್ರವತಿ ಆನೆಯ ಪರಿಚಾರಕನ ಹೆಸರು. कुण्डिलशौण्डिक्याः- कुण्डिलायाः मत्तायाः शौण्डिकी कुण्डिलशौण्डिकी तस्याः, ಹೆಂಡದಂಗಳಿಯವಳು, ಹೆಂಡಮಾರುವವಳು. (शौण्डिकी-शुण्डा (मद्यं) पण्यं अस्य). अमृतमल्लकेन- अमृतमिव मल्लकेन. पात्रविशेषेण, ಅಮೃತದಂತೆ ರುಚಿಕರವಾದ ಹೆಂಡದಿಂದ ತುಂಬಿದ ಪಾತ್ರೆ, ಬುರುಡೆ. स्तुषा- ಸೊಸೆ. रज्यति श्वशुरे रागवती स्यात्-, ಮಾವನನ್ನು ಪ್ರೀತಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಪಾನಮತ್ತರಾದವರು ವಿವೇಕವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಶಿಷ್ಟಾಚಾರವನ್ನು ಉಲ್ಲಂಘಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪಾನಮತ್ತಳಾದ ಸೊಸೆಯು ತನ್ನ ಮಾವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ಅನುರಾಗವನ್ನು ತಾಳುತ್ತಾಳೆ ಎಂಬ ಆಶಯ ನಾಟಕಕಾರನದು.

ಶ್ಲೋಕ-೧: ಸುರಾಭಿ: ಮತ್ತಾ: ಧನ್ಯಾ:, ಸುರಾಭಿ: ಅನುಲಿಪ್ತಾ: ಧನ್ಯಾ:,
ಸುರಾಭಿ: ಸ್ನಾತಾ: ಧನ್ಯಾ: ಸುರಾಭಿ: ಸಂಜ್ಞಾಪಿತಾ: (ಧನ್ಯಾ:)|

ಸಂಜ್ಞಾಪಿತಾ:-ಮಾರಿತಾ:, ಸತ್ತವರು, ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟವರು. ಅತಿಯಾಗಿ
ಹೆಂಡವನ್ನು ಕುಡಿದು ಅಮಲಿನಲ್ಲಿರುವ ಗಾತ್ರಸೇವಕನು ಹೆಂಡದಲ್ಲಿಯೆ ಎಲ್ಲ
ರೀತಿಯ ಧನ್ಯತೆಯನ್ನು ಕಂಡಿರುವುದರ ವರ್ಣನೆಯಿದು.

ಸುರಾತಟಾಕಮ್- ಸುರಾಯಾ: ತಟಾಕಮ್, ಹೆಂಡದಕೆರೆಯನ್ನು. ತನಗೆ
ಇಷ್ಟಬಂದಷ್ಟು ಮಧುಪಾನಮಾಡುವ ಸಲುವಾಗಿ ಯಾರೂ ಹೆಂಡದ
ಕೆರೆಯನ್ನು ಕಟ್ಟಿಸಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಗಾತ್ರಸೇವಕನ ಮಾತಿನ ಆಶಯ.

೨) ಅಡ್ಕುಶಮಾಹಿತಮ್- ಅಂಕುಶವನ್ನೇ ಅಡವು ಇಡು. ಭದ್ರವತಿ
ಆನೆಯ ಅಂಕುಶವನ್ನೇ ಅಡವು ಇಟ್ಟಿರುವೆನು ಎಂದು ನುಡಿಯುವ
ಗಾತ್ರಸೇವಕ, ಭದ್ರವತಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಒಂದೊಂದೇ ವಸ್ತುವನ್ನು ತಾನು ಒತ್ತೆ
ಇಟ್ಟಿರುವುದನ್ನು ಹಂತಹಂತವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಅದು ತುಂಬಾ
ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾಗಿದೆ.

ಸ್ತುರಪ್ರಮಾಲಾ-ಅರ್ಧಚಂದ್ರಮಾಲಾ, ಅರ್ಧಚಂದ್ರಾಕಾರದ ಕೊರಳ ಮಾಲೆ.
ಕಶಿಕಾ- ಚಾವಟಿ. ಮಾ ಮೂಲವೃದ್ಧಿ ವಿನಾಶಯ- ಅಸಲಿನ ಮೇಲಿನ
ಬಡ್ಡಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಡ. ಇಲ್ಲಿ ಮೂಲ (ಅಸಲು) ಎಂಬುದು
ಭದ್ರವತಿಯನ್ನು, ವೃದ್ಧಿ (ಬಡ್ಡಿ) ಎಂಬುದು ಗಾತ್ರಸೇವಕನು ಹೆಂಡವನ್ನು
ಕುಡಿದುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಹಣವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.
ಹೆಂಡದಂಗಡಿಯಲ್ಲಿ ತಾನು ಅಡವಿಟ್ಟಿರುವ ಭದ್ರವತಿ (ಅಸಲು) ಇಲ್ಲವಾದರೆ
ಆತನು ಕುಡಿದ ಹೆಂಡಕ್ಕೆ ಹಣ(ಬಡ್ಡಿ)ವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ. ಅಸಲು
ನಷ್ಟವಾದರೆ ಬಡ್ಡಿಯೂ ಹೋದಂತೆಯೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅಸಲು
ಹಾಳುಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬಡ್ಡಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಡವೆಂದು ಗಾತ್ರಸೇವಕ
ಹೆಂಡದಂಗಡಿಯವಳಿಗೆ ಹೇಳಿದ್ದು.

ಅವಿಘ್ನಮಸ್ತು ಸ್ವಾಮಿನ:- ಪ್ರಭುವಿಗೆ ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಲಿ.
ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ವತ್ಸರಾಜನು ಭದ್ರವತಿ ಆನೆಯೊಂದಿಗೆ ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು
ಹೋದನು ಎಂಬ ಭಟನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿದ ಗಾತ್ರಸೇವಕನು

ಸಂತೋಷದಿಂದ ಹಾರೈಸುವ ಮಾತಿನಿಂದ ಆತನೂ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ
ಗೂಢಚಾರನೇ ಆಗಿದ್ದನೆಂಬುದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ. ಭಟನೂ ಸಹ
ಗೂಢಚಾರನೇ. ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಗೂಢಚರರು ಪ್ರದ್ಯೋತನ
ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಪರಿಚಾರಕರಾಗಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆಂಬುದು ಇದರಿಂದ
ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

ಸುಹದೋ ನಿರೋಧಮುಕ್ತಾ ಇವ ಕೃಷ್ಣಾಸರ್ಪಾ- ನಿರೋಧಾತ್ ಮುಕ್ತಾ: ಕೃಷ್ಣಾಶ್ಚ
ತೇ ಸರ್ಪಶ್ಚ ಕೃಷ್ಣಾಸರ್ಪಾ ಇವ, ಗೆಳೆಯರು ನಿರ್ಬಂಧದಿಂದ ಮುಕ್ತರಾದ
ಕೃಷ್ಣಸರ್ಪಗಳಂತೆ. ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಸಾಧನೆಗೆ ಸಹಾಯ
ಮಾಡಲು ಅನೇಕ ಗೂಢಚಾರರನ್ನು ನೇಮಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದು, ಅವರೆಲ್ಲ
ಪ್ರದ್ಯೋತನಲ್ಲಿ ಪರಿಚಾರಕರಾಗಿದ್ದು, ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಿಗೆ ಸಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಸೇವೆಗೆ ಸಿದ್ಧರಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆಂಬುದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ವತ್ಸರಾಜನ
ಬಂಧವಿಮೋಚನೆಯಿಂದ ಈಗ ಅವರೆಲ್ಲ ಸಂಭ್ರಮಭರಿತರಾಗಿದ್ದು,
ಬಂಧನದಿಂದ ಮುಕ್ತವಾದ ಕೃಷ್ಣಸರ್ಪಗಳಂತೆ ಅಲ್ಲಿ ಅಡ್ಡಾಡುತ್ತಿದ್ದಾರೆಂದು
ಸುಂದರ ಉಪಮೆಯನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೨: ಯ: ಭರ್ತೃಪಿಠಙ್ಕಸ್ಯ ಕೃತೇ ನ ಯುದ್ಧಯೇತ್ ತಸ್ಯ ಸಲಿಲೈ:
ಸುಪೂರ್ಣ ಸುಸಂಸ್ಕೃತಂ ದರ್ಭಕೃತೋತ್ತರೀಯಂ ತತ್ ನವಂ ಶರಾವಂ ಮಾ ಭೂತ್ ಸ: ನರಕಂ
ಗಚ್ಛೇತ್ |

ಭರ್ತೃಪಿಠಙ್ಕಸ್ಯ- ಭುಕ್ತಸ್ಯ ಸ್ವಾಮಿನ: ಅನ್ನಸ್ಯಾರ್ಥ, ತಾನುಂಡ
ಸ್ವಾಮಿಯ ಅನ್ನಕ್ಕಾಗಿ. ಸುಸಂಸ್ಕೃತಮ್- ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ
ಸಂಸ್ಕಾರಮಾಡಿದ. ಶರಾವಮ್- ಕಲಶ, ಪಾತ್ರೆ.

ಭಾಸನು ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ (೧೦-೨-೬೮)
ದಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವ ಮುನ್ನ ಸೈನಿಕರನ್ನು
ಪುರಿಮಂಚಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಯುದ್ಧಕ್ಕೆ ಮನಸಾ ಸಿದ್ಧಮಾಡಲು ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ
ಅಡಕವಾದ ವಿಚಾರವು ಅತ್ಯುಪಯುಕ್ತವೆಂದು ಕೌಟಿಲ್ಯನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.
ಒಡೆಯನ ಅನ್ನವನ್ನು ಉಂಡದ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಂಗವೊದಗಿದಾಗ ಆತನಿಗಾಗಿ ಯುದ್ಧ

ಮಾಡದಂತಹ ದ್ರೋಹಿಗೆ ಪೂರ್ಣಕುಂಭದ ಸನ್ಮಾನ ದೊರೆಯದಿರಲಿ. ಅಂಥವನು ನರಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಲಿ ಎಂದು ಈ ಶ್ಲೋಕವು ಸಾರುತ್ತದೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೨: ನಿಶಿತವಿಮಲಖಡ್ಗ: ಸंहತೋನ್ಮತ್ತವೇಷ:
 ಕನಕರಚಿತರ್ಮವ್ಯಗ್ರವಾಮಾಗ್ರಹಸ್ತ: ವಿರಚಿತಬಹುಚೀರ: ಪಾಂಡರಾಬದ್ಧಪದ್ಮ:
 ಸತಡಿತು ಕಿಚ್ಚಿತು ತದ್ರೀರ್ಣಚಂದ್ರ: ಪಯೋದ: ಇವ ಭವತಿ |

ನಿಶಿತವಿಮಲಖಡ್ಗ ನಿಶಿತ: ವಿಮಲ: ಖಡ್ಗೋ यस್ಯ ಸ: ಸಂಪಾದನೆಯಾದ ಮೊಳೆಯುವ ಖಡ್ಗ ಹಿಡಿದು. ಸंहತೋನ್ಮತ್ತವೇಷ:- ಸंहತ: ಅಪರವೇಷಿ ಯೇನ ಸ: ಮುಚ್ಚಿನ ವೇಷವನ್ನು ಕಳಚಿಹಾಕಿ. ವಿರಚಿತಬಹುಚೀರ:- ವಿರಚಿತಾನಿ ಬಹುನಿ ಚೀರಾಣಿ (ವಸ್ತ್ರಾಣಿ) ಯೇನ ಸ: ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ವಸ್ತ್ರಾಣನ್ನು ಧರಿಸಿದ. ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಈಗ ಪುಟ್ಟನಂತೆ ಗಾತ್ರವಿರುವುದರ ರೂಪಕ. ತದ್ರೀರ್ಣಚಂದ್ರ:- ಚಂದ್ರನನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪ ಹೊರಕ್ಕೆ ತೆಗೆದಂತೆ.

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನನ್ನು ಮೋಡಕ್ಕೂ, ಅತನ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಹಿಡಿದಿರುವ ಹೊಳೆಯುವ ಖಡ್ಗವನ್ನು ಮೋಡದಲ್ಲಿನ ಮಿಂಚಿಗೂ, ಅತನ ಎಡಗೈ ತುದಿಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿರುವ ಗುರಾಣಿಯನ್ನು ಮೋಡದ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಚಂದ್ರನಿಗೂ ಹೋಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉಪಮಾಲಂಕಾರ.

ಶ್ಲೋಕ-೪: ಸಗಜಿನ: ಗಜಾನ್ ಹತ್ವಾ ಸಹಯಾನ್ ಯೋಧಾನ್ (ಹತ್ವಾ)
 ಮುಹೂರ್ತ ಬಲಾತ್ ಅಕ್ಷೌಹಿಣಿಂ ಅತಿವಿಗಾಹ್ಯ ನಾಗೇಂದ್ರದಂತಮುಸಲಾಹತಭಗ್ರಬಾಹು:
 ಭ್ರಷ್ಟಾಯುಧ: ಅಪಿ ನನಿವೃತ್ತಪದ: ಅಭಿಯಾತ: |

ಸಗಜಿನ:-ಗಜಿ ಆಧಾರಣ: ತತ್ಸಹಿತಾನ್, ಮಾವುತರ,ಅಕ್ಷೌಹಿಣಿ
 - ಅಕ್ಷಾಣಾಂ ಊಹಿನಿ ಊಹ: ಸಮೂಹ: ಸೋಽಸ್ಯಾಮಸ್ತಿ ಅಕ್ಷೌಹಿಣೀಸೈನ್ಯ, ೨೧೮೨೦ ರಥಗಳು, ೨೧೮೨೦ ಆನೆಗಳು, ೬೫೬೦೦ ಕುದುರೆಗಳು ಮತ್ತು ೧,೦೯,೨೫೦ ಕಾಲಾಲುಗಳುಳ್ಳ ಸೇನೆ. ಹತ್ತು ಅನೀಕಿನೀ ಸೇನೆ ಸೇರಿದರೆ ಒಂದು ಅಕ್ಷೌಹಿಣೀ ಸೈನ್ಯ (ಅನೀಕಿನಿ ದಶಾನೀಕಿನ್ಯಕ್ಷೌಹಿಣಿ-

ಅಮರಕೋಶ:),ನಾಗೇಂದ್ರದಂತಮುಸಲಾಹತಭಗ್ರಬಾಹು:- ನಾಗೇಂದ್ರಸ್ಯ ದಂತಮುಸಲೇನ
 ಆಹತ: ಅತ ಏವ ಭಗ್ರ: ಬಾಹು: ಯಸ್ಯ, ಆನೆಯ ಒನಕೆಯಂತಹ ದಂತದಿಂದ
 ತೋಳು ಮುರಿದ. 'ವಿಜಯಸುಂದರ' ಎಂಬ ಆನೆಗೆ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು
 ಖಡ್ಗಪ್ರಹಾರಮಾಡಿದಾಗ, ಖಡ್ಗ ಮುರಿದುಹೋಗಿ ಆ ಆನೆಯ
 ದಂತಪ್ರಹಾರದಿಂದ ಅತನ ತೋಳು ಮುರಿದ ವಿಷಯ ಮುಂದೆ
 ಪ್ರಸ್ತಾಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನನಿವೃತ್ತಪದ:- ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೆಜ್ಜೆಯಿಡದೆ. ಅತ್ಯಂತ
 ಕಠಿಣನಿಂದ ಕಾದಾಡುತ್ತಿರುವ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಚಿತ್ರಣವಿಲ್ಲಿದೆ.

ಪ್ರಾಕಾರಭೂತೋರಣವತ್... ಕೌಶಾಮ್ಬಿ ಖಲ್ವಿದಮ್, ಕೋಟಿ ಮತ್ತು
 ಚೆಟ್ಟಿಗಳುಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟು ಬಾಳಿದುದಲ್ಲಾ ಕೌಶಾಂಬಿಯೇ ಆಗಿರಬಲ್ಲವೇ !

ಪ್ರಾಕಾರವನ್ನೇನು ಅತನು ಸರಿಚಾರಕನಾದ ಗಾತ್ರಸೇವಕನೂ ಕೂಡ
 ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಗೂಢಚಾರನೆಂದು
 ಅಳಿಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ ಭಟನು ಹೀಗೆ ನುಡಿದಿದ್ದಾನೆ.

ಪ್ರವೇಶಕ:- ಹಿಂಪಿನ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ನಡೆದು ಹೋದ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕೃತ
 ಅಂಕದಲ್ಲಿ ನಡೆಯಲಿರುವ ಕಠೆಯನ್ನು ಪ್ರಾಕೃತ ಮಾತನಾಡುವ ಎರಡು
 ವಿಚಿತ್ರಾತ್ಮಗಳ ಸಂಭಾಷಣೆಯ ಮೂಲಕ ಪ್ರೇಕ್ಷಕರಿಗೆ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ
 ಪರಿಚಯಿಸುವ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಕ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಪ್ರವೇಶಕವು
 ಮೊದಲನೆಯ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಬರದೆ, ಎರಡು ಅಂಕಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ
 ಬರುವಂತಹದ್ದು. ಪ್ರವೇಶಕದ ಲಕ್ಷಣವು ಹೀಗಿದೆ -

ವೃತ್ತವರ್ತಿಷ್ಯಮಾಣಾನಾಂ ಕಥಾಂಶಾನಾಂ ನಿರ್ದರ್ಶಕ: |

ಪ್ರವೇಶಕಸ್ತು ನಾಥಜ್ಞೇ ನೀಚಪಾತ್ರಪ್ರಯೋಜಿತ: ||

ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೌಗಂಧರಾಯಣ ರೂಪಕದ ಈ ಪ್ರವೇಶಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕೃತದಲ್ಲಿ
 ಮಾತನಾಡುವ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಗೂಢಚಾರರಾಗಿ ಪ್ರದ್ಯೋತನ
 ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸುತ್ತಿರುವ ಭಟ ಮತ್ತು ಗಾತ್ರಸೇವಕರು
 ಭಾಗವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಉತ್ತರತೋತ್ತರತೋರ್ಯಾ: ಉತ್ತರತ- ರಾಜಕುಲದವರು ಸಂಚಾರ
 ಹೊರಟಾಗ ದಾರಿಬಿಡಿಸಲು ಸೇವಕರು ಘೋಷಿಸುವ ವಾಕ್ಯ. ಇದೇ ವಾಕ್ಯ

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು

ಭಾಸನ ಉರುಭಂಗ, ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತ, ಅಂಕ-೧, ಪ್ರತಿಮಾನಾಟಕ, ಅಂಕ-೨ರಲ್ಲೂ ಕಂಡುಬಂದಿದ್ದು, ಹದಿಮೂರು ನಾಟಕಗಳ ಏಕಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಇದೂ ಸಹ ಒಂದು. ದಂತಾಂತರಚೋದಿತ: | ಆನೆಯ ದಂತದ ತುದಿಯ ಏಟಿನಿಂದ. ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳು ಈ ಪದವನ್ನು ದಂತಾಂತರ ಯೌಗಧರಾಯಣೇನ ಚೋದಿತ:, 'ಯೌಗಧರಾಯಣನಿಂದ ಆನೆಯ ಎರಡೂ ದಂತಗಳ ನಡುವೆ (ತನ್ನ ಖಡ್ಗವನ್ನು) ಬೀಸಲ್ಪಟ್ಟ' ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸಿದ್ದಾರೆ. Woolner ಅವರ ಪ್ರಕಾರ struck by the tip of the tusk of the elephant, his sword failed him. ಆನೆಯ ದಂತದ ತುದಿಯಿಂದ ಬಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಕಾರಣ, ಖಡ್ಗವು ವಿಫಲವಾಯಿತು.

ಶ್ಲೋಕ-೫: ಅಯಮ್ ಅಹಂ ರಿಪುಗತಂ ವತ್ಸರಾಜಂ ಅಪನೀಯ ರಣೇ ಸ್ವಶಸ್ತ್ರದೇಶಾತ್ ಗ್ರಹಣಂ ಉಪೇತ್ಯ ಅಪನೀತಭರ್ತೃದು:ಖ: ಜಿತಂ ಇತಿ ರಾಜಕುಲೇ ಸುಖಂ ವಿಶಾಮಿ |

ಅಪನೀತಭರ್ತೃದು:ಖ:- ಅಪನೀತಂ ಭರ್ತು: ದು:ಖಂ ಯೇನ ಸ:, ತನ್ನ ಒಡೆಯನ ದುಃಖವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿದ್ದರಿಂದ. ಶತ್ರುಗಳ ಬಂಧನದಲ್ಲಿದ್ದ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಪಾರುಮಾಡಿ ಆತನ ದುಃಖವನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸಿದ ಯೌಗಧರಾಯಣನಿಗೆ ತಾನು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸಿದ ಸಂತೃಪ್ತಭಾವನೆಯಿದೆ. ಜಿತಂ ಇತಿ-ಗೆದ್ದೆನೆಂದು. ತನ್ನ ಖಡ್ಗವು ಮುರಿದು ಹೋಗಿ ತಾನು ಶತ್ರುವಿನ ವಶವಾದದ್ದೂ ಆತನಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಕೆಡುಕೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ತಾನೇ ಗೆದ್ದನೆಂಬ ಭಾವನೆಯಿಂದ ಶತ್ರುರಾಜನ ಅರಮನೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಿರುವುದಾಗಿ ಯೌಗಧರಾಯಣನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೬ : ವೈರಂ ಭಯಂ ಪರಿಭವಂ ಚ ಸಮಂ ವಿಹಾಯ ನಯೈ: ಕಿನ್ಯಯೈ: ಶರೈ: ಚ ಕರ್ಮ ಕೃತ್ವಾ ಶತ್ರು: ಶ್ರಿಯಂ ಸುಹೃದಾಂ ಅಯಶ: ಚ ಹಿತ್ವಾ ಜಯ: ಪ್ರಾಪ್ನು: ನೃಪತಿ: ಮಹಾನ್ ಶಬ್ದ: ಚ (ಪ್ರಾಪ್ನು: |

ಪರಿಭವಮ್- ಅವಮಾನವನ್ನು, ಹುಚ್ಚನ ವೇಷವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದ ಆತನಿಗೆ ಸಹಜವಾಗಿ ಆದ ಅವಮಾನದ ಬಗ್ಗೆ ಯೌಗಧರಾಯಣನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ನಯೈ:- ರಾಜನೀತಿಗಳಿಂದ, ರಾಜತಂತ್ರಗಳಿಂದ. ತನ್ನ ಗುರಿಯನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಯಾವ ರೀತಿಯಾಗಿ ತಾನು ವರ್ತಿಸಬೇಕಾಯಿತೆಂಬುದನ್ನು ಯೌಗಧರಾಯಣನು ಶ್ಲೋಕದ ಪ್ರಥಮಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದರೆ, ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಶ್ರಮಕ್ಕೆ ದೊರೆತ ಪ್ರತಿಫಲವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೭ : ರಾಜಾನುರಾಗನಿಯಮೇನ ವಿಪದಮಾನಂ ಮಾಂ ಸಸತ್ವ: ನರಪತೇ: ಪುರುಷಾ: ಪಶ್ಯಂತು | ಯೇ ಮನೋಭಿ: ಅಮಾತ್ಯಶಬ್ದಂ ಪ್ರಾರ್ಥಯಂತಿ ತೇಷಾಂ ಅಭಿಲಾಷ: ಸ್ಥಿರೀಭವತು ನಶ್ಯತು ವಾ |

ರಾಜಾನುರಾಗನಿಯಮೇನ- ರಾಜಿ ಅನುರಾಗ: ರಾಜಾನುರಾಗ: ತಸ್ಯ ನಿಯಮೇನ, ರಾಜಾನುರಾಗ ನಿಯಮದಿಂದ, ರಾಜಭಕ್ತಿಯ ವ್ರತದ ಪರಿಪಾಲನೆಯಿಂದ. ಯೌಗಧರಾಯಣನಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿನಿಷ್ಠೆ ಎಂಬುದು ಪವಿತ್ರವಾದ ವ್ರತವಾಗಿತ್ತು. ಅದರ ಪರಿಪಾಲನೆಗಾಗಿ ಆತನು ಎಂತಹ ಸಂಕಟವನ್ನೂ ಎದುರಿಸಲು ಸಿದ್ಧನಾಗಿಯೇ ಇದ್ದನು. ಸಸತ್ವಾ:- ಸತ್ತ್ವಯುಕ್ತರಾದ, ಸತ್ತ್ವಶಾಲಿಗಳಾದ, ವೀರರಾದ, ಧೈರ್ಯಶಾಲಿಗಳಾದ. ಯೇ ಪ್ರಾರ್ಥಯಂತಿ..... ನಶ್ಯತು ವಾ- ಮಂತ್ರಿಪದವಿಗಾಗಿ ಹಂಬಲಿಸುವವರು ತನ್ನ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಾಣಲಿ. ಇದರಿಂದ ಅವರ ಅಭಿಲಾಷೆ ಸ್ಥಿರಗೊಳ್ಳಲಿ ಅಥವಾ ನಾಶವಾಗಲಿ ಎಂಬುದು ಯೌಗಧರಾಯಣನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಶ್ಲೋಕ-೮: ಉನ್ಮತ್ತಃ ಕ್ರೋಧೇನ ರಥಾಸು ಪರಿಧಾವತ: ಇದಂ ಅವಗೀತಂ ರೂಪಂ ಸಂಪ್ರತಿ ದೃಶ್ಯತೇ |

ಅವಗೀತಂ - ನಿಂದಿತಮ್, ಹಳೆಯಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದ. ರೂಪಮ್- ತಾನು ಸಾಧಿಸಿರುವ ಕೆಲಸವನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಒಂದು ಕಾಲಕ್ಕೆ ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ಜನರು ತಾನು ಧರಿಸಿದ್ದ ಹುಚ್ಚನ ವೇಷವನ್ನು ನೋಡಿದ್ದರು. ಇಂದು ಅವರು ತಾನು ಸಾಧಿಸಿರುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ನೋಡಲಿ ಎಂಬುದು ಯೌಗಧರಾಯಣನ ಮಾತಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಶ್ಲೋಕ-೯: चिरं अरिनगरे निरोधमुक्तः स भद्रवत्या बगानि
उपलभ्य किल प्रयातः निमिषितमात्रगतेषु योजनेषु ग्रहणं
उपगमिष्यति किल ?

बगानि- विन्ध्यवनानि, विन्ध्यपर्वतದ ಕಾಡುಗಳು. योजनेषु -
ಯೋಜನಗಳ ದೂರ. ಒಂಬತ್ತು ಮೈಲುಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಯೋಜನ. ಬಹಳ
ಹಿಂದೆಯೇ ಬಂಧನದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ, ಭದ್ರವತೀ ಎಂಬ ಆನೆಯನ್ನೇರಿ,
ಒಂದು ನಿಮಿಷಕ್ಕೆ ಹಲವು ಯೋಜನಗಳಷ್ಟು ಅಂತರವನ್ನು ಅತ್ಯಂತ
ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಕ್ರಮಿಸುತ್ತಿರುವ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಶತ್ರುಗಳು ಸೆರೆಹಿಡಿಯುವುದು
ಅಸಾಧ್ಯವೆಂದೇ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಭಾವನೆ.

अममायुक्तस्तु-ಯೋಗ್ಯವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪಳಗಿಸಲಾದ. ಅದನ್ನೂ
ನಿಯಂತ್ರಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ಮಾವಟಗನಿಲ್ಲ. ನಲಾಗಿರಿ ಆನೆಗೆ ವೇಗವಾಗಿ
ಓಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿತ್ತು. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಪಳಗಿಸಿ,
ನಿಯಂತ್ರಿಸುವ ಮಾವುತನೇ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಅದನ್ನು ಎರಿ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು
ಹಿಂಬಾಲಿಸಿ ಹೋಗಿ, ಅವನನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿಯಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು
ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನೇ
ನಲಾಗಿರಿ ಆನೆಗೆ ಮದವೇರುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದು, ವತ್ಸರಾಜನೇ
ನಿಯಂತ್ರಿಸಿದ್ದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಆ ಆನೆಯನ್ನು ವೇಗವಾಗಿ
ಓಡಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ.

ಶ್ಲೋಕ-೧೦: गजस्य जवः आधोरणायुक्तः भवति शिक्षया
विमुक्तं एनं वत्सराजेन (सह) कः वाहयिष्यति ?

आधोरणायुक्तः- आधोरणेन आयुक्तः, ಮಾವಟಗನನ್ನು
ಅವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತದೆ. शिक्षया- ತರಬೇತಿಯಿಂದ. ಯೋಗ್ಯವಾದ
ತರಬೇತಿಯಿಂದಲೇ ಆನೆಗೆ ತೀವ್ರಗತಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. वत्सराजेन (सह)-
ವತ್ಸರಾಜನ ಸಂಗಡ. ಭದ್ರವತೀ ಆನೆಯನ್ನು ವಾಹನವನ್ನಾಗಿ
ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ವತ್ಸರಾಜನಿಗೆ ಸಮಾನವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. कः

वाहयिष्यति- ಯಾವನು ತಾನೆ ಅದನ್ನು ಎರಬಲ್ಲನು? ಅಥವಾ
ವಾಹನವನ್ನಾಗಿಸಬಲ್ಲನು ?

ಶ್ಲೋಕ-೧೧ : वत्सराजाभिधानं अग्निं बद्ध्वा यस्मिन् काले
सर्वतो रक्षितव्यम् तस्मिन् काले अमात्यैः सुप्तं आसीत् । रत्ने नीते
भाजने को निरोधः ?

रत्ने नीते भाजने को निरोधः- ರತ್ನವು ಕಳುವಾದ ಮೇಲೆ ಪೆಟ್ಟಿಗೆಗೆ
ಏಕೆ ದಿಗ್ಬಂಧನ ? ಇದು ಒಂದು ಸುಂದರವಾದ ನುಡಿಗಟ್ಟು. ಭಾಸನು
ನುಡಿಗಟ್ಟುಗಳನ್ನು ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ಬಳಸುವುದರಲ್ಲಿ
ಸಿದ್ಧಹಸ್ತನಾಗಿದ್ದನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಇದರಿಂದ ತಿಳಿದುಬರುತ್ತದೆ.

सुलभवाद पदಗಳ ಸಂಯೋಜನೆಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಸತ್ವಯುತವಾದ
ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಚಾರವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದ ಭಾಸನ
ಭಾಷಾಶೈಲಿಗೆ ಈ ಶ್ಲೋಕ ಒಂದು ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಉದಾಹರಣೆ.

अक्षीणं मां कुरु - ನನ್ನನ್ನು ಕಡೆಗಣಿಸಬೇಡ. अक्षीणं
ಎಂಬುದನ್ನು ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳು विश्रान्तम् (ನನಗೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನು
ಕೊಡು) ಎಂದು ಅರ್ಥೈಸಿದ್ದಾರೆ. भरतरोहकः- ಭರತರೋಹಕ ಪ್ರದ್ಯೋತನ
ಮಹಾಮಂತ್ರಿ.

श्लोಕ-१२: रोषात् प्रमत्ताक्षरैः मद्वाक्यैः परिखिद्यमानहृदयं
नयच्छलेषु प्रारब्धेषु तुलितं तुल्याधिकारोज्झितम् ।
शास्त्रविनिश्चितैः सूक्तैः विहितं बुद्ध्यच्छाधिकं वञ्चितं
अपक्रियाविनिहतं मल्लं इव व्रीलात् अधोमुखं द्रष्टुं (इच्छामि) ।

नयच्छलेषु- ರಾಜನೀತಿಯ ಭಲಗಳಲ್ಲಿ. तुल्याधिकारोज्झितम् -
ಸಮಾನವಾದ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೂಡುವುದರಲ್ಲಿ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದವನು.
ಭರತರೋಹಕನು ಯೋಚಿಸಿದ ಕೃತಕಗಜದ ತಂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಮನಾದ ಕಪಟತಂತ್ರಕ್ಕೆ
ಆತನನ್ನು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಗುರಿಪಡಿಸಿದನು. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ
ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಮತ್ತೊಂದು ಸರಿಸಮಾನವಾದ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೂಡಲು

ಭರತರೋಹಕನಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. **शास्त्रविनिश्चितैः सूक्तैः विरहितम्-** ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರಜ್ಞರಿಂದ ನಿರ್ಣಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ರಮಣೀಯವಾದ ಉಪದೇಶಗಳ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ (ಭರತರೋಹಕ). **बुधयाधिकं वञ्चितम्-** ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವಂಚಿತನಾದವನು. ಭರತರೋಹಕನಿಂದ ತಾನು ಎಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಮೋಸಹೋದೆನೋ ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಆತನನ್ನು ನಾನು ಮೋಸಗೊಳಿಸಿದೆ ಎಂಬುದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಭಾವನೆ. **अपक्रियाविनिहतं मल्लं इव- अपकारेण विनिहतम्,** ಪ್ರತೀಕಾರದಿಂದ ಕೆಳಗೆಬಿದ್ದ ಮಲ್ಲನಂತೆ, ಪ್ರತಿದಾಳಿಯನ್ನು ಎದುರಿಸಲು ಅಸಮರ್ಥನಾದ ಮಲ್ಲನಂತೆ. ಭರತರೋಹಕನ ತಂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕಂತ್ರವನ್ನು ಹೂಡಿ ಆತನನ್ನು ತನ್ನ ಅಧಿಕ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯಿಂದ ದಿಗ್ಭ್ರಾಂತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದುದರಿಂದ ಮಲ್ಲಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋಲಿಗೆ ಗುರಿಯಾದ ಕುಸ್ತಿಪಟು ತಲೆತಗ್ಗಿಸಿ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳುವಂತಹ ಸ್ಥಿತಿ ಈಗ ಆತನಿಗೆ ಆಗಿದೆ ಎಂಬುದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಶ್ಲೋಕ-೧೩: वचनैः अवसितनिजकार्यं दुर्निरीक्षं भर्तुः अर्थे विपन्नं चिरं अवनतकार्यं निर्युक्तमन्त्रं सरोषं भुजगं इव धर्षितं उच्छ्रितं च (एनं) कथमिव परिभाषे ।

अवसितनिजकार्यम् - अवसितं स्वकार्यं येन सः तम्, तन्न ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಂಡವನು. **दुर्निरीक्षम्-** ನೋಡಲು ಕೂಡ ಅಸದಳ ನಾದಂತಹ. ನಾಚಕೆಯ ಕಾರಣದಿಂದ ಅವನನ್ನು ನಾನು ನೋಡಲು ಶಕ್ಯವಲ್ಲದ. **निर्युक्तमन्त्रम् - निर्युक्तः (निश्चित्य) प्रयुक्तो मन्त्रो यस्य सः तम्,** ಮಂತ್ರಾಭೋಜನಾ ಪ್ರಯೋಗ ಕಥೆ ಪರಿಭಾಷೆ- ಹೇಗೆ ಮಾತನಾಡಿಸಲಿ ? ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಗೌರವಾರ್ಹನಾದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ನಿಂದಾರ್ಹನಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಭರತರೋಹಕನ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಉತ್ತರಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನನ್ನು ಕುಳಿತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕರೂ ಮತ್ತೆ ರೋಷದಿಂದ ಹಡೆಯೆತ್ತಿ ನಿಂತ ಹಾವಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿರುವುದು ಶುಂದಾ ದಿಚಿಕ್ಕರೂಪವಾಗಿದೆ. ಉಪಮಾಲಂಕಾರ.

ಶ್ಲೋಕ-೧೪: मन्त्रित्वे एषः सव्याजं नीलहस्तिना वञ्चितः हि । स इदानीं तद्वैरं प्रत्यादेष्टुं मां प्रतीक्षते ।

सव्यानम्- ಕಪಟದಿಂದ, ಕುಯುಕ್ತಿಯಿಂದ, ತಡ್ಕೆರ ಪ್ರತ್ಯಾದೇಶ್ಯಮ್- ಆ ವೈರವನ್ನು ಹಿಮ್ಮರಳಿಸಲು, ಆ ಹಗೆತನದ ಮುಯ್ಯಿ ತೀರಿಸಲು.

अहो स्वरस्य गम्भीरता- ಅಹಾ! ಎಷ್ಟು ಗಂಭೀರವಾದ ಸ್ವರ. ಯೌಗಂಧರಾಯಣನನ್ನು ಕಾಣಲು ಬಂದ ಭರತರೋಹಕನು ಆತನನ್ನು 'ಯೌಗಂಧರಾಯಣ' ಎಂದು ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದಂತೆಯೇ 'ಭೋಃ' ಎಂದು ಉತ್ತರಿಸುವ ಆತನ ಸ್ವರ ಅದೆಷ್ಟು ಗಂಭೀರವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಭಟನು ತನಗಾದ ಅಚ್ಚರಿಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುತ್ತಾನೆ. ಶತ್ರುವಿನ ಬಂಧನದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಯೌಗಂಧರಾಯಣ ದೃತಿಗೆಟ್ಟಿರಲಿಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಇದರಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೧೫: वैरं नियमं आस्थितं रुधिरदिधाङ्गं गुरोः अवजितं हत्वा शान्तं द्रौणिम् इव स्थितं एवं (माम् भवान् पश्यतु) ।

वैरम् -वीरस्य अयं वैरः तम् वीरसंबन्धिनम्, ವೀರನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ. **वैरं नियमं आस्थितम् -** ವೀರನಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡು. **रुधिरदिधाङ्गम्-** ರುಧಿರೇಣ ದಿಥ್ಯಂ ಅಂಜಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ, ರಕ್ತದಿಂದ ತೋಯ್ದು ಶರೀರವುಳ್ಳ. **गुरोः अवजितम्-** ತನ್ನ ತಂದೆಯನ್ನು ಗೆದ್ದಂತಹ. **अवजितम्** ಎಂದರೆ 'ಗೆದ್ದಂತಹ' ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿದ್ದರೂ, ದೃಷ್ಟದ್ಯುಮ್ನನು ದ್ರೋಣನ ಕುತ್ತಿಗೆಯನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿ ಪಾಕಿದುದನ್ನು ಅನುಲಕ್ಷಿಸಿ ಈ ಪದಕ್ಕೆ 'ಕೊಂದಂತಹ' ಎಂದು ಅರ್ಥ ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. **द्रौणिम् इव-द्रौणस्य अपत्यं पुमान् द्रौणिः (अश्वत्थामा) तम्,** ದ್ರೋಣನ ಮಗನಾದ ಅಶ್ವತ್ಥಾಮನಂತಿರುವ. ಉಪಮಾಲಂಕಾರ.

ಶ್ಲೋಕ-೧೬: या सा मल्लिकसालवृक्षरचिता नागाश्रिता वञ्चना
बद्धः नः नरपतिः बाहुपधानां क्षितिं सेवितवान् हि राज्ञः वारणनिग्रहे
परिचयाद् वीणाश्रिता वञ्चना भवता पूर्वं प्रस्तुतं एवं यामि न अपराधः
मम ।

ಮಲ್ಲಿಕಾಸಾಲವೃಕ್ಷರಚಿತಾ-ಮಲ್ಲಿಕಾ-ಸಾಲವೃಕ್ಷಗಳ ಮರೆಯಲ್ಲಿ
ರಚಿಸಿದ. ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದವು ಪ್ರಥಮಾಂಕದಲ್ಲಿ ಹಂಸಕನು
ವರ್ಣಿಸಿದ ವೃತ್ತಾಂತದ ಉಲ್ಲೇಖ. ರಾಜ್ಞಿ... ವೃಷಭನಾ- ವತ್ಸರಾಜನು ತನ್ನ
ವಿಶೇಷವತೀ ವೀಣೆಯನ್ನು ಸುದಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಅನೇಕಳನ್ನು
ಆಕರ್ಷಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಕೋಪಾಹವೆಂದಿಂಥ ಕೇಳುತ್ತಾನೆ.
ಶ್ಲೋಕದ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದ ನಾಗಾಶ್ರಿತಾ ವೃಷಭನಾ ಮುಖ್ಯ
ವಿಷಯವೆಂದು ತಿಳಿದು ವೀಣಾಶ್ರಿತಾ ವೃಷಭನಾ ವೃಷಭನು
ವೀಣಾರವಮಾಡಲು ಕೃತಕ ಅನೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದ ದೇವತೆ
ವಿಚಾರವೆಂದು ವಂಚನೆಯೇ ಸರಿ. ಇದರ ಫೋಷವತೀ ವೀಣೆಯ
ನಿರೂಪಿಸುವುದರಿಂದ ಅನೇಕಳ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸಿ ಅವುಗಳನ್ನು
...ಯಂತ್ರಿಸುವುದು ವೇಗ ವಂಚನೆಯಾರೀತು? ಎಂದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ
ಪ್ರಶ್ನೆ. ಪೂರ್ವ ಪ್ರಸ್ತುತಂ ಉ- ಮೊದಲಿಗೆ ನೀನು ಆರಂಭಿಸುವುದನ್ನೇ. ಯಾಮಿ-
ಮೋಘುತ್ವೇನ. ನೀನೇ ಮೊದಲಿಗೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದ ವಿಧಾನವನ್ನು ನಾನೂ
ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿರುವೆಯಷ್ಟೆ ಎಂದರ್ಥ. ನ ಅಪರಾಧಃ ಮಮ - ನನ್ನದೇನೂ
ತಪ್ಪಿಲ್ಲ. ವಂಚನೆಯ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಭರತರೋಹಕನೇ ಮೊದಲಿಗೆ
ತುಳಿದವನಾದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ತಪ್ಪು ಆತನದೇ. ತನ್ನದಲ್ಲ ಎಂಬುದು
ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಸಮರ್ಥನೆ.

यदग्निसाक्षिक... परिगृह्य- ಮಹಾಸೇನನ ಮಗಳನ್ನು
ಅಗ್ನಿಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಶಿಷ್ಯೆಯೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ. ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ವತ್ಸರಾಜನು
ಅಗ್ನಿಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಶಿಷ್ಯೆಯೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ ವಿಚಾರವು ಈ ನಾಟಕದಲ್ಲಿಲ್ಲ.
ಈ ಅಂಕದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪ್ರವೇಶಕದಲ್ಲೂ ಇದರ ಸೂಚನೆ
ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರೊ.ಸಿ.ಆರ್. ದೇವಧರ್ ಅವರು ಊಹಿಸುವಂತೆ

ಮೂರು-ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಂಕಗಳ ನಡುವೆ ಕೆಲವು ಘಟನೆಗಳು
ಸಂಭವಿಸಿರಬಹುದಾಗಿದೆ. ತನ್ನ ಯೋಜನೆಯ ಮೇರೆಗೆ
ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ನಲಾಗಿರಿಗೆ ಮದವೇರುವಂತೆ ಮಾಡಲು,
ಮದೋನ್ಮತ್ತವಾದ ಗಜದ ನಿಯಂತ್ರಣವು ಯಾರಿಂದಲೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗದೇ
ಇದ್ದಾಗ ಮಹಾಸೇನನು ಉದಯನನನ್ನು ಬಂಧನದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ
ಮಾಡಲೇಬೇಕಾಯಿತು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಆತನ ಫೋಷವತೀ ವೀಣೆಯನ್ನು
ಆತನಿಗೆ ಒಪ್ಪಿಸಿ ಆ ಅನೆಯನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಲು ಬಿನ್ನವಿಸಬೇಕಾಯಿತು.
ಉದಯನನು ಫೋಷವತಿಯ ಸಹಾಯದಿಂದ ನಲಾಗಿರಿಯನ್ನು ನಿಯಂತ್ರಿಸಿ
ಮುಂದೆ ಆಗಬಹುದಾದ ಅನಾಹುತಗಳನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿದನು. ಇದರಿಂದ
ನಂಜುಪ್ಪನಾದ ಮಹಾಸೇನನು ಉದಯನನನ್ನು ಮತ್ತೆ ಸೆರೆಮನೆಗೆ ಕಳುಹಿಸುವ
ತನ್ನ ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಉಳಿಯಲು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಂಡಿರಬಹುದು. ಆದರೆ
ವತ್ಸರಾಜನು ವಾಸವದತ್ತೆಗೆ ವೀಣಾವಾದನದ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ಕಲಿಸುವ
ಗುಣವಾಗಿ ಆಕೆಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಶಿಷ್ಯೆಯೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಿರಬಹುದು.
೨ ಅವಕಾಶದ ಫಲವಾಗಿಯೇ ಅಪರಿಚ್ಛಾದ ಪರಿಕರ ಪರಿವಾಹಿ ಕೋಷ್ಠ
'ಯಂಧರ್ವ' ರೀತಿಯಿಂದ ವಿಚಾರವಾಗಿರಬೇಕು. ಇದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತನ್ನ
ಗುಣಭಾರದ ಮೂಲಕ ಆರಿತ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ತನ್ನ ಪ್ರಥಮಾದ
ವತ್ಸರಾಜನು ವಾಸವದತ್ತೆಯೊಡನೆ ಹಾಗೂ ವೀಣೆಯೊಡನೆ ಆರಮನೆಯಿಂದ
ವಾರಾಗಿ ಭದ್ರವತಿಯನ್ನೇರಿ ಕೌಕಾಂಜಿಯತ್ತ ಪಲಾಯನಗೈಯಲು
ನೇರವಾಗಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಘಟನೆಗಳು ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪವಾಗಿಲ್ಲ.

विवाहः खल्वेष स्वामिनः- ಇದು ನಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಯ ವಿವಾಹವೇ
ಸರಿ. ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಅಗ್ನಿಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿ ಶಿಷ್ಯೆಯೆಂದು ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಿ,
ಆಕೆಯನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋದುದು ಸರಿಯೇ? ಎಂಬ
ಭರತರೋಹಕನ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಇದು ಒಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಯ
ವಿವಾಹವೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಉತ್ತರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೧೭: भरतानां कुले जातः वत्सानां ऊर्जितः पतिः
दारनिर्देशं अकृत्वा उपदेशं करिष्यति ।

ऊर्जितः- ದಕ್ಷನಾದ, ಸಮರ್ಥನಾದ, ದಾರನಿರ್ದೇಶಂ ಅಕೃತ್ವಾ-
ಪತ್ನಿಯೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸದೆ, ಪತ್ನಿ ಎಂಬ ಪದವಿಯನ್ನು ನೀಡದೆ,

ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ದಾರಾ: ಎಂದರೆ ಹೆಂಡತಿ. ಈ ಶಬ್ದ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ವಾಚಕವಾಗಿದ್ದು ನಿತ್ಯಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ವತ್ಸರಾಜನು ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ಅಪಹರಣ ಮಾಡಿದುದಕ್ಕೆ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನೆಯಿದೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕದ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದು- ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ವತ್ಸರಾಜನು ಪ್ರೌಢೆಯಾದ ಅಥವಾ ಯುವತಿಯಾದ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಪತ್ನಿಯನ್ನಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸದೆ ವೀಣೆಯ ಶಿಕ್ಷಣವನ್ನು ನೀಡಲು ಒಪ್ಪಲಾರನು. ಈ ಶ್ಲೋಕವು ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತ VI. 16 ರಲ್ಲಿ ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ಬಂದಿದೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೧೮: यत् नलागिरिः अस्य आज्ञां कुरुते सः शिक्षितानां वचनेषु तिष्ठति । ततः स्वशरीररक्षणे सुहृदां जीवितं यशः प्रदातुं मुक्तः ।

ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಮಹಾಸೇನನು ಬಂಧನದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಿದುದು ಅವನನ್ನು ಸತ್ಕರಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಅಲ್ಲ, ಅದು ಆತನ ಸಾರ್ಥತನದಿಂದ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಎಂದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಭರತರೋಹಕನಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

शिक्षितानां वचनेषु तिष्ठति- ಪರಿಣಿತರ ಅಥವಾ ಗಜಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸುಲತರಾದವರ ಮಾತಿನಂತೆ (ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ) ವರ್ತಿಸುತ್ತದೆ.

उपक्रोशभयात्- ಲೋಕಾಪವಾದದ ಭಯದಿಂದ. ತನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರನ್ನು ಹಾಗೂ ತನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದವನನ್ನು ಕೃತಜ್ಞನಾದ ಈ ರಾಜನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಬಂಧಿಸಿದ್ದಾನೆ ಎಂದು ಜನಾಪವಾದಕ್ಕೆ ಹೆದರಿ ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಮಾತೆ ಬಂಧಿಸಲಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥ.

एतद्वेश्य खलु यदस्य शरीरं नापहतम् - ಇದನ್ನೇ ಗಮನಿಸಿ, ಮಹಾಸೇನನನ್ನು ಅಪಹರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಸೋಲನ್ನನುಭವಿಸಿದ್ದ ವತ್ಸರಾಜನು ಪಧಾರ್ಥನಾಗಿದ್ದರೂ ಮಹಾಸೇನನು ಆತನನ್ನು ಕೊಲ್ಲದೆ ಸತ್ಕರಿಸಿದನು ಎಂಬ ಭರತರೋಹಕನ ಮಾತಿಗೆ, ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮಹಾಸೇನನ ಅಪಹರಣ ಸುಲಭಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಉದಯನನು ಹಾಗೆ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ ಎಂದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಉತ್ತರಿಸುತ್ತಾನೆ. ನಲಾಗಿರಿ ಆನೆಯು

ಮದೋನ್ಮತ್ತವಾಗಿದ್ದ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉದಯನನು ಪ್ರದ್ಯೋತನನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ಅಪಹರಿಸಬಹುದಾಗಿತ್ತು ಅಥವಾ ಕೊಲ್ಲಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಕೃತಜ್ಞನಾದ ಉದಯನ ಆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮಾಡದೆ ಮಹಾಸೇನನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದನು ಎಂದರ್ಥ.

ಶ್ಲೋಕ-೧೯: हस्तप्राप्तः वः राजा तेन साधुना रक्षितः । हि नागेन्द्रं अनारुह्य वैजयन्ती न निपात्यते ।

वैजयन्ती- ಪತಾಕೆ, ಧ್ವಜ, ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯ ಔದಾರ್ಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೊಗಳಿದ್ದಾನೆ. ಮದೋನ್ಮತ್ತವಾದ ನಲಾಗಿರಿಯು ಉಂಟುಮಾಡಿದ ಭಯಾನಕ ಸನ್ನಿವೇಶದಿಂದ ಮಹಾಸೇನನ ಪ್ರಾಣಕ್ಕೆ ಸಂಚಕಾರ ಒದಗಿಬಂದಿತ್ತು. ಮಹಾಸೇನ ವತ್ಸರಾಜನ ಕೈಗೆ ಸಿಲುಕಿದ್ದನು (ಹಸ್ತಪ್ರಾಪ್ತಃ ವಃ ರಾಜಾ). ಮಹಾಗಜವನ್ನು ಏರಿಹಾಗಲೇ ಎತ್ತರವಾದ ಧ್ವಜವನ್ನು ಉರುಳಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗುವಂತೆ, ನಲಾಗಿರಿಯನ್ನು ಏರಿದ್ದ ವತ್ಸರಾಜನು ಏನನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಮಾಡಬಹುದಾಗಿತ್ತಲ್ಲವೆ? ಎಂದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದ್ದಾನೆ.

कौशाम्बीं प्रति का कृता ते बुद्धिः- ಕೌಶಾಂಬಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಮನೋಭಾವವೇನಾಗಿತ್ತು ? ಕೌಶಾಂಬಿಗೆ ತಾನೂ ಮರಳಿ ಹೋಗಬಹುದೆಂದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಯೋಚಿಸಿದ್ದನೆ ? ಎಂದರ್ಥ.

ಶ್ಲೋಕ-೨೦: भवतां च अग्रतः यातः शेषकार्येषु का कथा । समूलं वृक्षं उत्पाद्य शाखाः छेतुं कुतः श्रमः ।

ವತ್ಸರಾಜನನ್ನು ಬಂಧನದಿಂದ ಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಕೌಶಾಂಬಿಯತ್ತ ಹೊರಟು ಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡುವುದೇ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿತ್ತು. ತಾನು ಕೌಶಾಂಬಿಗೆ ಪಾರಾಗಿ ಹೋಗುವಂತಹ ವಿಚಾರ ಆತನಿಗೆ ಗೊಣವಾದುದು. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಭಾವಶಾಲಿಯಾಗಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೨೧: त्वया कामं बहुभिः युक्तैः कारणैः न अपकृतम् । मे द्वेषः गुणेषु न तु, भृङ्गारः प्रतिगृहाताम् ।

ನ ಅಪಕೃತಮ್- ಅಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನಾನಾ ಬಗೆಯ ಕಪಟಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿದ್ದರೂ ನೀನು ನನಗೆ ಯಾವುದೇ ರೀತಿಯ ಅಪಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತೇನೆ. ನಾನು ಬಂಧಿಸಿದ ವತ್ಸರಾಜನ ಬಿಡುಗಡೆ, ಆತನ ಅಪಹರಣ, ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಅಪಹರಣ ಇವುಗಳನ್ನು ನೀನು ನನಗೆ ಮಾಡಿದ ಅಪಕಾರವೆಂದು ಭಾವಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ. ಗುಣेषು ನ ತು ಮೇ ದ್ವೇಷ:- ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ನನಗೆ ದ್ವೇಷವಿಲ್ಲ. ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಶತ್ರುರಾಜನ ಮಂತ್ರಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಆತನ ಗುಣಗಳ ಬಗ್ಗೆ ತನಗೆ ದ್ವೇಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ಮಹಾಸೇನನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಗುಣಾ: ಪೂಜಾಸ್ಥಾನಂ ಗುಣಿಷು ನ ಚ ಲಿಙ್ಗಂ ನ ಚ ವಯ: ಸ್ವರಣೀಯ. ಭೃಂಗಾರ:- ಬಂಗಾರದ ಪಾತ್ರೆ. ಯೌಗಂಧರಾಯಣನನ್ನು ಅಭಿನಂದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಹಾಸೇನನು ಕಾಂಚುಕೀಯನ ಮೂಲಕ ಕಳುಹಿಸಿರುವ ಒಂದು ಪಾತ್ರೆ.

ಮಹಾಸೇನನು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದ ಬಗ್ಗೆ ತಳೆದ ಮೆಚ್ಚುಗೆ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೨೨: ಮಯಾ ಪ್ರದೀಪಿತಾ: ಗೃಹಾ: ನ ನಿರ್ವಾಂತಿ, ತಥಾ ಮನ್ತ್ರಿಣಾಂ ಹೃದಯಾನಿ ತಾವತ್ (ನ ನಿರ್ವಾಂತಿ) | ದण्डಧಾರಿಣ: ಮಮ ಇಯಂ ಪೂಜಾ ಹಿ ಕೃತಾಪರಾಧಸ್ಯ ವಧ: ಏವ ಸತ್ಕೃತಿ: (ನ) |

ಗೃಹಾ:- ಮನೆಗಳು, ಗೃಹಮ್ ಎಂಬುದು ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ಶಬ್ದವಾದರೂ 'ದೊಡ್ಡಕಟ್ಟಡ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಬಹುವಚನರೂಪದಲ್ಲಿ ಬಳಸುವುದುಂಟು. ನ ನಿರ್ವಾಂತಿ-ಆರಿಲ್ಲ, ಶಾಂತವಾಗಿಲ್ಲ. ಮಹಾಸೇನನಿಗೆ ತಾನು ಮಾಡಿರುವ ವಂಚನೆಗಳು ಇನ್ನೂ ಹಸಿರಾಗಿರುವಾಗಲೇ ಆತನು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ತನ್ನನ್ನು ಸತ್ಕರಿಸುವುದು ಯೌಗಂಧರಾಯಣನಿಗೆ ಮಹದಾಶ್ಚರ್ಯ. ನ ನಿರ್ವಾಂತಿ ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಮನ್ತ್ರಿಣಾಂ ಹೃದಯಾನಿ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯವಾಗುತ್ತದೆ. ದण्डಧಾರಿಣ: ಮಮ- ಶಿಕ್ಷಾರ್ಥನಾದ ನನಗೆ. ಇಯಂ ಪೂಜಾ- ಈ ಪೂಜೆಯೇ?, ಸತ್ಕರವೇ?. ರಾಜನೀತಿ ವಿಶಾರದನಾದ

ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ತಾನು ಎಸಗಿರುವ ಅಪರಾಧಕ್ಕೆ ಮರಣದಂಡನೆಯೇ ಸರಿಯಾದ ಶಿಕ್ಷೆ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾನೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೨೩: ಶ್ಯೇನಪಕ್ಷಾಭಿಮೃಷ್ಠಾನಾಂ ಕುರೀಣಾಂ ಧ್ವನಿ: ಇವ ಕ: ನು ಷ: (ಧ್ವನಿ:) ಸಹಸಾ ಪ್ರಾಸಾದಾಗ್ರಾತ್ ವಿನಿ:ಸೃತ: ಖಲು |

ಶ್ಯೇನಪಕ್ಷಾಭಿಮೃಷ್ಠಾನಾಮ್- ಗಿಡಗನ ರೆಕ್ಕೆಗಳ ಹೊಡೆತಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕಿದ ಕುರೀಣಾಂ ಇವ ಧ್ವನಿ:- ಕುರರಿ ಎಂಬ ಹಕ್ಕಿಗಳ ಆರ್ತನಾದದಂತಿರುವ, ಹೃದಯವಿದ್ರಾವಕವಾದ ರೋಧನವನ್ನು ಕುರರಿ ಹಕ್ಕಿಗಳ ಆರ್ತಸ್ವರಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸುವುದುಂಟು.

ಶೋಕಾಭಿಭೂತಹೃದಯಾ- ಶೋಕದಿಂದ ಅಭಿಭೂತವಾದ ಹೃದಯವನ್ನು, ದುಃಖದಿಂದ ಎದೆಗುಂದಿದ ಹೃದಯವುಳ್ಳ ತನ್ನ ಪ್ರಿಯಪುತ್ರಿಯಾದ ವಾಸವದತ್ತೆಯನ್ನು ವತ್ಸರಾಜನು ಅಪಹರಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋದ ವಾರ್ತೆಯಿಂದ ಮಹಾರಾಣಿ ಅಂಗಾರವತಿಯ ಹೃದಯ ಶೋಕಾವಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ.

ಕ್ಷತ್ರಧರ್ಮೋದ್ವಿಷ್ಟ:- ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ. ವಾಸವದತ್ತೆಯ ಮದುವೆ ಕ್ಷತ್ರಿಯ ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಜರುಗಿತ್ತು. ಅಂದರೆ ವತ್ಸರಾಜ-ವಾಸವದತ್ತೆಯರ ವಿವಾಹವು ಗಂಧರ್ವ ಪದ್ಧತಿಯಂತೆ ನೆರವೇರಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂತೋಷಪಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದುಃಖವೇಕೆ? ಎಂದು ಮಹಾಸೇನನು ಅವಳನ್ನು ಸಮಾಧಾನ ಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಚಿತ್ರಫಲಕಯೋ: ವಿವಾಹ:- ಚಿತ್ರಫಲಕದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವ ವತ್ಸರಾಜ - ವಾಸವದತ್ತೆಯರಿಗೆ ವಿವಾಹ ನಡೆಸೋಣ. ಈ ಸಂಗತಿಯ ಉಲ್ಲೇಖ ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತೆ ನಾಟಕದ ಆರನೆಯ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೨೪: ಪ್ರಹರ್ಷವ್ಯಾಕ್ರೂಲಕ್ರಮಾ ಮೃಗಲಾಕೀರ್ಣಾ ಸಬೃಷಾ ಕೌತುಕಕ್ರಿಯಾ ಸ್ತ್ರೀಜನೇನ ಅಥ ಸಹಸಾ ಕ್ರಿಯತೇ |

ಪ್ರಹರ್ಷವ್ಯಾಕ್ರೂಲಕ್ರಮಾ- ಪ್ರಹರ್ಷಣ ವ್ಯಾಕ್ರೂಲಾ ಕ್ರಮ: ಯಸ್ಯಾ: ಸಾ, ಸಂತೋಷ- ಕಳವಳಗಳಿಂದ ಏರ್ಪಾಡಾದ. ಚಿತ್ರಫಲಕಗಳ ನೆರವಿನಿಂದ

ವಧೂ-ವರರ ವಿವಾಹವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಮಹಾಸೇನನ ನಿರ್ಧಾರದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯರು ಅತ್ಯಂತ ಸಂತೋಷ ಮತ್ತು ದುಃಖದಿಂದ (ವಧೂ-ವರರು ತಮ್ಮ ಜೊತೆ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದ ದುಃಖಿತರಾದರು) ವಿವಾಹವನ್ನು ಕ್ರಮಬದ್ಧವಾಗಿ ನೆರವೇರಿಸಿದರು.

तेन हि आनीयतां भृङ्गारः- ಹಾಗಾದರೆ ಬಂಗಾರದ ಬಟ್ಟಲನ್ನು ತನ್ನ ಮಹಾಸೇನನು ವತ್ಸರಾಜ-ವಾಸವದತ್ತೆಯರ ವೈವಾಹಿಕ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಒಪ್ಪಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದ ಯೌಗಂಧರಾಯಣನು ಆತನು ಕಳುಹಿಸಿರುವ ಗೌರವಸೂಚಕವಾದ ಬಂಗಾರದ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲು ಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. किं ते भूयः.... ಹಾಗೂ यदि मे किमतः परम्... ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ.

भरतवाक्यम् - ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳ ಉಪಸಂಹಾರದ ಭಾಗಕ್ಕೆ 'ಭರತವಾಕ್ಯ' ಎಂದು ಹೆಸರು. ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಆದ್ಯ ಪ್ರವರ್ತಕನಾದ ಭರತಮುನಿಗೆ ಗೌರವಸೂಚಕವಾಗಿ ನಾಟಕಗಳ ಮುಕ್ತಾಯದ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬೇಕು. 'ಭರತರು' ಎಂದರೆ 'ನಟರು' ಎಂದರ್ಥ ನಿರ್ಮಿಷ್ಟವಾಗಿ ನಾಟಕವು ಸಮಾಪ್ತಿಯಾದಾಗ ಎಲ್ಲ ಪಾತ್ರಧಾರಿಗಳು ಒಟ್ಟಾಗಿ ಹಾಡುವ ಸಮಸ್ತರಿಗೆ ಲೇಸನ್ನು ಬಯಸುವಂತಹ ಶ್ಲೋಕವಾದ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿರಬೇಕೆನಿಸುತ್ತದೆ. ನಾಂದಿಯು ನಾಟಕಾರಂಭದ ಮಂಗಳ ಶ್ಲೋಕವಾಗಿದ್ದರೆ, ಭರತವಾಕ್ಯವು ನಾಟಕಾಂತ್ಯದ ಮಂಗಳ ಶ್ಲೋಕವಾಗಿದೆ.

ಶ್ಲೋಕ-೨೫: गावः अरजसः भवन्तु । परचक्रं प्रशास्यतु, इमां अपि कृत्स्नां महीं नः राजसिंहः प्रशास्तु ।

अरजसः- ದುಃಖವಿಲ್ಲದೆ, ಆರೋಗ್ಯವಾಗಿ. परचक्रम्-ಶತ್ರುಸೈನ್ಯವು. ಅಥವಾ ಶತ್ರುಗಳ ಕಪಟವು. राजसिंहः- ರಾಜಸಿಂಹನು. राजसिंहः प्रशास्तु नः ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದ ಕೊನೆಯ ಪಾದವು ಭಾಸನ ಅವಿಮಾರಕ, ದೂತವಾಕ್ಯ, ಅಭಿಷೇಕನಾಟಕ, ದೂತವಾಕ್ಯ, ಪಂಚರಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ 'ರಾಜಸಿಂಹ'ನ ಉಲ್ಲೇಖವಿದ್ದರೂ, ರಾಜಸಿಂಹನಿಗೆ

ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಮಾಹಿತಿ ಲಭ್ಯವಿಲ್ಲ. ರಾಜಸಿಂಹನು ಭಾಸನ ಆಶ್ರಯದಾತನಿರಬಹುದು. ಗಣಪತಿಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ತಮಗೆ ಲಭ್ಯವಾದ ಹದಿಮೂರು ರೂಪಕಗಳು ಏಕಕರ್ತೃಕವೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲು ಭರತವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿನ ಇಂತಹ ಸಮಾನ ಅಂಶಗಳು ಸಹಾಯಕವಾಗಿವೆ.

प्रतिज्ञानाटिकावसिता- 'ಪ್ರತಿಜ್ಞಾನಾಟಿಕೆ'ಯು ಮುಗಿಯಿತು. 'ನಾಟಿಕೆ' ಎಂಬುದು ಹದಿನೆಂಟು ವಿಧವಾದ ಉಪರೂಪಕಗಳಲ್ಲೊಂದು. ನಾಟಕದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು 'ಪ್ರಕರಣ' ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. 'ಪ್ರಕರಣ'ವು ಹತ್ತು ವಿಧ ಪ್ರಧಾನರೂಪಕಗಳಲ್ಲೊಂದು (ದಶರೂಪಕಗಳಲ್ಲೊಂದು). ಅಂತ್ಯದಲ್ಲಿ 'ನಾಟಿಕೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಮಾದರಿ ಪ್ರಶ್ನೆ ಪತ್ರಿಕೆ

Time : 3 Hrs.

Model Question .Paper

Max. Marks: 70

Instructions : Answer either in Sanskrit, Kannada or English

I. समीचीनं उत्तरं चिनुत ।

ಸರಿಯಾದ ದುತ್ತರವನ್ನು ಆರಿಸಿ ಬರೆಯಿರಿ.

Choose and write the correct answer : 10x1=10

- 1) प्रतिज्ञायौगन्धरायणस्य कर्ता कः ?
 अ) कालिदासः आ) विशाखदत्तः
 इ) भासः ई) शूद्रकः
- 2) प्रतिज्ञायौगन्धरायणस्य वस्तु किमाधारितम् ?
 अ) बृहत्कथाम् आ) रामायणम्
 इ) महाभारतम् ई) भागवतम्
- 3) प्रतिज्ञायौगन्धरायणे कति अङ्काः सन्ति ?
 अ) 3 आ) 4
 इ) 5 ई) 6
- 4) वत्सराजस्य प्रधानामात्यः कः ?
 अ) महासेनः आ) शालङ्कायनः
 इ) जैवन्तिः ई) वत्सराजः (उदयनः)
- 5) कौशाबीशः कः ?
 अ) महासेनः आ) शालङ्कायनः
 इ) काश्मीरराजः ई) कलिङ्गराजस्य
- 6) जैवन्तिः कास्य दूतत्वेन आगतः ?
 अ) काशीराजस्य आ) अङ्गराजस्य
 इ) काश्मीरराजस्य ई) कलिङ्गराजस्य

7) वत्सराजस्य वीणायाः नाम किम् ?

- अ) घनवती आ) अङ्गरवती
 इ) धनवती ई) घोषवती

8) भद्रवती कः आहितः ?

- अ) गात्रसेवकः आ) भरतरोहकः
 इ) हंसकः ई) सालकः

9) काशुकीयस्य नाम किम् ?

- अ) माणवकः आ) देवदत्तः
 इ) बादरायणः ई) निर्मुण्डकः

10) वासवदत्तायाः माता का ?

- अ) अङ्गरवती आ) भृङ्गरवती
 इ) सिंगारवती ई) निम्बारवती

II. प्रतिज्ञायौगन्धरायणस्य द्वितीयाङ्कम् अधिकृत्य प्रबन्धं लिखत ।
 ಪ್ರತಿಜ್ಞಾಯೌಗಂಧರಾಯಣರೂಪಕದ ದ್ವಿತೀಯಾಂಕವನ್ನು ಕುರಿತು
 ಪ್ರಬಂಧ ಬರೆಯಿರಿ. 1x10=10

Write an essay on the second act of
 Pratijnayagandharayanam.

ಅಥವಾ / ಅಥವಾ / OR

ಯೌಗನ್ಧರಾಯಣಸ್ಯ ಪಾತ್ರಚಿತ್ರಣಂ ಕುರುತ ।
 ಯೌಗಂಧರಾಯಣನ ಪಾತ್ರವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿ.

Sketch the character of Yaugandharayana.

III. द्वयोः लघुप्रबन्धं लिखत । 2x5=10

ಎರಡು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಲಘು ಟಿಪ್ಪಣಿ ಬರೆಯಿರಿ.

Write short notes on any two of the following :

- 1) नान्दी
- 2) विष्कम्भकः
- 3) महासेनः
- 4) घोषवती

IV. द्वयोः श्लोकयोः अनुवादं कृत्वा विवृणुत । 2x6=12

ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ಅನುವಾದಿಸಿ ವಿವರಿಸಿ.

Translate and explain any two shlokas.

- 1) काष्ठादग्निर्जायते मथ्यमानात्
भूमिस्तोयं खन्यमाना ददाति !
सोत्साहानां नास्त्यसाध्यं नराणां
मार्गारब्धास्सर्वयत्नाः फलन्ति ॥
- 2) मम हयखुरभिन्नं मागरिणुं नरेन्द्राः
मकुटतटविलासं भृत्यभूता वहन्ति ।
न च मम परितोषो यत्र मां वत्सराजः
प्रणमति गुणशाली कुञ्जरज्ञानदृप्तः ॥
- 3) सेनाभिर्मनसानुबद्धजघनं कृत्वा जघ्ने वारणं
सिंहानामसमाप्त एव विरुते गत्वा त्रिवर्णां दशां
एकाहे व्यसने वने स्वनगरे गत्वा त्रिवर्णां दशां
येनैव द्विरदच्छेदेन नियतस्तेनैव निर्वाह्यते ॥
- 4) मा सा भल्लिकसालवृक्षरचिता नागाश्रिता वञ्चना
बद्धः सेवितवान् हि नो नरपतिर्बाहूपधानां क्षितिम् ।
राज्ञो वारणनिग्रहे परिचयाद् वीणाश्रिता वञ्चना
पूर्वं प्रस्तुतमेव यामि भवता नैवापराधो मम ॥

V. द्वयोः वक्ययोः ससन्दर्भं विवृणुत । 2x4=8

ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಸಂದರ್ಭಸಹಿತ ವಿವರಿಸಿ.

Explain with reference to context any two sentences.

- 1) जाग्रतोऽपि बलवत्तरः कृतान्तः ।
- 2) मोचयिष्यति राजानं मां च प्रच्छादयिष्यति ।
- 3) निर्धावितः शरवणादिव कार्तिकेयः ।
- 4) अदेशकाले ललितं कामयते स्वामी ।

VI. a) अर्थविषये प्राचीनानां मतमुद्दिश्य प्रबन्धं लिखत । 1x10=10

'अर्थ' ದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಬಂಧ ಬರೆಯಿರಿ.

Write an essay on the views of ancients on 'Artha.'

ಅಥವಾ / ಅಥವಾ / OR

वृत्तलेख्यमधिकृत्य प्रबन्धं लिखत ।

'ವೃತ್ತಲೇಖ್ಯ'ವನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಬಂಧ ಬರೆಯಿರಿ.

Write an essay on Vrttalekhya.

b) द्वयोः लघुटिप्पणी लिखत । 2x5=10

ಎರಡನ್ನು ಕುರಿತು ಲಘು ಟಿಪ್ಪಣಿ ಬರೆಯಿರಿ.

Write short notes on any two of the following :

- 1) वार्तासमृद्धौ राज्ञः पात्रम्
- 2) त्रिविधं धनम्
- 3) त्रिविधं ऋणम्
- 4) आयव्ययलेखनक्रमः